פרוזדור לתלמוד

ספר=מכין לתלמידים מתחילים בלמוד הגמרא.

ספר ראשון

עניני

סנהדרין

מסודרים ומבוארים עפ"י גדולי המפרשים והפוסקים

מאת י. א. ליזרוביץ בעריכת מ. קרינסקי.

עם מלואים:

פרקי אבות ודרך ארץ זוטא.

מסודרים ומבוארים עפ"י גדולי המפרשים

מאת מ. קרינסקי.

הוצאת „האור", ורשה דלוגא 11.

ורשה, — תרע"ב

בדפוס „האור", ורשה, דלוגא 11.

Drukarnia „Hacefira“, Warszawa, Leszno 54.

הקדמה.

ספרי־למוד תלמודיים בשביל הצעירים החלו להתחבר זה כבר. בזמנים שונים ובארצות שונות ועל ידי מחברים שונים נתחברו חבורים כאלה, שמטרתם היתה להרגיל את בני הנעורים ללמוד התלמוד. די יהיה להזכיר שני ספרים ממין זה, — את ה„מחנך" וה„לקח טוב", אשר מהם הראשון יצא לאור בגליציה בהסכמת גדולי הרבנים שבמדינה, והשני — ברוסיה, ואף הוא כמדומה לי, נסכם על פי תעודות רבנים מפורסמים. ואמנם כדאי לציין את העובדא המענינת בנידון זה, שהנסיונות הראשונים להקל על המתחילים את העיון והלמוד בגמרא נעשו עוד אָז, כשהלמוד התלמודי היה נ ח ש ב ו נ ע ש ה לעיקר כל הלמודים, והנער העברי לא היה מש מאהלה של תורה רוב היום ככולו, — על ידי אנשים, שהשקפתם על ההוראה בכלל היתה — „ספי ליה כתורא". הדבר הזה מוכיח לנו עד כמה מגיע הקושי והחומר שבלמוד הגמרא לנערים מתחילים, עד שאפילו אלה, שאין דרכם להקפיד על הנוח ועל הקולא בעניני תורה, היו מוכרחים לבקש דרך יותר סלולה, שתוביל את בנינו הצעירים במי ים התלמוד הָעַזִים. ומלמדי החדרים וראשי הישיבות, אשר בשננם לתלמידיהם הפעוטים את ה„חומש", החמירו עליהם להתחיל דוקא מ„תורת כהנים" היותר קשה, היו נוהגים, ונוהגים גם עד היום, בהגיעם אל התלמוד, להקל עליהם ולברר מתוך הש"ס את הענינים היותר קלים, לפי דעתם, כמו פרקי „המפקיד", „השוכר את הפועלים" „הכונס", „ביצה שנולדה ביום טוב" וכדומה.

כמובן, לא חדלו גם בימינו הנסיונות לחבר ספרי־למוד תלמודיים, להקל על התלמידים המתחילים. שהרי אם במקצועות אחרים נעשו עתה החריסטומתיות מוכרחיות על פי ההשקפה החנוכית שבהוה, המחייבת להקל את אופן ההוראה בכל האפשר, הרי על אחת כמה וכמה חריסטומטיה כזאת נחוצה לתלמידים כשהם נגשים ללמוד את הגמרא, אשר עמוקה היא מני ים ומסובכה לאין חקר, וכמאמר חכמינו ז"ל: „במחשכים הושיבני" — זה תלמודה של בבל (סנהדרין כד).— באופן כזה הנה אין כל ספק, כי יש צורך והכרח גדול בחריסטומטיה תלמודית, — אבל האם מספיקים את הצרך הלז אלו הספרים, שנתחברו במקצוע זה?

ספרי הלמוד התלמודיים הראשונים, כמו שאפשר להוכח על נקלה, לא התפשטו במדה הראויה, למרות צרך השעה, ולמרות תעודות גאוני הזמן. המלמדים וראשי הישיבות בכרו את הפסוח והדלוג מ„אלו מציאות" ל„השוכר את האומנין" על פני „המחנך" וה„לקח טוב" ודומיהם. הנה כי כן, אנו רואים, שהחבורים הללו לא התאימו לדרישות ההוראה. ולא יפלא. מחבריהם פחדו מפני הקושי שבלמוד התלמוד. מה עשו? לא השתדלו ולא בקשו אמצעים להקל את הקושי, אלא סלקו אותו — את הקושי — והשמיטו אותו מכל וכל! בחבוריהם לא נשאר כל שריד וזכר לסוגיא התלמודית, לשקלא וטריא, לחדוד ההלכה. הם „צללו במים אדירים והעלו חרס בידם" — תחת הפנינים היקרים, אשר תהום התלמוד מלא אותם. למשל, בספר־למוד תלמודי אחד אנו מוצאים:

מתני', אבדתו ואבדת אביו אבדתו קודמת...

גמ', מנא הני מילי, אמר רב יהודה אמר רב אפס כי לא יהיה בך אביון שלך קודם לשל כל אדם.

או, בספר אחר:

מתני', ... אין מדליקין לא בלכש ולא בחסן ולא בכלך...

„גמ', ולא בחסן: אמר רב יוסף נעורת של פשתן". —

מלבד

הקדמה

מלבד קטעים ממין זה, המכילים על פי רוב רק מימרא אחת או שתים שבאות לפרש מלה סתומה שבמשנה או טעם סתום שבהלכה, לא שמו המחברים האלה אל ילקוטיהם. כמובן, ש„הרוצה להחכים" מלבד קלות לא ימצא כאן כלום. אבל האמת, שהמורים והתלמידים דורשים: הֲקָלָה, ולא קַלּוּת. וההבדל שבין שני אלה המושגים גדול מאד: הראשון — ההקלה — בא מתוך סדור, והשני, הקלות, — מתוך ריקות. לכבודם של „מלקטי התלמוד" הראשונים צריך להגיד אמנם, שכונתם אפשר לא היתה להרגיל את התלמידים המתחילים אל עצם למוד הגמרא. רצונם היה רק לְסַגֵּל להם פחות או יותר את השפה התלמודית, את הסגנון התלמודי, ואולי — רק את הקריאה בלי נקודות. בנוגע להבנת השקלא־וטריא היו בטוחים שסוף סוף ימצו התלמידים את עמקה — בהמשך זמן יותר קצר או יותר ארוך. לדחוק את השעה לדעתם ולשעתם לא היה צרך מיוחד. שהרי בזמנם לא יצא האדם מישראל מתוך ד' אמות של ההלכה, ואם בקושי או בנקל, אבל סוף סוף הלא תִקָּלֵט חכמת התלמוד במוחו ובדמו.

אולם לצערנו אי־אפשר לנו ללמד זכות זו עצמה על מחברי ספרי־הלמוד התלמודיים שבזמננו, שאף הם בחבוריהם הלכו בעקבי המחברים הראשונים. עובדא מעציבה ומכאיבה, אבל שהזמן גרם לה ושלעת עתה אין לשנותה, היא זו, — שרוב בנינו, למרות כל רצונם ורצון הוריהם, יכולים להקדיש רק חלק קטן מזמנם ללמוד חכמת עמם העתיקה. מורי־התלמוד לתלמידים הצעירים האלה מחויבים אפוא לשום להם לשיטה בהוראתם: מועט, המחזיק את המרובה. צריך לשום לב גם לזה, שרוב התלמידים, הנגשים או הרוצים לגשת אל למוד הגמרא בימינו, הם אלה, שכבר רכשו להם ידיעה הגונה בשפה העברית על פי ספרי החנוך השונים, שהמעולים שבהם אינם זרים כלל לשפת התלמוד וסגנונו. החריסטומתיות התלמודיות, הַמְכֻוָּנוֹת ללמד רק את שפת התלמוד וסמני סגנונו, אינן מביאות אפוא לצעירים האלה כל תועלת. ובין כך וכך נשארים בנינו ריקים מכל מושג על־דבר עצם התלמוד, על־דבר מהותו האמתית, על־דבר הסטרוקטורה שלו, על־דבר ההגיון שבו, על דבר העומק, החדוד והשנון המרקמים את תוכו. מַעין התורה, מעין חכמת הלב של שנות אלפים, „בית היוצר של רוח האומה", נשאר לפניהם חתום בשבעה חותמות. אינני אומר, כי יש אפשרות ללמד לאלה הצעירים, שאין תורתנו הקדושה המסורה אומנתם, את כל ש"ס בבלי, בהוראה של שעות אחדות ביום, אבל שחובנו היא לבנינו להכינם, למצער, כי יוכלו, בכל עת ובכל זמן שיחפצו ושתהיה להם היכולת, לפתוח איזו מסכת, לחדור אל תוכן הסוגיא, להבין את מהלך השקליא וטריא, — בזה אין כל ספק. קיומנו הלאומי בדורנו הנוכחי במדה מרובה תלוי בזה! אמת, כי הכנה כזו למתחילים בזמן קצר אי אפשר עפ"י ההוראה בפנים התלמוד עצמו העמוק, המסובך והמשורג עד מאד למי שאינו רגיל בו ושאינו משים עליו ימים כלילות במשך שנים רבות, אבל כבר שנו חכמינו „התקן עצמך בפרוזדור, כדי שתכנס לטרקלין", ודברים אלו נעשו ליסוד בהוראה בכלל; כמובן, שבנוגע לתלמוד הרי כלל זה חוב כפול. מחויבים אנו ללמד לבנינו עפ"י ספר־למוד־תלמודי כזה, שיכיל את תמצית הגמרא: את הסוגיא ואת השקלא וטריא, אבל שלקוטיו יהיו מחוברים בסדר ובהדרגה לפי חוקי החנוך, כדי שיקל לתלמיד לחדור אל עמקו ויתן לו האפשרות לעבור בעצמו אל התלמוד, אל ספר תולדות עם ישראל בשנות אֲלָפִים!...

ואם נתבונן היטב אל הענין אשר לפנינו, נראה, כי אמנם יותר מכפי שהתלמוד חמור לפי תוכנו — מה שאי אפשר להכחיש! — הנה עוד קשה הוא שבעתים לפי סדורו. כבר התחבטו הראשונים בשאלה הנודעה, אם „יש סדר למשנה" או „אין סדר למשנה". ואפילו לדעה הראשונה אין סדר זה הגיוני והשתלשלותי, כי אם מקריי או סמוכיי, ושגור בפי המפרשים לומר „אַיְדֵי דְתָנָא תָנָא הָא, תָנָא נַמִּי אִידָךְ". — וכל זה נאמר רק בנוגע למשנה; אולם בנוגע לגמרא, שם עוד גדולה

האנציקלופדיא. חכמי התלמוד בעצמם היו נוהגים לומר: „דברי תורה עניים במקום זה ועשירים במקום אחר". הענינים מסובכים, מבולבלים ומעורבים זה בזה ויחד עם זה אינם שלמים ואינם מלאים ומבוארים כל צרכם במקומם. כל שיטה ושיטה מתחלקת ומתפוצצת, כגל של ים, לכמה וכמה ניצוצות, והניצוצות מתפזרים ומתבדרים ונשאים עם רוח המשא־ומתן אל כל קצות הש"ס. ומה רב העמל, ומה גדולה היגיעה לקבץ את כל רבבות הניצוצות הללו כדי להשלים את הגל! התפוצצות זו גורמת, שהקורא, וביחוד המתחיל, אינו יכול להצטמצם ואינו יכול לרכז את עיונו, מפני שחסרה לו שלימות התמונה, ובכל הלכה הנדונה הוא רואה במקומה הראוי לה רק אפס קצה. — קושי התלמוד בגמרא למתחילים בא גם לרגלי זרות ענינים שונים, אשר לפי מהותם אינם מצטיירים בשום אופן ואינם מתרקמים בשכל הקורא להיות לתמונה שלימה, עד אשר יראה את אחריתה ואת קצה. ישנם גם ענינים כאלה, אשר לפי תכנם אינם נאותים בכלל לקוראים צעירים. אולם לדלג עליהם במקורם לא תמיד אפשר, שיש שהם קשורים ואחוזים בענינים אחרים, שלמודם מועיל ונחוץ בכל פנים.

את כל זה שמנו אל לבנו בגשתנו לחבר את הספר הזה. חפצנו לתת לקורא וביחוד למתחיל ספר־למוד תלמודי, אשר העיון בו יקל ביחוד, א) מפאת ההדרגה ב) ומפאת הסדור. בסוד ההוראה - „המעבר מן הקל אל הכבד", — כבר נסו מלמדינו להשתמש זה כבר, אבל בחירתם בין ה„קל" וה„כבד" היתה על פי רוב סוביקטיבית. האחד למד לתלמידיו מסכת „חגיגה", השני התחיל מ„ברכות", השלישי – מפרק „המניח". באמת יש מדה ומשקל ל„קל" ול„כבד". ההגיון דורש, כי הענין החדש, אשר עוברים אליו התלמידים, ימצא באיזה יחס וקשר אל הענינים שקדמו לו. מלבד זה צריך שיהיה נושא על עצמו חותם של כללות, של מושג מלא, של צורה שלמה, קודם שיתפרט אחר כך לפרטיו. מדות אלו מקילות הרבה על העיון.

וזה שגרם לנו, שמכל הענינים הרבים שבתלמוד בחרנו את הלכות „סנהדרין". חכמינו אמרו: „הרוצה להחכים – יעסוק בדיני ממונות", ואמנם את כל עומק הגיונם, את כל יושר הבנתם שמו רבותינו אלה בדברים שבין אדם לחברו; ובעוד אשר המשפט העברי הקדמוני, הנוסד על חוקים הגיונים ופסיכולוגיים עמוקים מני ים, לא הפסיד גם עתה את טעמו האלהי־האנושי, הנה לצעירינו הלא יש בו חשיבות היסטורית מיוחדה. אבל קודם שיתבררו הדינים בעניני טענות ומענות לסוגיהם, הלא צריך לברר בתחלה את מהות המוסדות היוסטיציים, ולצייר על פי תמונה כללית את אופן המשפט בכלל, כפי שהיה נוהג אצל עמנו מלפנים. התלמידים העוסקים בחכמת ישראל עפ"י השיטה הרציונלית: תורה, נביאים, כתובים, דברי ימי עמנו, — ימצאו במסכת סנהדרין המשך מעברנו הגדול, מלוא הציור של חרותנו הבכירה.

חלק זה של ספרנו בראשונה יְבַר וִילַבֵּן אפוא לקורא המתחיל את צורתם ותכניתם של האינסטיטוטים העקריים, אשר המשפט העברי הקדמוני היה נשען עליהם: א) סנהדריה גדולה, ב) סנהדריה קטנה ג) דיינים. האינסטיטוט האחרון ישמש לנו בתור מעבר אל פרטי דיני ממונות, כמו עניני עדות, נזיקין, שומרים וכו', שימצאו מקומם בחלקי ה„פרוזדור" הבאים.

ובנוגע לסדר בפנים הספר גופא, ראינו, – לתועלת התלמידים – לחבר את הענינים עפ"י קשרם ההגיוני עפ"י התפתחותם והשתלשלותם. בראש יבוא הענין הכולל, אחרי יבואו הפרטים, ומהם מסתעפים הסניפים. חשיבות מיוחדה אנו מוצאים בזה, שצעירינו יראו את השתלשלותם הבלתי־אמצעית של המקרא, המשנה, הגמרא וההלכה. לשם זה הבאנו בראש כל ענין את הפסוקים בתורת משה השייכים לו. אחרי הפסוקים באה המשנה, אחריה, – הגמרא, ולאחרונה ההלכה. המשנה והגמרא לקחנו ואספנו מכל הש"ס לפי צורך הארת הענין מכל צדדיו עם זה לא השמטנו את השקלא וטריא, שיש לה יחס הגיוני וקשר חיובי אל הנדון. המשנה והגמרא

מפורשות

מפורשות על פי רוב על ידי רש״י ופירוש המשניות להרמב״ם. אבל כשהיה צריך בדבר לא נמנענו להביא את דברי המפרשים האחרים מן הראשונים. ובמקומות רבים הוכרחתי לתת באור משלנו, שהוא, כמובן, רק הרצאה קלה מדברי הקדמונים; וזה נוגע גם לפירוש המלים הקשות והטרמינולוגיה המיוחדת, את ההלכה שהיא בעין ככים השקלא וטריא, לכמו מספר „יד החזקה״ של הגשר הגדול הרמב״ם, ואף על פי שבמקרים רבים אין הכרעתו נתקבלה הדין, אבל חשיבות מיוחדת יש לספר זה בשבילנו, הן לפי סגנונו, הן לפי סדורו, והן לפי מקוריותו. וידוע הוא לעוסקים בתורה, שמבטאים רבים ב„יד החזקה״ שמפנים אור גדול על פני כל הסוגיא. ולמען אשר יראו התלמידים את הדברים המתרקמים מן התלמוד ויוצרים לאט לאט את הספרות הפלפולית, הספרות הרבנית הענפה במשך הדורות רבים אחרי התלמוד, — שמנו מקום גם ל„תוספות״ של רבותינו הצרפתים: לדוגמא הבאנו רק ליקוטי האופיים והמפורסמים. בכל זה, כאמור, לא השתדלנו להקל, כי אם לסדר — והסדר הלא הוא ההקלה היחידה ההגיונית והאפשרית בעניני חכמה.

בראשית הספר, אחרי הביאנו לקוטים מתולדות חבור המשנה ויוצרו רבנו יהודה הנשיא ותולדות התלמוד ויוצרו רבנא אשי, ובחלקים האחרים הבאנו תולדות יתר גדולי המשנה והגמרא את תולדות המפרשים והפוסקים היותר חשובים: — שמנו מקום ל„מבוא התלמוד״ של רבנו שמואל הנגיד ו„דרכי התלמוד״ של רבנו משה חיים לוצאטו. שני המאמרים הללו צריכים לשמש לתלמידים בתור פתיחה, מפני שבהם מבוארת הטרמינולוגיה ותוכן התלמוד. מאמר רבנו משה בן מימון „התלמוד והשתלשלותו״ (לקוטים מהקדמתו לסדר „זרעים״) יתן לקוראים הצעירים מושג שלם על דבר יחוסם של בעלי התלמוד אל עצמם ואל אלה שקדמום והשקפת בחירי עמנו עליהם במשך דורות רבים. המאמר הזה הוא מבוא מצוין לתורה-התלמוד המקובל באומה. מדלגים אני על דעתי בנוגע לספרות העברית בשדה זה, אבל, בלתי ספק, כל עוד אשר התלמיד לא יתהדר אל עומק תורה הזו, יהיה לו התלמוד זר ועריכי - בלתי מובן בכל מלא היקפו ההיסטורי והעצמי.

צריכים אני להראות גם על זה, שמתוך לקוטי לא השמטנו לפי הענין גם את ה„אגדה״, ואף על פי שהיא קיים מלא בפני עצמו. בכל זאת לא נמנענו לאספה אל ה„פרוזדור״, כדי שיראו התלמידים את הקשה מתוך ההלכה, קשורה ומחוברה אל זו האחרונה. ובנוגע לאמצעי ה„הקלה״, יש, לפי דעתי, חשיבות מיוחדת בזה, שהקטע בוהירות אפשרית בסמני החבור וההפסקה האירופאיים, אשר בלעדיהם קשתה קריאת כל ספר על כל בן־זמננו. במקומות רבים, כשהיה צריך בדבר, השתדלנו גם לנקד את המלים והמבטאים החמורים ביותר.

בראש הספר קבענו לוח הטרמינולוגיה התלמודית הבאה בחלק זה של ה„פרוזדור״ עפ״י סדר הא״ב.

בסוף הספר נתנו מקום ל„פרקי אבות״ מעוקרים ולמסכת „דרך ארץ זוטא״. את הפרקים האלה ילמדו התלמידים שעורים בעת ובעונה אחת עם למודם בחלק ההלכה שבראש הספר ויפיקו מהם מושג נכון והשקפה בריאה על עניני החיים וילמדו לדעת את האור הרב הגנוז באוצר ספרותנו. מלבד זאת יהיו הפרקים האלה, שהם מנוקדים כלם, לתועלת לאלה התלמידים, שמפני איזו סבה לא רכשו להם את את הידיעות הראשונות של הסגנון התלמודי. באופן כזה אפשר, כמובן, גם להקדים את למוד „פרקי אבות״ על למוד הגמרא. ל„פרקי אבות״ הבאנו את פירוש הרע״ב מברטנורה המצוין בפשטותו ובאופן הסברתו ובסגנונו הנעים והרחב המיוחד במינו. הרצאת דבריו פשוטה כל כך, והשפעתה תהיה מרובה מאד על התפתחותם של הצעירים המתחילים להתרגל לאט לאט להבין ולעמוד מאליהם על אמתת הדברים היותר עמוקים.

וזהו תבנית הספר, אשר אני נותנים לפניכם היום. מבוא ושאיפת מחבריו, שישמש למתחילים רק בתור „פרוזדור לתלמוד״, למען אשר יקל להם אחרי כן לעבור אל הטרקלין עצמו.

האם ישיג מטרתו? ימים ידברו!

טֶרְמִינוֹלוֹגְיָה קְצָרָה לְמַתְחִילִים.

אַהֲדָדֵי — זה נגד זה. (קשו קראי אהדדי — הפסוקים סותרים זה את זה).

אַהֲיָיא קָאֵי? — על מה הוא דן?

אִי בָּעֵית אֵימָא — אם תחפץ, אוכל לתרץ באופן אחר.

אִיבָּעְיָא לְהוּ — קשה היה להם הדבר.

אִי הָכִי — אם כן.

אִיכָּא בֵּינַיְהוּ — יש הבדל ביניהם.

אִילֵימָא — (אי לימא) אם לומר.

אִינִי? — האם כך הוא הדבר?

אִיפְּכָא מִסְתַּבְּרָא — הסברא מחיבת להפך.

אִירֵי-אַיְּרְיָא — הורו.

אִתְּמַר — שנו האמוראים. כמו „תנו רבנן".

אֶלָּא מֵעַתָּה? — אם כן, לפי דבריך?...

אַלִּיבָּא — (עַל לִבָּא) לפי דעת.

אֲמוֹרָא — מורה, (כלים). אֲמוֹרָאִין - אֲמוֹרָאֵי נקראים חכמי הגמרא, הם בעלי התלמוד, שהיו אחר ר ב י.

אָמַר מַר — המורה אמר, הנינן לעיל.

בְּמַאי עַסְקִינָן? — על מה אנו דנין?

בְּעָלְמָא — בכלל.

בִּשְׁלָמָא — הניחא, אם אתן לך שלום והנחה בדבר זה, אבל מה תאמר לדבר זה?...

הָא גוּפָא קַשְׁיָא — הרי דברי ה„סיפא" סותרים את דברי ה„רישא"!

הֲוָה אֲמִינָא — הייתי אומר, חושב.

הָכִי נַמִי מִסְתַּבְּרָא — גם הסברא מחיבת כך

הָנִיחָא — (הא ניחא), תירוץ זה עולה יפה, אם...

הַקּוּנְטְרָס — (בתוספות) פירוש רש"י, (רבי שלמה יצחקי).

וּלְטַעְמָךְ? — ולפי שיטתך? הרי גם לשיטתך קשה הדבר?

וְתִסְבְּרָא? — כמו „ולטעמך?".

לַאֲפּוּקֵי — להוציא.

מַאי אִירְיָא? — למה הורה רק דבר זה, הרי הדין הזה נוהג גם בענין אחר?

מַאי בֵּינַיְהוּ? — מהו ההבדל בין שיטותיהם?

מַאי קָמַשְׁמַע לָן? — (קא משמע לן, בראשי תיבות: קמ"ל) איזה חדוש הוא משמיע לנו?

מַאי קְרָא? — מאיזה פסוק אנו למדין זה?

מַאי שְׁנָא? — מהו ההבדל? במה נשתנה זה מזה?

מַהוּ דְתֵימָא — שמא היית אומר...

מִכְּדֵי — אחרי אשר...

מִלְּתָא אַגַּב אוֹרְחֵיהּ קָמַ"לְ — התנא האריך מעט, כדי להשמיע לנו עוד דבר אחר.

מִמַּשְׁמַע שֶׁנֶּאֱמַר — הרעיון שנשמע ומובן מפשוטו של מקרא.

מְנָא הָנֵי מִלֵּי? — מאין מוכחים הדברים האלה?

מְנָלַן? — מאין אנו יודעים?

מַסְקָנָא — שמועה (מלשון המלה ששמעו), כי דברי תורה שבעל פה היו נמסרים משמועה. וזה ענין „שמעתא".

מַסְקָנָא — תוצאה, הרעיון היוצא מאיזה דבר.

מַסְקָנָא דִשְׁמַעְתְּתָא — התוצאה שעולה מן השמועה הזאת.

מֵעִקָּרָא — לכתחלה.

מְצִיעֲתָא — מאמר הבא במשנה או בברייתא באמצע.

מְפָרֵק — מתיר אגודת הקושיות והסברות, מתרץ ומשיב על השאלה. („היא מותיב לה והוא מפרק לה")

מֵתִיב — משיב דברים לסתור את דברי האמורא, מכח משנה או ברייתא, כי האמורא אין לו כח לחלוק על התנא.

מַתְקִיף — מתחזק להתקומם כנגד האומר ולחלוק עליו מכח סברא ופלפול, והוא לשון קושיא; ויש שהוא לשון חוזק והסכמה לדבר המדובר. מגילה י"ח. מתקיף... אמי בני הרבנים וכו', ומסייע לדברי האומר, שאין צריך להבין את המגילה, וכן שם ל"ב: מתקיף לה אביי, פירושא קא מפרש את דברי ר"י ואינו מקשה כנגדו. (קה"ס רי"ו).

נַמִּי — גם כן.

נְפָקָא מִינָּה — יוצא מזה.

סֵיפָא — המאמר האחרון שבמשנה או בברייתא.

סַלְקָא דַּעְתָּךְ? — האם יעלה על לבך?

פִּירְכָא — שבירה וסתירה לדברי הקודם.

פָּלִיג — (ברבים: פָּלִיגֵי) — חולק בדעותיו.

פְּלוּגְתָּא — חלוקי דעות בין...

פָּרִיךְ — [illegible].

פְּשִׁיטָא!? — הרי הדבר כל כך פשוט וידוע, ומה יש צורך להשמיעו?

קַשְׁיָא — הדבר הזה קשה להולמו, אבל מכל מקום איננו מופרך ונדחה לגמרי, כי יש ליישבו בדוחק.

רַבָּן, רַבָּנָא — אדוננו ומורנו. שם־כבוד לנשיאים מבית הלל בא"י, ובבבל שם־כבוד לראשי ישיבות. הראשון המכונה בשם הכבוד הזה היה בן בנו של הלל — רבן גמליאל הזקן, לפי שהוא היה הראשון, אשר ישב יחידי בלא אב"ד בצדו.

רֵישָׁא — המאמר הראשון שבמשנה או בברייתא.

רָמֵי, וְרָמִינְהִי — ענינם השלכה, כמו: „רמה בים" (שמות טו, א) — כשהמקשן משליך פסוקים, משניות או ברייתות הסותרים אלו את אלו.

שְׁמַע מִינָּהּ — למוד מזה.

תְּיוּבְתָּא — תשובה לסתור ולבטל לגמרי את דברי האמורא מכח משנה או ברייתא מפורשת.

תָּא שְׁמַע — בוא ושמע. (כשהוא בא לסתור את דברי חברו).

תַּנָּא (ברבים: תַּנָּאִין) — אחד מחכמי המשנה, שהיה קודם רבי.

תַּנָּא קַמָּא — התנא הראשון.

תַּנָּא בַּתְרָא — התנא האחרון.

תָּנוּ רַבָּנָן, (בר"ת: ת"ר) — הורו החכמים.

תַּנְיָא — שנו החכמים ב„ברייתא".

תְּנַן — שנו החכמים ב„משנה".

התלמוד והשתלשלותו.

מאת

רבן משה בן מימון (רמב"ם).

(נולד י"ד ניסן שנת תתצ"ה לאלף החמישי, 30 מערץ 1135. נפטר כ' טבת שנת תתקס"ה, 13 דעצעמבער 1204).

דע, כי כל מצוה שנתן הקב"ה למשה רבינו ע"ה, נתנה לו בפירושה. הקב"ה היה אומר לו המצוה ואחר כך אומר לו פירושה וענינה. וענין למודו לישראל היה, כפי שאמרו חכמינו (עירובין פ"ה דף נד:) היה משה נכנס באהלו, ונכנס אליו בתחלה אהרן, ומשה היה אומר לו המצוה הנתונה לו פעם אחת ולימדהו פירושה. נסתלק אהרן והוך ועמד לימין משה רבינו. נכנסו אחריו אלעזר ואיתמר בניו, והיה משה אומר להם מה שאמר לאהרן; נסתלקו יישב האחד לשמאל משה רבינו, והשני לימין אהרן, ואחר כך יבאו שבעים זקנים וילמדם משה כמו שלמד לאהרן ובניו, ואחרי כן יבאו ההמון וכל מבקש ה', וישם לפניהם המצוה ההיא, עד שישמעו הכל מפיו. נמצא אהרן שומע המצוה ההיא מפי משה ד' פעמים, ובניו ג' פעמים והזקנים שתי פעמים ושאר העם פעם אחת. ויסתלק משה והוך אהרן לפרש המצוה ההיא, אשר למד ושמע מפי משה ד' פעמים, כמו שאמרנו, על כל הנמצאים. ויסתלק אהרן מאתם, אחרי ששמעו בניו המצוה ד' פעמים, ג' מפי משה ואחת מפי אהרן, והוזרים אלעזר ואיתמר, אחרי שנסתלק אהרן ללמד המצוה ההיא לכל העם הנמצאים ונסתלקו מללמד. ונמצאו שבעים הזקנים שומעים המצוה ארבע פעמים – שתים מפי משה ואחת מפי אהרן ואחת מפי אלעזר ואיתמר. והוזרים הזקנים גם הם אחר כן להורות המצוה להמון פ"א; נמצאו כל הקהל שומעים המצוה ההיא ארבע פעמים – פעם מפי משה ופעם מפי אהרן ושלישית מפי בניו ורביעית מפי הזקנים. ואחרי כן היו כל העם הולכים ללמד איש לאחיו מה ששמעו מפי משה וכותבים המצוה ההיא במגלות; וישוטו השרים על כל ישראל ללמד ולהגות, עד שידעו בגרסא המצוה ההיא וירגילו לקרותה, ואח"כ למדום פירושי המצוה ההיא הנתונה מאת השם

ויהי בארבעים שנה בעשתי עשר חדש בר"ח שבט הקהיל את העם ואמר להם: הגיע זמן מותי, ואם יש בכם מי ששמע הלכה ושכחה, יבא וישאלני ואבאר אותה, וכל מי שנסתפקה עליו שאלה, יבא ואפרשנה לו, כמו שנאמר: (דברים א) הואיל משה באר את התורה הזאת לאמר. וכן אמרו חכמים ב„ספרי" (פ' דברים) כל ששכח הלכה אחת יבא וישנה, וכל שיש לו לפרש, יבא ויפרש. ולקחו מפיו ברור ההלכות ולמדו הפרושים כל הזמן ההוא מר"ח שבט עד שבעה באדר. וכשהיה לפני מותו, החל לכתוב התורה בספרים וכתב י"ג ספרי תורה גוילים, כולם מבי"ת בראשית עד למ"ד לעיני כל ישראל (ב"ב פ"ק דף טו), ונתן ספר לכל שבט ושבט להתנהג בו וללכת בחוקותיו; והספר הי"ג נתנו ללוים ואמר להם: „לקוח את ספר התורה הזה" (דברים לא). אח"כ עלה אל ההר בחצי היום השביעי (ספרי פ' האזינו) להדש אדר (מגילה דף יג:) כפי אשר דקדקה הקבלה. והיה המקרה ההוא, אשר קרהו, מָוֶת בעינינו, בשביל שחסרנו ופקדנו אותו, וחיים לו, לפי המעלה שעלה אליה. וכן אמרו: (סוטה דף יג:) משה רבינו ע"ה לא מת, אלא עלה ומשמש במרום, והדברים באלו הענינים ארוכים מאד ואין זה מקומם. וכאשר מת ע"ה אחר שהנחיל ליהושע מה שנאצל עליו מן הפירוש, החכים והתבונן בו יהושע ואנשי דורו, וכל מה שקבל ממשה הוא או אחד מן הזקנים, אין לדבר עליו ולא נפלה בו מחלוקת, ומי שלא שמע בו פירוש מפי הנביא ע"ה מן הענינים המשתרגים מהם. הוציא דינים בסברות במדות השלש עשרה הנתונות על הר סיני, שהתורה נדרשת בהן *). ובאותם הדינים שהוציאום, יש דברים שלא נפלה בהם מחלוקת, אבל הסכימו עליהם, ויש מהם, שנפלה בו מחלוקת בין שתי דעות זה אומר ככה וזה אומר ככה, זה סובר סברא ונתחזקה לדעתו, וזה סובר סברא ונתחזקה לדעתו וכשהיתה נופלת המחלוקת, היו הולכים אחרי הרוב, כמו שנאמר: „אחרי רבים להטות" (שמות כג). ודע שהנבואה אינה מועילה בפירושי התורה ובהוצאת ענפי המצות בשלש עשרה מדות, אבל מה שעשה יהושע ופינחס בענין העיון והסברא, הוא שעשה רבינא ורב אשי.

וכשהנביא יסבר סברא ויסבר כמו כן מי שאינו נביא

---

*) התורה ומצותיה נדרשות ומפורשות על ידי שלש עשרה מדות (כללים), אשר לרוב עומקן מוכרחים אנו להשאיר אותן עד אשר יתרגלו התלמידים המתחילים אל דרך התלמוד יותר.

נביא סברא, ויאמר הנביא „כי הקב"ה אמר אלי שסברתי אמת" – לא תשמע אליו, רק אלף נביאים כלם כאליהו ואלישע יהיו סוברין סברא אחת, ואלף חכמים וחכם סוברין הפך הסברא ההיא – אחרי רבים להטות, והלכה כדברי האלף חכמים וחכם, ולא כדברי האלף הנביאים הנכבדים. וכן אמרו החכמים (חולין קכ"ד.) האלהים, אילו אמרה לי יהושע בן נון בפומיה לא צייתנא ליה ולא שמענא מיניה. וכן עוד אמרו (יבמות דף קב.) אם יבוא אליהו ויאמר „חולצין במנעל" – שומעין לו", „בסנדל" – אין שומעין לו". ירצו לומר, שאין להוסיף ואין לגרוע במצוה על דרך נבואה בשום פנים. וכן אם יעיד הנביא, שהקב"ה אמר אליו, שהדין במצוה פלונית כך וכי סברת פלונית היא אמת, הרי זה נביא שקר, שאין תורה נתינה אחרי הנביא הראשון ואין לגרוע, כמו שנאמר (דברים ל): „לא בשמים היא", ולא הרשנו הקב"ה ללמוד מן הנביאים, אלא מן החכמים אנשי הסברות והדעות. לא אמר: „ובאת אל הנביא, אשר יהיה בימים ההם", אלא „ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט" (שם יז). וכבר הפליגו החכמים לדבר בענין זה מאד, והוא האמת:

וכאשר מת יהושע בן נון ע"ה, למד לזקנים מה שקבל מן הפירוש ומה שהוציאו בזמנו מן הדינים ולא נפל עליו מחלוקת. ואשר נפל בו מחלוקת, פסקו בו הדין על פי רוב הזקנים, ועליהם אמר הכתוב (יהושע כד): וכל ימי הזקנים, אשר האריכו ימים אחרי יהושע. ואחר כן למדו הזקנים ההם, מה שקבלו מפי יהושע, אל הנביאים ע"ה, והנביאים למדו זה לזה ואין זמן שלא היה בו התבוננות והדרוש הענינים. והיו חכמי כל דור משימים דברי הקודמים עיקר והיו לומדים מהם ומחדשים ענינים. והעיקרים המקובלים לא נחלקו בהם. עד הגיע הזמן לאנשי כנסת הגדולה, והם חגי זכריה ומלאכי ודניאל וחנניה מישאל ועזריה ועזרא הסופר ונחמיה בן חכליה ומרדכי וזרובבל בן שאלתיאל, ונלוו לאלה הנביאים השלמת מאה ועשרים זקן מן החרש והמסגר ודומיהם, והתבוננו גם הם, כאשר עשו הקודמים להם, וגזרו גזירות ותיקנו תקנות, והאחרון מן החבורה הטהורה ההיא הוא ראשית החכמים הנזכרים במשנה והוא שמעון הצדיק והיה כהן גדול בדור ההוא. וכאשר הגיע הזמן אחריהם אל רבינו הקדוש ע"ה והיה יחיד בדורו ואחד בזמנו, איש שנמצאו בו כל המדות והמדות הטובות, עד שזכה בהן אצל אנשי דורו לקרותו רבינו הקדוש, ושמו יהודה, והיה בחכמה ובמעלה בתכליתן, כמו שאמרו (גיטין דף נט.): מימות משה רבינו ועד רבי לא ראינו תורה וגדולה במקום אחד. והיה בתכלית החסידות והענוה והרחקת התענוגים, כמו שאמרו גם כן (סוטה דף מ"ט:): משמת רבי, בטלה ענוה ויראת חטא. והיה צח לשון ומופלג מכל האדם בלשון הקדש, עד שהחכמים ע"ה היו לומדים פירוש מה שנשתבש עלידם מאיהיות המקרא מדברי עבדיו ומשרתיו, וזה מפורסם בתלמוד (נר"ה דף כו.) והיה לו מן העושר וההון ורחב היכולת, כמה שנאמר בו: אהורייריה דרבי הוה עתיר משבור מלכא (ב"מ דף פה.); וכן הרחיב הוא על אנשי החכמה ומבקשיה, ורבץ תורה בישראל ואסף ההלכות ודברי החכמים והמחלוקת המקובלות מימות משה רבינו עד ימותיו. והיה הוא בעצמו מן המקבלים, שהוא קבל משמעון אביו, ושמעון מגמליאל אביו, והוא משמעון, והוא מהלל, והוא משמעיה ואבטליון רבותיו, והם מיהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, והם מיהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי, והם מיוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן: והם מאנטיגנוס איש סוכו, והוא משמעון הצדיק, והוא מעזרא שהיה משירי אנשי כנסת הגדולה, ועזרא מברוך בן נריה רבו, וברוך מירמיה. וכן קבל ירמיה בלי ספק מאשר קדמוהו, מן הנביאים, נביא מפי נביא עד הזקנים המקבלים מפי יהושע בן נון, והוא מפי משה.

ומימות משה רבינו עד רבינו הקדוש ע"ה לא חיברו חיבור, שמלמדין אותו ברבים, בתורה שבע"פ, אלא שבכל דור ודור ראש בית דין או נביא, שהיה באותו הדור כותב לעצמו זכרון השמועות, ששמע מרבותיו, והוא מלמד על פה: וכן כל אחד ואחד כותב לעצמו כפי כחו מביאור התורה ומהלכותיה, כמו ששמע ומדברים שנתחדשו בכל דור ודור במדה מי"ג מדות והסכימו עליהם בית דין הגדול. והתלמידים עשו סימנים למשנתם וכותבים אותם מפני השכחה המצויה בדברים. והיו מסתירים אותם וקראום „מגילת סתרים", מפני שהדברים שבע"פ אינם רשאים לאומרם בכתב, דכתיב: „כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית". וכן דברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בעל פה. והיה הדבר נוהג כן, עד שבא רבינו הקדוש והוא קיבץ כל השמועות וכל הביאורים והפירושים, ששמעו ממשה רבינו ושלמדו ב"ד בכל דור ודור, והיבר מהכל ספר משנה ושננו לחכמים ברבים ונגלה לכל ישראל וכתבוהו כולם ורבצו בכל מקום, כדי שלא תשתכח תורה שבעל פה מישראל. ולמה עשה רבינו הקדוש כך ולא הניח הדבר כמות שהיה? לפי שראה, שהתלמידים מתמעטים והולכים, והצרות מתחדשות ובאות, ומלכות רומי פושטת בעולם ומתגברת, וישראל מתגלגלים והולכים לקצות העולם, חיבר חבור להיות ביד כולם, כדי שילמדוהו במהרה ולא ישכח.

כלל רבינו הקדוש הדעות והדברים והחל לחבר המשנה, שהיא כוללת פירוש כל המצות הכתובות בתורה, מהם קבלות מקובלות מפי משה

ע"ד

ע״ה, ומהם דעות שהוציאון בדרך הסברא ואין עליהן מחלוקת, ומהם דעות שנפלה בהן מחלוקת בין שתי הסברות וכתב אותן במחלוקותיהן: „פלוני אומר כך ופלוני אומר כך״ ואלו היה האחד חולק על רבים, היו נכתבים דברי האחד ודברי הרבים, ונעשה הדבר ההוא לענינים מועילים מאד, כמבואר במשנה (עדיות פ״א). ואני אזכיר כאן עיקר גדול, והוא, שיוכל אדם לומר: אם פירושי התורה, כפי אשר יסדנו, מקובלים מפי משה, אם כן מה אלו ההלכות היחידות שנאמר בהן „הלכה למשה מסיני״? וזה עיקר יש לך לעמוד על סודו. והוא, שהפירושים המקובלים מפי משה, אין מחלוקת בהם בשום פנים, שהרי מאז ועד עתה לא מצאנו מחלוקת נפלה בזמן מן הזמנים מימות משה ועד רב אשי בין החכמים, כדי שיאמר אחד „המוציא עין חבירו, יוציאו את עינו״, שנאמר „עין בעין״, ויאמר השני „אינו אלא כופר בלבד שחייב לתת״, ולא מצאנו גם כן מחלוקת במה שאמר הכתוב (ויקרא כג) „פרי עץ הדר״, כדי שיאמר אחד, שהוא אתרוג, ויאמר אחד שהיא חבושים או רמונים או זולתו; ולא מצאנו גם כן מחלוקת בעץ עבות שהוא הדס. וכיוצא בזה בכלל המצות אין מחלוקת בהן, שכולן פירושים מקובלים מפי משה. ועליהם ועל דומיהם אמרו: כל התורה נאמרה כללותיה ופרטותיה ודקדוקיה מסיני. אבל אע״פ שהם מקובלים ואין מחלוקת בהם מחכמת התורה הנתונה לנו, נוכל להוציא ממנה אלו הפירושים בדרך מדרכי הסברות והאסמכתית והראיות והרמזים המצויים במקרא. וכשתראה אותם בתלמוד מעיינים וחולקים זה על זה במערכת העיון ומביאים ראיות על אחד מאלו הפירושים והדומה להם, כגון מה שאמר במאמר הכתוב „פרי עץ הדר״ – אולי יהיה רמונים או חבושים או זולתם. עד שהביאו ראיה עליו ממה שנאמר פרי עץ הדר (מסכת סוכה פרק ג דף לה.) ואמר: „עץ שטעם עצו ופריו שוה״, ואמר אחר: „פרי הָדָר באילנו משנה לשנה״, ואמר אחר: „פרי הָדָר על כל מים״ – אלו הראיות לא הביאו מפני שנסתפק עליהם הענין עד שנודע להם מהראיות האלה, אבל ראינו בלא ספק מיהושע עד עתה, שהאתרוג היו לוקחים עם הלולב בכל שנה ואין בו מחלוקת, אבל חקרו על הרמז הנמצא בכתוב לזה הפירוש המקובל וכן היא ראיתם על ההדס וראיתם על דיני אברים בעינש ממון (ב״ק דף פג) והוא מה שחייב למי שהשחית אבר מאברי חבירו וכל הדומה לו, שהוא נוהג על העיקר הזה. וזה ענין מה שאמרו „כללותיה ופרטותיה״, רצו לומר הענינים שנוכל להוציאם בכלל ופרט ובשאר י״ג מדות והם מקובלים מפי משה מסיני, וכולם אע״פ שהם מקובלים מפי משה, לא נאמר בהם הלכה למשה מסיני, שאין לומר „פרי עץ הדר הוא אתרוג״ הלכה למשה מסיני, או „חובל בחברו - משלם ממון״ הלכה למשה מסיני, שכבר נתברר לנו, שאלו הפירושים כולם מפי משה, ויש להם רמזים במקרא או יוציאו אותם בדרך מדרכי הסברא, כמו שאמרנו, ועל כן כל דבר, שאין לו רמז במקרא ואינו נקשר בו ואי אפשר להוציאו בדרך מדרכי הסברא, עליו לבדו נאמר הלכה למשה מסיני. ולפיכך היו חלקי הדינים המיוסדים בתורה על העיקרים האלה שהקדמנו נחלקים לחמשה חלקים:

החלק הראשון פירושים מקובלים מפי משה ויש להם רמז בכתוב ואפשר להוציאם בדרך סברא, וזה אין בו מחלוקת, אבל כשיאמר האחד „כך קבלתי״ אין לדבר עליו:

החלק השני הם הדינים שנאמר בהם הלכה למשה מסיני ואין ראיות עליהם, כמו שזכרנו, וזה כמו כן אין חולק עליו:

החלק השלישי הדינים שהוציאו על דרכי הסברא ונפלה בם מחלוקת, כמו שזכרנו, ונפסק הדין בהם על פי הרוב, וזה יקרה כשישתנה העיון, ומפני כך אומרים (יבמות דף עו:) „אם הלכה – נקבל, ואם לדין – יש תשובה״. אבל נפלה המחלוקת והעיון בדבר שלא נשמע בו הלכה, ותמצא בכל התלמוד, שהם חוקרים על טעם הסברא, שהיא גורם המחלוקת בין החולקים, ואומרים „במאי קא מיפלגי״ או „מאי טעמא דר׳ פלוני״ או „מאי בינייהו״. והם מביאים אותו על ענין זה ברוב מקומות. ווזכרים הטעם הגורם למחלוקת, כגון שיאמרו „רבי פלוני מחזיק טענה פלונית״, „ופלוני מחזיק טענה פלונית״ וכדומה לו:

והחלק הרביעי הן הגזרות שתקנו הנביאים והחכמים בכל דור ודור, כדי לעשותן סייג לתורה, ועליהן צוה הקדוש ברוך הוא לעשותן, והוא מה שאמר במאמר כללי (ויקרא יח) „ושמרתם את משמרתי״, ובאה בו הקבלה (יבמות דף כא.) – עשו משמרת למשמרתי. והחכמים יקראו אותן גזרות. ולפעמים תפול בהן מחלוקת לפי החכם שהוא אוסר כך מפני כך, ולא יסכים עליו חכם אחר. וזה הרבה בתלמוד, שאומרים: רבי פלוני גזר כן משום כך וכך, ורבי פלוני לא גזר. וזה כמו כן סבה מסבת המחלוקת. שהרי בשר עוף בחלב הוא גזרה מדרבנן, כדי להרחיק מן העברה, ולא נאסר בתורה אלא בשר בהמה וחיה, אבל אסרו חכמים בשר עוף, כדי להרחיק מן האיסור, ויש מהם מי שלא יגזור גזרה זו, שרבי יוסי הגלילי היה מתיר בשר עוף בחלב וכל אנשי עירו היו אוכלים אותו, כמו שנתפרסם בתלמוד (שבת דף קל):

והחלק

והחלק החמישי הם הדינים העשויים על דרך תקירה וההסכמה בדברים הנוהגים בין בני אדם, שאין בם תוספת במצוה ולא גרעון, אך בדברים שהם תועלת לבני אדם בדברי תורה. וקרא אותם תקנות ומנהגים, ואסור לעבור עליהם, וכבר אמר שלמה ע"ה על העובר עליהם (קהלת י) „ופורץ גדר ישכנו נחש". ואלו התקנות רבות מאד ונזכרות בתלמוד ובמשנה, מהן בענין איסור והיתר, ומהן – בענין הממונות, ומהן תקנות שתקנו נביאים. כמו תקנת משה ויהושע ועזרא, כמו שאמרו (מגילה ל"א, ה.) משה תקן להם לישראל, שיהיו שואלים ודורשים בהלכות פסח בפסח; ומהן תקנות מיוחסות ליחידים מן החכמים, כמו שאמרו „התקין הלל", „התקין רבן גמליאל הזקן", „התקין רבן יוחנן בן זכאי"; והרבה בתלמוד התקין ר' פלוני, התקין ר' פלוני: ויש מהן תקנות מיוחסות להמון החכמים, כמו שאמרו „באושא התקינו" או כמו שנאמר „תקנו חכמים" או „תקנת חכמים" וכדומה לזה הרבה:

אם כן, כל הדינים הנזכרים במשנה נחלקים על אלו החמשה חלקים. ומהם פירושים מקובלים מפי משה ויש להם רמז בכתוב, או אפשר להיות מוברים עליהם סברא, ומהם הלכה למשה מסיני, ומהם מה שהוציאו בדרך הקש וסברא ובו נפלה המחלוקת, ומהם גזרות ומהם תקנות

וכאשר חשב המחבר לחבר זה הספר על זאת התכונה, ראה לחלק אותו לששה חלקים:

החלק הראשון במצות המחויבות בצמח הארץ, כמו: כלאים, שמטה, ערלה, תרומות ומעשרות ושאר חקי המתנות:

החלק השני בפרקי זמני השנה והמועדים ומה שנתחייב בהם והשתנות משפטיהם והאסור בהם והמותר ומה שנכון לחבר בכל פרק מהם מן הדינים והמצות:

החלק השלישי בדיני אשה והפרש שיש בין האנשים והנשים, כגון היבום והחליצה והכתובה וקדושין וגיטין ומה שהוא ראוי לומר בכל פרק מהם:

החלק הרביעי בדינים ובמריבות שבין אדם לחבירו ובמחירות ובמשא ובמתן ובשותפות הקרקעות והדומה לו:

החלק החמישי בעניני הקרבנות כפי השתנות משפטיהם ורוב עניניהם:

והחלק הששי בענין טהרות והפכם. וקרא כל חלק מהם סדר: החלק הראשון נקרא סדר זרעים, השני סדר מועד, השלישי סדר נשים, הרביעי סדר נזיקין, החמישי סדר קדשים, והששי סדר טהרות:

וכשאסף כל אלו הששה מינים הכוללים המצות, ראה לחלק כל מין כללי מהם אל מינים פרטיים, כפי מה שהוא ראוי, וקרא שם כל מין מהפרטים „מסכת"; אחר כן חלק המאמר, שיש בכל מין פרטי לפרקים, וקרא שם כל אחד „פרק" אחר כן חלק מאמר כל פרק לפרקים קטנים נכוחים להבין וקלים לדעתם על פה ולהורותם, וקרא שם כל אחד מאלו הפרקים הקטנים „הלכה" והיו מספר כל מסכתות המשנה ששים ואחת, ופרקים חמש מאות ושלשה ועשרים:

אחר כן ראה להסתפק משמות המקובלים הקרובים אליו משמעון הצדיק, והיו דבריו במשנה דבור קצר וכולל ענינים רבים והיה הכל מבואר לו להדיר שכלו אבל למי שהוא פחות ממנו הענין ההוא עמוק בעיניו, שהחכמים הקדומים לא היו מחברים אלא לנפשותם. לפיכך ראה אחד מתלמידיו והוא רבי חייא לחבר ספר וללכת בו אחר רבו ולבאר מה שנשתבש מדברי רבו, והיא ה„תוספתא", וענינו לבאר המשנה, ותוספתא אפשר להוציא מעטה מהמשנה אחר יגיעה רבה, והוא הוציאם ללמדנו היאך נוליד ונוציא ענינים מן המשנה. וכן עשה רבי אושעיא. ורב חבר ברייתא והיא ספרא וספרי ורבים זולתם, כמו שאמרו „כי אתא רבי פלוני, אתא ואייתי מתניתא בידיה". ואולם לא היו אלה הברייתות כלן כצחות דברי המשנה ולא כתיקון ענינה וקיצור מליה ועל כן היתה עיקר. ר"ל המשנה, וכל החבורים עולם אחריה ושניים אליה, והיא המכובדת אצל הכל, וכשיעריכו אותה לחבורים ההם –„ראוה בנות ויאשרוה" וכל הבא אחר ה אחר החבורה הנכבדת ההיא לא שם לבו ומאודו, אלא להתבונן בדברי המשנה. ולא חדל דור אחר דור להתבונן ולחקור בה ולפרש אותה כל חכם כפי חכמתו ובינתו; ונחלקו בפירוש קצת הלכות ממנה לפי רוב השנים, ואין תבורה מהם, שלא תקרה ההתבוננה במשנה ונלתה הדושים והביאה ממנה המיונים על ענינים אחרים. עד שהגיע הזמן לרבינא ורב אשי, שהם האחרונים מחכמי התלמוד, והתבונן רב אשי לחבר התלמוד וראה בעצתו לעשות בדברי כל הבאים אחרי רבינו הקדוש כמו שעשה רבינו הקדוש בדברי כל הבאים אחרי משה. וכלל כל דברי המדברים ושכל המתבוננים ופירוש המפרשים ודקדוק ההלכות וקבצם וכבש הכל בחכמתו ובמה שנתן לו הקב"ה מנפש פשוטה וכבוד החכמה וחבר התלמוד. והיתה כוונתו בו ארבעה דברים: האחד, פירוש המשנה וכל מה שנפל בה מדברים המכילים ענינים רבים

רבים ממחלוקת הפירושים וטענות כל מפרש על חברו וגלוי טענה האמת, וזה ראשית הכוונות שנתכוון; השני, פסק הדין על דעת האחד משני החולקים, שנחלקו בדברי המשנה או בפירושה או בחדושים שנתחדשו בה ושחברו עליה; השלישי, בחידושי הענינים, שהוציאו חכמי כל דור מן המשנה, וגלוי העיקר והראיה, שהורו בהן וסמכו עליהן התנאים המדברים על דברי המשנה, עד שנסדר מדבריהם מה שנסדר, והגזירות והתקנות העשויות מאחרי רבינו הקדוש עד המחבר הזה; והרביעי, דרשות שהן ראויות לפי ענין כל פרק, שנזדמן להיות בו דרש.

וכשהשלים רב אשי לחבר חבור התלמוד, היתה הפלגת חבורו ועוצם תועלתו לאֵד נאמן עליו, די רוח אלהין קדישין ביה. ומה שנמצא מחבור רב אשי בתלמוד, הן חמש ושלשים מסכתות. ולא מצאנו לו דבר בסדר זרעים, אלא בברכות בלבד, ולא במסכת שקלים מסדר מועד, ולא על מסכת עדיות ולא מסכת אבות מסדר נזיקין, ולא על מסכת מדות ומסכת קנים מסדר קדשים, ולא מצאנו לו דבר גם כן מסדר טהרות, אלא במסכת נדה בלבד. אחר כן נפטר רב אשי בבבל, אחר שגמר התלמוד, כאשר זכרנו. וכן עשו חכמי ארץ־ישראל מה שעשה רב אשי בבבל: כתבו התלמוד הירושלמי. והמחברו הוא רבי יוחנן, ונמצא הירושלמי חמשה סדרים שלמים. אבל סדר טהרות לא נמצא לו תלמוד בשום ענין, לא בבבלי, ולא ירושלמי, אלא מסכת נדה, כמו שזכרנו. אבל יכול אדם לפרש הסדר ההוא אחר יגיעה רבה ועמל גדול, ושיסייעוהו התוספתא והברייתות וילקט ההלכות הבאות על ענינו בכל התלמוד ויוציא בשכלו את העיקרים של המסכתות ועניניהן מן ההלכות ההן, כפי שתראה כשנפרש את הסדר ההוא בעז"ה. וכשמתו כל החכמים ע"ה, שאחרונים מהם היו רבינא ורב אשי. והתלמוד כבר נגמר, באו הגאונים וחברו פירושים להבין דבריהם, שעליהם אין להוסיף ומהם אין לגרוע; אבל לא הספיקו להשלים פירוש כל התלמוד, וחברתי אני פירוש המשנה כמו שפירש התלמוד:

וראיתי להביא פרקים אחדים, והם באמונת האל אין בהם תועלת גדולה, אבל כנגד הענין, שאנו עוסקים בו, ייטב לעמוד עליהם למי שירצה להיות שלם במשנה:

הפרק הראשון

במנין החכמים הנזכרים במשנה ונקראו ההלכות בשמם שם.

כבר אמרנו בפתיחת דברינו, שמחבר המשנה קצר דבריו בספור שמות האנשים המקובלים להחל משמעון הצדיק ורעיו והקבלה כולה חוזרת לשמעון; ומנין אלו האנשים, אשר בשמם נכתבו כל הדינים והקושיות והתקנות והגזירות בכל המשנה – אחד ותשעים איש, ואלו הם: רבי אליעזר בן הורקנוס, רבי אליעזר בן עקב, רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, יהושע בן פרחיה, רבי יהושע בן חנניה, רבי יהושע בן קרחה, רבי יהושע בן בתירא, רבי יהושע בן הורקנוס. רבי אלעזר בן עזריה, ר' אלעזר בן יהודה איש ברתותא, רבי אלעזר ב"ר צדוק. רבי אלעזר בן שמוע, רבי אלעזר חסמא, רבי אלעזר בן פרטא, רבי אלעזר ברבי שמעון, רבי אלעזר בן פאבי, רבי יהודה ב"ר אלעאי, ר"י בן בתירא, ר"י בן בבא, ר"י בן אבא. יהודה בן טבאי, רבן שמעון בן גמליאל ר"ש בן יוחאי, ר"ש השזורי, ר"ש בן ננס, רבי שמעון בן הסגן, שמעון בן שטח, שמעון התימני, ר"ש בן עזאי, ר"ש בן זומא, ר"ש בן אלעזר, ר"ש בן יהודה, ר"ש בן בתירא, ר"ש אחי עזריה, רבי חנינא סגן הכהנים, רבי חנינא בן אנטיגנוס, חנניא בן חכינאי, רבי חנניה ב"ג, רבי נחוניא בן אלי, נתן איש כפר הבבלי, רבי ישמעאל, רבי נחמיה, נחמיה איש בית־דלי, רבי יוחנן בן נורי, יוחנן כהן גדול, רבן יוחנן בן זכאי, רבי יוחנן בן ברוקא, יוחנן בן גודגדא, רבי יוחנן הסנדלר, ר"י בן ישוע– בן חמיו של ר"ע, רבי יוסי בן משולם, רבי יוסי בן החוטף אפרתי, רבי יוסי הגלילי, יוסף בן יועזר, יוסף בן יוחנן רבי יוסי ב"ר יהודה, רבי יוסי הכהן, יוסף בן חוני, רבן גמליאל, רבן גמליאל הזקן, דוסתאי איש כפר דמא, רבי דוסתאי ב"ר ינאי אבא שאול, רבי טרפון, רבי מאיר, ר"ע רבי הוצפית, רבי נתן, נהום הלבלר, רבי מיאשא, רבי צדוק, נחום המדי, רבי דוסא בן הרכינס, רבי אלעאי, ר' כיברי, פפיאס, רבי מתיא בן חרש, נתאי הארבלי, שמעיה ואבטליון, הלל ושמאי, רבי זכריה בן הקצב, ארמון, חנן בן אבשלום, רבי ידוע הבבלי, עקביא בן מהללאל, רבי יקים איש חדיד, מנחם בן סיגנאי, רבי יעקב.

ולא שמרנו בזכרון שמותם סדר זמניהם:

הפרק השני

באשר נתפרסם מיחס חכמי המשנה, מהם: רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא ורבי יהודה הנשיא בן רבן שמעון בן גמליאל בן רבי שמעון בן גמליאל הזקן בן רבן שמעון בן הלל הנשיא והוא הלל הבבלי, אשר אליו נסמכה כת מן החכמים האחרונים ועל דעתו היתה, ונקראת „בית־הלל". והלל זה הוא מבני שפטיה בן אביטל בן דוד ואלה השבעה חכמים כבר התבאר שהם מזרע דוד, ומהם ארבעה מקהל הגרים, והם: שמעיה ואבטליון ורבי עקיבא ורבי מאיר. ומהם כהנים: שמעון הצדיק, אשר אליו הזרו ההלכות כלן, ורבי אלעזר בן עזריה גם הוא עשירי לעזרא.

ושמעון

ושמעון דורי, והוא הידוע שמעון אחי עזריה, ורבי אלעזר בן שמוע, ורבי חנינא סגן הכהנים, ור"ש בנו, והוא הידוע ר"ש בן הסגן, וישמעאל בן פאבי, ויוחנן כהן גדול, ורבי יוחנן בן זכאי, ויוסי בן יועזר, ורבי טרפון אליהועיני בן הקף, חנמאל המצרי, ושאריתם מישראל ולא נודע ברם, כמו שאני יודע יהם:

הפרק השלישי לגלות הסתום משמותם ולהוסיף בם פרסים, עד

שיהיו נקובים: ר"א סתם הנזכר במשנה הוא ר"א בן הורקנוס, תלמיד רבן יוחנן בן זכאי, ורבי יהושע סתם הוא רבי יהושע בן חנניא, תלמיד רבן יוחנן בן זכאי, ור' יהודה סתם הנזכר במשנה הוא ר"י בר אלעאי, שעליו נאמר בתלמוד „מעשה בחסיד אחד" והוא שמו מפורסם אצלם, ורבי אלעזר סתם היא רבי אלעזר בן שמוע הכהן, שהיה בדורו של רבן גמליאל, ור"ש הנזכר במשנה סתם היא רבי שמעון בן יוחאי, תלמיד רבי עקיבא. ור' אלעזר ובר"ש הוא בנו, ובן עזאי, ובן זומא, ובן ננס, הם שמעון בן עזאי ושמעון בן זומא ושמעון בן ננס, ובן בתירא הוא רבי יהושע בן בתירא, ובן בג-בג הוא רבי יוחנן, ויוחנן כהן גדול הוא יוחנן בן מתתיה הידוע, הנזכר בתפלות במלחמות מלכי יון. ורצו ר"מ ור' נתן לבייש את רבן שמעון בן גמליאל אביו של רבינו הקדוש, והרחיקם רבן שמעון בן גמליאל מישיבתו. ובשהיו אומרים הלכה על שם אחד מהם, אם היתה בשם ר"מ, יאמרו „אחרים אומרים", ואם היתה בשם ר' נתן, יאמרו „יש אומרים". ומה שאמרו „הדנין לפני החכמים", הם חמשה אנשים: ר"ש בן עזאי ור"ש בן זומא ור"ש בן ננס יחנן וחנניה איש אונו. ורבי מאיר נקרא גם הוא ר' נהוראי, והענין אחד ושמו העיקר רבי נחמיה, ונקרא רבי מאיר, על שהאיר עיני חכמים בתורתו. אבל מה שנאמר במשנה „חכמים", ר"ל, כי לפעמים יכנה בחכמים בשביל אחד מן האנשים שהקדמנו שמותם, ופעמים ירצה לומר בשביל כל המון החכמים, ופעמים יבאר בתלמוד ויאמר „מאן חכמים – רבי פלוני". ואולם יעשה זה בהיות המקבלים רבים, שקבלו מן החכם ההוא, ובעבור היות אנשי הדעת ההיא רבים יקראם חכמים, ואפילו שיהיה לאיש אחד. ואולם מה שאמרו „בית שמאי ובית הלל", רצונו לומר החבורה, הנוטה לדעת שמאי, והחבורה הנוטה לדעת הלל, – שתלמידי האדם הם אנשי ביתו. ורבי היא רבינו הקדוש והוא ר' יהודה הנשיא הששי להלל הזקן והוא המחבר המשנה; וכל מקום שנאמר במשנה „באמת אמרו", הוא הלכה למשה מסיני, אבל סתם משנה הוא מה שהסכימו עליו דעת רבים והשוה עיונם בו ולא נפלה בו מחלוקת אי שקבלוהו רבים מפי רבים עד משה, כפי אשר חלקנו בפתיחת דברינו, והמקבל הקרוב שנהיהם אליו המאמר היא ר"מ. וזהו ענין שאמרו „סתם משנה – רבי מאיר".

הפרק הרביעי בסדר מעלותם. מעלות האנשים הנזכרים במשנה נחלקות לשלש,

שכל מי שיהיה בעיניו נכבד מאד במעלהו על כל המעלות קראו בשמו, כגון שאמר: הלל, ושמאי, ושמעיה, ואבטליון, וזה לגדולתם וכבוד מעלתם, בשביל שאי אפשר למצוא כנוי ראוי להם לכבד את שמם, כמו שאין כנוי לנביאים. אבל החכמים, שהיו בעיני רבי למטה מן המעלה הזו, יכנה אותם „רבן", כגון רבן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי; ושהיו בעיניו למטה מן המעלה הזאת, יכנה את שמם „רבי", כמו שאמר: רבי מאיר ור"י. והיה מכנה אנשי המעלה הזאת כמו כן „אבא", כמו שהוא אומר: אבא שאול. ולפעמים יעביר הכנוי מהם ואינו חושש, כגון שהוא אומר „שמעון אחי עזריה" ו„אלעזר איש ברתותא". ובכלל האנשים, אשר נקראו בשמם על דרך כבוד ולא כנה אותם, אלו הם: שמעון הצדיק, אנטיגנוס איש סוכו, יוסי בן יועזר, יוסי בן יוחנן כהן גדול, יהושע בן פרחיה, נתאי הארבלי, חוני המעגל, אליהועיני בן הקף, חנמאל המצרי, יהודה בן טבאי, שמעון בן שטח, שמעיה ואבטליון, חנן ואדמון, עקביא בן מהללאל, הלל ושמאי, נחום הלבלר, חנניה בן חזקיה בן גרון, בבא בן בוטא. וכל מי שנזכר בשמו מלבד אלה, העביר כנויו משמו ולא הקפיד עליהם:

הפרק החמישי האנשים, אשר תמצא ביניהם מחלוקת במשנה ברוב הדברים,

אלו הם: ר"מ, ורבי יהודה, ור"ש, ורבי יוסי. – אלה הארבעה נפלה מחלוקת בין כל שנים מהם ובין ארבעתם, גם כן רבי אלעזר כמו כן תמצאנו חולק עם כל אחד מאלו הארבעה, אבל פחות מן המחלוקת הנופלת בין הארבעה, ובין ר"ע ורבי אליעזר ורבי יהושע, תמצא מחלוקת בין כל אחד מהם ובין שלשתם כמו כן, אבל פחות ממחלוקת הד' הנקדמים, ותמצא המחלוקת כמו כן בין רבי עקיבא ורבי ישמעאל ורבי טרפון ורבי אלעזר בן עזריה פחות מן המחלוקת אשר הקדמנו. ואחריהם במיעוט המחלוקת ב"ש וב"ה, ואחריהם במחלוקת רבן גמליאל או רבן שמעון בן גמליאל או רבי עם כל אחד מהם מהנזכרים עתה, ובין אלו האנשים היא המחלוקת ברוב המשנה, אלא בענינים רחוקים.

מבוא התלמוד.

מאת

רבי שמואל הנגיד.

אמר המחבר: התלמוד נחלק לשני חלקים – משנה ופירוש המשנה. המשנה היא הנקראת תורה שבע"פ, והיא יסוד התורה שהעתיקו ממשה רבינו ע"ה עד ימי רבינו הקדוש ע"ה והוא רבי יהודה הנשיא, כי כתבה למען תעמיד ימים רבים, פן תשכח מלב הקוראים ותאבד. והפירוש הזה יתחלק גם הוא לשני חלקים: הא' הלכה מקוימת, והב' הלכה דחויה. המקוימת היא שלמדו מפי מרע"ה ומשה מפי הגבורה, בין שתהא דברי יחיד, בין שתהא דברי רבים; וכמו כן המחלוקת הדחויה היא שלא נעתקה בתור מאמר מקוים, בין שתהא דברי יחיד או דברי רבים. ואם יטעון הטוען: למה כתב רבינו הקדוש ע"ה דברים שאינם הלכה, והלא מוטב לכתוב דבר הלכה? תוכל להשיבו, כי החכמים הקדמונים כל אחד ואחד העתיק לנפשו מה שלמד, בין דבר שהוא הלכה, בין שאינו הלכה, וכשבא רבינו הקדוש להעתיק, הוצרך לכתוב אותם הדברים שאינם הלכה, כדי שלא יהא רשות למי שלמד מהם לומר: „כך וכך למדתי מפי פלוני ופלוני". ואם יאמר, ישיבוהו, שאינה הלכה מקוימת. וכן אחז"ל במסכת עדיות: למה הוזכרו דברי יחיד בין דברי רבים לבטלה? שאם יבא אדם ויאמר: „כך וכך שמעתי", יאמרו לו: מאיש פלוני שמעת, כלומר ואינה הלכה:

והחלק הב' משני החלקים, שהוא פירוש המשנה (והוא הגמרא), יתחלק לכ"א חלקים, ואלו הם: א) תוספתא, ב) ברייתא, ג) פירוש, ד) שאלה, ה) תשובה, ו) קושיא, ז) פירוק, ח) תיובתא, ט) סיוע, י) רמיה, יא) התקפתא, יב) הצרכה, יג) מעשה, יד) שמעתא, טו) סוגיא, טז) הלכה, יז) תיקו, יח) הגדה, יט) הוראה, כ) שיטה, כא) שינוי.

א) **התוספתא** היא שיור המשנה, וסימנה „תָּנָא". וכשהבא בעקבי המשנה, היא הלכה מקוימת:

ב) **הברייתא** כל הספרים שהעתיקו הקדמונים אחר המשנה, כמו משנת רבי חייא ומשנת ר' אושעיא ומשנת ר' אליעזר בן יעקב ומכילתא דר' ישמעאל ואותיות דר"ע; ותורת כהנים הוא ספרא והוא ספר ויקרא לבד; וספרי במדבר סיני ואלה הדברים וכיוצא בהם. וסימן הברייתא: ת"ר, ותני הדא, ותניא אידך:

ג) **פירוש** הוא הבא בעקבי המשנה להבין עניני המשנה, כשיבא עליו „מאי כך?" יבא הפירוש עליו:

ד) **שאלה** היא בעיא, ממנה שהיא שאלת רבים לרבים, וסימנה „איבעיא להו", וממנה שאלת רבים ליחיד, והיא „בעו מיניה", וממנה ליחיד, והיא „בעא מיניה". והלכה בשאלה לפי התשובות:

ה) **תשובה** היא באה על השאלות האלה והתקיים לפי פסק ההלכה:

ו) **הקושיא** היא המחלוקת הבאה על השמועות, ואם היו החולקים רבים, הסימן „מיתיבי", ואם יחיד – „איתיביה":

ז) **הפירוק** הוא תירוץ לקושיא, ואם לא נסתר, הרי הוא הלכה מקוימת:

ח) **תיובתא** היא מבטלת ההלכה בראיה ברורה, וההלכה תהא לפי חוזק ראית התיובתא:

ט) **סיוע** הוא הבא לחזק ההלכה ולקיימה להיותה הלכה מקוימת מוחזקת, וסימנה „לימא מסייע ליה":

הלכה מקוימת — הלכה נכונה ואמיתית. הלכה דחויה — הלכה שאינה נכונה. דבר הלכה — ההלכה הנכונה. תוספתא — תוספת (מל' הוספה) למשנה. ברייתא — חיצונית (בראי-חוץ) למשנה. שאלה — ספק. פירוק — תירוץ. תיובתא — הוכחה מנגדת (תשובה ניצחת). סיוע — הוכחה מתאימה (עוזרת).

י) **רמיה** היא הבאה ושלא לקיים שני ענינים סותרים זה את זה. והסימן „ורמינהי":

יא) **ההצרכה** היא הבאה לקיים שני ענינים, והסימן „צריכא":

יב) **ההתקפתא** היא מענין הקושיא והיא לאמוראים האחרונים, וסימנה „מתקיף לה רבי פלוני". והלכה בזה כמו במיתיבי ואיתיביה:

יג) **מעשה** היא הבא בדבר ההלכה לברר אותה:

יד) **שמעתתא** היא שם כל הלכה, שתבא בענין תורה ולא בדבר אחר:

טו) **סוגיא** היא קריאת ההלכה על בוריה ושאלותיה ותשובותיה:

טז) **הלכתא** כשיחלוקו בשום דבר הלכה, הוצרכו לומר „הלכתא כך וכך":

יז) **תיקו** בספק שיסתפק התלמוד בשום דבר הלכה ואין יודע להשיב עליו ותשאר ההלכה בספק, אם הוא בענין ממון לקולא, ואם הוא בענין איסור לחומרא; והממון המוטל בספק חולקים אותו בעלי הדינים בשוה ויש אומרים: „המוציא מחבירו – עליו הראיה". ודבר איסור והיתר כשיבא בספק הזה, יעמידהו על האיסור:

יח) **שנוי** היא כשיחלוקו על שום חכם וישנה, כדי להוציא עצמו מן המחלוקת ולקיים את דבריו; יצריך החולק על המשנה לקיים את דבריו בראיה ברורה. וסימן השנוי „הא מני ר' פלוני היא":

יט) **הגדה** היא כל פירוש שיבא בתלמוד על שום ענין, שלא יהיה מצוה, זו היא הגדה ואין לך ללמוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת. ויש לך לדעת, שכל מה שקיימו חכמינו, וברוכם לברכה, הלכה בענין מצוה שהיא מפי משה רבינו, ע"ה השלום, שקבל מפי הגבורה, אין לך להוסיף עליו ולא לגרוע ממנו. אבל מה שפירשו בפסוקים, כל אחד כפי מה שנזדמן לו ומה שראה בדעתו ולפי מה שיעלה על הדעת מן הפירושים האלו, לומדים אותם והשאר אין סומכים עליהם:

כ) **הוראה** היא השמועה, שנתחדשה לחכמים בקהלות ומדרשות בענין מצוה, והיא נקראת הוראה:

כא) **ושיטה** היא קהלת חכמים, שאין הלכה כמותם, כשיאמרו: „רבי פלוני ורבי פלוני כולהו סבירא להו". וכן כל כהאי גונא שיטה ואין הלכה כאחד מהם. ויש לך לדעת, שהתלמוד נחתם בימי רבינא ורב אשי והם למדונו את הסודות הללו וכיוצא בהם:

מחלוקת התנאים – יחיד ורבים – הלכה כרבים; מחלוקת במשנה ואח"כ סתם – הלכה כסתם; סתם ואחר כך מחלוקת – אין הלכה כסתם; והני מילי – בחדא מסכתא, אבל בתרתי לא אמרינן; מחלוקת בברייתא וסתם משנה – הלכה כסתם משנה; מחלוקת במתניתין וסתם דברייתא – אין הלכה כסתם דברייתא, והיינו דאמרינן: „רבי לא שנאה – רבי חייא מנין לו":

סתם מתניתין – ר"מ; סתם תוספתא – רבי נחמיה; סתם ספרא – רבי יהודה; סתם ספרי – רבי שמעון, וכולהו אליבא דרבי עקיבא, שתלמידיו היו. „יש אומרים" – הרי זה רבי נתן; „אחרים" – רבי מאיר:

התנאים הם בעלי המשנה:

האמוראים הם בעלי הגמרא, מפרשי המשנה:

רמיה — סתירה מהלכה אחת להלכה שניה. התקפתא וכו' — עיין להלן. כשתבוא בעקבי המשנה – כשבתאימה אל המסורה. כאי כל – לפה הדין כך. לקיים שני ענינים — שני ענינים שבאים למלאות זה אחרי זה ושניהם צריכים למלוא ולברור ההלכה. ולא בדבר אחר — להוציא דברי אגדה. „הא מני ר' פלוני היא" — כלומר: כשמביאים ראיה מן המשנה לסתור דעת איזה חכם, היא מתרץ את הסתירה בתשובתו, שמשנה פלונית לא דעת הכל היא, אלא דעת יחיד, והרבים חולקים עליה, והוא, כלומר החכם, סובר כהרבים. מה שיעלה על הדעת — מה שהדעת סובלתו. הוראה — פסק-דין לענין הלכה למעשה. כהאי גונא — באופן הזה. סתם — הלכה שלא נזכרה בה מחלוקת. „רבי לא שנאה, רבי חייא מנין לו" — אם רבי השאיר את הדבר בתור מחלוקת ולא הכריע בו ההלכה, מנין ידע רבי חייא, מסדר הברייתות, שהוא רק תלמידו של רבי, לפסוק את הדין ?

דרכי התלמוד.

מאת

ר' משה חיים לוצאטו.

פרק א.

המשא ומתן העיוני הוא העסק והחקירה במאמר מן המאמרים או דיעה מן הדיעות לברר ולגלות, אם הוא אמיתי אם לא. ואמנם הבירור הזה יֵעָשֶׂה בעריך הטענות שיש לטעון לקיימו ולאַמתו או לבטלו ולסתור אותו, באופן, שיבחן כח הטענות המאמתות אותו וכח הסותרות ויוכרע כפי הטענות היותר נאותות אצל השכל:

והנה העסק הזה אפשר שיהיה בין רבים, שא' יעמוד לצד קיום המאמר, וא' יעמוד לצד סתירתו וביטולו, ויערכו טענותיהם זה כנגד זה, ואפשר שיהיה עסק איש א' לבדו שיחקור לכל הצדדין, פי' שהוא יניח המאמר בתחילה, והוא עצמו יערוך נגד מאמרו טענות, מה שאפשר שיערוך נגדו מי שהוא בעל דיעה הפכית למאמר ההוא, והוא עצמו יחזור ויסתור הטענות שהביא ויקיים מאמרו הראשון:

ומב' הדרכים האלה נמצאו בש"ס ויכוחים ופלפולים כי יש שנשאו ונתנו רבים בא' מן הענינים, זה הקשה, וזה השיב; ויש שמסדר הש"ס עצמו הקשה והשיב, כאלו היו רבים המדברים בענין ההוא. ויש שיאמר הש"ס בפירוש „הוא מותיב לה והוא מפרק לה", והיינו שהמקשה עצמו נתן תשובה לקושיתו. ואולם כל הדרכים למקום א' הם באים, שהוא בירור אמתת הדברים ע"י עריכת הטענות זו לעומת זו, ומשפט הקושיא, שיקשה א' על מאמר זולתו, או הקושיא שיקשה בעל מאמר א' על מאמר עצמו, אחד הוא, וכן משפט התשובה, שתביא על קושיא מן הקושיות, בין שתהיה דברי המקשה עצמו, ובין שתהיה דברי זולתו — א' הוא. וכן כל שאר חלקי הפלפול, כי אנחנו לא נביט בכל זה אל הטוענים אלא אל הטענות.

פרק ב.

כל מאמר שנשמע אפשר שנקבל אותו, ואפשר שנכחישהו, ואפשר שנסתפק בו. מאמר, שתביא לנו ראיה על אמתו, נקבלהו; מאמר, שתהיה לנו ראיה על כזבו, נכחישהו, ושלא תהיה לנו ראיה לא על אמתו ולא על כזבו נסתפק בו:

הראיה על אמתת המאמר מתחלקת לג' מינים: ראיה מצד הטבע; ראיה מצד ההסכמה; ראיה מצד ההיקש:

ראיה מצד הטבע היא שיהיה המאמר מן הדברים המאומתים אצל הכל בטבע או נוסף על א' מן הדברים האלה כי הנה ב' מיני ענינים יש שהם מאומתים מצד עצמם ואינם צריכים ראיה אחרת וה' המושכלות הראשונות והמוחשות המושכלות הראשונות הם הענינים ששכל האדם מורה אותם מעצמו ולא יצטרך על זה לימוד ולא יסתפק בה מי שהוא בריא בשכלו ד"מ ששנים יותר מא' שהחצי פחות מהכל וכן כל כיוצא בזה:

המוחשות מה שהחוש מעיד עליו כגון שהאבן קשה שהמים לחים (סוכה ם) ד"מ כשאמרו יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורן הנה אמתת זה המאמר מתבררת לנו מן החוש שהרי בעינינו אנו רואים ומרגישים אנו זה שאין הנאת העצים אלא אחר שנבערו וכן כל כיוצא בזה:

ראיה מצד ההסכמה הוא שיהיה המאמר מה שדעת כלל האנשים מסכים עליו או נוסד על זה שאז יהיה אותו המאמר מאומת לכל מי שיהיה מן הכלל ההוא, ויחלק זה לב' מינים, הא' כלל המפורסמות, והב' המקובלות המפורסמות הם שדעת רוב האנשים מסכים עליו מצד היותם אנושיים, ד"מ שהגאוה מגונה ושהענוה משובחת, וכן כל כיוצא בזה:

המקובלת מה שנמסר במסורת מהאבות והמלמדים ונכלל בזה לנו כל כתבי הקדש וכל הלכה למשה מסיני וכל הי"ג מדות שהתורה נדרשת עם כל משפטיהם, ונמצא שיאומת לנו מאמר כשימצא א' מן הכתובים או מן ההלכות שבע"פ או ממאמרי מי שא"א לנו לחלוק עליהם שיאמת מאמרנו ד"מ כששנינו (יבמות ם) אם יש אב וכו' אמרו בש"ס ע"ז דאמר מר אב קודם לכל יוצאי ירכיו, וכן כשאמרו סנהדרין

(סנהדרין צ) כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא אמתי מאמר זה בעבור הכתוב, שנאמר ועמך כלם צדיקים, לעולם יירשו ארץ. וכן כל כיוצא בזה:

ראיה מצד ההיקש היא שיתברר לנו היות מאמרנו תולדה אמתית של הקדמה מאימתת, והיינו שיולד ויומשך זה המאמר ממאמר אחר מאימת לנו:

הראיה על היות המאמר טוב גם היא על ג' דרכים, והיינו – מצד הטבע, מצד ההסכמה ומצד ההיקש:

מצד הטבע: שימצא א' מן הענינים, המאומתים בטבע שוברגו, שיכחיש את המאמר:

מצד ההסכמה: שימצא כתוב או משפט שאי אפשר לחלוק עליו, שיכחיש את המאמר:

מצד ההיקש: כשנראה היות הפך המאמר תולדה אמתית מהקדמה מאומתת, או כשנראה מן המאמר צאת תולדה שכזבה מפורסם, שאז נדון שבהכרח ההקדמה גם כן כוזבת:

ויש מין מופת מכחיש שכחו חזק מאד, והוא: שנבחר כל הדרכים, שאפשר המאמר הנידון להתפרש בהם, ונראה היותר טוב בכולם, וזה נקרא „ממה נפשך":

ומסותרי המופת המכחיש הוא, כשנשיב על דעת החולק אותה הקושיא עצמה שהוקשה על מאמרנו או קושיא אחרת, שנראה היות גם דעת החולק מוכחש, באופן שבהכרח צריך שיסכים החולק עצמו באיזה תנאי או חילוק שבו ימלט דעתו מן הקושיא, וזה נקרא „ולטעמיך" או „ולדידך":

ויותר חזק מזה יהיה כשנסיר הקושי ממאמרנו ונשליכהו על דעת החולק אתנו, או שהראיה שהביא להכחיש מאמרנו נעשנה ראיה למאמרנו וזה נקרא „אדרבא" או „היא הנותנת", „משם ראיה":

והנה כל זמן שתבתר הראיה המאמתת ישוב המאמר להיות מסופק, אם לא תהיה עליו ראיה מכחשת וכן כשתסתר המכחשת ישוב להיות מסופק, אם לא תהיה עליו ראיה מאמתת:

ואמנם יש מין ראיה אחרת שאינה לא מאמתת לגמרי ולא מכחשת לגמרי, אלא מטה הדעת לא' מן הצדדין, ונקרא זה סברא, ויקרה זה, בהיות הטענות שקולות להן וללאו, אלא שהדעת נוטה יותר לצד אחד משבנגדו:

והנה עד הנה בארנו קבלת המאמרים או הכחשתם במה שיסכים השכל עמהם או לא יסכים מצד ענינם. ואולם יש עוד שיסכים או לא יסכים עם המאמר לא מצד ענינו, אלא מצד אופן הגדתו וזה יהיה בב' דרכים: הא' מצד כל כלל ההגדה, הב' – מצד חלקיה:

מצד כל כלל ההגדה: כי הנה מחוק יושר הספור הוא, שיהיה בספור תועלת ולא יהיה כלו מיותר ודבר כפול. ועל פי השורש הזה, אם נשמע ספור, שיראה לנו היות הגדתו בלתי מוצרך, נקשה עליו „פשיטא?" – כי הדבר המפורסם ונודע לכל אין צורך להגידו. והירוץ הקושיא הזאת יהיה, כשנמצא שיהיה מקום להשיב נגד מה שהוגד לנו ונקרא זה „סלקא דעתין":

מצד חלקי ההגדה: כי מחוק הספור הוא גם כן שלא יהיה בשום חלק ממנו דבר מיותר או נכפל ללא צורך. ומחוקו כמו כן, שתהיינה המלות מכוונות עם הענין ומכוונות זו עם זו; ומחוקו כמו כן שיהיה סדרו הגון ומתאים – בחלוק, מה שצריך לחלק, ובחבור, מה שצריך לחבר. ואם נמצא במאמר חסרון א' מאלה התנאים נקשה עליו כפי מה שנמצא שחסר בו:

כל אלה יסודות טבעיים מחוקקים בשכלנו, שעליהם נבנים בניני החקירה והעיון בכל סוגיות התלמוד. עתה נבאר חלקי המשא ומתן בפרט, שהם כלל הבנינים הנבנים על היסודות האלה:

פרק ג.

אמנם חלקי המשא ומתן הראשיים שמהם נבנית הסוגיות כולן בכל התלמוד ז', והם: מימרא, שאלה, תשובה, סתירה, ראיה, קושיא ותירוץ, וזה פירושם: מימרא – הוא שיאמר אומר מאמר א'. שאלה – שיבקש א' מב' ידיעת ענין מה. תשובה – שישיב הנשאל לשואל על שאלתו. סתירה – שיבטל מאמר שנאמר ויוכחש מכל וכל. ראיה – שיביא מה שממנו יתבאר אמתת א' מן המאמרים שנאמרו או מן הדיעות שנסברו. קושיא – שיראה היות במאמר מן המאמרים או דיעה מן הדיעות מה שאינו אמת או מה שאינו נאות. תירוץ – שיוסר הקושיא מן המאמר אשר הוקשה עליו או הדיעה. והנה כל א' מן החלקים האלה יתחלק עוד לחלקים אחרים, ויתבארו לפנינו:

פרק ד.

הנה חלקי הסוגיות בכלל כבר זכרנום, והם: מימרא, שאלה, תשובה, סתירה, ראיה, קושיא ותירוץ, עתה נזכיר פרטיהם ונבאר משפטיהם:

המימרא

המימרא תתחלק לד׳ חלקים. הא׳ שמועה, הב׳ פירוש, הג׳ דיוק, הד׳ הגדה:

השאלה תחלק לב׳. הא׳ שאלה, הב׳ אבעיא:

התשובה ג״כ לב׳. הא׳ תשובת השאלה, הב׳ תשובת האיבעיא ונקראת פשיטות:

הראיה תחלק לב׳. הא׳ הוכחה והב׳ סייעתא:

הסתירה תחלק לב׳. הא׳ סתירה והב׳ דחיה:

הקושיא תחלק לג׳. הא׳ פרכא, הב׳ רומיא, הג׳ תיובתא:

התירוץ יחלק לב׳. הא׳ ישיבה, הב׳ שינוי׳:

השמועה—היא שיאמר אומר מאמר א׳ יודיע בו א׳ מִן הענינים דבר מִן ההלכות או מן המוסרים או באיזה מן מושכל שיהיה:

הפירוש – הוא שיפרש א׳ מן הכתובים או מן המאמרים. ואמנם משפט הפירוש הוא שמלבד הסכימו עם האמת בעצם ענינו צריך שיסכים עם המאמר המפורש כפי מלותיו וסדר הגדתו. ואולם אם יסכים לגמרי עם המאמר יקרא פירוש מרווח, ואם יסכים בעיקר המאמר ולא יאות היטב עם כל המלות או עם כל הסדר, עד שנצטרך לומר שלא דבר בעל המאמר בדקדוק, יקרא פירוש דחוק, ואם לא יסכים כלל עם המאמר, נדחהו לגמרי. והנה בכלל זה יכלל דרך ביאור הנקרא „אוקמתא״, והוא ביאור תנאי במאמר, דהיינו שלא נבאר כלל ההגדה ומלותיה אלא נניחן במשמען הפשוט, אבל נגבול המאמר בא׳ התנאים, והוא כשנאמר „הכא במאי עסקינן״:

הדיוק—הוא שידויק ממאמר א׳ או כתוב א׳ מה שלא פורש בו:

ההגדה – שיגיד א׳ מעשה או מאמר זולתו וכן נכלל במין הזה, כשיגיד הא׳ מחשבת זלתו, פי׳ כשיגיד א׳ מה שהרגיש אחר לפי דעתו מן הקושיות או מן התירוצים:

השאלה – כשישאל שואל על ענין א׳ ארות מציאותו, אם הוא (הענין) כך ואם אינו כך וכדומה:

האיבעיא – כשישאל שואל על ענין אחד שיש בו פנים לב׳ צדדין ויבקש על ההכרעה לאחד מהם:

התשובה – שישיב על השאלה כפי מה שהיא, אם שאל על מציאות ענין, אם הוא כך או אינו כך, ישיב לו הן או לאו ואם טעם בקשהו, ישיבהו הטעם:

הפשיטות – שיכריע לא׳ מב׳ צדדי האיבעיא:

ההוכחה – שיביא ראיה להוכיח אמתת המאמר:

הסעיתא – שיובא מאמר א׳, שיסכים למאמר אחר לחזק הדעה שנאמרה בו:

הסתירה – שיסתר מאמר שנאמר או ראיה שהובאה וַיֵרָאֶה היותה מבוטלת:

הדחיה – שידחה הכרח המאמר וראיתו, אך לא יבוטל ענינו לגמרי ולא יוכחש אפשריותו:

הפרכא – כשימצא בסדר המאמר או הגדתו דבר בלתי מתאים:

הרומיא – כשיובאו ב׳ מאמרים או ב׳ כתובים הפכיים או מתנגדים לבקש ישובם:

הישוב – כשתתורץ הפירכא או הרומיא בישוב נכון ואמתי, שיאמין בו המתרץ היות זה אמתת הדבר וכונתו:

השנוי – כשתתורץ הקושיא או הרומיא במה שאין הכונה בו לתרץ בהחלט שתהי׳ כן אמתת הדבר, אלא שתדחה הקושיא; והנה זה דומה לדחיה באמת, אלא שהדחיה תביא על המאמר והשנוי בא על הקושיא. ומשפט השנוי הוא, שיוכל להסכים עם המאמר שעליו הובא, ואפילו נצטרך להניח בו קצת זרות וחסרון, או דבר בלתי נאות, מאמר שלא דקדק כ״כ בעל המאמר במלותיו, ואולם כפי רבות החסרון שנצטרך להניח בו כך יהיה השנוי יותר דחוק, ואם ירבה הזרות כ״כ, שמלותיו באמת לא תסבולנה אותו לא נתן לו מקום כלל:

רבי יהודה הנשיא וחבור המשנה.

(נולד בערך ג׳ אלפים תתקי״א לבנין עו״ה — מת ג׳ אלפים תתקע״א ; 150-210)

מאת

ד״ר צבי גרין.

סוף דברי ימי התנאים נעוץ בתחלתם, כשם שבימי הדור הראשון היה כל כבוד התורה והתעודה הלאמית כלול באיש אחד, בהגבר רב הפעלים רבן יוחנן בן זכאי, כן בסוף תקופת התנאים היה איש אחד נושא לבדו דגל התורה והלאם, ובו נקוו ונקבצו כל כחות האומה הישראלית, הוא היה דמות דיוקנה, ורמיתו זאת השביע על פני הדור כלו ויתן עליו מרוחו. רבן יוחנן בן זכאי העמיד תלמידים רבים וגדולים, אשר כל אחד מהם יסד לו בית מדרש ויסל מסלה חדשה בדרישת התורה, עדי התרחב חמר הקבלה (המסורת) והתפשט והתעמק והתגדל, ויהי לאילן ששרשיו עמוקים וענפיו מרובים, אך ר׳ יהודה הנשיא חשב מחשבה לקבץ נפזרים, לאסוף ולכנוס כל סעיפי התורה וחלקי ההלכה, למען שכלל את כל הבנין ולהשלים פעולת התנאים. הוא היה המאור שבתורה שבעל פה, ובו מצאנו „תורה וגדולה במקום אחד״, ויגדל מכל גדולי המורים בזמנו ואין כל ערך להם בהעריכנו אותם למולו. רבי יהודה הנשיא היה הסוגר שערי התורה בימי התקופה עוברת ופותח שערים מצוינים בהלכה לפני דור יבא. הרף היותו הגבר רב הפעלים וגדל־העליליה בדברי ימי עמי, לא הגיעו מתולדותיו רק ידיעות מעטות ומקוטעות. הוא נולד לעת צרה לכנסת ישראל בימי השמד. עודו בסבל ילדותו וכבר נראו בו כשרונותיו הנעלים ויתפלאו החכמים על עמק שכלו ורחב דעתו בשאלות ותשובות ויעלהו אביו הנשיא משבתו „על גבי קרקע״ (כמנהג התלמידים הצעירים) לשבת על כפסלי בית המדרש במושב התלמידים המובהקים. כמו חש בנפשו כי עתיד היא להיות מקבץ נפזרים, מאסף לכל שיטות החכמים ומאחד כל אהלי התורה להיות אחד, לא אמר רבי יהודה די בהלקח אשר הקשיב בבית מדרשו של אביו. כי אם הרבה לשמש חכמים ולקחת תורה מפי כל בני זמנו. ויהי לו הדבר הזה לתועלת גדולה, לבלי יצמצם בינתו להדחיק לכת בדרך שיטה אחת עד הקצה האחרון, רק יבחר הטוב והמעולה מכל השיטות ודרכי החכמים השונים. וראשית תורתו שמע מפי ר׳ יעקב בן קורשאי, ויהי ר׳ יעקב מסוג התנאים שעליהם אמרו, כי הם כבור סוד, שאינם מאבדים טפה, לאמר שתורתם שמורה בלבם, אבל אין כחם גדול להדרש דבר בתורה הזאת או לצרפה וללבנה, וכבר בימי רשב״ג היה ר׳ יעקב בן קורשאי השונה הלכות ושומרן כבת זכרונו. אבל לא ממנו בלבד קבל „רבי״ את רובי תורותיו, כי אם משני רבותיו הגדולים מזה: ר׳ שמעון בן יוחאי ור׳ אלעזר בן שמוע. ולבית תלמידו של זה האחרון נהרו תלמידים מכל אפסי ארץ. ויהי למלה, כי בבית מדרשו ישבים ששה תלמידים על כפסל אחד:

רבי יהודה היה לנשיא אחרי מות אביו וְהֻשְׁקְטָה גזרות השמד, ויהי מְשֻׁפָּע בעשר ונכסים ויהי למשל בפי רבים לאמר: „ארוות ורפתים אשר לרבי יהודה מלאים אוצרות רב יתר מהנמצא בגנזי שבור מלך פרס״. ובעשר הזה השתמש רק למעשה הצדקה והחסד ויחשך את נפשו מכל נעימות החיים ולא נהנה מהעולם הזה אפילו באצבע קטנה, ומהונו נתן להספקת תלמידי חכמים ובלכלת עניים בשעת החקם. ובימים ההם – בימי הקיסר מרק אוירליוס, כבתוב על כפרי דברי הימים לממלכת רומא – היה רעב גדול ודבר ומגפה בכל מדינות מלכות רומא, ויפתח ר׳ יהודה הנשיא את אוצרותיו ויחלק בר ולחם לרעבים. לראשונה אמר: יכנסו בעלי מקרא, בעלי משנה ובעלי תלמוד, וימאן „לתת מפתו לעם הארץ״, אך כאשר הוכיח אותו תלמידו ר׳ יונתן בן עמרם, על הפליאו בין איש לאיש במעשה הצדקה ובמתחפש בא אליו ויאמר: „רבי, פרנסני כעורב וככלב!״ ויכר צַדְקתו ויאמר: „יכנסו כלם״. גם במקום אחד הננו מוצאים את ר׳ יהודה הנשיא נמשך לראשונה אחרי מדת־דין קשה, כאלו היה רגש אבירות הלב נטוע בקרבו מטבעו, אך הוא ידע לכביש את יצרו ולהפוך מדת דינו לרחמים גדולים. ויהי לרחמן וסמל הטוב והחסד: פעם אחת באו לפניו בנותיו של האח־הנפשע אלישע אחר (אלישע בן אבויה, תנא מבעלי המשנה, שלאחרונה בגד בתורת עמו) ותבקשנה להתפרנס מן הצדקה, זכר

הנשיא

הנשיא את כל עשה אחר לעמו ויתחמץ לבו ויקרא עליו המקרא: „אל יהי לו מושך חסד ואל יהי חונן ליתומיו”. אך באמור לו בנית אחר: „רבי! זכור לתורתו ואל תזכור את מעשיו”, נהפך עליו לבו ועיניו זלגו דמעות „ויגזור עליהן שיתפרנסו”. בעשרו הרב, ברעת־נפש המטרה הגדולה אשר שם לפניו ובדעתו הרחבה בחכמת התורה, השיג הוא בלי עמל ועבודה יתרה את התכלית הנשגבה, אשר אליה נשאו נפשם אבותיו ואבות אבותיו הנשיאים ולא יכלו להשיגה – להרים את הנשיאות בכבוד, עדי תהיה לראש פנת היהדות ולמוצא פי הנשיא ייחלו כל בני ישראל בארצות פזוריהם; כי בימי „רבי” „היו תורה וגדולה” במקום אחד, כי היו כלולים כל כחות הסנהדרין ופעולותיו הלאמיות, ויהי ר׳ יהודה הנשיא הַדַּבָּר (המנהיג) האחד לדור ושר התורה בישראל. ומושב הסנהדרין, אחרי צאת מאושא (אושא – ז ע ר אשר בה ישבה הסנהדריא אחר החרבן) כל הדרה, היה בשפרעם, הקרובה לצפורי, ומשפרעם גלתה הסנהדרין לבית־שערים; אבל ר׳ יהודה העתיק משכנו מבית־שערים לצפורי, כאשר נחלה במחלה מארכת, כי היה מושב העיר טוב ואוירה ממוזג ומבריא, בהיותה יושבת כצפור על ראש ההר. נראה הדבר, כי בימי רבי היה כבוד הסנהדרין גדול מאד, מנין חבריו הגיע אז להמספר הַמְּקֻדָּשׁ על פי המסרת – שבעים ואחד, וכל הענינים הבאים לפניו היו מתבררים, נמנים ונגמרים על פי משטרי המשא ומתן שהיו נהוגים בהיות הסנהדרין בלשכת הגזית. וכבוד „רבי” היה גדול מאד ויראת כבודו על כל בני דורו ויהי דבר בני הדור ההוא: „מימות משה ועד „רבי” לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד”. ובכח כבודו הגדול בעיני בני דור לא השו למסור לו את כל ההנהגה הראשית על העם וייפו כחו מכח בית דין הגדול בלי להיות לכל לראש גם בדבר הסמיכה או המנוי ויתקינו תקנה: בית דין שמינה שלא לדעת הנשיא אין מנויו מנוי, ונשיא שמינה שלא לדעת בית דין מנויו – מנוי. ויהי „רבי” הממנה את מורי התורה בהקהלות שביהודה ושבארצות הגולה ו„מדינות הים”. הוא היה מעמיד שופטים בישראל ועל פיו נתעלו התלמידים למעלת חברי הסנהדרין. ובבית דינו של ר׳ יהודה הנשיא לא נמצא לא אב־בית־דין ולא „חכם” כאשר היה בימי ר׳ שמעון אביו ויהי הוא האחד ואין שני לו בממשלת התורה בישראל. בגלל הדבר הזה נקרא בשם הכבוד הסתמי „רבי”, לאמר רבן של כל ישראל בארץ ישראל ובארצות הגולה -- יהותם תבנית התורה הרבנית. ויוסף הנשיא ליפות כח הנשיאות ויתקן תקנה: כל תלמיד גם בעל כשרון ישהגיע להוראה – אל יורה אלא אם כן נטל רשות ממנו. ועד כמה היתה התקנה הזאת נכבדה ומועלת לפרוס מצודת הנשיא ולהגביר תעצומות פעולתו על הקהלות הקרובות והרחוקות נראה מהדבר הזה, כי מכל קהלות ישראל גם הרחוקות פנו לרבי בבקשה לשלח להם בעלי פקדות העדה: מורים ושופטים. ראשי עדת ישראל בסימוניא, מנגב לצפורי, שלחו דבריהם להנשיא לאמר: „שלח לנו אדם אחד, שיהא מקרא (מלמדנו מקרא) אותנו, שונה אותנו ודן את דיננו” וישלח להם המובחר שבתלמידיו– את לוי בר סיסי, ויאמר: „בן אדם שכמותי הנני נותן לכם”. ורבה בר חנה מכפרי אשר בבבל עלה לארץ ישראל וילמד תורה מפי דודו רב הפעלים לתורה ר׳ חייא, ובחפצו לשוב לארצו, בקש דודו מהנשיא לתת לו רשות להיות „מורה ודאין” ובלי נטילת רשות כזאת לא היו אחיו בני בבל מקבלים אותו. עוד בבלי אחד עלה לארץ ישראל ושמו „אבא אריכא”, גם כן קרובו של ר׳ חייא, וילמד בבית מדרשו של הנשיא ולקץ ימים היה מאיר התורה בבבל ארץ מולדתו, וגם הוא לא היה יכול להורות ולדון מבלי מנויו של הנשיא:

וּבְהֶאָחֵד ברבי יהודה הנשיא התורה והגדולה וידע, כי איש לא יעיז להרהר אחריו, שם על לבו להתיר כמה איסורים, מפני שלא מצא להם מקום עתה, כאשר נשתנו העתים ונתהלפו המעמדים ויבטל כמה מנהגים ודינים שנקדשו מרוב ימים. כן נדע שבטל המנהג להשיא משואות בראש ההרים לדעת במקומות הרחוקים ימי קביעות החדש (כשהיו קובעים ראשי חדשים על פי ראית עדים את מולד הלבנה) והמועדים והתקין שיהיו שלוחים יוצאים. והסבה לזאת היתה קלקלת הכותים (השמרונים). כי בימים ההם פרצו עוד הפעם תגרות בין הכותים והיהודים, רבי אלעזר בן ר׳ שמעון בן יוחאי עיין בספרי התורה אשר להם וימצאם מזויפים במקומות רבים וכתובים בכונה נגד כתבי הקדש המקובלים בהאמה, אז נשבת השלום שהיה שורר בין הכותים והיהודים מימי גזרות השמד כאשר שתי המשפחות נמצאו בצרה גדולה ומקומו לקחו שנית מרירות לב, שנאה וכעס ותגרות גלויות ונסתרות, ולעת כזאת כנראה היתה קלקלת הכותים, להשיא משואות ולהוליך תועה היהודים יושבי הערים הרחוקות. בכלל נראה, כי בימי רבי כבר לא היה לקדוש החדש על פי הראיה התקף והעז כמלפנים, כי עשה רבי את השבון התקופות והמזלות על פי יסודות דעת מערכת השמים לעיקר וְהַקִּדּוּשׁ על פי הראיה טפל אליו, לכן התיר לקבל עדות החדש עד מפי עד ומפי כל הפסולים לעדות וגם לא הופיע בכבודו ובעצמו לקבל עדי החדש ולאמר „מקודש החדש”, כבדי שיענו אחריו כל העם „מקודש, מקודש” כמנהג הקדום, וישלח אחרים במקומו:

גם בפנה אחרת הננו רואים את רבי יהודה הנשיא נגשה מהמקבל והנהיג באמה מיום היותה: הוא הקיל ביותר במצות שמטת הארץ ודיני תרומות ומעשרות. כנודע, נשארו אחרי החרבן מצות התלויות בארץ בכל תקפן ותקפן כמקדם, כי למרות כל הצרות הרבות והרעות, אשר מצאו את האמה בעקבת מרידת בר כוכבא ויתר תנועות המרד, עוד לא נכרתה להם כל תקוה, לשוב ולהיות גוי מושל לבדו בארצו. אך החקים האלה, אשר יסדום בתקון העולם לעם מדיני עובד אדמתו, היו עתה למעמסה על בני העם עובדי האדמה, אשר נענו ונגשו מעצר רעה בעת המלחמה וכבד המסים והארנוניות, אשר שמו עליהם שלטוני רומא. על הדבר הזה פקח „רבי" את עיניו, לא לבטל את המצות, כי אם להקל ולמצוא בהן צדדי היתר; את כל המקומות על גבולי הארץ הפקיע מקדושת ארץ ישראל ויפטרם ממצות השמטה והתרומות והמעשרות; כל הארץ אשר בסבבי הערים: בית שאן (ביונית Scythopolis), וכפר-צמח על יד הירדן, ובית גוברין בנגב וקסריא על שפת הים, כל הערים, אשר מלפנים לא משלו בהן היהודים וגם רוב יושביהן היו יונים, פטר רבי ממצות התלויות בארץ, בחפצו להקל עול המצות האלה מעל עובדי האדמה. החדשה הזאת העירה עליו תלונת יראי-חטא וכל המהדרים, ובתוכם גם אחיו, „והכל היו מליזים עליו", או „חברו עליו אחיו וכל בית אביו" ויאמרו לו: „מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור, אתה תנהיג בו היתר?!" ותהי להם תשובתו המחכמה לאמר: „בחזקיהו מלך יהודה נאמר: „וכתת נחש הנחשת, כי היו בני ישראל מקטרין לו", וכי לא עמדו להם לישראל צדיקים ממשה ועד חזקיהו? אלא עטרה הניח לו הקדוש ברוך הוא להתעטר בה, ואנו העטרה הזאת הניח לנו הקדוש ברוך הוא להתעטר בה!" וכבר חפץ להתיר לגמרי את השמטה, אך לא מצא און בנפשו להרוס דבר גדול כזה לבדו מבלי להמלך ראשונה בגדולי הדור ההוא. ובימים ההם גדל כבוד ר' פינחס בן יאיר בפרישות וחסידות. הוא היה חתנו של ר' שמעון בן יוחאי, ויהי אנין הדעת ביותר, ויתאונן תמיד ויטיל דופי בכל המעשים אשר ראו עיניו ויקנא קנאה גדולה ללאם ישראל ומיאוש הלב קרא ויאמר: „מיום שחרב בית המקדש בשו חברים ובני חורין (לאמר: הדלו קנאי הלאם) וחפו ראשם ונדלדלו אנשי מעשה, וגברו בעלי זרוע ובעלי לשון, ואין דורש ואין מבקש, ואין לנו להשען אלא על אבינו שבשמים". ובקנאתו לתורתו ולעמו היה נזהר ומחמיר ביותר במצות התלויות בארץ, לזכר הימים, אשר יד הלאם היתה עוד תקיפה בארץ אחזתו, וההגדה הספר גם היא במליצת הודות, איך היה נזהר ר' פינחס בן יאיר במצות הארץ, ותאמר: גם להמירו נתנה בינה יתרה להבדיל בין פירות טבל (שלא נטלו מהם תרומות ומעשרות) למעושרות. וברבי פינחס זה נמלך רבי בחפצו להתיר את השביעית. כנראה, היתה אז שנת בצרת ויאבה רבי להשתמש בהוראת שעה, למען התר אחרי כן בהחלט. ויהי כאשר חפץ להכנס עם החסיד המחמיר הזה בדברים ויאמר לו: האם התבואות נעשו יפות? (לאמר: שנת בצרת השנה הזאת ונחוץ להתיר שביעית), ותהי תשובת ר' פינחס: „עולשין (ירק מר) נעשו יפות". לאמר: אם ירעב העם ללחם, יוכל להסתפק גם בעשבים מרים ובלבד שלא תבטל מצוה ממצות התורה. ראה רבי יהודה הנשיא, כי לא יוכל לדון עם החסיד הזה, אשר בני דורו כרוכים אחריו, וישב מחפצו, וכראות ר' פינחס פרדות עומדות בחצר הנשיא, ולדעתו היה הדבר הזה נגד דבר התורה, מאן לסעוד אצלו ויצא מביתו ויעזבהו והר גדול (במליצת ההגדה) עלה בינו ובין הנשיא, ויפרדו איש מעל אחיו לבלי התקרב עוד כל הימים:

אמנם כל העצומות פעולת הגבר רב הפעלים הזה נגלו במפעלו הכביר, אשר בו הציב לו יד ושם עולם בדברי ימי האמה הישראלית ויהי הסגר והפותח שני פרקים גדולים בעתות עמו, המפעל הזה הוא השלמת המשנה (בערך ג"א תתקמ"ט לבה"י, 189 למספרם). הנסיון הראשון לאסוף ולכנוס ההלכות המפוזרות למקום אחד אמנם כבר נעשה לפניו, ואז נסדרה מסכת עדיות, שהיא כוללת מסורות – הלכות סדורות איש מפי איש, אבל „למן העת שנשנית מסכת עדיות" כבר עברו שני דורות, והגדל תורת ההלכה בחמרה וצורתה: הלכות רבות נתחדשו בבית המדרש על ידי ההגיון בתורה על פי דרכי ההוכחה בהמדות שהתורה נדרשת בהן ועל ידי הדרש דברים במעשים רבים, השאלות אשר החיים העלו אותן על שלחן בית המדרש בדברים אשר בעלי ההוראה הראשונים לא ראו אותם מראש, מני אז נתבררו כמה ספקות ותרבינה ההלכות ותגדלנה; וירא רבי יהודה הנשיא, כי הגיעה „עת לעשות", ויחל לקבץ ולאסוף את ההלכות המפוזרות, ולעינים היו לו „משניות דרבי עקיבא" על פי הדרך ששנה אותה רבי מאיר, ויוסף ויתקן אותן ויצרפן וילבנן, בקר כל חלופי הדעות וכל חלקי המחייב והפוטר, ויקבע „להלכה ומורים כן" את הדינים הידועים, על פי עקרים ברורים. כי אם גם שמשנת ר' עקיבא היתה לו היסוד והשרש לעבודתו, לא קבל את כל הלכותיה ויכריע בין החילוקים, ויטה בהכרעותיו לדעת הרבים נגד היחיד, וכל הלכה מקובלת על פי דעת הרבים סתם במשנתו, ותהי לחק בישראל. מלבד זה נטה קו על סדרו למשנה בנטותו מסדר משנתו של רבי עקיבא; כי בעוד שהראשונה תמנה מספר

הלכותיה

הלכותיה על שם אומרן, מבלי להשגיח על התכן והענין, הציב רבי יהודה הנשיא מצרים ויקבע תחומים בתורה שבעל פה לפי עניניה השונים: עניני התפלות והברכות, מצות התלויות בארץ, מצות השבת והמועדים והתעניות וימי הזכרון במאורעות האמה, דיני האשות והורת חיי-המשפחה, נדרים ונזירות, דיני ממונות ודיני נפשות וכל פרטי תורת האדם בינו לבין חברו ובינו לבין החברה האנושית, דיני הקרבנות והטֻמאה והטהרה. לפי זה יצאו לו ששה סדרי משנה: **זרעים, מועד, נשים, נזיקין, קדשים וטהרות;** אך את חפצו זה, בעריכת דברי התורה שבעל פה לעניניהם, לא השיג רבי יהודה הנשיא בשלמותו, כי המר הענין מטבעו ותכונתו לא יסבול הצבת גבולים ומצרים כזאת. ובכן הננו רואים תחומי המשנה יונקים זה מזה וערוב פרשיות בכל סדרי ההלכה: דיני ממונות רבים נמצאים בסדר נשים, ודיני תפלות וברכות מבוארים בסדר מועד, ודיני מאכלות אסורות, רובם בסדר קדשים, אך נמצאים גם בנזיקין וביתר סדרי המשנה. הסבה השניה, שהפריעה הסדר במשנה לפי הענינים, היא, כי עוד לא עזב רבי יהודה הנשיא מכל וכל את דרכי ההולכים לפניו לסדר הדברים על פי אומריהם, אף כי רחוקים הם בעניניהם.

„רבי" שנה משנתו בלשון קצרה ושפה ברורה ומצֻמצמת בסגנון מְלֹא-דָבָר ורב הענין ובאופן הנוח להקבע במוח הלומד ולהתקים בזכרונו. ולא לחתום את התורה שבעל פה או לשום גבול ומעצור להתפתחות התורה, לקבוע הלכות גדולות שאין לזוז מהן, בא רבי יהודה הנשיא, כי אם יצא בעקבות החכמים שהיו לפניו ויסדר משנתו לו לבדו, למען תהיה ערוכה וסדורה לפניו, לזכור סדר הענינים, אשר יאמר לשנות לפני תלמידיו. אך בהיות כבוד „רבי" גדול מאד בעיני תלמידיו וכל בני דורו, נתקבלה משנתו יותר ממשניות של ההולכים לפניו, ותהי לבדה השלטת באהלי התורה ומפניה נדחו כל השמועות, המשניות, המדות והנמוקים ששנו החכמים שלפניו, עד כי היום לא נדע רק מקצתם ובשמם לבדם. — וַיִּקָּרֵא קבץ ההלכות אשר לר' יהודה הנשיא בשם העתיק „משנה", או „משנת דרבי יהודה הנשיא". ובהמשך הזמן היתה ל„סתם משנה" בפי החכמים וכל בני העם, ויהיו כל דבריה להלכות רווחות בישראל וכדבר חק ומשפט בעיני כל מורי העם. תלמידיו הפיצו את המשנה בכל תפוצות ישראל ויעשוה לאבן פנה, אבן מוסדות התורה שבעל פה, וישננו אותה לתלמידיהם, ויצרפוה ויבקרוה, וכל דבר מדבריה היה מקים-מוצא להלכות גדולות ומשפטים, תולדות ומסקנות הדשות בשאלות התורה, ותהי לספר החקים בישראל. אך המשנה הזאת לא נכתבה על ספר, כשם שלא נכתבו על ספר קבצי-ההלכות או המשניות ששנו חכמים בני הדורות הקודמים, ועוד מאות שנים אחרי כן היתה המשנה שמורה בזכרון הלומדים ושגורה בפיהם והאזהרה הידועה, כי „דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב", עוד היתה במקומה עומדת. רק את האגדות כתבו על ספר ונתפשטו בעם בתור „ספרי דאגדתא", וגם מזה לא היתה דעת רבים מהתנאים נוחה, אך מהלכות מופלאות ומצוינות רשמו ראשי פרקים על ספר. ור' חייא היה רגיל בדבר לרשום הלכות במגלות, אך לא נתנו להרשימות האלה מהלכים ברבים, ושמן מוכיח עליהן, כי נקראו בשם „מגלות סתרים". —

לעת זקנתו הזר רבי יהודה הנשיא על משנתו וישנה ויחליף בה כמה ענינים לפי שנוי דעתו עליהם ו„המהדורא תנינא" הזאת היתה לעינים אל תלמידיו שבבבל ועל פיה היו דנים, אך רבי שמעון בנו החזיק בנוסחת המשנה „ששנה רבי בילדותו" והוא עשה גם הוספות שונות בהמשנה. לשון המשנה היא עברית צחה, בסגנון משונה מאשר בכתבי הקדש, אך נחמד ונעים, ועלו בהלשון הזאת גם מלות יוניות, ארמיות ורומיות, כפי שהיו שגורות אז בפי העם היושב ביהודה, אך במשנה התיהדו ותקבלנה תאר ותמונה עברית; כי היה רבי יהודה הנשיא משוחרי שפת עבר ואוהביה וימאס בשפת סורסי, השגורה אז בפי בני הגוי', מפני היותה לשון עלגים בהברותיה הדומות זו לזו, בחתוך הדבור והיותה שפה בלולה ממבטאים זרים ושונים, אשר עלו בה משפות רבות, ויאמר: „בארץ ישראל לשון סורסי למה? אלא או לשון הקדש או לשון יונית!". והלשון העברית עוד טרם נשכחה אז מבני יהודה ועוד היתה שפה מדברת גם בפי בני העם, עד כי גם שפחת הנשיא היטיבה לדבר כן עברית. וכה היה הדבור העברי מתהלך בארץ ורגיל על לשון החכמים ובני העם, עד כי גם להחקים והמשפטים הרבים, להמושגים הדקים וההגיונות המפשטים, וגם המלות שנתחדשו על ברכי הזמנים האחרונים, לרגלי חליפות הדעות והשתלשלות העיונים ודרכי החברה האנושית, המשתנה ומתחדשת בכל יום תמיד, — גם להמלות האלה נמצאו שמות ומבטאים בלשון המקרא וילבשו לבוש עברי. אמנם מהדבר הזה, כי מושגי המשפט להרומאים נקראו בשמות הלשון העבריה, לא נוציא משפט מעקל לאמר, כי משפטי היהודים נהלטו ונעשו על פי משפטי הרומאים, שהיו להם למופת, — כי היהדות היא תורה שלמה בפני עצמה, וממקור ישראל מוצאה, וכל עקריה ויסודותיה המה תהלת היהדות לבדה.

כן הגיעה התורה שבעל פה לידי גמר חתימה ושכלול

ושכלול ולידי קיום וקבלה מכלל האמה הישראלית. ארבע מאות שנה – מימי הסופרים והתנאים בימיהם של החשמונאים הראשונים – היתה התורה המסורה יסוד היהדות והיד הגדולה, המניעה לרוח הפצה את אפני החיים בדברי ימי ישראל, אבל בכל כחה היתה כלה איתיות פירחות באויר, תלויה בין השמים והארץ, מבלי מצוא מנוח בתורה שלמה – בגבולים ותחומים קבועים וגדרים מסומנים; הפרושים קימו וקבלו אותה, הצדוקים כחשו בה וימאסוה, בני בית שמאי הקיפו עליה גדר מסביב ויצמצמוה בארבע אמות של הלאומיות, מבלי תת לה להתהלך ברחבה בלמודי האנושיות ותורת האדם, ובני בית הלל הרחיבוה וחכמי הדורות האחרונים, שיצאו בעקבותיהם, הגדילו את התורה שבעל פה ויאדירוה; אך בימי רבי יהודה הנשיא קבלה חמר וצורה, כי הטביע עליה את מטבעתו ופניו המאירות, ורק אז הגיעה למלכות-הרוח בעולם היהדות פנימה בשנות מאות ואלפים. ותהי המשנה לספר-משנה אל כתבי הקדש ובמירם נהיתה גם היא למעין נובע מים-חיים להחיות רוח החקירה ודרישת התורה, ותהיינה עתים לישראל – שנות מאות רבות, אשר המשנה מלאה את כל חללו של עולם היהדות ותהי דוחקת גם רגלי העסק בכתבי הקדש, ותהי המושלת לבדה בחיי העם פנימה. היא היתה הקשר הרוחני, חבל-האהבה האוחז והקושר הוליות הלאום הישראלי בשעה שנתפרקו ואבריו החלו להתפרדל, עד כי מצא די אונים להתקים ולהיות חיי עולמים, גם בלי חסן לאומי ומדיני ומבלי חבור חמרי ונראה לעינים. –

המשנה היא בת הנשיאות, על ברכיה נולדה ומידה היו לה העוז והמשרה בחיי הלאום הישראלי, אך בהולדה המיתה את מחולליה – מולידיה; כי אחרי שהגיעה התורה המסורה הערוכה לנו על ידי „רבי" למעלת תורת עם ישראל ונשמתו הלאומית, החלה הנשיאות להיות שוקעת ויורדת וכבודה ותעצומות עוה מלפנים בחיי העם לא היו לה עוד. בהגלות המשנה נתתמו דורות התנאים ועמה בא הקץ והגבול לדרישתם ופעלתם החפשית בחקר-הלכה. „ר' נתן ור' יהודה הנשיא סוף משנה" יאמר קורא הדורות, כבנין נביאי במגלת-ספר לרשימת הדורות ודורשיהם וחכמיהם, שהיתה מצויה אז בידי יחידי הדור ותקרא בשם: „ספרו של האדם הראשון". המשנה קראה לאור עולם דרך למוד חדש בחוק ההלכה, דרך התלמיד השונה ומשנה מארחות הלמוד של התנאים הראשונים.

ובעת ההיא קמו מהומות רבות ברומא, אשר יהודה היתה כבושה לה. מלכים עריצים ירשו הד אחר אחר את כסא המלוכה ויבוגדהו על דמים, ויבגוהו על עשק והמס, הוללות ופריצות. „תקופת הזהב" בתולדות העיר ממלכת גויים עברה, ומקומה לקחה תקופת העריצות והמרידות ושפך-דם. המושלים החדשים, אשר הגיעו למלכות בקשר ובמרד ובשוחד והורתקו ממנה בקשר ובמרד ובשוחד, התאמצו בכל עז להריק ולערין את המדינות הרבות הנכנעות לרומא למען צבר הון ותועפות כסף. אז הגיעו ימים רעים ומרים לשרידי יהודה בארץ הקדש. רדיפות נוראות התחוללו על ראשי עם ד': המושלים העריצים שמו מסים כבדים על יושבי הארץ; את תורת ישראל בזו חללו ויגזרו על היהודים גזרות איומות. –

את כל המאורעות האלה ראה רבי לעת זקנתו, ובכל אלה רגילים דורשי בינה לעתים לאמר, כי ראה בטובה ובימיו הונח לישראל מכל צרותיו, וימיו עברו לו בשלות השקט מעקת אויב, ואם אמנם לא כן הדבר, כי גם בימיו רבו צרות בת יהודה, אך „בשמת רבי הוכפלו צרות". רבי יהודה הנשיא חי כשבעים שנה, ובשלשים שנה נהג את נשיאותו. במנוחת נפש ראה רבי את קצו הקרוב לבוא ואימת מות לא בעתתהו. ויקרא את בניו ואת חכמי ישראל לשמיע את רצונו ודבריו האחרונים אליהם ויאמר: „רבן גמליאל בני יהיה נשיא במקומי, ושמעון אחיו – ל„חכם" בסוד הסנהדרין, הזהרו בכבוד אמכם (אשת אביהם), ואל תשנו דבר בכלכלת הבית והנהגתו, באלו הייתי עוד חי ומתהלך בקרבכם, ולכן אל תזוז אלמנתי מביתי". זכר רבי יהודה לפני מותו את כל אשר עוללו לו ולאבותיו הנשיאים, החברים והתלמידים באשר תקפה עליהם יד הנצחון, כאשר הערימו לקפח את הנשיא בהלכות, למען הפיל אור פני הנשיאות והשפל כבודה בעיני העם, והיא הירושה האחת, אשר נשארה לפלטה מכל כביר ישראל מלפנים, ויאמר לבנו: „נהוג נשיאותך ברמה וזרוק מרה בתלמידים"; „חנינא בר חמא ישב בראש, יוסף חפני (מעיר הפנים אשר בעבר הירדן מזרחה צפונה בחבל ארץ בתניה) ושמעון הפתחי (אפיתי), ששמשוני בחיי, ישמשוני במותי". – ויפן אל חכמי ישראל ויאמר: „אל תספדוני בעירות, שלא לבטל את התלמידים מן התורה, והושיבו ישיבה על קברי לאחר שלשים יום", ויגוע וימת במחלת ההתתוניות, אשר נקראה מני או „מחלת הצדיקים". – עוד בהשמע בכל גבולות ארץ ישראל ומעל לגבולותיה: הנה „רבי" הולה נוטה למות, – וינהרו המונים המונים מקרוב ומרחוק אל צפורי לדעת את שלום רבם, ומה יעשה בו, ויסבו את בית הנשיא, ויהי לב העם הולך וסוער, כי לא אבו להאמין, אשר פקודת כל האדם תבוא על נשיא אלהים, קדוש ומופת לרבים, אבי האמה ומורה לצדקה. – ויבהרו החכמים לכל הגבר מרת נפש העם,

ויגדל

וַיִּגְדַּל האבל עד לבלי הכיל, בשמעם, כי מת „רבי", ויאמרו לכל יוציא איש הדברים „רבי מת". ויעל שמעון בר קפרא על העליה, וַיֵּרָאֶה אל העם קרוע בגדים וחפוי ראש, עטוי בגדי אבל וקורא בקול נהי: אראלים ומצוקים אחזו בארון הקדש! נצחו אראלים את המצוקים; ונשבה ארון הקודש! – וישמע קול העם לאמר: „מת רבנו הקדוש!" – ונעו כלם בבכיה, וישמע קול בכיתם עד גִּבְּתָה הרחוקה ארבע מילין מצפורי.

רבי יהודה הנשיא מת ותהי הלויה גדולה מאד, והמון העם ההולכים אחרי המטה היה רב מאד, בכל הדרך מן צפורי עד בית־שערים, ויספדו לו בשמונה עשר בתי כנסיות. וגם הכהנים, הנזהרים מגעת במת־אדם, עסקו בקברת „רבנו הקדוש", כי היה אליהם דבר החכמים: „אין כהונה היום". שני ראשי בתי ישראל: הסנהדרין והכהונה שחו ראשם ביראת הכבוד לפני „רבם הקדוש", אשר בחייו ובמותו היה הותם תבנית התורה ונושא דגלה. והחכמים אמרו: משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא!

תרגום ש. פ. רבינוביץ (שפ"ר).

רב אשי הותם התלמוד.

(נולד בערך ד' אלפים קי"א לבנין עולם – מת ד' אלפים קפ"ז)

מאת

ד"ר צבי גְרֶץ.

הימים, אשר בהם הלכה מלכות רומא הלוך והתקרב אל קצה ויומה האחרון, – הם תקופת הכליון והיצירה, הרקבון והצמיחה בדברי ימי משפחת האדם על האדמה – תקופת בין הפרקים – פרק הזקנה ואפיסת הכחות, פרק ההריסה ואבדן העולם הקדמון, – ויחד עם זה פרק הולדת וראשית בנין עולם חדש. מירכתי צפון וקדם, מהמדבריות על יד הוכת ארץ הקינים, מבטן אסיה, הניח עם איום ונורא, התחוללו סערות וסופות נוראות לכער ממקימו את עץ מלכות רומא, אשר עוד עמד על מקימו רק בכח כבר משאו; לשד חיתו כבר יבש, עליו נבלו, לחו נס, והודו כבר נהפך למשחית, ויהי כנצר נתעב, שבור לרסיסים ושבבים, ונשא על כנפי רוח הסערות – סערות הזמן – אל כל קצות השמים. מבטן אסיה הצפונית והמזרחית יצא עם ההונים המר והנמהר; כדוב מסבכו וכנמר שוקד לטרף, שטף ועבר בכל אירופא ויהי לשבט אלוה ומוסר שדי אל כל עמי רומא. מפניו רגזה הארץ ומשאתו והמוני רגשו גוים ויסיע ממקומם המוני לאמים, אשר גם שמותיהם המוזרים קשים לבטא בשפתנו; אז נגש עם בעם, שבט בשבט ולאם בלאם ותקופת תנודת העמים הגיעה, למלא דבר החוזה אשר נבא על התקופה ההיא, על רומא ועמיה לאמר: רוע התרועעה הארץ, פור התפוררה ארץ: נוע התנועע ארץ כשכור והתנודדה כמלונה, וכבד עליה פשעה, ונפלה ולא תוסיף קום. – אין פלא כי בעם הנתים, הגל הראשון אשר שטף ועבר ארצות רומא באירופא ואסיה המערבית לשום אותן לשממה, חזה עם יהודה – על פי הלך־רוחו בימים ההם, תמונת עם גוג מארץ המגוג, אשר עליו נבא יחזקאל לאמר: „ובאת ממקומך מירכתי צפון, אתה ועמים רבים אתך, קהל גדול וחיל רב: ועלית כשואה, תבוא בענן לכסות הארץ, תהיה אתה וכל אגפיך ועמים רבים אותך":

ובעצם המהומה, בתוך המהפכה הגדולה – הראשונה והאחרונה בספר תולדות אדם, עת המו גוים מטו ממלכות, עמד עם יהודה על עמדו כשן סלע בלב ים זועף וכל גלי המים הזידונים לא שטפוהו. אז באה הדעה בלב הוגי דעות מבני יהודה, כי בני עם עולם הם, בני העם אשר יוצר האדם התוה הו

הנצח

הנצח, כי היו עולמים על מצחו, ויהי דברם לאמר: „דור הולך ודור בא" – אֻמה נכנסת, וְאֻמה יוצאת – והארץ לעולם עומדת – „ארץ" – אלו ישראל, שעומדים לעולם". על משואות רומא קמו עמים ורים, פראי אדם, עמקי שפה, משחתי המראה ונעדרי התרבות והשכלה אנושית – הפראים האלה נקמו נקמת העמים בני התרבות באירופא ואסיה, אשר רומא רמסה אותם ברגל גאותה והחריש על גבם. פראי אדם אלה, אמנם עוד היו בראשית צמיחתם, וידמו לעצי היער הגדלים פרא, אך היו מלאים כח־עלומים וראויים לקבל ברכת התרבות ותורת דמדות המתוקנות, בהצרפם במצרף הדעה והשכלה אנושית לקץ הימים. – בתקופת תנודת העמים, באשר המאורעות מהרו לרוץ ארחם, ויסלסלים הביע מהפכה חדשה ותבראת בני האדם פשטה ולבשה צורות וגונים שונים בימי דור אחד חשו גם אבות הכנסיה הישראלית בנפשם, כי הגיעה עת האסף גם להם – עת כנוס אבנים – אבני מוסדות לבנין הלאם הרוחני אחרי אבדן החפן המדיני אבדה שאינה חוזרת – לפי ראות עיני אדם. הגיעה העת לאסף ולכנוס, לאצור ולאגור כל פרי תנובת הרוח הישראלי אל בית אסם אחד, את כל אשר זרעו והצמיחו אבות הכנסיה מימות עזרא ועד הנה, את כל חמר התורה שבעל פה, אשר התפתח והשתכלל בבתי מדרש השונים ביהודה ובבל; לכל ההדושים שנולדו על ידי הבקרת בדבוק הברים וסדר התלמידים הגיעה עתה עת הקבוץ והברור, הסדר והעריכה, לענינים, לפרקים ולסדרים. ומסדר ועורך, מברר ומאסף לחכמת התלמוד המפוזרת והמפורדה נמצא אז בגדולי האמוראים שבבבל, בהאמורא האחרון בזמן והראשון במעלה, ברב אשי בר שימי:

רבנא אשי בר שימי נצר מגזע ישישים חכמי תורה. עודנו צעיר לימים וכבר יצא לו שם לאיש אשר שאר רוח לו על כל חכמי תורה בני דורו ובני ארצו וילקח אחרי כבוד להיות ריש מתיבתא בסורא היא מתא מחסיא, ואחרי אשר היתה הישיבה הזאת שוממה ועזובה יותר מימי דור אחד הרים הוא את כבודה וישב בה את עטרת התורה ליושנה. ובאשר נבחר לראש הישיבה, היה עוד צעיר לימים ואם גם לא בן ארבע עשרה שנה, כדעת אחרים מפרשי ההיסטוריה, בכל אופן לא יותר מבן עשרים שנה. הוא נתגדל בעושר, ויהי בעל נחלה גדולה, ויערים רבים היו לו, וימכר את עצי היערים להעלות אש בבתי תפלת האמגושים, עובדי האש ומשתחוים לה בדמות יסבל הירמון אלהיהם, ולא ראה בזה חשש איסור. דברי נעוריו של רב אשי, ארח הנוסי ודרכי תלמודו לא נודעו לנו; גם לא נדע הסבה, אשר עוררתהו לשוב ולהרש ישיבת סורא, אחרי שנתבטלה, ובנראה היתה מתא מחסיא עיר מולדתו. רב אשי ראה היותא (בריצות ובקיעים) בחומת „בי כנישתא" שבנה רב שנות מאות לפניו ויסתרהו ויבנהו מחדש, ולבלי יתרשלו הבונים בבנינו, עמד הוא על המשמר יומם ולילה, ויעמד את מטתו במקום המלאכה ללון שמה עד כלות כל הבנין מסבר ועד הטפחות ולא מש ממקומו עד אשר העמידו שם המרזבים, וכל זה עשה מכספו, וישב ויבן את בית הכנישתא או את בית האולפנא ברב היד והתפארת, ויגביה את גגה ומגדליה מעל כל בתי העיר. בצדק השתבח רב אשי, כי הוא עשה לטובת סורא לבל תחרב עיר, כי בכח מעשיו הגדולים היתה שנית למקום מועד העבודה הלאומית על ידי עסק התורה והעיר הראשה לכנסת ישראל יושבת בבל, ותשאר במעלתה זאת שנות מאות רבות אחרי התימת התלמוד, כמעט בכל דורות הגאונים; במעלות רוחו ובתבונתו הרבה הפליא בני דורו והרהיב את לבם ויהי לאב להורה וגדול הדור, אשר כלם נשמעים לדבריו, וכמוהו לא נמצא חשוב ומקובל לבני דורו מיום שמת רבא. ברב אשי חברו יחד בקיאות בני סורא והריפות בני פומבדיתא, ובו מצאו בעלי התלמוד את הגבור בתורה כפי חזון לבם, – סיני ועוקר הרים, ועל כן קראוהו בני דורו בשם רבנא אשי. במשך חמשים ושתים השנים שהרביץ תורה ברבים בסורא היו שבעה ראשי מתיבתא בפומבדיתא. גם העיר נהרדעא, אשר מימי חרבנה על ידי פפא בר נצר בימי רב נחמן בר יעקב לא נמצא עוד זכרה בדברי ימי יהודי בבל, שבה למעלתה בסקנת על ידי המתיבתא אשר יסד בה אמימר. אך לא אחד מכל מורי הזמן לא הגיע למעלתו של רב אשי, ויהי הוא העליון על כל אמוראי זמנו וארצו, ותשב גם ישיבת סורא לגדולתה וכבודה בימי רב. האמוראים: הונא בר נתן, אמימר ומר זוטרא הכירו גדולת רב אשי ובלב שלם נשמעו לדבריו ויעזרוהו להוציא לפעלו את האחדות התורנית והלאמית, ויוסיפו בעלי התלמוד לאמר: „מימות רבי יהודה הנשיא מחבר המשנה עד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד". גם שני ראשי הגולה שבימיו (מר כהנא ומר זוטרא הראשון) היו כפופים לרב אשי ונשמעים לדבריו. מאז ומקדם היה המנהג, כי ראש הגולה היה בא למקום מתיבתא רבתא, לקחת רצון משלוחי כל קהלות בבל שהיו באים שם לחלוק לו כבוד – ובימי רב אשי החלו ראשי הגולה לבוא לסורא לחג שמה את שבתא דריגלא דבי ריש גלותא. גם אספות העם, שהיו ראשי הגולה מאספים מעת לעת, מצאו מקומן בסורא, וראשי הגולה, אף כי ישבו בעיר אחרת, היו יוצאים ממקומם לשבת בימים ההם בסורא, מקום מושב רב אשי. ותהי מתא מחסיא

העיר

העיר והאם בישראל שבבבל, ובה נראה כל תפארת הכנסיה בחדשי הכלה ובשבתא דריגלא, עד כי היה דבר רב אשי על הפרסיים עובדי האלילים, אשר בעיר הזאת, כי המה אבירי לב — אשר לא יהושו את כבוד התורה ולא נמצאו מהם אנשים הנספחים אל בית יעקב, ויאמר: „בני מחסיא אבירי לב נינהו, דקא חזו יקרא דאורייתא תרי זמני בשתא ולא קמגייר גיורא מינייהו״:

בהאחד ברב אשי כל הכשרונות והיתרונות במדה גדולה ויתרה על כל בני דורו, היה בכחו לגשת אל המפעל הכביר, אשר פעל בעז תעצומתו על ישראל והתפתחות הלאם בשנות דורות רבים, מפעל רב תוצאות אין חקר — הוא החל עבודת ענק לחבר ולזרות, לצרף ולברר, לאסוף ולכנוס הברורים, ההחלטות והמסקנות, כל הרחבות העיונים היוצאים מן פרושי המשניות, התוספתות והברייתות לספר אחד — ספר התלמוד. ההתעוררות הראשונה אל המפעל הזה היתה בלי ספק החפץ להקל על הזכרון שמירת החמר הרב והעצום, אשר הלוך ורב במשך שלשה דורות, לעשות אזנים להתורה, לתת לו תפיסת יד בכח הלומדים ולשמרה בלבם. גם רב אשי בעצמו מתאונן על כח הזכרון ההולך ונחלש מדור לדור, מבלי להעלות על לב, כי התגדל והתעצם חמר התורה למעלה מכח הזכרון אשר להלומדים, ורב אשי היה יכל לכבוש את החמר הרב והעצום הזה תחת כח זכרונו, כי יותר מחמשים שנה ישב על כסא ריש מתיבתא וכל העת ההיא שנה בעבודת קבוץ החמר אשר נתרבה והתעצם מימות חתימת המשנה עד ימיו. ורבנא אשי היה מתון מאד בדרכי הדרישה ולא הכניס מסקנותיו בהתלמוד ולא שם איתן לזכרון לדור אחרון, כי אם אחרי הצרוף והלבון בדבוק חברים, בסיד תלמידים חברים ובישיבת התלמידים. בימי חדשי הכלה בחר לו רב אשי פרק אי מסכת ידועה לנושא המשא ומתן בכור החכמים והתלמידים, ובה נצרפה ונבחנה כל המשנה עם סוגית התלמוד שעליה ותוספותיה וענני העיון התלוים בה בכל ששים המחלקות אי המסכתות. בכלותו את עבודתו החל רב אשי אותה מחדש ויעבור שנית על כל המסכתות בחדשי הכלה, בזמן קרוב לשלשים שנה השנית — ובה נמצאו שתי מהדורות בתלמוד: מהדורא קמא ומהדורא בתרא, הנוטות זו מזו בנוסחאות וגם במסקנות ופסקים. וכדברנו על חבור התלמוד, הכונה היא על איפן סדורו ועריכתו, אך לא על כתיבתו, כי בימים ההם עוד לא נאמרה התורה שבעל פה בכתב. עוד הביטו אבות הכנסיה הישראלית על כתיבת הדברים המסורים בעל פה, כעל הגשמת הרוח הישראלי ועוד היו מחזיקים באזהרה הידועה לאמר: „דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב, שנאמר: כי על פי הדברים האלה כרתי ברית״; ויוסיפו עוד יותר להחזיק בהאזהרה הזאת, בהתפשט הברית החדשה במלכות רומא, ומחזיקיה החזיקו בכתבי הקדש, לאמר, כי מעתה חלה עליהם קדושת עם ישראל, כעם הנבחר מה׳ לאור עולם, ותהי אז השקפת בני יהודה, כי התורה שבעל פה נִתְּנָה להם להבדיל בינם לבין אמות העולם. הדעה הזאת מבצבצת ובולטת מהגדות נאמרות בדרך חזון ומליצה, ואחת מהנה היא ההגדה הזאת לאמר: „אמר רב יהודה בר שלום: בקש משה שתהא המשנה בכתב, ולפי שצפה הקב״ה, שעתידין האמות לתרגם את התורה ולהיות קורין בה יונית והם אומרים: אנו ישראל, אנו בניו של מקום — אומר הקב״ה: מי, שמיסטירין שלי בידו, הם בני. — ומה הם המוסטירין? זו המשנה והתורה שבעל פה. וכן הוא אומר: אכתב לו רבי תורתי — אם כן — כמו זר נחשבו״. ואל יפלא איך נשארו כל הדברים המפרטים האלה שמורים בכח הזכרון של הלומדים, כי עוד לפני רב אשי היו כבר ההלכות ערוכות, אם גם לא סדורות, ובכן נשמרו בפי התלמידים גם מבלי אשר נכתבו בספר. רב אשי היה המשלים ומשכלל מפעל רבי יהודה הנשיא לפני מאתים שנה. אך עבודתו היתה כבדה יותר לבלי ערך ודמיון מעבודת סדור המשנה — המשנה החזיקה בקרבה רק הדינים המסכמים, על פי מסקנת המשא ומתן בקצור מופלג, צדדי הענינים ובאורי הפרטים עלו בהמשניות החיצוניות — הברייתות —, לא כן הגמרא, היא כוללת את הכל ולא תשאיר דבר אחד מדברי הקבלה. המשנה תשים לפנינו את ההלכה היבשה, סדורה לסדריה וערוכה לעניניה במסכתות ופרקים, אך התלמוד הוא מגלה לנו סוד יצירת ההלכה, כונותיה וסברותיה, יתבונן לרוחה ויחדר אל עמק הענין בפלפול והגיון. ההתעוררות הראשונה לאספת התלמוד הוא רגע נכבד ורב עליליה בדברי ימי ישראל; התלמוד הבבלי היה מני אז ליסוד פועל בעז ותעצומה על תולדות העם והתפתחותו. ורב אשי לא כלה את מלאכתו הגדולה — הוא אמנם חש בנפשו, כי עת האסף הגיעה, אך עוד נסתמו אז מעינות החקירה ועוד היה כח התשוקה להגדיל תורה ולחדש בה חדושים גדולים מאד, וגם רב אשי וחבריו לא יכלו לצמצם כל עבודת רוחם רק באסיפה ועריכה, ונהפוך הוא, מוצאים הננו את רב אשי בעצמו מברר ומפרש, מכריע ומתיר ספקות האמוראים שקדמוהו ופסקיו מצוינים בהדור השכל, בבינה ישרה, פשוטה וקרובה, עד כי יפלא איך לא עמדו הראשונים על דבריו, וכל מימראותיו נכללו בתלמוד.

ופעלה

ובעלת רב אשי היתה בימי מלכות מלך פרס איזגרד אי יזדיגרד השני בנו של בירם השני מלך אוהב ישראל (מלך בשנת 400 עד 420). האמגישים קנאי הדת קראו להמלך הזה בשם „החוטא", כי לא אבה היות כלי חפץ בידי הכהנים הקנאים האלה למלא כל משאלותיהם. לעֻמת זה היה מכבד את חכמי ישראל ויהיו מרואי פניו. ביום גניסיא שלו נמצאו בין גדולי המלכות גם שלשה חכמי ישראל ראשי הכנסיה בבבל: רב אשי מצד מתיבתא דסורא, מר זוטרא – מפומבדיתא, ואמימר – מנהרדעא. ולהונא בר נתן, אשר אף אם לא היה ראש גולה, היה גדול ליהודים, הטה המלך חסד ויספר ממנו, כי בעמדו לפני יזדיגרד והיה אבנטו הגיר מלמעלה נגד אצילי ידיו, ויורד המלך את האבנט למטה אל המתנים ויאמר לו: – אתם היהודים כהני עליון הנכם, ועליכם לשאת את האבנט כדרך שהכהנים נושאים, כמו שנאמר: לא יחגרו ביזע. כבוד זה ממלך פרס – הנקרא בן השמש, מכבד הורמיז אלהי האור ומלך המלכים באִירָנְיָה – אות נאמן היא, כי רצה המלך את עם ישראל וימשכם חסד:

נראה הדבר, כי רב אשי, השופט צדק ומישרים, היה רחוק מכל הזיות, התאמץ לפעול על בני דורו לבל ישגו בדמיונות על דבר תקות המשיח, לבל יפלו בפח היאוש אם תהפך להם תקותם למפח נפש. בימים ההם – בימי תגרות העמים, בבא יום נקם להתיבודיה להנקם מרומא-זעֻמת אלהים ובבת העין, חוו רבים מבני ישראל בצרות הזמן - חבלי משיח, ובמאורעות העתים ההן – עקבות המשיח; בין העם נתפשטה אז נבואה, שיצאה, לפי השמועה, מפי אליהו, לאמר: אין העולם פחות משמונים וחמשה יובלות וביובל האחרון (ראשיתו אחר שנת ארבעת אלפים ומאתים ליצירה אי ארבע מאות וארבעים לספירת הנוצרים) בן דוד בא. שמועות באלה היו נכונות להלהיב את השוגים בדמיונות, לתת יד להתועים ומתעים להוליך שולל את העם לעשות מעשים זרים לאסוני והֻתו. – ובאמת נמצא בימי רב אשי איש היתה רוח בוזה על האי ברתים, וגם עלתה בידו להפוש בלבם את בני קהלות ישראל על האי הגדול הזה, להמשך אחריו בעברו דרך האי הזה בימי שנה אחת. המשיח השקר הזה הבטיח להם, כי היא הגואל המקֻוה ובימי משה המוציא ישראל ממצרים ירזם היא נפלאות, יעבירם בחרבה דרך ים התיכון ויביאם ארצה יהודה. – גם קרא עצמו בשם משה. וזה האיש משה מסך רוח עועים על כל יהודי ברתים ויאמינו בו ובמלאכותו, עזבו משלח ידם ובתיהם, הפקירו רכושם ויחכו ליום קריעת הים לפני משיחם; ובהיום הנועד הלך משה מנהיגם לפניהם וכל יהודי ברתים עם נשיהם ובניהם אחריו. משן סלע המתנשא על חוף הים צוה להם לקפוץ אל המים ולבטוח בו, כי גלי הים הזועף לא ישטפום, כי יבקעו המים ויעברו בתוכו בחרבה. רבים מהשוגים האלה האמינו במשיחם ויצללו במצולות ים, רבים הוצאו על ידי מלחים בצנות וסירות מן הים וינצלו; אך המשיח השקר הזה ברח ונעלם כרגע מעיני העם ולא נראה עוד. המקור מסיפרי הנוצרים מספר המקרה לפי רוח העת ההיא לאמר: השטן אי שד משחת התלבש בתמונת איש ישראל להוליך שולל את יהודי ברתים והשחיתם. ברצון ונחת רוח יוסיף הסופר הזה לספר, כי אחרי התקוה הכוזבה הזאת נכנסו רבים מהיהודים תחת כנפי האמונה הקתולית:

ידע רב אשי את האחרית הרעה מדמיונות באלה והסכנה הגדולה, אשר היהדות צפויה אליה, אם ירבו בעלי הזיות האלה בישראל, ויפרש הוא את הנבואה הנזכרת למעלה לאמר: „עד העת ההיא (פ"ה יובלות ליצירה) לא תחכה לו, מכאן ואילך חכה לו", אך לבלי להבטיח, כי גם אחרי הזמן ההוא בא יבוא למועד מוגבל וקצוב. רבנא אשי, אשר שם תהלתו הביעו בני דורו והדורות שאחריו, מת בשיבה טובה זקן ושבע ימים (קפ"ו ליצירה, תשדית לשטרות, 427 לסה"נ). שנתים ימים לפני כבוש קרתא הרתא באפריקה על ידי מלך הוואנדאלים גייזריך, הוא המלך, אשר הוציא כלי המקדש, שהיו גנוזים ברומא, ויוליכם באניה עם כל שלל הגוים אשר שלל ברומא.

הרגום ש. פ. רבינוביץ (שפ"ר).

דיני נפשות.

מקרא:

שפטים ושטרים תתן־לך בכל־שעריך אשר יי אלהיך נתן לך לשבטיך
ושפטו את־העם משפט־צדק:

לא־תטה משפט לא תכיר פנים ולא־תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים
ויסלף דברי צדיקם:

צדק צדק תרדף למען תחיה וירשת את־הארץ אשר־יי אלהיך נתן לך:
(דברים טז)

כי יפלא ממך דבר למשפט בין־דם לדם בין־דין לדין ובין נגע לנגע דברי
ריבת בשעריך וקמת ועלית אל־המקום אשר יבחר יי אלהיך בו:

ובאת אל־הכהנים הלוים ואל־השפט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו
לך את דבר המשפט:

ועשית על־פי הדבר אשר יגידו לך מן־המקום ההוא אשר יבחר יי ושמרת
לעשות ככל אשר יורוך:

על־פי התורה אשר יורוך ועל־המשפט אשר־יאמרו לך תעשה לא תסור
מן־הדבר אשר־יגידו לך ימין ושמאל:

והאיש אשר־יעשה בזדון לבלתי שמע אל־הכהן העמד לשרת שם את־יי
אלהיך או אל־השפט ומת האיש ההוא ובערת הרע מישראל:

וכל־העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד: (דברים יז)

והיו אלה לכם לחקת משפט לדרתיכם בכל מושבתיכם: [פסוק זה בחומש
במדבר (פרשה לה) נאמר אודות משפט הרוצח, שהורגים אותו השופטים, אם רצח נפש במזיד].

מתני' סנהדרין נוהגת וכו' [אלו שנשנו בארץ ישראל] יש לא רק בארץ ישראל, כי גם בחוצה לארץ ישראל, דיני קנסות ושונים ממון, שלא באו להשלים אחזה הנזק, אבל מכוונים לענוש את החוטא, כגון תשלומי כפל, שהגנב משלם בגניבתו עפ"י דין תורה) ודיני נפשות (שוב: מיתה). אבל אין דנין דיני נפשות בחוצה לארץ, אלא בזמן שדנין דיני נפשות בארץ ישראל: כל שכן שאין דנין [דינים אלו] אלא בזמן שבית דין הגדול בלשכת הגזית [מקום במקדש], כמו שנאמר „לבלתי שמוע אל הכהן או אל השופט" — בזמן שיש כהן מקריב על גבי המזבח יש דיני נפשות. ובלבד שיהיו הסנהדרין בלשכת הגזית, כלומר במקדש ממש. [לאפוקי בזמן הזה שאין מקדש, אין דנין דיני נפשות לא בארץ ולא בחוצה לארץ.]

גמרא בשעריך אתה מושיב וכו' — אתה חייב להושיב. פלך — הפרכיא. המבריחים את העם — עפ"י השופטים. אחד ממונה על כלן — זו סנהדרי גדולה. מצוה בשבט לדון את שבטו — ולא ילכו בני שבט זה לבית דין של שבט אחר.

סנהדרין

נוהגת בארץ ובחוצה לארץ: **גמרא** מנא הני מילי? דתנו רבנן: „והיו אלה לכם לחוקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם" — למדנו לסנהדרין שנוהגת בארץ ובחוצה לארץ. אם כן, מה תלמוד לומר „בשעריך"? — בשעריך אתה מושיב בתי דינים בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר, ובחוצה לארץ אתה מושיב בכל פלך ופלך, ואי אתה מושיב בכל עיר ועיר: **תניא:** „ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט, אשר יהיה בימים ההם" — בזמן שיש כהן יש משפט, בזמן שאין כהן אין משפט: **תנו רבנן:** מנין שמעמידין שופטים לישראל? תלמוד לומר „שופטים תתן". שוטרים לישראל מנלן? שנאמר „שוטרים תתן". שופטים לכל שבט ושבט מנלן? תלמוד לומר „שופטים לשבטיך". שוטרים לכל שבט ושבט מנלן? תלמוד לומר „שוטרים לשבטיך". שופטים לכל עיר ועיר מניין? תלמוד לומר „שופטים לשעריך". שוטרים לכל עיר ועיר מניין? תלמוד לומר „שוטרים לשעריך". — ר' יהודה אומר: אחד ממונה על כלן. שנאמר „תתן לך". — רבן שמעון בן גמליאל אומר: „לשבטיך ושפטו" — מצוה בשבט לדון את שבטו. — מאי שוטרים? אלו שוטרי ישראל, בעלי אגריפין, המבריחים את העם לשמוע דברי תורה. —

שופטים לכל שבט ושבט — אם יש בעיר אחת שני שבטים, שיהיו בתי סנהדראות:

אחד ממונה על כלן — פירש הקונטרס: „זו בית-דין הגדול שבירושלים"; ולא משמע הכי בספרי, דבריש דברייתא בתר „שופטים לכל ישראל" קתני „רבי יהודה אומר: אחד ממונה על כולם" קודם שהזכיר „לכל שבט ושבט ולכל עיר ועיר" (ושם הלא עוד לא דיברה הברייתא על אודות סנהדראות שונות, שידרוש ר' יהודה „אחד ממונה על כולם", כלומר, על אודות הסנהדראות השונות). ויש מפרשים, ד„אחד ממונה על כולן" — הוא הנשיא, דקתני בתוספתא שהנשיא יושב באמצע. ונראה לפרש ד„אחד ממונה על כולם" — הוא מופלא שבבית דין, (כלומר) אב בית-דין ובכל שופטים ושופטים היה שם מופלא כדאמר במסכת הוריות גבי זקן ממרא היה ומופלא שבבית דינו. ונראה דלא היה מחשבון סנהדרין (ממנין הנחוץ לסנהדרין כדי לדון), מדקאמר בפרק קמא דהוריות אהא דתנן הורו בית דין (בטעות) וידע אחד מהם שטעו כו' או שלא היה מופלא שבבית דין שם פטור (מכפרה על שגגת הדין) ומפרש בגמרא „לפי שהיה להם שילמדו" וידעי שבלא המופלא שבבית דין אין דינם דין וכבן שגגתם קרובה למזיד ואין לה כפרה) — ואי הוה מחשבון, מאי אריא „מופלא", אפילו אחד מן האחרים (מן הדיינים הפשוטים) נמי כדאמר התם (בהוריות גופא) „אי אית ליה לכוליה סנהדרי, הויא הוראה, ואי לאו, לא הויא הוראה?" ולפי זה אתיא המשנה ד„הוריות" כרבי יהודה, (שסובר שבבית-דין ממונה אחד על גביהם, כלומר מופלא).

הערות: מנא — מניין. הני — האלו. מילי — דברים. (מנא הני מילי, — מאין אנו יודעים זה). דתנו — שלמדו. מנלן — מניין לנו. הקונטרס — (בתוספות) — פירוש רש"י (רבנו שלמה יצחקי). קתני — הוא שונה. אריא — לומד לומר.

מיד החזקה:

א) מצות עשה של תורה למנות שופטים ושוטרים בכל מדינה ומדינה ובכל פלך ופלך, שנאמר „שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך". „שופטים" — אלו הדיינים הקבועים בבית דין ובעלי דינין באים לפניהם. שוטרים — אלו בעלי מקל ורצועה והם עומדין לפני הדיינין המסבבין בשווקים וברחובות ועל החנויות לתקן את השערים והמדות ולהכות כל מעוות וכל מעשיהם עפ"י הדיינים וכל שיראו בו עוות דבר מביאין אותו לבית דין ודנין אותו כפי רשעו.

ב) אין אנו חייבין להעמיד בתי דינין בכל פלך ופלך ובכל עיר ועיר אלא בארץ ישראל בלבד. אבל בחוצה לארץ אינן חייבין להעמיד בית דין בכל פלך ופלך, שנאמר „תתן לך בכל שעריך, אשר ה' אלהיך נותן לך לשבטיך".

ג) אין דנין דיני נפשות אלא בפני הבית והוא שיהיה בית הגדול בלשכה (בלשכת הגזית) שבמקדש, שנאמר „לבלתי שמוע אל הכהן ואל השופט", ומפי השמועה למדו שבזמן שיש כהן מקריב על גבי המזבח יש דיני נפשות והוא שיהיה בית-דין הגדול במקומו.

ד) בזמן שדנין דיני נפשות בארץ ישראל דנין דיני נפשות בחוצה לארץ, והוא שיהיו הסנהדרין סמוכין (שקבלו סמיכה והרשאה לדון) בארץ ישראל, שהסנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ.

מקרא:

ויאמר ה׳ אל־משה אספה־לי שבעים איש מזקני ישראל אשר ידעת כי־הם
זקני העם ושטריו ולקחת אתם אל־אהל מועד והתיצבו שם עמך: וירדתי
ודברתי עמך שם ואצלתי מן־הרוח אשר עליך ושמתי עליהם *) ונשאו אתך
במשא העם ולא־תשא אתה לבדך: (במדבר יא) מכאן אנו למדים, שצריך למנות סנהדריה גדולה.

ואתה תחזה מכל־העם אנשי־חיל יראי אלהים אנשי אמת שנאי בצע ושמת עלהם
שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרת: ושפטו את־העם בכל־
עת והיה כל־הדבר הגדל יביאו אליך וכל־הדבר הקטן ישפטו־הם והקל מעליך
ונשאו אתך: [מעצת יתרו חותן משה] (שמות יח).

ויבחר משה אנשי־חיל מכל־ישראל ויתן אתם ראשים על־העם שרי אלפים שרי
מאות שרי חמשים ושרי עשרת: ושפטו את־העם בכל־עת את־הדבר
הקשה יביאון אל־משה וכל־הדבר הקטן ישפוטו הם: (שם) מכאן לסנהדרי קטנה.

ושפטו העדה בין המכה ובין גאל הדם על המשפטים האלה:

והצילו העדה את־הרצח מיד גאל הדם וכו׳ [לענין משפטי של רוצח הכתוב מדבר] (במדבר לה).

לא־תהיה אחרי־רבים לרעת ולא־תענה על־רב לנטת אחרי רבים להטת: [פשוטו
של מקרא זה קשה להבינו וחז״ל דרשוהו לענין משפט, כמבואר להלן במשנה ובגמרא] (שמות כג).

---

*) ובכתוב יסופר להלן:

ויצא משה וידבר אל העם את דברי ה׳, ויאסף שבעים איש מזקני העם ויעמד אותם סביבות האהל. וירד ה׳ בענן וידבר אליו ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים ויהי כנוח עליהם הרוח ויתנבאו ולא יספו. וישארו שני אנשים במחנה, שם האחד אלדד ושם השני מידד, ותנח עליהם הרוח והמה בכתבים ולא יצאו האהלה ויתנבאו במחנה. וירץ הנער ויגד למשה ויאמר: אלדד ומידד מתנבאים במחנה, ויען יהושע בן נון משרת משה מבחריו ויאמר: אדוני משה כלאם. ויאמר לו משה: המקנא אתה לי ומי יתן כל עם ה׳ נביאים כי יתן ה׳ את רוחו עליהם. (במדבר יא).

מתני' סנהדריה גדולה היתה של שבעים ואחד, וקטנה של עשרים ושלשה. מנין לגדולה, שהיא של שבעים ואחד? שנאמר „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" ומשה על גביהן. ר' יהודה אומר: שבעים. ומנין לקטנה, שהיא של כ"ג? שנאמר „ושפטו העדה" „והצילו העדה" — עדה שופטת, ועדה מצלת, הרי כאן עשרים. ומניין לעדה, שהיא עשרה? שנאמר „עד מתי לעדה הרעה הזאת" — יצאו יהושע בן נון וְכָלֵב בן יפונה. ומניין להביא עוד ג'? ממשמע — שנאמר „לא תהיה אחרי רבים לרעות", שומע אני שאהיה עמהם לטובה, אם כן למה נאמר „אחרי רבים להטות"? — לא כהטייתך לטובה הטייתך לרעה, הטייתך לטובה — ע"פ אחד, הטייתך לרעה על פי שנים, ו„אין בית דין שקול" — מוסיפין עליהם עוד אחד, הרי כאן עשרים ושלשה.

גמ' סנהדריה גדולה היתה של שבעים ואחד — מאי טעמא דרבנן, דאמרי „ומשה על גביהן"? — אמר קרא: „והתיצבו שם עִמָּךְ" — עִמָּךְ — ואת בהדיהו. ורבי יהודה? עִמָּךְ — משום שכינה. ורבנן? „ונשאו אתך במשא העם" — אתך — ואת בהדייהו. ורבי יהודה? — „אתך" בדומין לך. ורבנן? מ„והקל מעליך ונשאו אתך" נפקא, וילפא סנהדריה גדולה מסנהדריה קטנה. *)

ת"ר „וישארו שני אנשים במחנה" — יש אומרים: בקלפי נשתיירו; שבשעה שאמר לו הקב"ה למשה „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" אמר משה: כיצד אעשה? אברור ששה מכל שבט ושבט — נמצאו שנים יתירים? אברור חמשה חמשה מכל שבט ושבט — נמצאו עשרה חסרים? אברור ששה משבט זה וחמשה משבט זה — הריני מטיל קנאה בין השבטים? מה עשה? בירר ששה ששה והביא שבעים ושנים פיתקין; על שבעים כתב „זקן" ושנים הניח חלק, בללן ונתנן בקלפי

מתני' עדה שופטת — עשרה מחייבין. ועדה מצלת — עשרה מזכין; אבמשיכן קרא דצריך עשרים, שאם יחלקו, יהיו עשרה מחייבין ועשרה מזכין. לעדה הרעה — במרגלים כתוב [קרא הקב"ה למרגלים עדה רעה, ומכיון שמנינם בתחלה היה שנים עשר, ילאו יהושע וכלב, שלא היו עם יתר חבריהם בעצה אחת, ולא עליהם יצא הקצף מאת ה', הרי נשאר מנינם רק עשרה, שכנה אותם ה' בשם „עדה"]. לרעות — אם הרוב מחייבין, לא תלך אחריהם להרג. שומע אני — דלטובה, לזכות, הלך אחריהן, שאפילו מיעוט המזכין ורבים המחייבין כתיב „לא תהיה אחרי רבים לרעות", אם כן למה נאמר „אחרי רבים להטות", שהרי משום זכות לא אצטריך ליה, אלא אפילו לחייב הלך אחריהן. לא כהטייתך — אחרי רבים לזכות, אני אומר לך לנטות אחרי רבים לחובה, אלא לזכות על פי אחד, אפילו אין יתירין מזכין על המחייבין אלא א', זכה, אבל לחובה עד שיהיו מחייבין עודפין על המזכין בשנים; והכי קאמר: „לא תהיה

תהיה אחרי רבים לרעות" על פי אחד, אבל אחרי רבים בשניים אפילו לרעות, — הילכך על כרחך עשרים ושניים בעינן, דבציר (פחות) מעשרה מזכין ליכא למימר, דהא כתיב „והצילו העדה" ותו לא משכחת עדה מחייבת בציר מכנים עשרה. ואין בית דין שקול — אין עושין בית דין זוגות, שאם יחלקו לחלאין, הוי להו פלגא ופלגא, (החלק האחד שקול עם החלק שכנגדו) ולא משכחת לה „הטייתך לטובה על פי אחד", הלכך מוסיפין עליהם עוד אחד.

גמ'. [ואת בהדיהו — ואתה עמהם.] „עמך משום שכינה — עמך יעמדו מחוץ לאהל מועד, ולא יבואו לאהל. משום שכינה. לשון אחר [פירוש אחר]: „משום שכינה" — כדי שתשרה שכינה עליהם, הוצרכו שיהיה משה עמהם, כדכתיב „ואצלתי מן הרוח אשר עליך ושמתי עליהם". בדומין לך — מיוחסים ומנוקים ממום. ורבנן — נפקא להו „בדומין לך" מ„ונשאו אתך" שנאמר גבי סנהדראות קטנות וילפא [ולמידים] גדולה מקטנה. ושנים חלק — לא נכתב עליהם זקן.

מי

*) המורה מעורר תשומת לב התלמידים על ילפותא זו, ששעורה כך: מה מצינו [כשם שאנו מוצאים] בסנהדריה קטנה, הבאה לדון את ישראל, שהיא „בדומין לך", כך סנהדריה גדולה, הבאה אף היא לדון את ישראל, שהיא „בדומין לך". יבכן נעשה סנהדריה קטנה ל„בנין אב", שלמדין ממנה הדומין לה. „בנין אב" כזה (או „מה מצינו") הוא אחת משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן.

הערות:

ממשמע – במשמע של מקרא, בהדיהו – עמהם, נפקא – קלפי – הקלפי, שבו נמצאות הפתקאות של הגורל (urna).
יוצא (הדין הזה יוצא; נלמד מן הפסוק). ילפא – נלמד, כיצד – איך.

מי שעלה בידו חלק כו' — ובניס מאותן שבעים שהלכו ליטול עלה בידן חלק ונשתייר שני פתקין שהיו כתובין בקלפי בהיו של אלדד ומידד שלא הלכו ליטול שנתיירא שלא יעלה בידן חלק. והיינו דכתיב וישארו שני אנשים והמה בכתובים כלומר פתקין כתובין היו להם בקלפי ולא הלכו לגלס. שכל הנביאים כלן — אותן שבעים זקנים נתנבאו אותה שעה דאבינה לבדה בנות עליהם הרוח כבימות האהל ופסקו. אילימא דכתיב בהו — בשאר זקנים „ולא יספו", ומפרשת ליה ולא יוסיפו.

בקלפי. אמר להם: בואו וטלו פיתקיכם. כל מי שעלה בידו „זקן", אמר: כבר קידשך שמים. מי שעלה בידו חלק, אמר: המקום לא חפץ בך, אני מה אעשה לך?! רבי שמעון אומר: במחנה נשתיירו, בשעה שאמר לו הקב"ה למשה „אספה לי שבעים איש" אמרו אלדד ומידד: אין אנו ראויין לאותה גדולה. אמר הקב"ה: הואיל ומיעטתם עצמיכם, הריני מוסיף גדולה על גדולתכם. ומה גדולה הוסיף להם? שהנביאים כולן נתנבאו ופסקו, והם נתנבאו ולא פסקו. ומה נבואה נתנבאו? אמרו: משה מת, יהושע מכניס את ישראל לארץ. אבא חנין אומר משום רבי אלעזר: על עיסקי שליו הן מתנבאים „עלי שליו, עלי שליו" רב נחמן אמר: על עיסקי גוג ומגוג היו מתנבאין, שנאמר „כה אמר ה' אלהים האתה הוא אשר דברתי בימים קדמונים ביד עבדי נביאי ישראל הנבאים בימים ההם שָׁנִים להביא אתך עליהם" וגו', אל תיקרי „שָׁנִים" אלא „שְׁנַיִם". ואיזהו הן שְׁנַיִם נביאים שנתנבאו בפרק אחד נבואה אחת? הוי אומר: אלדד ומידד.

אמר מר: „כל הנביאים כולן נתנבאו ופסקו, והן נתנבאו ולא פסקו" מנא לן דפסקו? אילימא מדכתיב „ויתנבאו ולא יספו", אלא מעתה „קול גדול ולא יסף" הכי נמי דלא אוסיף הוא? אלא דלא פסק הוא! אלא הכא כתיב „ויתנבאו", התם כתיב „מתנבאים" — עדיין מתנבאים והולכים. בשלמא למאן דאמר משה מת, היינו דכתיב „אדני משה כלאם", אלא למאן דאמר הנך תרתי, מאי „אדני משה כלאם"? דלאו אורח ארעא, דהוה ליה כתלמיד המורה הלכה לפני רבו. בשלמא למ"ד הנך תרתי, היינו דכתיב „מי יתן", אלא למאן דאמר „משה מת" מינח הוה ניחא ליה? לא סיימוה קמיה.

אלא מעתה קול גדול ולא יסף — דפסיקה, הכי נמי דלא אוסיף? אלא על כרחך דלא פסק הוא, שקול פסיקה אינו פוסק. לא סיימוה קמיה — לא אמרו למשה, מה נבאו אלדד ומידד. אלא במוסיפין ודברי הכל — דתנן בהיו מוזקין (דף מ.): „אחד עשר מזכין, ואחד עשר מחייבין, ואחד אומר „איני יודע", יוסיפו הדיינין שנים, דהשתא הוה ליה כ"ד שקול, דאינו יודע כמאן דליתיה הוא ופשו להו כ"ד משכחת ליה על פי שנים י"א מזכין וי"ג מחייבין. ובסנהדרי גדולה — לרבי יהודה זוגות נינהו.

מיד החזקה:
כמה בתי דינין קובעין יהיו בישראל, ובמה יהיה מנינן? קובעין בתחלה בית דין הגדול במקדש, והוא הנקרא סנהדרין גדולה, ומנינם שבעים ואחד, שנאמר „אספה לי שבעים איש מזקני ישראל" — ומשה על גביהן, שנאמר „והתיצבו שם עמך" — הרי שבעים ואחד. הגדול בחכמה מושיבין אותו ראש עליהן והוא „ראש הישיבה", והוא שקורין אותו החכמים „נשיא" בכל מקום, והוא העומד תחת משה רבנו. ומושיבין את הגדול שבשבעים משנה לראש, ויושב מימינו והוא הנקרא אב בית דין, ושאר השבעים יושבין לפניו כפי שנותיהם וכפי מעלתם. כל הגדול מחברו בחכמה, יהיה קרוב לנשיא משמאלו יותר מחברו. והם יושבים בכמו חצי גורן בעיגול, כדי שיהיה הנשיא עם אב בית דין רואין כולן. (עי' לקמן משנה ד'). ועוד מעמידין שני בתי דינין של עשרים ושלשה, עשרים ושלשה: אחד על פתח העזרה, ואחד — על פתח הר הבית. ומעמידין בכל עיר ועיר בישראל, שיש בה מאה ועשרים או יותר (דיורים), סנהדרין קטנה, ויושבת בשער העיר, שנאמר: „והציגו בשער משפט". וכמה יהיה מנינם? עשרים ושלשה דיינים. הגדול בחכמה שבכולן ראש עליהן, והשאר יושבין בעיגול כמו חצי גורן, כדי שיהא הראש רואה את כולן.

מניין להביא עוד שלשה: מכדי הטייה לרעה ע"פ שנים היכא משכחת לה? אי אחד עשר מזכין, ושנים עשר מחייבין, אכתי חד הוא? אי עשרה מזכין ושלשה עשר מחייבין, תלתא הוו? א"ר אבהו: אי אתה מוצא אלא במוסיפין ודברי הכל, ובסנהדרי גדולה ואליבא דרבי יהודה דאמר שבעים.

הערות:

בפרק – בזמן. אמר מר – תנינן לעיל (המורה אמר). אליבא – (אי ליבא), אם נאמר. כש"פ – (כשנאמר) הא תינח לא קשיא אם נאמר. היינו – זה הוא, משום זה הוא. לא משכחת – אינו נמצא. אכתי – עדין. אליבא – לפי דברו.

מתני׳ שלשה בתי דינין היו שם — כדלקמן. המבתבי [במהרב] כה קלוס „וקמת ועלית״. אחד יושב על פתח הר הבית — היא בשער המזרחי שלפנים מן החיל, לפני עזרת נשים. ואחד יושב — למעלה הימני על פתח העזרה, כמעברי עזרת נשים וכלוין לפני עזרת ישראל. ואחד בלשכת הגזית — שהיא בנויה בתוך העזרה חליה בקודש וחליה בחיל.
גמ׳ [אם שמעו — איזה דין כדבר הנשאל. לזה שסמוך לעירו — לבית דין שבעיר אחרת הסמוכה לעירו. כך דרשתי וכך וכו׳ —

מתני׳, שלשה בתי דינין היו שם: אחד יושב על פתח הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה ואחד יושב בלשכת הגזית.

גמ׳ תניא אמר רבי יוסי: מתחלה לא היו מרבין מחלוקת בישראל, אלא בית דין של שבעים ואחד יושבין בלשכת הגזית, ושני בתי דינין של עשרים ושלשה: אחד יושב על הר הבית ואחד יושב על פתח העזרה. ושאר בתי דינין של עשרים ושלשה יושבים בכל עיירות ישראל. הוצרך הדבר לשאול, שואל מבית דין שבעירו, אם שמעו, אמרו לו, ואם לאו, בא לזה שסמוך לעירו; אם שמעו — אמרו לו, ואם לאו, באים לזה שעל פתח הר הבית; אם שמעו — אמרו לו, ואם לאו בא לזה שעל פתח העזרה, ואומר: כך דרשתי, וכך דרשו חברי; כך למדתי, וכך למדו חברי״. אם שמעו, אמרו לו, ואם לאו — בא ללשכת הגזית, ששם יושבין מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים, ובשבתות ובימים טובים יושבין בחיל; נשאלה שאלה בפניהם — אם שמעו, אמרו להם, ואם לאו: עומדים למנין. רבו המטמאים — טמאו; רבו המטהרים — טהרו. משרבו תלמידי שמאי והלל, שלא שמשו כל צרכן, רבו מחלוקת בישראל, ונעשית תורה כשתי תורות. משם כותבין ושולחין בכל המקומות: כל מי שהוא חכם ושפל ברך ודעת הבריות נוחה הימנו, יהא דיין בעירו; משם — מעלין אותו להר הבית, משם — לעזרה, משם — ללשכת הגזית.

שלחו מתם: איזהו בן עולם הבא? — ענותן ושפל ברך, שייף ועייל, שייף ונפיק, וגריס באורייתא תדירא ולא מחזיק טיבותא לנפשיה! יהבי ביה רבנן עינייהו ברב עולא בר אבא.

בהיפך אם נפלה מחלוקת בין השואל ובין חבריו בענין הנשאל. מתמיד של שחר — משעת הקרבת קרבן התמיד של שחרית.] יושבין בחיל — מפני שהעם רב ומקום לא להם בלשכה. אי נמא [או שלאמר] שלא יהיו נראים כיושבין בדין, שבלשכת הגזית היו דנין [ושבת הלא אסור לדון] וזה עיקר. [ואם לאו, עומדים למנין — אם לא היתה להם קבלה קבועה בדבר הנשאל, והרי הולכים להורות עפ״י הכללים שהתורה נדרשת בהן, ואז נפלו ביניהם חלוקי דעות בין הדיינים. רבו המטמאים — אם היתה השאלה בענין טומאה וטהרה, הדין הולך אחר הרוב. משם כותבין — מלשכת הגזית כותבין]. משם מעלין אותו — (מעירו) להיות דיין בהר הבית, כשמת אחד מהם ויושב שם עד שימות אחד מכל עזרה ומעלין את זה שם. ועולם יש בהם מעלה יתירה זה למעלה זה. שייף — ביותר ונכנס, בוחה ויוצא [בבני לצניעות]. וגריס באורייתא תדירא — ולומד בתורה תמיד. ולא מחזיק טיבותא לנפשיה — ואינו מתיהר על זה. יהבי ביה רבנן עינייהו — מגלי החכמים אותו כזה].

מיד החזקה:

אמרו חכמים שמבית דין הגדול היו שולחין בכל ארץ ישראל ובודקין; כל מי שימצאהו חכם, ירא חטא, ענוי ושפוי ופרקו נאה, ורוח הבריות נוחה הימנו, עושין אותו דיין בעירו, ומשם מעלין אותו לפתח הר הבית, ומשם — מעלין אותו לפתח העזרה, ומשם מעלין אותו לבית דין הגדול.

עד אימתי יושבין הדיינים בדין? סנהדריה קטנה יושבין מאחר תפלת השחר עד סוף שש שעות ביום, אבל בית דין הגדול היו יושבין מתמיד של שחר עד תמיד של בין הערבים, ובשבתות וימים טובים היו יושבין בבית המדרש שבהר הבית.

הערות:

נ״ב שרתם ששם. באר׳ן ישראל), תדירא — תמיד.

מתני'. [דיני נפשות — עבירות שחייבין עליהן מיתת בית דין. כגון רוצח נפש, חלול שבת, וכדומה. [illegible] בעשרים ושלשה — שנאמר "ושפטו העדה" "והצילו העדה", כמבואר במשנה ו']. שהיתה לכבוש את ארץ ישראל. על העיר — ירושלים [להרחיב את גבולה] ועל העזרות [להרחיב את גבולן]. סנהדראות — בתי מושבים סנהדרי קטנה של כ"ג בכל עיר ועיר. ועושין בית הגדול שבלשכת הגזית ללכת ולהושיבה.

מתני'. דיני נפשות בעשרים ושלשה. שור הנסקל בעשרים ושלשה, שנאמר: "השור יסקל וגם בעליו יומת" — כמיתת בעלים, כך מיתת השור. הזאב והארי והדוב והנמר והברדלס והנחש מיתתן בעשרים ושלשה. — ר' אליעזר אומר: כל הקודם להורגן, זכה. — ר' עקיבא אומר מיתתן בעשרים ושלשה. אין דנין לא את השבט ולא את נביא השקר ולא את הכהן הגדול אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. אין מוציאין למלחמת הרשות, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. אין מוסיפים על העיר ועל העזרות, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. אין עושים סנהדראות לשבטים, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד. אין עושין עיר הנדחת, אלא על פי בית דין של שבעים ואחד.

גמ'. אמר ליה אביי לרבא: ממאי דהאי "וגם בעליו יומת" ל"כמיתת בעלים כך מיתת השור" הוא דאתא, אימא לקטלא הוא דאתא? — אם כן לכתוב "גם בעליו" ולשתוק. — אי כתב רחמנא הכי, הוה אמינא בסקילה? — בסקילה סלקא דעתך? קטיל איהו — בסייף, ומותיה — בסקילה?! ודילמא האי דכתב רחמנא "יומת" לאקולי עילויה, לאפוקי מסייף לחנק? הניחא למאן דאמר "חנק חמור", אלא למאן דאמר "חנק קל", מאי איכא למימר? — לא סלקא דעתך, דכתיב "אם כופר יושת עליו", ואי סלקא דעתך בר קטלא הוא והכתיב "לא תקחו כופר לנפש רוצח"?! — אדרבא משום הא גופא: קטיל איהו לא תסגי ליה בממונא, אלא בבתרא, קטל שורו ליפרוק נפשיה בממונא? — אלא אמר חזקיה, וכן תנא דבי חזקיה: אמר קרא "מות יומת המכה, רוצח הוא" — על רציחתו אתה הורגו, ואי אתה הורגו על רציחת שורו.

שור הנסקל — שור שנגח אדם ומת [שבפ' דין תורה סוקלין אותו, והכי כתיב התם "וכי יגח שור את איש או את אשה ומת, סקול יסקל השור, ולא יאכל את בשרו, ובעל השור נקי. ואם שור נגח הוא מתמול שלשם, והועד בבעליו ולא ישמרנו והמית איש או אשה, השור יסקל, וגם בעליו יומת. אם כופר יושת עליו, ונתן פדיון נפשו, ככל אשר יושת עליו. או בן או בת יגח, כמשפט הזה יעשה לו. אם עבד יגח השור או אמה, כסף שלשים שקלים יתן לאדוניו והשור יסקל." (שמות כא)]. כמיתת בעלים — אם היה נדון בחיוב מיתת בית דין, כבעל שהרג, בפני עשרים ושלשה כך מיתת השור, דהאי "בעליו יומת" קרא יתירא לכך הוא דבא ולא לחיוב קטלא. הזאב והארי וכו' — שהמיתו אדם דנין בסקילה כשור. דלהורגן במשפט כבא קמא: אחד שור ואחד כל בהמה וחיה. ברדלס — חיה היא. ואין דנין את השבט — רובו של שבט, שעבדו עבודת כוכבים. נביא השקר — מיתתו בחנק. במלחמת הרשות — כל מלחמה דרך רשות, לבד ממלחמות יהושע, שהיתה

גמ'. אימא לקטלא הוא דאתא — אומר, שבא הכתוב לחייב מיתה לבעליו, וניחייביה מיתה, והיכי מפקינן [אנו מוציאים] קרא מפשטיה לגמרי? — אי כתב הכי — קושיא היא, כלומר, אילו כתיב "יומת" לחוד במיתה האמורה בתורה סתם, שאינה אלא חנק [קבלה היא, שכל מקום שנאמר בתורה מיתה סתם לעונש, הרי זו חנק], דלא תימא גבי בעליו "יסקל"? קטיל איהו בסייף — דקיימא לן "רוצח בסייף" [בחרב, והרי זו מיתת דין]. קטל שורו, נימא בסקילה?! — דחמירא מינן, בתמיה! הניחא — הא דעקרת ליה לקרא מפשוטיה, ולא מוקמינן ליה למיתת חנק מתם, למאן דאמר חנק חמור מסייף, הלכך איכא למפרך "קטל איהו בסייף, קטל שורו בחנק". אלא למאן דאמר חנק קל — אימא למיתת חנק אתא? משום הא גופא — משום קושיא גופא, דלא תימא "לא תקחו כופר" — כתב רחמנא [הקב"ה] — וליקטל, כתב רחמנא "ונתן פדיון נפשו" למימר דהיכא דקטל איהו לא תסגי ליה בממונא. אבל קטל שורו סגי ליה בממונא. ואי לא יהיב כופר, חייב חנק? אמר

הארי

הערות:

ממאי — ממה אנו יודעין זאת. הוה אמינא — הייתי סבור. לאפוקי — להוציא. הניחא — (הא ניחא) זה ניחא. סלקא דעתך — עולה על מחשבתך. דילמא — שמא [illegible] לא קשה.

אמר ריש לקיש – הא דאמר ר' אליעזר „כל הקודם להורגן, זכה" הוא שהמיתו נפש. יש להן תרבות – מותר לגדלן, לפי שאדם יכול ללמדן, שלא יזיקו, הלכך גם הבעלים [המגדלן] נקרא עליהן ולא הוי כהפקר ואסור להורגן, אם לא המיתו:

ר' יוחנן אומר אף על פי שלא המיתו — אדרבי [על שור המתני' קאי], דקסבר, אין להם תרבות ואין להם בעלים, ותימא דבפרק ראשון ד„בבא קמא" תנן: ר"א אומר: בזמן שהם בני תרבות, אינן מועדים? [הבהמה המזקת כראשונה נקראת „תם" ומשלמת כדין חצי נזק, והמזקת בפעם שלישית נקראת „מועד" ומשלמת נזק שלם, וקובעת התיסכית בשעירה:] איך אמר כאן ר' יוחנן לדברי ר"א שאין הזאב וכו' בני תרבות, והרי גם אמר ר"א בעצמו שפירוש בזמן שהם בני תרבות?] ואמר רבי [יעקב] תם, דהתם גרס ר' אליעזר, כחזיבורי אחרי ר' מאיר [חברו] התם בגמרא, והכא ר' אליעזר, בנזכר קודם ר' עקיבא [תלמידו, והוא ר' אליעזר בן הורקנוס הגדול]. ומיהו קשה, דהתם תנן „הנחש מועד לעולם" [כלומר אפי' בפעם הראשונה הבעלים משלמים על היזקו נזק שלם] אליבא דכולא עלמא [כלומר לסברת הכל, ואין מחלוקת בדבר] „לפי שאין להם תרבות", והכא קאמר ריש לקיש „והוא שהמיתו", אבל לא המיתו לא, לפי „יש להם תרבות", אפילו נחש? ובמה יש לחלק דלענין דאין להורגו כל הקודם קאמר הכא דיש להם תרבות, אפילו נחש, אבל לא לענין חצי נזק. ועוד אומר רבי תם: תרבות דהתם [בבבא קמא] הוא שגידלם בביתו [האפשר] ותרבות דהכא היינו דקבועים בבלבלאות, דאין להורגם אלא כשהמיתו ואפילו נחש.

הארי והזאב וכו': אמר ריש לקיש (ר' שמעון בן לקיש): והוא שהמיתו, אבל לא המיתו לא. אלמא קסבר יש להן תרבות, ויש להן בעלים. ר' יוחנן אומר: אף על פי שלא המיתו. אלמא קסבר אין להם תרבות ואין להם בעלים. תנן: ר' אליעזר אומר: כל הקודם להרגן, זכה — בשלמא לר' יוחנן למאי זכה — זכה לעורן, אלא לריש לקיש, למאי זכה? כיון שהמיתו שוינהו רבנן, כמאן דגמיר דינייהו ואיסורי הנאה נינהו? מאי זכה, זכה לשמים! – תניא כותיה דריש לקיש: אחד שור שהמית ואחד בהמה וחיה שהמיתו - בעשרים ושלשה; ר' אליעזר אומר: שור שהמית – בעשרים וג', ושאר בהמה וחיה שהמיתו, כל הקודם להרגן זכה בהן לשמים.

ר' עקיבא אומר מיתתן בכ"ג: ר' עקיבא היינו תנא קמא? איכא בינייהו נחש.

ולא את השבט — (ומנא לן? – כדאמרן) ר' חמא בר' יוסי אמר ר' אושעיא: „והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא אשר עשו את הדבר הרע הזה אל שעריך את האיש ההוא או את האשה וסקלתם באבנים ומתו" - איש ואשה אתה מוציא לשעריך, ואי אתה מוציא כל העיר כולה לשעריך, - הכא נמי: איש ואשה אתה מוציא לשעריך, ואי אתה מוציא כל השבט כולו לשעריך.

ולא את נביא השקר מנא הני מילי? – אמר ר' יוסי בר חנינא: אתיא

אבל אם המיתו סופן מוכיח על תחלתן, שלא אלו בני תרבות. ואין צריכין לדונן [אלא שכל הקודם להורגן זכה]. ואין להם בעלים – כלומר אין שם הבעלים [המגדלם] חל עליהן ולא הוי אלא כהפקר, לפי שלא היה לו לגדלן. זכה - ממשמעו נדבר. זכה בעורן - השור שלו, כיון דאין להם בעלים. כיון דהמיתו — ואמרו רבנן, דאין צריך לדונן בבית דין, הוו להו כמאן דגמר דינייהו למיתה ואסורי בהנאה. כמו דקיימא לן. בלא כתוב [בשור הנסקל] לאחר שנגמר דינו [למיתה] עורו ובשרו אסורין בהנאה. זכה לשמים — צדקה עשה. איכא בינייהו נחש — דתנא קמא חשיב ליה כחדי הנך דבעי לפי עשרים ושלשה ורבי עקיבא כאידך סבר ליה כותיה, בר [לבר] מנחש. „והוצאת את האיש ההוא" — לענין עבודה זרה. שעבדו איש או אשה. כלומר פסוק זה מדבר ... דין דברי ... ששנה המקרא בתי פעמים „את האיש או את האשה". „לשעריך" — לבית דין שבשעריך. היינו סנהדרי קטנה. ואי אתה מוציא כל העיר כולה – אלא בסנהדרי גדולה [שבלשכת הגזית]. נביא השקר — כתוב בתורה „אך הנביא אשר יזיד לדבר בשמי את אשר לא צויתיו לדבר, ואשר ידבר בשם אלהים אחרים, ומת הנביא ההוא" (דברים יח), ומזה שנאמר להלן „זקן ממרא", הכוונה על הפסוקים שבהלכות ... „כי יפלא ממך דבר למשפט בין דם לדם בין דין לדין וכו' וקמת ועלית אל המקום, אשר יבחר ד' אלהיך בו. ובאת אל הכהנים ואל הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, ודרשת והגידו לך את דבר המשפט. ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום אשר יבחר ד' ושמרת לעשות ככל אשר יורוך וכו'. והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן העומד לשרת שם את ד' אלהיך או אל השופט, ומת האיש ההוא וכו'

הערות: ביתיה – בביתו. תנא קמא – התנא הראשון הנזכר, או שנאמרו דבריו סתם בלי הזכרת שמו, בפתיחתה.
איכא בינייהו – ההבדל שביניהם.

יהו — ולפי הקבלה בפרקים לו, כיון שהוא נביא ... נביא בסנהדרין גדולה יהא נידון ... אלא נדון, שחולק על חבריו ... בסנהדרין הגדולה ויהיה זקן ממרא בסנהדרין גדולה ויתני כמתני' אלא בסנהדרין את הדין | אתיא „הודה" „הודה" — נביא את הזקן המורה אלא בבית דין של שבעים ואחד | „דבר" הפסוק כתוב „אך הנביא אשר יזיד" ובזקן ממרא נאמר „דבר" — כך גזירה שוה ד„דבר דבר" גמיר ליה הלוי

אתיא „הודה" „הודה"*) מזקן ממרא. מה להלן בשבעים ואחד, אף כאן בשבעים ואחד. — והא „הודה" כי כתיבא, בקטלא היא דכתיבא, וקטלא בעשרים ותלתא הוא? אלא אמר ריש לקיש: ומר „דבר" „דבר" מהמראתו. וליהדר זקן ממרא ולימר „הודה" „הודה" מנביא השקר? — „דבר" „דבר" גמיר, „הודה" „הודה" לא גמיר.

ולא את הכהן הגדול: מנא הני מילי? — א"ר אדא בר אהבה: דאמר קרא „כל הדבר הגדול יביאון אליך" — דבריו של גדול. — מיתיבי: „דבר גדול" — דבר קשה. אתה אומר „דבר קשה", או אינו אלא דבריו של גדול? — כשהוא אומר „את הדבר הקשה יביאון אל משה" — הרי דבר קשה אמור — ? הוא דאמר כי האי תנא דתניא: „דבר גדול" — דבריו של גדול. אתה אומר „דבריו של גדול", או אינו אלא דבר הקשה? — כשהוא אומר „הדבר הקשה", הרי הדבר הקשה אמור, הא מה אני מקיים „דבר גדול"? — דבריו של גדול! — וההוא תנא הרי קראי למה לי? — חד לצוואה בעלמא, וחד — לעשייה. ואידך? — אם כן לכתוב או „גדול", „גדול" או „קשה", „קשה", מאי „גדול" ומאי „קשה"? שמע מינה תרתי!

אין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי שבעים ואחד: אמר רב אחא בר ביזנא אמר שמעון חסידא: כינור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד, כיון שהגיע חצות לילה, רוח צפונית מנשבת בו, והיה מנגן מאליו

„והאיש אשר יעשה בזדון" מה זקן אינו נהרג אלא אם כן המרה על פי בית-דין הגדול, דכתיב „וקמת ועלית אל המקום אשר יבחר", אף נביא אינו נדון אלא בבית דין הגדול. והא „הודה" — דזקן ממרא. בקטלא כתיבא — וקטלא דידיה בעשרים ושלשה, הכי כתיב „וקמת ועלית" בהוראה כתיב, [כלומר כשואל את שאלתו, כדבר המחלוקת עם חבריו הדיינים, מפי סנהדרין גדולה], אבל אם אחר כך המרה את פי בית בית דין הגדול, נידון כשאר המומתין בכ"ג, דהא לא תני במתני' „ולא את הזקן הממרה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד". ואם כן הרי דינו כיתר „דיני נפשות". שנדונין על פי עשרים ושלשה כאמור במתניתין. „דבר" „דבר" מהמראתו — בנביא בקטליה כתיב „אשר יזיד לדבר דבר" ולגבי המראת זקן כתיב „ועשית על פי הדבר". וליהדר זקן ממרא — ונחזור ללמד מיתת זקן ממרא ע"י סנהדרין גדולה מנביא, לפי הגזרה שוה של „הודה" „הודה", דהא בקטלא דתרוייהו כתיב „הודה-הודה". ונימא מה מיתת נביא

תגא מרבו, אבל הך ד„הודה" „הודה" לא גמיר ליה מרבו, ואין אדם דן גזירה שוה מעצמו אלא אם כן קיבל מרבו הלכה למשה מסיני. הדבר הגדול יביאון אליך — ומשה במקום שבעים ואחד. דבריו של גדול — דינו של בעל מדרה כגון נביא וכהן גדול. וההוא תנא — דורש „דבר גדול — דבר קשה" למה לי תרי קראי? — חד לצוואה בעלמא — ספור הדברים על דבר צוויו של יתרו. וחד לעשייה — מפרט התקן ועשה כצוויו של יתרו. ואידך — התנא השני איך דורש את הפסוקים, הלא אין בהם מיותר, לפי שהפסוק הראשון מספר רק על דבר צוויו של יתרו, והשני הלא מספר את מעשה משה! לכתוב או „גדול" „גדול" — כלומר למה שנה הכתוב בצוויו של יתרו ובמעשהו של משה לאמר פעם „גדול" ופעם „קשה"? שמע מינה תרתי — למד מזה שני דברים — הפשט והדרש. כינור — נקב שלו כלפי צפון היה ובלילה רוח צפונית מנשבת דקימא לן בד' רוחות מנשבות בכל יום: מזרחית בבקר, רוח דרומית בחצי היום, מערבית בתחלת הלילה, וצפונית בחצי

*) הגזרה מעורר את תשומת לב התלמידים לילפותא זו עפ"י שתי מלים דומות באותיותיהן או בנותהן ונקראת „גזרה שוה", ואף היא אחת משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן. אולם, כמבואר בדברי שלפנינו, אין אדם רשאי לדרוש בתורה „גזרה שוה" מעצמו, כי אם ישנה לו בקבלה איש מפי איש עד משה רבנו ע"ה.

הערות:

בעלמא — בעלמא. ואידך — ואידך. שמע מינה — שמע מינה.

מאליו. מיד היה דוד המלך עליו השלום עומד ועוסק בתורה עד שעלה עמוד השחר. כיון שעלה עמוד השחר, נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו: אדונינו המלך, עמך ישראל צריכין לפרנסה! — אמר להן: לכו והתפרנסו זה מזה. — אמרו: אין הקומץ משביע את הארי, ואין הבור מתמלא מחוליתו. — אמר להם: לכו פשטו ידיכם בגדוד. מיד יועצין באחיתופל ונמלכין בסנהדרין ושואלין באורים ותומים. [כנור היה תלוי לו] א"ר יצחק בריה דרב אדי, ואמרי לה: אמר ר' יצחק בר אבודימי: מאי קרא? — „עורה כבודי, עורה הנבל וכנור אעירה שחר" (תהלים נ"ז). [מיד יועצין באחיתפל וכו'] אמר ר' יוסף: מאי קרא? „ואחרי אחיתופל בניהו בן יהוידע ואביתר ושר צבא למלך יואב" (דברי הימים, כ"ז). אחיתופל זה יועץ, וכן הוא אומר „ועצת אחיתופל אשר יעץ" (שמואל ב, ט"ז); ובניהו בן יהוידע זו סנהדרין, וכן הוא אומר „ובניהו בן יהוידע על הכרתי ועל הפלתי" (דברי הימים א, י"). ולמה נקרא שמן „כרתי ופלתי"? — „כרתי" — שכורתין דבריהן ו„פלתי" — שמופלאין מעשיהן. ו„אביתר" אלו אורים ותומים. ואחר כך — „שר הצבא למלך יואב".

ואין מוסיפין על העיר אלא על פי בית דין של שבעים ואחד: מנהני מילי? — א"ר שימי בר חייא: אמר קרא (גבי בנין המשכן שמות כ"ה) „ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן, וכן תעשו" לדורות הבאים.

ואין עושין סנהדראות רק על פי שבעים ואחד: מנא לן? כדאשכחן במשה דאוקי סנהדראות, ומשה במקום שבעים וחד קאי.

ואין עושין עיר הנדחת אלא על פי שבעים ואחד: מנא הני מילי? — א"ר חייא בר יוסף א"ר אושעיא: דאמר קרא „והוצאת את האיש ההוא או את האשה ההיא" — איש ואשה אתה מוציא לשעריך, ואי אתה מוציא כל העיר כלה לשעריך.

בחצי הלילה. היה דוד עומד ועוסק בתורה — שנאמר „חצות לילה אקום להודות לך" (תהלים קי"ט). קומץ - פרנסה מועטת. ואין הבור מתמלא מחוליתו: שיקח חוליא מבור עמוק ויחזיר ומשליכה לתוכו, אינו מתמלא בכך, כלומר אין סיפק בידינו לפרנס עניים שבתוכנו. ונמלכין בסנהדרין — נוטלין רשות מהן והיינו מתניתין. אעירה שחר — אני מעורר השחר ולא השחר מעוררני, שהשחר קודם להם ומעוררן. ובניהו בן יהוידע זו סנהדרין — שהיה מופלא שבבית דין ונקרא בית-דין על שמו. שכורתין — חותכין דברים כאמונתם [פוסקים הלכות]. ואין מוסיפין על העיר — כלומר שלא יוסיפו בירושלים מקומות, שיש להם קדושה קלה, לעשותם קדושה חמורה. כי העזרות קדושתן גדולה משאר ירושלים, וירושלים קדושתה מעולה משאר ארץ ישראל, כמבואר בפרק ראשון ממסכת כלים, ואי אפשר להם קדושה אלא בבית דין הגדול, כמו שאמר הקב"ה למשה „ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו וכן תעשו", דמוי היה לו ולבית דינו. [וכן תעשו לדורות הבאים — כשם שקדשתם המשכן וכליו עתה, כך תקדשוהו גם בדורות הבאים. ומה עתה קדשים משה ובית דינו הגדול, אף לדורות הבאים תוקדש כל קדושה רק על פי בית דין הגדול. וטעם זה מספיק גם להוספת עזרה עפ"י שבעים ואחד.] דאוקי סנהדראות — בעצת יתרו, ומשה היה שופט ודיין על פי הדבור [על פי דבורו של הקב"ה] וביקול כסנהדרי גדולה שבירושלים. [אמר ר' חייא בר יוסף אמר ר' אושעיא — אמר ר' חייא בר יוסף בשם ר' אושעיה, או, שאמר ר' אושעיא].

ט„יד החזקה": א) אין דנין דיני נפשות בפחות מעשרים ושלשה, שהן סנהדריה קטנה, בין דיני נפשות של אדם ובין דיני נפשות של בהמה; לפיכך אין דנין שור הנסקל, אלא בבית דין של עשרים ושלשה, אפילו ארי ודוב וברדלס, שהן בני תרבות ויש להם בעלים, שהמיתו, מיתתן בעשרים ושלשה, אבל נחש שהמית, אחד הורג אותו. ומנין שאין דנין דיני נפשות אלא בעשרים ושלשה? אף על פי שדברי קבלה הן, הרי הוא אומר „ושפטו העדה", „והצילו העדה" — עדה שופטת, ועדה מצלת; „עדה שופטת" — והן המחייבין, „עדה מצלת" — והן המזכין, ואין „עדה" פחות מעשרה, הרי כאן עשרים ומוסיפים שלשה, כדי שלא יהיה בית דין שקול, ויהיה בו „אחרי רבים להטות".

ב) אין מעמידין מלך א"א ע"פ בית דין של שבעים ואחד, ואין עושין סנהדריה קטנה לכל שבט ושבט א.א על פי בית דין של שבעים ואחד. ואין דנין לא את השבט שהודח, ולא את נביא השקר, ולא את כהן גדול בדיני נפשות, אלא בבית דין של בית דין הגדול, ואין מוסיפין על העיר ועל העזרות, ואין מוציאין למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, שנאמר „כל הדבר הגדול יביאו אליך".

הערות:

מאי קרא – באיזה פסוק אני למידין זה. קאי – עומד.

[והך בדומין לך — לא שלא נג התלמוד נמי היו בדוך למשפטי בעל מום, דהבה לאו בעל מום הוה כהלחרינן כחכמת כבירות, אבל תקים [בעל זהתן] לא היה מבתבר להדרב אתך לכבי לא לאו מום הכתיב „ויום אין קר' [בהתק' זה דייני דורכים להסריעות נפשים ולא [illegible] אינם הוגים בו קק נפי דייניות.]

מתני' המשיאים לכהונה — המיוחסין והלוין להשיא בנותיהם לכהנים.

גמ' מכל מום — פגם משפחה. משום שכינה — הך דכיתי תבה הוא דבעינן מיוחסין שיהיו הלוין שתשרה עליהם שכינה, דכתיב „ולוזי אין הרוח עליהם".

מתני' הכל כשרין לדון דיני ממונות ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות, אלא כהנים, לוים וישראלים המשיאים לכהונה.

גמ' ואין הכל כשרים לדון דיני נפשות: מאי טעמא? — דתני רב יוסף: כשם שבית דין מנוקין בצדק, כך מנוקין מכל מום. אמר אמימר: מאי קרא? — „כולך יפה רעיתי ומום אין בך" (שיר השירים ד') — ודילמא מום ממש? אמר ר' אחא בר יעקב: אמר קרא „והתיצבו שם עמך" — „עמך" — בדומין לך. ודילמא התם משום שכינה? — אלא אמר רב נחמן בר יצחק: אמר קרא „ונשאו אתך" — „אתך" — בדומין לך ליהוי.

תנו רבנן: „ובאת אל הכהנים ואל הלוים" — מכאן שמצוה בבית דין שיהיו בו כהנים ולוים. יכול „מצוה" ואם אין בו, פסול? תלמוד לומר „ואל השופט", לומר לך, שאפילו אין בו כהנים ולוים כשר.

תניא: אין מושיבין בסנהדרין זקן ועקר ומי שאין לו בנים. ר' יהודה מוסיף את אכזרי, וחילופין בספית, דרחמנא אמר „לא תחמול עליו ולא תכסה עליו".

אמר ר' יוחנן: אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה ובעלי חכמה ובעלי מראה ובעלי זקנה ובעלי כשפים ויודעים בשבעים לשון, שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן.

„עמך" - בדומין לך. — ומבה הלא לא היה בעל מום, ומכיון שכן הלא כבר ידעני מפסוק זה שאין בעל מומין כשרים לדיינות ועל כרחך הפסוק „ויום אין בך" בא ללמדנו כדבר מומי משפחה. ונשאו אתך — כשנהדרלות שיגן לו יהיו למשה לשפט את העם, ואין כאן משום שכינה, וכתיב „ונשאו אתך". זקן — ששכח כבר צער גדול בנים ואינו רחמני. וכן עקר. בספית — כדיני בנ מי שהסית את אחיו בני עמו לעבוד עבודה זרה. בעלי קומה ומראה — שהיא אימתן מוטלת על הבריות. ובעלי כשפים — להמית מכשפים, הבוטחים בכשפיהם להנצל מידי בית דין, ולגלות על המכשפין המסיתין ומדיחין בכשפים כגון החרטומים. מפי המתורגמן — שאין עדים לעשות להעיד בפניהם, לא יצטרכו להעמיד מליצים בפניהם.

הערות:

כשרין - ראויין. מאי טעמא - מה טעם הדבר. רחמנא - הקדוש ברוך הוא (בעל הרחמים).

ס"ד ההוקח':

א) אין מעמידין בסנהדרין, בין בגדולה, בין בקטנה, אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלגין בחכמת התורה, בעלי דעה מרובה, ויודעין קצת משאר חכמות, כגון רפואות וחשבון ותקופות ומזלות ואיצטגנינות ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו (ובדומה לאלו), כדי שיהיו יודעין לדון אותן; ואין מעמידין בסנהדרין אלא כהנים, לוים וישראלים המיוחסים הראויים להשיא לכהונה, שנאמר „והתיצבו שם עמך" – בדומין לך בחכמה וביראה ויחוס.

ב) ומצוה להיות בסנהדרין גדולה כהנים ולוים, שנאמר „ובאת אל הכהנים הלוים"; ואם לא מצאו, אפילו היו כלם ישראלים הרי זה מותר.

ג) אין מעמידין בכל הסנהדרין לא זקן מופלג בשנים, ולא סריס, ולא מי שאין לו בנים, מפני שיש בהן אכזריות.

ד) כשם שבית דין מנוקים בצדק, כך צריכין להיות מנוקין מכל מומי הגוף, וצריך להשתדל ולבדוק ולחפש שיהיו כלן בעלי שיבה, בעלי קומה, בעלי מראה, נבוני לחש, ושידעו ברוב הלשונות, כדי שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן.

מתני' כהן גדול דן ודנין אותו. המלך לא דן ולא דנין אותו.

גמ' „כהן גדול דן" — פשיטא? — „דנין אותו" איצטריכא ליה. — הא נמי פשיטא, אי לא דיינינן ליה, איהו היכי דיין? והא כתיב „התקוששו וקושו" (צפניה ב) ואמר ריש לקיש: „קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים"? — אלא איידי דקא בעי למיתני „מלך לא דן ולא דנין אותו", תנא נמי „כהן גדול דן ודנין אותו". תנא: אין מושיבין מלך בסנהדרין, ולא מלך וכהן גדול בעיבור שנה. — מלך בסנהדרין — דכתיב „לא תענה על רִב" (שמות כ"ג) — לא תענה על רַב; לא מלך וכהן גדול בעיבור שנה — מלך — משום אפסניא, כהן גדול — משום צינה.

מלך לא דן ולא דנין אותו. א"ר יוסף: לא שנו אלא מלכי ישראל, אבל מלכי בית דוד „דן ודנין אותו", דכתיב „בית דוד! כה אמר ה': דינו לבקר משפט" — ואי לא דיינינן ליה, איהו היכי דייני? והכתיב „התקוששו וקושו", ואמר ריש לקיש: „קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים"? — אלא מלכי ישראל מאי טעמא לא? — משום מעשה שהיה: דעבדיה דינאי מלכא קטל נפשא. אמר להו שמעון בן שטח לחכמים: תנו עיניכם בו ונדוננו. שלחו ליה: עבדך קטל נפשא. שדריה להו. שלחו ליה: תא אנת נמי להכא — „והועד בבעליו", אמרה תורה, יבא בעל השור ויעמוד על שורו. אתא ויתיב. אמר לו שמעון בן שטח: ינאי המלך, עמוד על רגליך, ויעידו בך, ולא לפנינו אתה עומד, אלא לפני מי שאמר

מתני'. [כהן גדול דן — יכול להיות לאחד מחברי הסנהדרין. המלך לא דן — אין מושיבין אותו בסנהדרין]. גמ'. [כהן גדול דן פשיטא — הלא זה פשוט מאד ומובן מאליו ומה באה המשנה להשמיענו:] דנין אותו איצטריכא ליה — הלקא דעתך אמינא לא לזלזל למיתי קמי דינא [היה עולה על מחשבתך לאמר, שלא יזלזל הכהן הגדול בכבודו לבוא לפני בית דין]. בעיבור שנה — אז עוד היו מעברין את השנה עפ"י בית דין, והמלך והכ"ג פסולין לדין זה, כלומר להוסיף חודש לשנה, מפני שנוגעין הן בדבר. לא תענה על רב — רב נאמר בלא יוד ודרשי ליה חכמינו על פי הקבלה „לא תענה על רב", כלומר. אינך רשאי לסתור את דברי הגדול, והמלך הלא הגדול במדינה הוא. אפסניא — השכר שהוא נותן לחילותיו חודש בחודש יהיה נוטל הוא בראשית השנה לכלה והוא מחלק את שכר הלגא חדש חדש, ואם יוסיפו חדש, צריך ליתן משלו. משום צינה — שאם יוסיפו עוד חדש לשנה, אז יחול תשרי בזמן הראוי לחשוב שהוא קר. וכהן גדול יצטרך לעבוד את עבודת יום הכפורים בתקופה קרה ולעמוד בקור על רצפת בית המקדש בלי מנעלים, כדין תורה. מלכי ישראל — לפי שהיו עבריינין במלכותם ולא היו מתנהגים בתפלות ולא היו נכנעין לדברי תורה. אבל מלכי בית דוד — דנין ודנין אותם, לפי שהם יודעים התורה ולא היה רע בעיניהם התפלות והתכנעה לדברי תורה, לפי שמלכותם על פי התורה לא תגרע מהם שעוגותם. תנו עיניכם — כוונו בדין ולא תחניפו ולא תשאו פניו. [שלחו ליה — לינאי המלך לאמר. שדריה להו — מסר לשלוחי בית דין את העבד הרוצח. שלחו ליה — לינאי המלך לאמר. תא אנת נמי להכא — בא גם אתה לכאן. והועד בבעליו — לגבי שור שהרג את הנפש והנין אותו להסקל נאמר פסוק זה (שמות כ"א). שצריך בעליו לעמוד בבית דין בשעת דינו. וכן הדין בכל הנזק-בשל הנדון, שצריך בעליו להועד בשעת דינו, והעבד כמוני לא היה קנין כספי של בעליו.] ויעידו בך — שעבדך הרג את הנפש.

ינאי המלך עמוד על רגלך ויעידו בך. וא"ת והא אמרינן בשבועות אפי' ת"ח אין צריך לעמוד משום דהא עשה („ועמדו שני האנשים") והאי עשה (כבוד התורה „והדרת פני זקן") ועשה דכבוד התורה עדיף, כדאמר בפרק „שבועות העדות" (דף ל ע"ב) וכיון דחכם אינו צריך לעמוד, כל שכן מלך, דטפי עדיף מלך מחכם! כדקאמר דאפי' למאן דאמר „הרב שמחל על כבודו, כבודו מחול" מלך שמחל על כבודו, אין כבודו מחול, שנאמר „שום תשים עליך מלך"? וי"ל: דודאי עשה דכבוד תורה עדיף, וא"כ אע"פ שת"ח לא היה צריך לעמוד, ינאי היה צריך לעמוד. והאי דת"ח יכול למחול על כבודו מה שאין כן מלך, הוא משום קרא דקאמר שום וגו' „שתהא אימתו עליך", כי כבודו בא לו משום במצות המקום כך הוא, ואין יכול להפקיע מצות המקום, אבל ת"ח תורתו דיליה ויכול למחול היכא על כבודה, דשלו היא, כדאמרינן במסכת עבודת כוכבים (דף י"ט) „בתחלה (קודם שלמד) נקראת על שמו של הקב"ה ולבסוף נקראת על שמו".
ינאי המלך עמוד על רגלך ויעידו בך. — והא דאמרינן בפרק „שבועות העדות" שאם רצו הדיינים להושיב את שני בעלי-הדין מושיבין, דהיינו אסור, אלא אחד עומד, ואחד יושב, ואם כן לא היה המלך צריך לעמוד ובלבד שישב אותו שכנגדו, שבא לתבעו לדין? ויש לתרץ דדיני נפשות שאני [שהרי עבדו של ינאי נדון בדיני נפשות על שהרג את הנפש]. אי נמא, הכא הוי קבלת עדות [הגדת העדות] וקבלת עדות [דינה] כשעת גמר דין, ובשעת גמר דין אמרינן במסכת שבועות „דברי הכל: דיינים בישיבה, ובעלי דין בעמידה". ואם כן יש ליזהר, כשבית דין מושיבין שני בעלי דין, שלא ישבו בשעת קבלת העדות ולא בשעת גמר דין, דשעת קבלת העדות כשעת גמר דין הויא:

נפנה

פשיטא-הדבר פשוט מאד ואין צריך לאמרו. איידי-אגב. דקא בעי-שרוצה. נמי-גם כן. אינהו-הם. מיד-תיכף, באותו הרגע

נפנה — במשען לימינו, לידע אם יאמרו חביריו כמותו. כבשו פניהם — שהיו יראים מיניה. בעל מחשבות — הקב"ה.

מתני'. סנהדרין — גדולה וקטנה. כחצי גורן עגולה — כעגולה היו יושבין, כדי שיהיו כולן רואין זה את פני זה. לפי שאם היו יושבין בשורה, אין פני הראשונים רואין זה את זה, וכעגולה שלימה אין יושבין, לפי שצריכין בעלי הדין והעדים ליכנס לדבר בפני כלן, שיהיו כולן רואין את העדים ומדקדקין בדבוריהם, ולא שיהא פני העדים לשורה זו ואחוריהם לשורה זו. וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין — שניהם כותבין דברי המזכין ושניהם כותבין דברי המחייבין, שאם יטעה האחד, יוכיח כתבו של חבירו. שלשה — הוו, שמתוך טורח המטעמים שירבה עליהן, יטעו בדבר. אלא אחד כותב דברי המזכין ואחד כותב דברי המחייבין והשלישי כותב דברי כולם, ומתוך שאין טורח רב עליהם, לא יקלו בדבר. ואם יטעה אחד מהם, יוכיח כתב של שלישי. ויושבין לפניהם — אף הן כעגולה, אלא שהגדולים יושבים על הספסלים, והתלמידים — על הקרקע. ושלש שורות — כל אחת כמנין סנהדרי עשרים ושלשה, שאם יחלקו העשרים ושלשה ויהיו רובן מחייבין ומיעוטן מזכין, והטייה לרעה אין על פי אחד, וצריך להוסיף שנים שנים, עד שבעים ואחד, ואלו אותה הרשות לעשות שורות-לתלמידים של עשרים ושלשה, שתהא מרובה משל דיינין, ולא לעשות שורות קטנות או שתים של כ"ג ואחת של שנים תלמידים [שביחד עם מספר הדיינין עולים למנין הראוי — שבעים ואחד], הולך שעור שלש שורות. וכל אחד מכיר את מקומו — לפי שבתחלה כסדר הושיבום: שורה ראשונה גדולה [חשובה] משל שניה ושניה — משל שלישית. וגם בכל שורה ושורה הושיבום כסדר הגדול [החשוב שבתלמידים] יושב בראש, השני [שפחות ממנו] לימינו, וכן כולם זה למטה מזה. לפיכך צריך כל אחד להכיר את מקומו. הוצרכו לסמוך — כגון שמת אחד מן הדיינין, סומכין הראשון שבשורה הראשונה, לפי שחשוב משל חבריו. [אחד מן השניה בא לו לראשונה — הראשון שבשורה שניה בא ויושב בשורה ראשונה ונוטל את המקום האחרון, לפי שהחשוב שבשורה הראשונה בא לישב במקומו של הדיינין, והשני יושב במקומו של הראשון, והשלישי יושב במקומו של השני וכן כולם. נמצא המקום האחרון שבשורה הראשונה פנוי.] ולא מושיבין מן הקהל לראשונה, לפי שהגרוע מן התלמידים שבשורות הללו גדול מן הגדול שבקהל. ולא היה — אותו, שנבחר מן הקהל יושב במקומו של הראשון שבשורה, שנתעלה לגדולה זו, אלא יושב במקום הראוי לו [ולפי שהגרוע שבתלמידי השורות חשוב מן המובחר שבקהל, הרי זה מן הקהל יושב במקום האחרון שבשורה השלישית.]

ס"יד החזקה":

א) אין מושיבין מלך ישראל בסנהדרין, שאסור לחלוק עליו ולמרות את דבריו, אבל מושיבין כהן גדול אם היה ראוי לחכמה.

ב) מלכי בית דוד, אף על פי שאין מושיבין אותן בסנהדרין, יושבין ודנין הם את העם, ודנים אותם, אם יש עליהן דין; אבל מלכי ישראל אין דנין ואין דנין אותם, לפי שאין נכנעים לדברי תורה, שמא תבא תקלה.

כל

שאמר והיה העולם אתה עומד, שנאמר „ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני האלהים" (דברים יט). אמר לו: לא כשתאמר אתה, אלא כמה שיאמרו חבריך. נפנה לימינו, כבשו פניהם בקרקע, נפנה לשמאלו, כבשו פניהם בקרקע. אמר להם שמעון בן שטח: בעלי מחשבות אתם, יבוא בעל מחשבות ויפרע מכם. מיד בא גבריאל והבטן בקרקע ומתו. באותה שעה אמרו: „מלך לא דן ולא דנין אותו".

מתני'. סנהדרין היתה כחצי גורן עגולה, כדי שיהיו רואין זה את זה, ושני סופרי הדיינין עומדין לפניהן, אחד מימין, ואחד משמאל, וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין. ר' יהודה אומר: שלשה: אחד כותב דברי המזכין, ואחד כותב דברי המחייבין, והשלישי כותב דברי המזכין ודברי המחייבין. — ושלש שורות של תלמידי חכמים יושבים לפניהם, כל אחד ואחד מכיר את מקומו. הוצרכו לסמוך, סומכין מן הראשונים, אחד מן השניה בא לו לראשונה, אחד מן השלישית בא לו לשניה, בוררין להן עוד אחד מן הקהל ומושיבין אותו בשלישי, ולא היה יושב במקומו של ראשון, אלא במקומו הראוי לו.

שלש

כי

גמ'. שלש שורות וכו' אחד מן השניה בא לו לראשונה וכו' ולא היה יושב במקומו של ראשון וכו': אמר אביי: שמע מינה, כי היכי דנייד כולהו ניידי, — ולימא להו: עד האידנא הוה יתיבנא ברישא, השתא מותיבו לי בדנבי? אמר אביי: דאמרי ליה הכי: „הוי זנב לאריות, ואל תהי ראש לשועלים!“

גמ' כי נייד, כולהו ניידי — [כשאחד זז ממקומו לעלות לשורה גבוהה ממנו, מיסב בה לראשונה, הרי כל חבריו זזים ממקומם, כמו שבארנו במשנה]. בדנבי — בזנבות. [שהרי בתחלה ישב בראש השורה הצעירה, ועכשיו כשעבר לשורה הגדולה יושב הוא בה בקצה.]

ולימא — ויאמר. האידנא — עכשיו, עתה.

מ"יד החזקה":

א) כל סנהדריה קטנה מושיבין לפניהם שלש שורות של תלמידי חכמים, בכל שורה ושורה עשרים ושלשה איש; שורה ראשונה קרובה לסנהדרין, ושורה שניה — למטה הימנה, וכל שורה ושורה יושבין בה לפי מעלתן (של התלמידים) בחכמה.

ב) אם נחלקו הסנהדרין והוצרכו לסמוך אחד להוסיף על המנין, סומכין מן הראשונה גדול שבה, והראשון שבשורה שניה בא ויושב בסוף שורה הראשונה, כדי למלאות חסרונה, והראשון שבשלישית בא ויושב בסוף שורה שניה, ובוררין להן אחד משאר הקהל ומושיבין אותו בסוף שורה שלישית; וכן אם הוצרכו לסמוך שני או שלישי, על הסדר הזה הם עושים.

ג) כל מקום שיש בו סנהדרין, יהיו שם שני סופרי דינין עומדין לפניהם, אחד מימין, ואחד משמאל; אחד כותב דברי המחייבין, ואחד כותב דברי המזכין.

מקרא:

על־פי | שנים עדים או שלשה עדים יומת המת לא יומת על־פי עד אחד:
יד העדים תהיה־בו בראשנה להמיתו ויד כל־העם באחרנה ובערת הרע מקרבך: (דברים י"ז).

לא־יקום עד אחד באיש לכל־עון ולכל־חטאת בכל־חטא אשר יחטא על־פי שני עדים או על־פי שלשה־עדים יקום דבר:
כי־יקום עד־חמס באיש לענות בו סרה:
ועמדו שני־האנשים אשר־להם הריב לפני יי לפני הכהנים והשפטים אשר יהיו בימים ההם:
ודרשו השפטים היטב והנה עד־שקר העד שקר ענה באחיו:
ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו ובערת הרע מקרבך:
ולא תחוס עינך נפש בנפש עין בעין שן בשן יד ביד רגל ברגל: (דברים י"ט)

ונפש כי־תחטא ושמעה קול אלה והוא עד או ראה או ידע אם־לוא יגיד ונשא עונו: (ויקרא ה).

מתנ׳ [כיצד מאיימין את העדים — איך מפחידין את העדים שלא יעידו שקר בדיני נפשות:]. שמא תאמרו — שדותכם לא על פי הראיה, כי אם ... מאומד — לפי האומדנא והסברה, שפלוני כודאי עבר עבירה פלונית. עד מפי עד — עדות כזו פסולה, שהרי אמרה תורה „והוא עד", ולא שיהא הוא אחר עד-המעשה, והוא עד-ההגדה. לבדוק אתכם — לחקור את דבריכם, אם אמתיים הם. דיני ממונות — אם העיד שקר בעניני ממונות וחייב את פלוני בחנם. אדם נותן — העד משלם ממון לזה שגרם לו תשלומין בחנם. ומתכפר לו — והרי כפר את חטאו לפני חברו. דיני נפשות — אם העיד אדם שקר בחברו בדיני מיתה, ופלוני נהרג על פיו. דמו — דם הנהרג על חנם. תלויין בו — בזה שגרם לחברו ליהרג. עד סוף העולם — כלומר עד סוף כל הדורות. אבד עולם מלא — שהרי האדם היחידי היה מלפנים, בשעת בריאתו, כל העולם כלו. מעלה עליו הכתוב — כלומר התורה מחשבת לו. מה לנו ולצרה הזאת? — להכניס ראשינו בדאגה הזאת אפילו על האמת: והלא כבר נאמר „והוא עד" וכו׳ — עליכם מוטלת חובה ונשיאות עון, אם לא תגידו מה שראיתם. ושמא תאמרו מה לנו לחוב — להיות מתחייבים בדמיו של זה? הלא נוח לנו לעמוד [לעבור] ב„אם לא יגיד ונשא עונו"? והלא כבר נאמר „באבוד רשעים רנה" — אם רשע הוא אין כאן עונש [על שפיכות דמים]. גמ׳ סייף — חרב. אמרו — מספרים. והכישו — הטיל ארס ברוצח. ומת — הרוצח. והאי בר נחש הוא — וכי דינו של איש הרוצח את חברו, במיתת על ידי נחש, אם אין דינו מסור לבית-דין בשביל חסרון עדים או בשביל סבה אחרת? דין ד׳ מיתות — פורעניות בידי שמים הדומות לד׳ מיתות שבהן חייבים על העבירות, בזמן שבית המקדש היה קיים. מי שנתחייב סקילה — מי שעבר עבירה, שבה חייבים עליה סקילה. [בזמן שבית המקדש היה קיים]. נופל מן הגג — דומה לסקילה, [שגם את הנסקלין היו זורקין ממקום גבוה ואחר כך סוקלין באבנים, אם לא מת מכח הנפילה]. נחש מכישו — שארסו של הנחש שורפו. [הריגה — שהיא בסייף

מיום שחרב בית המקדש. [illegible]

מתני׳ כיצד מאיימין את העדים על עדי נפשות? היו מכניסין אותן ומאיימין עליהן: שמא תאמרו: מאומד ומשמועה, עד מפי עד ומפי אדם נאמן? שמא אי אתם יודעים, שסופינו לבדוק אתכם בדרישה וחקירה? הוו יודעין, שלא כדיני ממונות דיני נפשות; דיני ממונות, — אדם נותן ממון ומתכפר לו; דיני נפשות — דמו ודם זרעותיו תלויין בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג, שנאמר: „דמי אחיך צועקים", אינו אומר „דם אחיך", אלא „דמי אחיך" — דמו ודם זרעותיו; ולפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך, שכל המאבד נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב, כאלו אבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב, כאלו קיים עולם מלא. ושמא תאמרו: מה לנו ולצרה הזאת? — הלא כבר נאמר „והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו"; ושמא תאמרו: מה לנו לָחוב בדמו של זה? — הלא כבר נאמר: „באבוד רשעים רנה"!

גמ׳ תנו רבנן: כיצד „מאומד"? אומר להן: שמא כך ראיתם, שרץ אחר חבירו לחורבה ורצתם אחריו ומצאתם סייף בידו, והרוג מפרפר? אם כך ראיתם, לא ראיתם כלום. תניא: אמר שמעון בן שטח: אראה בנחמה, אם לא ראיתי, אחד שרץ אחר חברו לחורבה ורצתי אחריו וראיתי סייף בידו, ודמו מטפטף והרוג מפרפר ואמרתי לו: „רשע! מי הרגו לזה? או אני, או אתה? אבל מה אעשה, שאין דמך מסור בידי, שהרי אמרה תורה „על פי שנים עדים יומת המת"! היודע מחשבות יפרע מאותו האיש, שהרג את חברו! אמרו: „לא זזו משם, עד שבא נחש והכישו, ומת". — והאי בר נחש הוא? והאמר רב יוסף, וכן תני דבי חזקיה: מיום שחרב בית המקדש, אף על פי שבטלה סנהדרין, ארבע מיתות לא בטלו! „לא בטלו" — והא בטלו? אלא דין ד׳ מיתות לא בטלו: מי שנתחייב סקילה — או נופל מן הגג, או חיה דורסתו; מי שנתחייב שריפה — או נופל בדליקה, או נחש מכישו; מי שנתחייב הריגה — או נמסר למלכות, או

אי

בסייף

ל״סבר — (רפ״ב) משום זה. ירא׳ — יער.

או ליבמין באין עליו; מי שנתחייב חנק — או טובע בנהר, או מת בסרונכי? — אמרי, ההוא חטא אחריתי הוה ביה, דאמר מר: „מי שנתחייב שתי מיתות בית־דין, נידון בחמורה".

„דמי אחיך": אמר ר' יהודה בריה דרבי חייא: מלמד שעשה קין בהבל אחיו חבורות, חבורות, פציעות, פציעות, שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה, עד שהגיע לצוארו. ואמר ר' יהודה בריה דר' חייא: מיום שפתחה הארץ את פיה וקיבלתו לדמו של הבל, שוב לא פתחה, שנאמר: „מכנף הארץ זמירות שמענו, צבי לצדיק" (ישעיה כ"ד), „מכנף הארץ", ולא „מפי הארץ". — איתיביה חזקיה אחיו: „ותפתח הארץ את פיה"? (במדבר ט"ז). אמר לו: לרעה פתחה, לטובה לא פתחה.

אמר ר' יהודה, אמר רב: בשעה שביקש הקב"ה לבראות את האדם, ברא כת אחת של מלאכי השרת. אמר להם: רצונכם נעשה אדם בצלמנו? — אמרו לפניו: רבש"ע! מה מעשיו? — אמר להן: כך וכך מעשיו. — אמרו לפניו: רבש"ע! „מה אנוש כי תזכרנו, ובן אדם כי תפקדנו"?! הושיט אצבעו קטנה ביניהן ושרפן. וכן כת שניה; כת שלישית אמרה לפניו: רבש"ע! ראשונים שאמרו לפניך מה הועילו?! כל העולם כולו שלך הוא, כל מה שאתה רוצה לעשות בעולמך עשה! כיון שהגיע לאנשי דור המבול ואנשי דור ההפלגה, שקלקלו מעשיהן, אמרו לפניו: רבש"ע! לא יפה אמרו ראשונים לפניך? — אמר להן: „ועד זקנה אני הוא, ועד שיבה אני אסבול"!

אמר ר' יהודה: אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה, שנאמר: „למן היום אשר ברא אלקים אדם על הארץ, ולמקצה השמים ועד קצה השמים" (דברים ד'). כיון שסרח, הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו, שנאמר: „אחור וקדם צרתני וגו' ותשת עלי כפך". — אמר ר"א: אדם הראשון מן הארץ עד לרקיע היה, שנאמר: „למן היום אשר ברא אלקים אדם על הארץ ולמקצה השמים". כיון שסרח, הניח הקב"ה ידו עליו ומיעטו, שנאמר „אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך". — קשו קראי אהדדי? אידי ואידי חדא מידה הוא.

„באבוד רשעים רנה": „ותעבר הרנה במחנה" (מלכים א, כ"ב) — אמר רבי אחא בר חנינא: „באבוד רשעים רנה" — באבוד אחאב בן עמרי רנה. — ומי חדי קודשא בריך הוא במפלתן של רשעים? הכתיב: „בצאת לפני החלוץ ואמרו הודו לה' כי לעולם חסדו" (דברי הימים ב, כ)

יאמר

ונסקל על פי הקבלה]. ליבמין באין עליו — שהרג להיות נסקל, ינן נמסר למלכות, שמתיזין את ראשו. [מת בסרונכי — נחנק מרוח רע]. [...] — ויצא מחברי רב יקף לא נדון במיתה ע"י נתב בלה לאדם שנתחייב שריפה, והלא שרפוהו שמעון בן שטח הורג את הקיו, לאו מחייב אלא הרג, שדין רוצח, ויקבלה בידינו, ששריפה חמורה מהרג]. חטא אחריתי הוה ביה — שהיה מחויב שריפה עליו. [מלמד — מכאן לנו לימדים]. חבורות, חבורות — לכך נאמר „דמי" [ובכן אמורא זה דרש את הפסוק שלא כתנא דמתניתין, ועי' במאמר „התלמוד והתגלגלותו" על דבר דרשות הפסוקים]. ותפתח הארץ בענין קרח ועדתו כתוב פסוק זה. אמרו לפניו — מלאכי השרת לפני הקב"ה. ברא אדם מקצה הארץ — מקצה עד קצה. על הארץ ולמקצה השמים — כלומר עומד בארץ וראשו מגיע השמימה. כיון

[כיון שסרח — כיון שחטא בעץ הדעת. קשו קראי אהדדי — הפסוקים ודרשותיהם סותרים זה את זה. שהרי לפי חד פסוק ודרשתו אדם הראשון היה מקצה הארץ עד קצה הארץ, ולפי פסוק שני ודרשתו — היה מן הארץ עד לשמים. אידי ואידי חדא מידה — זו וזו מידה אחת היא, כלומר ארך הארץ מקצה עד קצה והמרחק שבין השמים והארץ מתאימים הם]. [ותעבר הרנה במחנה — גבי אחאב מלך ישראל, כשנהרג במלחמתו עם ארם נאמר פסוק זה]. ותעבר הרנה — מלא כתיב „הרנה" [ולא „רנה"], משמע הרנה המיוחדת, שהיתה עתידה לבוא וכבר הוזכרה, והיכן הוזכרה? — באבוד רשעים רנה — והיה העולם מצפה „מתי תבא הרנה, אבודו של אחאב? וכשנהרג עבר הרנה בפני הכל. ומי חדי — וכי שמח. בצאת לפני החלוץ ביהושפט כתיב, כשיצא להלחם בעמונים

יהאי — (דפוסים) והרא? שוב — עוד. כיון — כאשר, תיכף בשעה... אהדדי — זה עם זה. קשו קראי אהדדי — הפסוקים סותרים זה את זה. אידי — זה. ומי? — (דפוסים) וכי? האם? חדי — שמח. הכתיב — הרי כתוב.

המאמינים שבאו עליו. כי טוב — משמע, כי טוב בעיניו הודאה ושמחה. „ולא קרב זה אל זה" — בשעה טביעת המצרים בים נאמר פסוק זה. ואתם אומרים שירה — וזה שנאמר „ולא קרב זה אל זה", שלא היה.ם? שלאכי השרת לאמר בראתם ההיא. דיקא נמי — מוכח גם מזה, הכא היה. שמע מינה — מזה אתה שומע ומוכיח.

ואמר רבי יונתן: מפני מה לא נאמר בהודאה זו „כי טוב"? לפי שאין הקדוש ברוך הוא שמח במפלתן של רשעים, דאמר ר' שמואל בר נחמן אמר ר' יונתן: מאי דכתיב „ולא קרב זה אל זה כל הלילה" (שמות י"ד) — באותה שעה בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה, אמר להן הקב"ה: „מעשי ידי טובעין בים, ואתם אומרים שירה לפני!" — אמר ר' יוסי בר חנינא: הוא אינו שש, אבל אחרים משיש. דיקא נמי דכתיב „ישיש" ולא כתיב „ישוש" — שמע מינה!

מתני' היו בודקין אותן בשבע חקירות: „באיזה שבוע"? „באיזה שנה"? „באיזה חדש"? „בכמה בחדש"? „באיזה יום"? „באיזה שעה"? „באיזה מקום"? — ר' יוסי אומר: „באיזה יום"? „באיזה שעה"? „באיזה מקום"? „מכירים אתם אותו"? „התריתם בו"? העובד עבודת כוכבים — „את מי עבד"? ו„במה עבד"? — כל המרבה בבדיקות, הרי זה משובח. מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנים. מה בין חקירות לבדיקות? חקירות — אחד אומר „איני יודע", עדותן בטלה; בדיקות — אחד אומר „איני יודע", ואפילו שנים אומרים „אין אנו יודעים" עדותן קיימת. אחד חקירות, ואחד בדיקות, בזמן שמכחישין זה את זה, עדותן בטלה. אחד אומר „בשנים בחדש", ואחד אומר „בג' בחדש", עדותן קיימת,

שזה

ולא קרב זה אל זה — דרש פסוק זה שעל מלאכי השרת, שנאמר בהן (ישעיה ו) „וקרא זה אל זה ואמר קדוש, קדוש, קדוש ד' צבאות, מלא כל הארץ כבודו". (מ„חדושי אגדות")

מתני' היו בודקין אותן — אסודרת דמתניתין הסליק מניה קאי: אחר שאיימו עליהן היו בודקין אותן. באיזה שבוע — באיזה שמיטה של יובל [ראיתם את פלוני עובר עבירה שאמרתם]. באיזה שנה של שמיטה. בכמה בחדש — באיזה יום בחדש. באיזה יום — בשבוע החול. — [וחקירות אלו באות כדי שיהיה אפשר לעדים אחרים לבוא ולהזים את אלו העדים. ודין הזמה הוא, שבאים עדים אחרים ואומרים לראשונים: היאך אתם מעידים שראיתם את פלוני ביום פלוני, בשעה פלונית, במקום פלוני שעשה כך וכך — והלא ביום פלוני ובשעה פלונית לא במקום, שאמרתם, הייתם, אלא עמנו הייתם? ו„עמנו הייתם" זהו עיקר ההזמה, ועדים, שמזימים אותם, נענשים באותו העונש, שזממו לגרום לפלוני, כהעידו עליו, כמו שנאמר „ועשיתם לו, כאשר זמם לעשות לאחיו". וכל עדות, שאי אפשר להזימה, אינה עדות, ומשום זה מחייבין לחקור את העדים בשבע חקירות הנאמרים במשנתנו, כדי לזמן בדיוק את השמיטה, את השנה, את החדש, את היום ואת המקום שלפי דברי העדים פלוני עבר עבירה פלונית, שרק באופן זה יוכלו לבוא עדים אחרים להזימם ולומר „עמנו הייתם בשעה ההיא"]. מכירים אתם אותו — האם מכירים אתם את האיש, שזהו עצמו הנרצח ולא מישהו בו; ואין זו חקירה, אלא מגוף העדות. העובד עבודת כוכבים — אם מעידין עליו, שעבד עבודה זרה, שואלין „את מי עבד: לפעור או למרקולים?" ובמה עבד — בזביחה קיטור ניסוך בהשתחויה? ואלו אין הבדיקות הן, שאין סיבה להזמה, אלא באו כדי לברר את האמת, יאמר העד השני שלא כדברי העד הראשון בברור הפרטים האלו ובזה תבטל העדות, שמחייבין הדיין להזהיר לפטור את הנאשם שנאמר „ושפטו העדה... והצילו העדה..." בעוקצי תאנים — היה מעשה שבאו עדים והעידו באיש אחד, שהרג את הנפש תחת התאנה ובדק בן זכאי על אודות מראה התאנים ואופן גידולם בתאנה ההיא. מה בין — איזה הבדל. חקירות אמר אחד איני יודע עדותן בטלה — כדרי שבע חקירות מקראי נפקן לן במורא יבשין כבלתי ב„תהא יכול להזימן", וכיון דאמר „איני יודע", אי אתה יכול להזימו באותה חקירה, וכיון דאי אפשר לקיים בה מצות הזמה באותו העד בטלה כל העדות ואפילו הן מאה, דאין עדים נעשים זוממים עד שיזומו כולן כדאמרינן במסכת מכות (דף ה'). בדיקות — אפילו אמרו כלן „אין אנו יודעים" — מצות הזמה לקיים בהן, דאין הזמה תלויה אלא בחקירות לומר „עמנו הייתם באותה שעה במקום אחר".

ב"ה

דיקא — היכה (ביה, דקדק). נמי — גם כן.

שזה יודע בעיבורו של חדש — זה, כלומר בכנים, יודע שהחדש שעבר מלא היה ויום הלבין של ראש חודש לא להבא זה שקימן בו היה שך אלא להבא שעבר. א' אומר בשתי שעות וכו' — כיום, דטעי אינש בהכי.

שזה יודע בעיבורו של חדש. קשה: ומה אני דייקינן בהני סהדי דתרווייהו ידעי בעיבורו של חדש, והויא עדות מיכחשת, ואמאי ניקום ניימא דהכי קאמר, וניקטלינהו מספיקא? דכה"ג כרכינן בפרק קמא דפסחים (דף יא עמוד ב) לאביי, דאמר, לדברי רבי יהודה, אדם טועה חצי שעה — וי"ל דהכי דייקינן, כיון דביילינן אחר כך „באיזה יום"? ומכוונים ליום אחד, שמע מינה זה ידע בעיבורו של חדש וזה לא ידע. ואם תאמר היכי דייק מהכא בריש בן סורר (דף סט.) דבדיני נפשות אזלינן בתר רובא, דרובא דאינשי טעו בעיבורא דירחא, שאני הכא דכוונו כניהם ליום אחד? וי"ל דאם איתא דלא אזלינן בתר רובא, הוי"ל כ„חוזר ומגיד", [„חוזר ומגיד" — מוסיף על עדותו, מתקן עדותו או סותר עדותו, ואין זה מועיל, שאין לנו אלא דבריו הראשונים של העד, שנאמר „אם לא הגיד" — „כיון שהגיד, שוב אינו חוזר ומגיד".] כמאי דקאמרי אחר כך, דהרי כבר הוכחשו כשאמר זה בג' להדש וזה בד', מידי דהוה אאחד אומר בשלשה, ואחד אומר בחמשה, דאפילו כיוונו ליום אחד, עדותן בטלה, ולא אמר חד טעה בכני עיבורי, משום דבכני עיבורי לא טעו אינשי, כדאמר בגמרא.

שזה יודע בעיבורו של חדש, וזה אינו יודע בעיבורו של חדש; זה אומר „בג" [לחדש], ואחד אומר „בה'", עדותן בטילה; אחד אומר „בשתי שעות" ואחד אומר „בשלש שעות", עדותן קיימת. א' אומר „בשלש" [שעות], ואחד אומר „בחמש", עדותן בטילה. — ר' יהודה אומר: קיימת; א' אומר „בה'", ואחד אומר „בז'" עדותן בטילה, שבחמש חמה במזרח, ובז' — חמה במערב. ואח"כ מכניסין את השני ובודקין אותו, ואם נמצאו דבריהם מְכֻוָּנִים, פותחין בזכות.

גמ' מנא הני מילי? — אמר רבי יהודה: דאמר קרא „ודרשת וחקרת ושאלת היטב", ואומר „והוגד לך ושמעת, ודרשת היטב", ואומר „ודרשו השופטים היטב" — ואימא חדא, חדא, כדכתיב, דאם כן ליכתבינהו רחמנא בחדא? — כיון דכולהו בהדי הדדי כתיבא, מהדדי ילפי, וכיון דילפי מהדדי כמאן דכתיב בחדא דמי, — והא לא דמיא להדדי? — עיר הנדחת להנך תרתי לא דמיא, שכן ממונן פלט; עבודת כוכבים להנך תרתי לא דמי, שכן בסייף; עדים זוממין להנך תרתי לא דמיא, שכן צריכים התראה? — ב„היטב" „היטב" ילפינן מהדדי.

ר'

ר' יהודה אומר עדותן קיימת — דכולי האי טעו אינש. מכוונין — מתאימים. פותחין בזכות — אומרים להם לא עברת העבירה, שמעידין כך, אלא תפחד.

גמ' מנא הני מילי? — מניין שאנו יודעים הדברים הללו, דעבדינן שבע חקירות: [ודרשת וחקרת ושאלת היטב — דרוש, חקור, שאל-היטב — הרי כאן שלש, ב„שאל" בלי „היטב" לא משמע חקירה]. ודרשת היטב — „דרוש", „היטב", הרי כאן עוד שתים, ב„דרוש" בלי „היטב" גם כן משמע חקירה. ודרשו השופטים היטב — עוד שתים, ובכללן הרי כאן שבע. ופסוק ראשון נאמר גבי עיר הנדחת שעבדה עבודה זרה ובית דין בא לדון אותה; פסוק שני נאמר גבי יחיד העובד עבודה זרה. ופסוק שלישי גבי עדים זוממין נאמר. ואימא חדא, חדא — אמור, לא אמר דהנהגה שבע חקירות בכל דיני, אלא בכל חדא יהדא עבירה, כדכתיב בה: בעיר הנדחת תלתא, בעבודת כוכבים של יחיד — תרי, ובעדים זוממין — תרי: דאם כן — שאם תאמר דבעינן שבע בכל אחד, ליכתבינהו לכולהו באחד וגמרי כל שאר דיני נפשות מיניה, ומדפלגינהו, שמע מינה, דיקא כתיבי [הפסוקים כל אחד במקומו ואין מצטרפין יחד]. — כיון דכולהו בהדי הדדי כתיבן, מהדדי ילפינן — כלומר כיון דכולהו כתיב בהוא דבעו דרישה והשוה אותן לאת מילתא, על כן מהדדי אנו למודין ליתן את האמור בזה לזה. והא לא דמיין להדדי — [סבר המקשה, שלמודין זה מזה ב„מה מצינו" ומדין ההשואה והדמיון, ועל כן הוא שואל והא אינו דומה בין זה לזה עפ"י המגרותיהם, ובאופן כזה אין למידין מן ההיקש]: עיר הנדחת להנך תרתי לא דמיא — למילף מיניהו חקירות הכתובות כאן, הדין היה [הסברא מחיבת] שיהיו עדים זוממין ויחיד העובד עבודת כוכבים צריכין דרישת העדים [illegible], שהרי אנו מוצאים שיש קולא בשניהם. שממונם פלט, כלומר אין בית דין מחרים את רכושם אחרי הענשם מה שאין כן בעיר הנדחת, שמלבד הריגתה על ידי בית דין, ממונה נחרם. שכן בסייף — עיר הנדחת ועדים זוממין [כשבאו לחייב את חבירם מיתת הרג] יש בהם קולא, שנהרגים בסייף הקל, מה שאין כן ביחיד העובד עבודת כוכבים, שנהרג בסקילה החמורה. שכן צריכין התראה — אין אדם נענש עונש הגוף על ידי בית דין, אלא אם כן התרו בו מתחלה מה שאין כן בעדים זוממין, שנהרגין בלי התראה, מפני שנאמר „ועשית לו כאשר זמם לעשות לאחיו" מה הוא זמם להרוג את אחיו בלי התראה [מאחר שלא היה חטא, לא היתה התראה], אף הוא נהרג בלא התראה. ב„היטב" „היטב" ילפינן — כלומר לא ב„מה מצינו", אלא ב„גזירה שוה" של

על אלים רומות אני למודין, ואין מתירין עליה שלום, שהרי נתנה תשלומי. כמו שבארנו כבר לעיל. מי שבא ואמר — אם אחד בא להעיד על חברו, שהרג את הנפש. רמינן עליה — נוטלין עליו לענות, כדי שיזכרו דבריו. שבית ברוב עדיות והשאלות המיותרות כאן מפליאות. מבירין אתם אותו — אך שואלים את העדים. [התריתם בו] — על פי דין תורה אין אדם נענש בגופו על עבירה, אלא אם כן התרו בו העדים על העבירה, שעונשה כך וכך ומשום אזהרה פלונית ופלונית האמורה בתורה]. קבל עליו התראה — על התראת העדים, צריך התוקף לענות: יודע אני שכן אני מוזהר אלא לעשות כך וכך. התיר עצמו למיתה — כשהתריתם בו „אל תעשה, שאתה מתחייב מיתה פלונית" — היה אומר: „על מנת כן אני עושה" — ואם לאו אינו נענש. המית תוך כדי דבור — [אם נידון בשביל רציחה] כדי שאילת שלום [„שלום עליך" או „שלום עליך, רבי ומורי"], שאם שהה לאחר התראה יותר מכדי דבור, אפשר לומר, ששכח את התראה. וכי יזיד איש על רעהו להרגו — [למען משפט הרוצח נאמר פסוק זה, ויש הבדל בין מזיד ובין שוגג: שהראשון נהרג והשני גולה לעיר מקלט] מנא ידעינן (שהוא מזיד)? אלא שהתרו בו ועדיין הוא מזיד. לשון אחר (פירוש אחר): „ואם הזיד" לא נאמר, אלא וכי יזיד (עתיד במקום הוה), משמע, תמיד הוא בזדונו, וזה עיקר. המוצאים אותו מקושש — [ויהיו בני ישראל במדבר וימצאו איש מקושש עצים ביום השבת וגו' ויאמר ה' אל משה: מות יומת האיש, רגם אותו באבנים] קושש עצים לא נאמר, אלא מקושש —

מניין להתראה מן התורה. כתנא ונתחייב תנא: קשיא ליה, למאן דאמר „אינו צריך התראה", הרי כשהוא הורג, הרי לא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד?! אי נמי: תיקשי ליה „למאן דמשני התיר תוך כדי דבור כל התראה מן התורה?

ר' יוסי אומר. תניא: אמר להם ר' יוסי לחכמים: לדבריכם, מי, שבא ואמר „אמש הרגו", אומרים לו: „באיזה שבוע, באיזה שנה, באיזה חדש, בכמה בחדש"? — אמרו לו: לדבריך, מי, שבא ואמר „עכשיו הרגו", אומרים לו: „באיזה יום, באיזה שעה, באיזה מקום"? אלא, אע"ג דלא צריך, רמינן עליה, הכי נמי, אע"ג דלא צריך, רמינן עליה. — ור' יוסי: „אמש הרגו" שכיח ברוב עדיות, „עכשיו הרגו" — לא שכיח ברוב עדיות.

מבירים אתם אותו. תנו רבנן: מבירין אתם אותו? עובד כוכבים ומזלות הרג, ישראל הרג? התריתם בו? קבל עליו התראה? התיר עצמו למיתה? המית בתוך כדי דבור? העובד עבודת כוכבים — את מי עבד? לפעור עבד? למרקולים עבד? ובמה עבד — בזביחה? בקיטור? בניסוך? בהשתחואה? — מניין להתראה מן התורה? תנא דבי חזקיה — „וכי יזיד איש על רעהו להרגו" (שמות כ"א) — שהתרו בו, ועדיין הוא מזיד. דבי רבי ישמעאל תנא: „המוצאים אותו מקושש עצים" (במדבר ט"ו) — שהתרו בו, ועדיין הוא מקושש.

אמר רבא: מתרה שאמרו, אפילו מפי עצמו, ואפילו מפי השד. כל המרבה בבדיקות הרי זה משובח: [„וחקרת ודרשת היטב והנה אמת נכון הדבר"] אמר רב חסדא: אחד אומר „בסייף הרגו", ואחד אומר „באריזן הרגו", אין זה „נבון"; אחד אומר „כליו שחורים", ואחד אומר „כליו לבנים", הרי זה „נבון". — מיתבי: „נבון" — שיהא נבון; אחד אומר „בסייף הרגו", ואחד אומר „באריזן הרגו", אחד אומר „כליו שחורים", ואחד אומר „כליו לבנים", אין זה „נבון"? — תרגמה רב חסדא: בסודר שחנקו בו, דהיינו וכמו סייף ואריזן. — תא שמע: א' אומר „סנדליו שחורין", וא' אומר „סנדליו לבנים" אין זה נבון — התם נמי כגון שבעטו בו בסנדליו והרגו. — תא שמע: מעשה ובדק בן זכאי בעוקצי תאנה? — אמר רמי בר חמא: כגון שעקץ תאנה בשבת, דעלה קמיקטל. — והא תניא: „אמרו לו תחת תאנה הרגו" —? — אלא אמר רמי

לאחר שראוהו ומצאוהו היה מקושש, כלומר, שהתרו בו ועדיין הוא מקושש [שהרי כשראו אותו עובר עבירה, בודאי הזהירו אותו מזה, אלא שהוא לא שם לבו]. אפי' מפי עצמו — אפי' הוא, בעל העבירה, הזכיר לעצמו בפני העדים שהוא עושה עבירה ואפילו מפי השד — כלומר אפילו מי שהוא לא נראה לעין התרה בו, הרי זו התראה. אריזן — מין כלי-הרג. אין זה נבון — ועדותן בטלה. הרי זה נבון — דלא שייכי בדיקות להכחיש אלא בעיקר של עדות [בגוף המעשה]. כליו — בגדיו. בסודר שחנקו בו — שהעידוהו, שחנק את חברו בבגדו. ועל הבגד היו נבדקין, שחור היה או לבן היה: נבון — שיהיו דבריהם מכוונים. כגון שעקץ תאנה בשבת — שהעידו

אף על גב — אף על פי. תרגמה — באר אותה. תא שמע — בוא ושמע; כיון תשובה או סתירה לדברי הקודם.

בהעידו העדים על אחד, שהלך תאנה בשבת, שעל מלאכה כזו חייבין מיתה סקילה. אם נעשית בדין, ובכן תאנה יש בכלן היא נופה על עדות. כגון ששיפדו ביהור של תאנה בהעידו על אחד, בהכה את חברו במודה על תאנים, ובכן „בדק בעוקצי תאנים" צריך לאוקמה על הימורה. בהיא מוקי העדות, ועל זה פריך הגמ' מהא דתניא „תאנים שחורות או לבנות", במשמע מזה, שהאנס היה הבדיקה בנוגע לתאנים עצמן, שאינן נוף העדות. מבן זכאי לותיב אינש — וכי מבן זכאי יקשה איש קושיא. דבדיקות בחקירות משוי ליה — שהוא מחשיב בדיקות כחקירות לענין הכחשה, כיצד. שהפרטים, שיכולים להביא לידי הכחשה, חשובין כפרטים, שיכולים להביא לידי הזמה. לימד — נעשה דין ומורה הוראה. בחנות — שם מקום בירושלים. דיני קנסות סלקא דעתך — התעלה על דעתך, שדיני קנסות תלויים בישיבת בית-דין בלשכת הגזית? אלא דיני נפשות — שאין דנין דיני נפשות בשום מקום. אלא בשעה שסנהדריה יושבת בלשכת הגזית, שנאמר „וקמת ועלית אל המקום ההוא", מלמד, שהמקום גורם

רמי בר חמא: כגון ששיפדו ביהור של תאנים. — תא שמע: אמר להן: „תאנה זו עוקציה דקין, או עוקציה גסין? תאנים שחורות, או תאנים לבנות?"? — אלא אמר רב יוסף: מבן זכאי לותיב אינש?! שאני בן זכאי, דבדיקות בחקירות משוי ליה. — מאן בן זכאי? אילימא רבי יוחנן בן זכאי, מי הוה בסנהדרי? והתניא: „כל שנותיו של רבי יוחנן בן זכאי מאה ועשרים; ארבעים שנה עסק בפרקמטיא, ארבעים שנה לָמד, ארבעים שנה לִמד", ותניא: „ארבעים שנה קודם חרבן הבית גלתה סנהדריה (מלשכת הגזית) וישבה לה „בחנות", ואמר ר' יצחק בר אבדימי: לומר, שלא דנו דיני קנסות —, „דיני קנסות" סלקא דעתך? אלא שלא דנו דיני נפשות, ותנן „משחרב בית המקדש התקין רבן יוחנן בן זכאי"? אלא בן זכאי דעלמא. הכי נמי מסתברא, דאי סלקא דעתך רבן יוחנן בן זכאי, קרי ליה רבנו הקדוש „בן זכאי"?! — והתניא: „מעשה ובדק רבן יוחנן בן זכאי בעוקצי תאנים" —? — אלא תלמיד היושב לפני רבו היה, ואמר מלתא ומסתבר להו טעמיה, וקבעוה בשמיה; כי הוה לָמד, „בן זכאי" קרי ליה, כתלמיד היושב לפני רבו, כי הוה לִמד, הוה קרי ליה „רבן יוחנן בן זכאי"; כי קרי ליה „בן זכאי" — על שם דמעיקרא, וכי קרי ליה „רבן יוחנן בן זכאי" — על שם דהשתא".

נורס, וכיון דיוזו דנפשי רוצחים, עמדו וגלו מפם, [כדי שלא להרבות בדיני נפשות, ש„סנהדריה ההורגת אחת לשבעים שנה נקראת חובלנית".] ותנן משחרב ביהמ"ק — וכיון דרבן יוחנן בן זכאי היה קיים אחר החורבן, נמלא, דארבעים שנותיו האחרונים [בשעה שהגיע להוראה] לא דנו דיני נפשות, דהא ארבעים שנה קודם החורבן גלו. ואמר מלתא — לפני רבותיו ואיסתבר להו טעמיה. וקבעו בשמיה — והאי, דקרי ליה בהדא מתני' בן-זכאי, ובהדא — רבן יוחנן בן זכאי, לא תיקשי: מאן דקרי ליה בן-זכאי, על שם ההיא שעתא, דאמר האי מילתא, קרי ליה, ומאן דקרי ליה „רבן", על שם סופו קרי ליה. בסנהדרין דבי רבה — כלומר: מה חידוש אתם אומרים בסנהדרין? בבית אדם גדול כרבה יש לכם לחדש בה הרבה. ומאי אמרינן בסנהדרין נרידתא— מה יש לנו לומר, אילו לא היינו למידים מפי חכם כל כך? היכא יש להקשות בה? ומאי קשיא לך? הא דאורייתא— „ודרשת וחקרת" והא דאורייתא, כדתני לעיל: „נכון" שיהא נכון, אחד אומר כליו שחורים כו' דהיינו בדיקות. שאי אתה יכול להזימה — בעלם

מה בין חקירות לבדיקות וכו', רב כהנא ורב ספרא תנו סנהדרין בי רבה. פגע בהו רמי בר חמא, אמר להו: מאי אמריתו בה בסנהדרין דבי רבה? — אמרי ליה: ומאי אמרינן בה בסנהדרין גרידתא ומאי קשיא לך? — א"ל: הא דקתני „מה בין חקירות לבדיקות? חקירות: אחד אומר „איני יודע", ואפילו שנים אומרים „אין אנו יודעים", עדותן קיימת" — מכדי אידי ואידי דאורייתא היא, מאי שנא חקירות, ומאי שנא בדיקות? — א"ל: הכי השתא? בחקירות אמר אחד „איני יודע", עדותן בטלה, דהויה לה „עדות, שאי אתה יכול להזימה"; בבדיקות: אמר אחד מהן „איני יודע", עדותן קיימת, ש„עדות, שאתה יכול להזימה" היא. אמר להו: אי הכי אמריתון בה

טובא

סלקא דעתך? — הועלה במחשבתך? הכי נמי מסתברא — גם הסברא מחייבת כך. השתא — עתה. בי רבה — אצל רבה. מכדי — והלא. מאי שנא — במה שונה (איזה הבדל).

טובא אמריתו בה — אמרי ליה: מטיבותיה דמר אמר בה טובא, מנזיהותיה דמר לא אמר בה ולא חדא.

אחד אומר וכו': עד כמה? — אמר ר' אחא בר חנינא, אמר רב אסי, אמר ר' יוחנן: עד רובו של חדש. — אמר רבא: אף אנן נמי תנינא: „אחד אומר „בשלשה" ואחד אומר „בה'", עדותן בטלה" — ואמאי, נימא, שזה יודע בשני עיבורין, וזה אינו יודע בשני עיבורין? אלא לאו, משום דברובה ידע? — לעולם אימא לך, ברובה נמי לא ידע, ובשיפורא ידע. בחד שיפורא אמר דטעי, בתרי שיפורא לא אמר דטעי.

אחד אומר בשתי שעות כו': אמר ר' שימי בר אשי: לא שני, אלא שעות, אבל אחד אומר „קודם הָנֵץ החמה", ואחד אומר „לאחר הָנֵץ החמה", עדותן בטלה. — פשיטא? אלא, אחד אומר „קודם הנץ", ואחד אומר „בתוך הנץ". — הא נמי פשיטא? מהו דתימא, הא בגילויא קאי, וזהרורי בעלמא הוא דחזא, קמ"ל.

כולם שבע חקירות הומה כתיבי, אבל בדיקות אפילו אומרים כולן „אין אנו יודעין", עדות כשרה יכול להיות היא, שהרי אינה תלויה בכך, אלא הכתבה טובא אמריתו בה — הרבה יש לכם טעמים בה. מטיבותיה דמר אמרי בה טובא — מתוך טובתו של מר ונזהירותו גם, אנו אומרים בה הרבה. מנזיהותיה דמר — אם היית רוצה להחרים בנו ולהקפיד, לא היינו יודעים נגדך כלום; טעות — לפי הדבר בקושי ובדיקה, עד כמה — יכנס בתוך החדש, הלא יש בינהם יום אחד, נימא דטעי בעיבור החדש עד רובו של חדש — אבל מכאן ולהלן, כגון א' אומר „בשמנה", ואחד אומר „בעשרים ואחד", לא תלינן בעיבור החדש, דכבר כמעט בימים הללו שהיה חדש מעובר. שזה יודע בשני עיבורים — שהיו שני חדשים מעוברים או בחדר או בדלו, יש מקום לתלות חסירין. אלא משום — דאמרי ברובא ידע, ברוב ימים שעברו כבר כמעט מה היה. שיפורא — שופר של תוקעין בקידוש החדש בבית בהוא מתחיל הן מלא הן חסר, וזה לא שמע את השופר. לא שני אלא שעות — המחלוקת בין החכמים ובין רבי יהודה, רק שדברי העדים סותרין זה את זה בשעות, דמר סבר, טעו אינשי הכי, אבל לא סתירה של הכחשה, ומר סבר, לא טעו כולי האי. אבל — הנץ החמה סימן מובהק הוא ואין לטעות בהנץ החמה בתוך שהיא זורחת.

טובא — (לפעמים) הרבה. מהו דתימא — שמא היית אומר, קא משמע לן — הוא משמיענו, מלמדנו.

מ„יד החזקה":

א) כיצד דנין דיני נפשות? כשיבואו עדים לבית דין ואומרים: „ראינו פלוני זה שעבר עבירה פלונית", — אומרין להן: מכירים אתם אותו? התריתם בו? — אם אמרו „אין אנו מכירין אותו" או „נסתפק לנו" או „לא התרינו בו" — הרי זה פטור.

ב) אחד תלמיד חכם ואחד עם הארץ צריך התראה, שלא ניתנה התראה אלא להבחין בין שוגג למזיד, שמא שוגג היה. (עי' תוס' בדבור המתחיל „מנין להתראה מן התורה".) וכיצד מתרין בו? אומרין לו: „פרוש" או „אל תעשה, שזו עבירה היא וחייב אתה עליה מיתת בית דין או מלקות", — אם פירש, פטור. וכן אם שתק או הרכין בראשו, — פטור, ואפילו אמר „יודע אני", פטור, עד שיתיר עצמו למיתה ויאמר: „על מנת כן אני עושה", ואחרי כן יהרג. וצריך שיעבור ויעשה תיכף להתראה בתוך כדי דבור, אבל אחר כדי דבור, צריך התראה אחרת. ובין שהתרה בו אחד מן העדים ובין שהתרה בו אחר בפני עדים, אפילו אשה או עבד, אפילו ששמע קול המתרה ולא ראהו, ואפילו התרה בעצמו, — הרי זה נהרג.

ג) אמרו העדים: היתה לו התראה ומכירין אנו אותו — מאימין בית דין עליהן. וכיצד מאימין על עסקי נפשות? אומרין להן: שמא תאמרו מאומד ומשמועה, עד מפי עד, מפי אדם נאמן שמעתם? או שמא אין אתם יודעים, שסופנו לבדוק אתכם בדרישה וחקירה? הוו יודעים, שלא כדיני ממונות, דיני נפשות; דיני ממונות — אדם נותן ממונו ומתכפר לו, דיני נפשות — דמו ודם זרעו תלויין בו עד סוף כל העולם; שהרי בקין נאמר „קול דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה" — דמו ודם זרעו; לפיכך נברא אדם יחידי בעולם, ללמד, שכל המאבד נפש אחת מן העולם, מעלין עליו כאלו אִבד עולם מלא, וכל המקיים נפש אחת בעולם מעלין עליו כאלו קיים עולם מלא; שמא תאמרו „מה לנו ולצרה הזאת" — הלא כבר נאמר „והוא עד או ראה או ידע"! או שמא תאמרו „מה לנו לחוב בדמו של זה" —

והלא

והלא כבר נאמר „מאבד רשעים רנה״! אם עמדו בדבריהן, מכניסין את הגדול שבעדים ובודקין אותו בדרישה ובחקירה; אם נמצאת עדותו מכוונת, מכניסין את השני ובודקין אותו כראשון. אפילו היו מאה עדים, בודקין כל אחד ואחד בדרישה ובחקירה.

ד) מצות עשה לדרוש את העדים ולחקרן ולהרבות בשאלתן ושידקדקו עליהן ומסיעין אותן מענין לענין בעת השאלה, כדי שישתקו או יחזרו בהן, אם יש בעדותן דופי, שנאמר „ודרשת וחקרת ושאלת היטב״. ובשבע חקירות בודקין אותן: באיזה שבוע, באיזו שנה, באיזו חדש, בכמה בחדש, באיזה יום מימי השבת, ובכמה שעות ביום ובאיזה מקום. אפילו אמר „היום הרגו״ או „אמש הרגו״, שואלין להן „באיזה שבוע, „באיזו שנה״, „באיזה חדש״, „בכמה בחדש״, „באיזה יום״, „באיזו שעה״. ומכלל החקירות יתר על השבע השוות בכל, שאם העידו עליו, שעבד עבודה זרה, שואלין להן „את מה עבד״ „ובאיזו עבודה עבד״. העידו, שחלל את השבת, שואלין אותן, „איזו מלאכה עשה״ ו„היאך עשה״. העידו, שאכל ביום הכפורים, שואלין אותן „איזה מאכל אכל״ ו„כמה אכל״. העידו, שהרג את הנפש, שואלין אותן „במה הרגו״, וכן כל, כיוצא בזה, הרי הוא מכלל החקירות.

ה) החקירות והדרישות הן הדברים שהן עיקר העדות ובהן יתחייב או יפטר. והן כונת המעשה שעשה וכיוון הזמן וכיוון המקום, שבהן יוזמו העדים או לא יוזמו, שאין אנו יכולים להזים את העדים, עד שיכונו הזמן והמקום.

ו) ועוד מרבין לבדוק העדים בדברים שאינן עיקר בעדות ואינה תלויה בהם, והם הנקראים בדיקות, וכל המרבה בבדיקות הרי זה משובח. כיצד הן הבדיקות?—הרי שהעידו עליו, שהרג, ונחקרו בשבע חקירות שמנינו, שהן בכונת הזמן וכונת המקום, ונדרשו בכונת המעשה וכונו המעשה וכונו הכלי שהרגו בו, בודקין אותן עוד ואומרים להן: „מה היה לבוש הנהרג או ההורג?״ „בגדים לבנים או שחורים?״ „עפר הארץ, שנהרג עליה, לבן או אדום?״—, אלו וכיוצא בהן הם הבדיקות. מעשה, שאמרו העדים: „הרגו במקום פלוני תחת התאנה״, ובדקו העדים ואמרו להם: „תאנים שלה שחורות או לבנות? עוקצין של אותם התאנים ארוכות היו או קצרות?״ — וכל המרבה בבדיקות הרי זה משובח.

ז) מה בין חקירות ודרישות לבדיקות?—בחקירות ודרישות, אם כוין האחד את עדותו, והשני אומר „איני יודע״, עדותן בטלה, אבל בבדיקות, אפילו שניהם אומרים „אין אנו יודעים״—עדותן קימת. ובזמן שהן מכחישין זה את זה, אפילו בבדיקות, עדותן בטלה. כיצד? — העידו, שהרג זה את זה, ואמר האחד, כשנחקר, „בשבוע פלוני, בשנה פלונית, בחדש פלוני, בכך וכך בחדש, ברביעי בשבת, בשש שעות ביום, במקום פלוני הרגו״, וכן כשדרשו במה הרגו, אמר „הרגו בסייף״, וכן העד השני כיון עדותו בכל, חוץ מן השעות, שאמר „איני יודע, בכמה שעות היה ביום״; או שכיון את השעות, ואמר „איני יודע, במה הרגו, ולא הבנתי (התבוננתי) בכלי, שהיה בידו״, — הרי עדותן בטלה, אבל אם כיונו הכל ואמרו להן הדיינים „כליו היו שחורים או לבנים?״ — ואמרו (העדים) „אין אנו יודעים ולא שמנו לבנו לדברים אלו, שאין להם ממש״, — הרי עדותן קימת.

ח) אמר אחד „כלים שחורים היו לבוש״, והשני אמר „לא כן, אלא לבנים היה לבוש״—הרי עדותן בטלה, וכאלו (ודומה הדבר) אמר אחד „ברביעי בשבת״, והשני „בחמישי״, שאין כאן עדות, או שאמר האחד „בסיף הרגו״, והשני אמר „ברומח״, שאין כאן עדות, שנאמר „נכון הדבר״, וכיון שהכחישו זה את זה באיזה מכל הדברים, אין זה „נכון״.

ט) עד אחד „ברביעי בשבת, בשנים לחדש״, והשני אומר — „ברביעי בשבת, בשלשה לחדש״, עדותן קימת, שזה יודע בעבורו של חדש, וזה אינו יודע בעבורו של חדש. במה דברים אמורים? עד חצות החדש, אבל אחר חצות החדש, כגון שאמר האחד „בששה עשר בחדש״, והשני אומר „בשבעה עשר בחדש״, אף על פי שכיונו שניהם יום אחד מימי השבת, עדותן בטלה, שאין חצי החדש, וכבר ידעו הכל, אימתי היה ראש החדש.

י) אמר האחד „בשלשה״, והשני אומר „בחמשה״ עדותן בטלה; אמר אחד „בשתי שעות ביום״, והשני אומר „בשלש שעות״—הרי עדותן קימת, שדרך העם לטעות בשעה אחת. אבל אם אמר האחד „בשלש שעות״, והשני אומר „בחמש״, — עדותן בטלה. אמר עד אחד „קודם הנץ החמה״, ואחד אומר „בהנץ החמה״— עדותן בטלה, אף על פי שהיא שעה אחת, (מפני) שהדבר ניכר לכל, וכן הדבר אם נחלקו בשקיעתה.

יא) נמצאו דברי כל העדים מכונים, פותחים לזכות, ואומרים „אם לא חטאת, אל תיראו מדבריהם״, ודנין אותו.

מתני'. אמר אחד מן העדים „יש לי ללמד עליו זכות", או אמר אחד מן התלמידים „יש לי ללמד עליו חובה", משתקין אותו. אמר א' מן התלמידים „יש לי ללמד עליו זכות", מעלין אותו ומושיבין אותו ביניהם, ולא היה יורד משם כל היום כלו; אם יש ממש בדבריו, שומעין לו: ואפילו הוא אומר „יש לי ללמד על עצמי זכות", שומעין לו, ובלבד שיש ממש בדבריו; אם מצאו לו זכות, פטרוהו, ואם לאו – מעבירין אותו למחר. ומזדוגין זוגות זוגות. היו ממעטין במאכל ולא היו שותין יין כל היום ונושאין ונותנין כל הלילה; ולמחרת משכימין ובאין לב"ד. המזכה אומר „אני המזכה, ומזכה אני במקומי", והמחייב אומר „אני המחייב, ומחייב אני במקומי". המלמד חובה מלמד זכות, אבל המלמד זכות, אינו יכול לחזור וללמד חובה. טעו בדבר, שני סופרי הדיינין מזכירין אותו: אם מצאו לו זכות, פטרוהו, ואם לאו — עומדים למנין. י"ב מזכין וי"א מחייבין — זכאי; י"ב מחייבין וי"א מזכין, ואפילו י"א מזכין וי"א מחייבין, וא' אומר „איני יודע", ואף אל פי כ"ב מזכין או מחייבין, ואחד אומר „איני יודע", יוסיפו הדיינין. וכמה מוסיפין? שנים, שנים, עד שבעים וא'. שלשים וששה מזכין ושלשים וחמשה מחייבין — זכאי, שלשים וששה מחייבין ושלשים וחמשה מזכין, דנין אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין.

גמ'. ולא היה יורד משם כל היום כלו — אותו היום, ותו לא? והתניא: „אם יש ממש בדבריו, לא היה יורד משם לעולם, ואם אין ממש בדבריו, אין יורד כל היום כלו, כדי שלא תהא עלייתו ירידה לו"? — אמר אביי: תרגומה — א„אם אין ממש בדבריו".

ולא היו שותין יין — יין מאי טעמא לא? — אמר ר' אחא בר חנינא: אמר קרא „ולרוזנים אי שכר" (משלי לא) — העוסקין ברזו של עולם אל ישכרו.

דנין אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחייבין את דברי המזכין. — לא ראו, מאי? — אמר ר' אחא: פוטרין אותו. — אמר ליה רב פפא לאביי: ולפטריה מעיקרא? — אמר ליה: הכי אמר ר' יוחנן: כדי שלא יצאו מבית דין מעורבבין. איכא דאמרי: אמר ליה רב פפא לאביי: ולמה לי יוסיפו

מתני' אמר אחד מן העדים — על פי דין תורה אין נחלקו הדעות בין הדיינין מחלה על מחלה, עשר השלי להתגבר בשפלו יכתן כל הדיינים ישיבין שנים, ולא שנים הנוספים גם כן יחלקים אפילו לזכות וכל שכן לחובה. „יש לי ללמד עליו בדעותיהם, מוסיפים עוד שנים. עד שיראה — זכות" — לזכות שמתמן את דברי מי שהיה חוץ עד שיודה. מסנהדרין, שנאמר „ושפטו העדה, והצילו העדה" ולא לחובה, ויש לחכמים סמך מזה מפסוק שבתורה. ולא היה יורד משם כל היום כלו — אם אין ממש בדבריו, שלא יתבייש. פטרוהו — תיכף. ומזדוגין זוגות — הדיינין מתחברין שנים, שנים ונושאין ונותנין ומתוכחין בדין הנדבר. טעו בדבר — טעו הסופרי שנתן על המזוג. י"ב מחייבין — אין הטיה לרעה על פי אחד. „איני יודע" — הלוא יודע לא בכלל בית דין, ואין כאן „עדה שופטת" ו„עדה מצלת". שנים, שנים — אם נחלקו

גמ' תרגמה אביי — פירש אביי, דהא שאמר במשנה „ולא היה יורד משם כל היום", היינו, אז לא היה ממש בדבריו, אבל אם כיון לאמת, אז הוא נשאר בין הסנהדרין לעולם. ירידה לו — שאם ירידתו היום לאין כל, בושה היא לו. ולפטריה מעיקרא? — שהרי ממילא אין הטיה רשאי להטות המזכין, והמחייב, אם הודה או לא הודה לדברי המזכים, אינו מכריע לחובה ופוטרין את הנאשם, — אם כן הלא יכולין לפטור אותו תיכף? מעורבבין — גנאי הוא לסנהדרין, שיצאו מבית דין בלי

תו' לא — ולא יותר. מעיקרא — בהתחלה, קודם.

כלי מפפט מכולל. למה לי „יוסיפו" — כבנמלא רק. האחד מטה לחוב. למה יוסיפו, ידונו אלו כנגד אלו. עד שיראה אחד המחייבין את דברי המזכין?

„יוסיפו", ליפטריה מבי דינא קמא? – אמר ליה: ר' יוסי קאי כוותך, דתניא: „ר' יוסי אומר: כשם שאין מוסיפין על בית דין של שבעים ואחד, כך אין מוסיפין על בית דין של עשרים ושלשה.

קאי כותך — סיגר במוך.

ס„יד החזקה".

א) כל עד, שהעיד בדיני נפשות, אינו מורה בדין זה הנהרג, ולא ילמד עליו לא זכות ולא חובה. ואם אמר „יש לי ללמד עליו זכות", משתקין אותו.

ב) אמר אחד מן התלמידים בדיני נפשות „יש לי ללמד עליו חובה", משתקין אותו. אמר „יש לי ללמד עליו זכות", מעלין אותו עמהן לסנהדרין. אם יש ממש בדבריו, שומעין לו ואינו יורד משם לעולם; ואם אין ממש בדבריו, אינו יורד משם כל היום כולו. ואפילו אמר הנידון עצמו „יש לי ללמד על עצמי זכות" – שומעין לו ועולה למנין, והוא שיהיה ממש בדבריו.

ג) תלמיד שהיה מזכה ומת, רואין אותו, כאלו הוא מזכה במקומו.

ד) אמר אחד „יש לי ללמד עליו זכות" ונשתתק או מת קודם שילמד זכות יאמר, מאיזה טעם מזכה, הרי הוא כמי שאינו.

ה) אם מצאו לו זכות, פטרוהו, ואם לא מצאו לו זכות, אומרין אותו עד למחר. ובו ביום מזדוגין הסנהדרין זוגות זוגות, לעיין בדינו. וממעטין במאכל ואין שותין יין כל אותו היום, ונושאין ונותנין בדבר כל הלילה, כל אחד ואחד עם זוג שלו או עם עצמו בביתו, ולמחרת משכימין לבית דין. המזכה אומר „אני הוא המזכה, ומזכה אני במקומי", והמחייב אומר „אני המחייב, ומחייב אני במקומי" או „חוזרתי בי ואני מזכה". ואם טעו בדבר ושכחו, מי שהם חיבו או זיכו, הרי סופרי הדיינין מזכירין אותן, שהרי כותבין טעם של כל אחד ואחד, ומתחילין בדינו. אם מצאו לו זכות, פטרוהו, ואם הוצרכו להוסיף, מוסיפין.

ו) סנהדרי קטנה שנחלקו בדיני נפשות: שנים עשר אומרים „חייב", ואחד עשר אומרים „זכאי", או שאמרו אחד עשר „זכאי", ואחד עשר – „חייב", ואחד אומר „איני יודע", אפילו עשרים ושנים מזכין או מחייבין, והאחד אומר „איני יודע", יוסיפו שנים; זה שאמר „איני יודע", הרי הוא כמי שאינו, שהרי אינו חוזר ומלמד חובה, ונמצאו, אחר התוספת, עשרים וארבעה, חוץ מזה המסתפק. אמרו שנים עשר „זכאי" ושנים עשר „חייב", הרי זה זכאי; אחד עשר אומרים „זכאי" ושלשה עשר אומרים „חייב", אף על פי שאחד מן הראשונים אומר „איני יודע", חייב, שהרי המחייבין רבו בשנים. אמרו שנים עשר „זכאי" ושנים עשר–„חייב", ואחד אומר „איני יודע", מוסיפין שנים אחרים, וכן מוסיפין והולכין, עד שרבו המזכין באחד, ויהיה זכאי, או ירבו המחיבין בשנים או יותר, ויהא חייב. היו אלו כנגד אלו, ואחד אומר „איני יודע", או שהיו המחיבין יותר באחד בלבד, מוסיפין והולכין עד שבעים ואחד. הגיעו לשבעים ואחד – שלשים וששה אומרים „זכאי", ושלשים וחמשה אומרים „חייב", הרי זה זכאי. שלשים וששה אומרים „חייב", ושלשים וחמשה אומרים „זכאי", דנים אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחיבים את דברי המזכים, ומזכין אותו. ואם לא ראה – גדול שבדיינים אומר „נזדקן הדין" ופוטרין אותו. ארבעה ושלשים אומרים „זכאי", וששה ושלשים אומרים „חייב", ואחד אמר „איני יודע", חייב, שהרי רבו המחיבין בשנים.

ז) בית דין הגדול, שנפלה ביניהם מחלוקת, בין בדיני נפשות ובין בדיני ממונות, בין בדיני תורה, אין מוסיפין עליהן, אלא דנין אלו כנגד אלו, והולכין אחר הרוב שלהן; ואם בדין אחד מן הנהרגין נחלקו, דנין אלו כנגד אלו, עד שיפטרוהו או יתחיב.

מתני׳. מוציאין אותו לסוקלו — את הנאשם, אם הוא בר-סקילה, ואם הוא עפ״י חטאו בר-מיתה
אחרת, מוציאין אותו לאותו מיתה שנתחייב בה על פי בית דין, ונקט סקילה, מפני שהיא התמורה ביותר
ונזכרת ראשונה בסדר של ארבע מיתות להלן. בית הסקילה היה חוץ לבית דין — וכן המקומות,
המיועדים לשאר מיתות בית דין, נמצאים מחוץ לבית הדינים. הוצא את המקלל אל מחוץ למחנה — גבי
מקלל השם נאמר פסוק זה

כי היכי דלא ליתחזי בית
דין רוצחין — אמתי
דמרחיקין הרחק מבית דין את
בית הסקילה יותר ממאה, כמו
שפירש הקונטרס (רש״י), אבל
אמאי שמיבין אותו חוץ לבית
דין קרא קדריב במתניתין „הוצא
את המקלל״ וכו׳.

מתני׳. נגמר הדין, מוציאין אותו לסוקלו.
בית הסקילה היה חוץ לבית דין,
שנאמר „הוצא את המקלל״ (ויקרא כד). אחד
עומד על פתח ב״ד, והסודרין בידו, וסוס
רחוק ממנו, כדי שיהא רואהו. אומר אחד
„יש ללמד עליו זכות״, הלה מניף בסודרים,
והסוס רץ ומעמידין. ואפילו הוא אומר „יש
לי ללמד על עצמי זכות״, מחזירין אותו, אפילו ארבעה וחמשה
פעמים, ובלבד שיש ממש בדבריו.

גמ׳. ובית הסקילה „חוץ לב״ד״ היה — ותו לא? והא תניא: „בית הסקילה
היה חוץ לשלש מחנות״? — אין, כדקאמרת, והא, דקתני הכי, נפקא
מינה, דאי נפיק בי דינא ויתיב חוץ לב״ד, כי היכי דלא מיתחזי ב״ד
רוצחין; אי נמי, כי היכי דתיהוי ליה הצלה.

אחד עומד כו׳. אמר רב הונא: פשיטא לי, אחד אבן, שנסקל בה,
ואחד עץ, שנתלה בו, ואחד סייף, שנהרג בו, ואחד סודר,
שנחנק בו, כולן משל צבור. — מאי טעמא? — דמדידיה לא אמרינן
ליה „זיל איתי וליקטול נפשיך״. — בעי רב הונא: סודר, שמניפין בו,
וסוס, שרץ ומעמידו, משל מי הוא? כיון דהצלה דידיה, מדידיה הוא?
או דילמא, כיון דבי דינא מחייבין למעבד ביה הצלה, מדידהו? ותו,
הא דאמר רבי חייא בר רב אשי, אמר רב חסדא: „היוצא ליהרג
משקין אותו קורט של לבונה בכוס של יין, כדי שתטרף דעתו,
שנאמר „תנו שכר לאובד ויין למרי נפש״ (משלי לא), ותניא: „נשים
יקרות שבירושלים היו מתנדבות ומביאות אותן״ — לא התנדבו נשים
יקרות, משל מי? — הא ודאי מסתברא משל צבור, כיון דכתיב
„תנו״ — מדידהו!

בעי מיניה רב אחא בר הונא מרב ששת: אמר אחד מן התלמידים
„יש לי ללמד עליו זכות״ ונשתתק, מהו? — מנפח רב ששת בידיה:
נשתתק

וכתוב שם „הוצא וגו׳״ עד
„ורגמו אותו כל העדה״.
הוצא — אלמא לאו, במקום
הועד קטלוהו. וסוס רחוק
ממנו — איש רוכב על
סוס מתרחק ממנו והולך
אחרי הנאשם והעדים אל
בית הסקילה, שיהא קרוב
לרדוף אחרי הולא ליהרג
ולהחזירו, כשיראה סוס,
שהסודרין בידו, מניף הסודר,
ועל כן הרוכב צריך להתרחק
מבעל הסודרין רק כמלא
עיניו, כלומר, כדי שיוכל
לראותו מרחוק.
גמ׳. חוץ לשלש מחנות —
בירושלים הוא דצריך
למימר, דהיכא שם עזרה —
מחנה שכינה; הר הבית —
מחנה לויה, וכל העיר —
מחנה ישראל; ובבתי דינים
שבכל עיר ועיר נמי הוי
בית הסקילה חוץ לעיר
דומיא דירושלים. נפקא
מינה — [ההבדל] שבינה „חוץ
לבית דין״; דאי נפיק בי
דינא — וקבעי מקום הועד
שלהם חוץ לעיר, כגון בתי
סנהדראות קטנות שהיו
בירושלים, אחת על פתח
העזרה, ואחת — יושבת על
פתח הר הבית [אבל הסנהדרין
הגדולה אם הלא ממקומה
בלשכת הגזית, הרי או אין דנין דיני נפשות כלל] וכן של כל שאר עיירות, אי קבעי מקומן חוץ לחומה, עבדינן בית
הסקילה חוץ לבית דין ורחוק ממנו. כי היכי דלא ליתחזי בית דין רוצחין — דנראה הדבר, אם יהיה בית הסקילה
קרוב לבית דין, שיראה כמקום איבוד-נפשות. [אי נמי — או משום יכולין לומר]. כי היכי דתיהוי ליה הצלה —
לכך היו מרחיקין את בית הסקילה, כדי שתהא שהות לסקילה בהולך הדרך ובתוך כך אולי ימצא אחד ראיה של
זכות ויצילוהו ויחזירוהו. פשיטא לי — ברור הדבר לפני. זיל ואייתי — לך והבא. [קורט — טפה. בכוס של
יין — בכוס מלא יין.] שתטרף דעתו — ולא ירגיש, בשתתבלבל הרגשתו. [ומביאות אותן — את הלבונה והיין.]
ונשתתק — נאלם. מהו? מי אמרינן, אי לא נשתתק, הוה ממש בדבריו, וצריך לסתור את הדין ולהביא דיינין
אחרים. מנפח רב ששת בידיו — כלומר: רוח היא זה שאמרת, — כיון שנשתתק, מה הועיל: אי להכי אתית למיתב,
אפילו

אין — אמנם כן (״פעמים״). נפקא מינה — ההבדל; הדיוק. אי נמי — או (יכולין לומר) עוד.

„נשתתק?! אפילו אחד בסוף העולם נמי?" — התם לא קאמר, הכא קאמר,— מאי? — תא שמע: דאמר רבי יוסי בר חנינא: „אחד מן התלמידים שזיכה ומת, רואין אותו, כאילו חי ועומד במקומו". זיכה אין, לא זיכה לא! — לא! זיכה, פשיטא ליה, לא זיכה, תיבעי לך. אפילו הוא וכו'. ואפילו פעם ראשונה ושנייה? והתניא: „פעם ראשונה ושנייה בין שיש ממש בדבריו, בין שאין ממש בדבריו, מחזירין אותו, מכאן ואילך, אם יש ממש בדבריו, מחזירין אותו, אין ממש בדבריו, אין מחזירין אותו"? — אמר רב פפא: תרגומה מפעם שנייה ואילך. — מנא ידע? אמר אביי: מסרינן ליה זוגא דרבנן, אי איכא ממש בדבריו, אין, אי לא, לא. — ולימסר ליה מעיקרא? — אגב דבעית, לא מצי אמר כל מאי דאית ליה.

מתני'. מצאו לו זכות, פטרוהו, ואם לאו, יוצא ליסקל. וכרוז יוצא לפניו: „איש פלוני בן פלוני יוצא ליסקל על שעבר עבירה פלונית, ופלוני ופלוני עדיו; כל מי, שיודע לו זכות, יבא וילמד עליו!"

גמ'. אמר אביי: יצריך למימר „ביום פלוני ובשעה פלונית ובמקום פלוני", דילמא איכא דידעו ואתו ומזים להו.

אפילו אחד בסוף העולם נמי — כלומר: אימא בכל היוצאים ליהרג, במאי יש אחד בסוף העולם, שידע לו זכות?! התם לא אמר, הכא אמר — ולא דמי. שזיכה — שהוציא דבריו וטעמו לאור. תיבעי לך — [מסופק לך] מי אמר „זיכה" דוקא, או דילמא ר' יוסי אורחא דמילתא קאמר, באין דרך והיינו רגיל, שתלמיד יאמר „יש לי ללמד זכות" ונשתתק תיכף, או שימות, דמסתמא מיד אומר ראייתו, ומיהו היכא דאיתרמי [שקרה], אימא דסבירא ליה נמי הכי. ואפילו פעם ראשונה ושלישית — נמי קאמר התנא

התנא „ובלבד שיש ממש בדבריו, מחזירין אותו" ולא ליכא ממש, לא מהדרינן. מנא ידעי? — אם יש ממש או לא? דמסרינן ליה — מפעם שנייה ואילך שני תלמידי חכמים לילך עמו. מעיקרא? — בתחלת הליכתן, ולא יחזירוהו אפילו פעם ראשונה, אלא אם כן יש ממש בדבריו? אגב דבעית — משום שמפחד].

מתני'. [מצאו לו זכות — אם מלאו לו זכות. וכרוז — איש עובר לפניו ומכריז].

גמ'. [ביום פלוני — שעבר עבירה פלונית ביום פלוני וכו'].

מ„יר החזקה".

א) מקום, שהורגין בו בית־דין, היה חוץ לבית דין ורחוק מבית דין, שנאמר „הוצא את המקלל אל מחוץ למחנה"; ויראה לי, שהיה רחוק מבית דין כמו ששה מלין, כמו שהיה בין בית דינו של משה רבנו, שהיה לפני פתח אהל מועד, ובין מחנה ישראל.

ב) מי, שנגמר דינו למיתה, מוציאין אותו מבית דין, ואחד עומד על פתח בית דין והסודרין בידו והסוס רחוק ממנו, והכרוז יוצא לפניו: „פלוני יוצא ליהרג במיתה פלונית על שעבר עבירה פלונית בזמן פלוני, ופלוני ופלוני עדיו. מי שיודע ללמד עליו זכות, יבוא וילמד עליו". אמר אחד „יש לו ללמד עליו זכות", זה מניף בסודרין, וזה הרוכב על הסוס, רץ ומחזיר את הנדון לבית דין, אם נמצא לו זכות, פוטרין אותו, ואם לא, יחזור ויצא להריגה. אמר הוא בעצמו „יש לי ללמד על עצמי זכות", אף על פי שאין ממש בדבריו, מחזירין אותו פעם ראשונה ושניה, שמא מפני הפחד נסתתמו טענותיו, וכשיחזור לבית דין, תתישב דעתו ויאמר טעם. החזירוהו ולא נמצא ממש בדבריו, מוציאין אותו פעם שלישית. אמר בשלישית: „יש לי ללמד על עצמי זכות", אם יש ממש בדבריו, מחזירין אותו אפילו כמה פעמים. לפיכך מוסרין לו שני תלמידי חכמים, ששומעין דבריו בדרך, אם יש ממש בדבריו, מחזירין אותו, ואם לאו אין מחזירין אותו.

מתני'. שהוא מזומם - שהעדים עדי שקר ומתכונה רעה הייתה. יהו כל אדם — החוטאים יהו אומרים כן, לנקות עצמן בעיני הבריות ויוציאו לעז על העדים ועל הדיינין.

גמ'. „נא" — „שים נא כבוד לה'". [דילטור-מוסר]. יהושע, בגורל וכו' — עכן אומר זה.

בבקשה ממך — היינו דקאמר ליה „נא". שהדיה במילי — הפתידו כמוחד דברים עד שהודה, כשאמר לו „תן תודה", מסור עכן, שאין מבקשין ממנו אלא הודאה ולא יהרגוהו [כלומר זו היתה עשיתו של עכן, אבל לא ברמוהו יהושע וגנב, הא דעתו בגנה חס ושלום].

מתני'. היה רחוק מבית הסקילה כעשר אמות, אומרים לו: „התודה", שכן דרך כל המומתין מתודין, שכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא, שכן מצינו בעכן, שאמר לו יהושע: „בני, שים נא כבוד לה' אלהי ישראל ותן לו תודה. ויען עכן את יהושע ויאמר: אמנה אנכי חטאתי, וכזאת וכזאת עשיתי". ומניין שכיפר לו וידויו? — שנאמר: „ויאמר יהושע: מה עכרתנו? יעכרך ה' ביום הזה"! — „ביום הזה" אתה עכור, ואי אתה עכור לעולם הבא. - ואם אינו יודע להתוודות, אומרים לו: אמור: „תהא מיתתי כפרה על כל עונותי"! — ר' יהודה אומר: אם היה יודע, שהוא מזומם, אומר: „תהא מיתתי כפרה על כל עונותי חוץ מעון זה"! — אמרו לו: א"כ יהו כל אדם אומר כן, כדי לנקות עצמו!

גמ'. ת"ר: „נא" אין נא אלא לשון בקשה – בשעה שאמר הקב"ה ליהושע „חטא ישראל", אמר לפניו: רבש"ע! מי חטא? – א"ל: „וכי דילטור אני לך?! הפל גורלות"! — הלך והפיל גורלות, ונפל הגורל על עכן. – אמר לו: „יהושע, בגורל אתה בא עלי? אתה ואלעזר הכהן – שני גדולי הדור אתם, אם אני מפיל עליכם גורל, על אחד מכם הוא נופל"! — א"ל: „בבקשה ממך, אל תוציא לעז על הגורלות, שעתידה א"י שתתחלק בגורל, שנאמר, „אך בגורל יחלק את הארץ"! —. „תן תודה"! — אמר רבינא: שחודי שחדיה במילי: „כלום נבקש ממך אלא הודאה. תן לו תודה. ויפטר"! מיד „ויען עכן את יהושע ויאמר: אמנה אנכי חטאתי לה' אלהי ישראל וכזאת וכזאת עשיתי".

מ"יד החזקה".

א) רחוק ממקום ההריגה כעשר אמות, אומרים לו „התודה", שכן דרך כל המומתין, מתודין, וכל המתודה יש לו חלק לעולם הבא. אם אינו יודע להתודות, אומרים לו: אמור: „תהא מיתתי כפרה על כל עונותי", – אפילו ידע בעצמו, ששקר העידו עליו, כך הוא מתודה.

ב) ואחר שמתודה משקין אותו קורט של לבונה בכוס של יין, כדי שתטרף דעתו עליו וישתכר, ואחר כך יהרג, במיתה שהוא חייב בה.

ג) זה היין והלבונה, והאבן, שיסקל בה הנסקל, והסייף, שיהרג בו הנהרג, והסודר, שחונקין בו הנחנק, והעץ, שתולין בו הנתלה, והסודרין, שמניחין בהן לפני הרוגי בית דין, והסיום, שרין עליו להצילו, – הכל באין משל צבור, ומי שרוצה להתנדב, יבוא ויתנדב.

מִקְרָא.

אִישׁ אִישׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִן־הַגֵּר ׀ הַגָּר בְּיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִתֵּן מִזַּרְעוֹ לַמֹּלֶךְ מוֹת יוּמָת עַם הָאָרֶץ יִרְגְּמֻהוּ בָאָבֶן׃

וְאִישׁ אֲשֶׁר יִקַּח אֶת־אִשָּׁה וְאֶת־אִמָּהּ זִמָּה הִוא בָּאֵשׁ יִשְׂרְפוּ אֹתוֹ וְאֶתְהֶן וְלֹא־תִהְיֶה זִמָּה בְּתוֹכְכֶם׃ (ויקרא כ).

כִּי־תִשְׁמַע בְּאַחַת עָרֶיךָ אֲשֶׁר יְיָ אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לָשֶׁבֶת שָׁם לֵאמֹר׃

יָצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי־בְלִיַּעַל מִקִּרְבֶּךָ וַיַּדִּיחוּ אֶת־יֹשְׁבֵי עִירָם לֵאמֹר נֵלְכָה וְנַעַבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא־יְדַעְתֶּם׃

וְדָרַשְׁתָּ וְחָקַרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֶשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבֶּךָ׃

הַכֵּה תַכֶּה אֶת־יֹשְׁבֵי הָעִיר הַהִוא לְפִי־חָרֶב׃ (דברים יג)

וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת׃ (שמות כא); (קבלו חכמים, שכל מיתה סתם שבתורה הרי זו חנק.)

מ"יד החזקה'. א) ארבע מיתות נמסרו לבית דין: סקילה, שריפה, הריגה בסייף וחנק.
סקילה ושריפה מפורשין הן בתורה, ומפי משה רבנו למדו, שכל מיתה האמורה בתורה סתם היא חנק, וההורג את חברו מיתתו בסייף, וכן אנשי עיר הנדחת מיתתן בסייף.
ב) סקילה חמורה מן השריפה, ושריפה חמורה מן הסייף, וסייף חמור מן החנק.
כל הרוגי בית דין אין קוברין אותן בקברי אבותיהן בכלל ישראל, אלא שני קברות מתקנין להן בית דין: אחד — לנסקלין ולנשרפין, ואחד — לנהרגין ולנחנקין, ודבר זה הלכה מפי השמועה הוא. נתעכל הבשר, היו מלקטין את העצמות וקוברין אותן בקברות אבותיהן.
ג) הרוגי בית דין אין מתאבלין עליהן, ובאין קרוביהן ושואלים את שלום העדים ואת שלום הדיינים, להודיע, שאין בלבם עליהם כלום, שדין אמת דנו. ואף על פי שאין נוהגין אבלות, הרי הן אוננים עליהם, שאין אנינות אלא בלב.

מתני'. ארבע מיתות נמסרו לב"ד: סקילה, שרפה, הרג וחנק. — רבי שמעון אומר: שרפה, סקילה, חנק והרג.
לא היו קוברין אותו בקברות אבותיו, אלא שני בתי קברות היו מתוקנין לב"ד, אחד לנהרגין ולנחנקין, ואחד לנסקלין ולנשרפין. נתעכל הבשר, מלקטין את העצמות וקוברין אותן במקומן. והקרובים באים ושואלים בשלום הדיינין ובשלום העדים – כלומר, שאין בלבנו עליכם כלום, שדין אמת דנתם.— ולא היו מתאבלין אבל אוננין, שאין אנינות אלא בלב.

גמ'. „לא היו קוברין אותו בקברי אבותיו" – וכל כך למה? — לפי שאין קוברין רשע אצל צדיק, דאמר ר' אחא בר חנינא: „מנין שאין קוברין רשע אצל צדיק? — שנאמר „ויהי הם קוברים איש והנה ראו את הגדוד, וישליכו את האיש בקבר אלישע, ויגע האיש בעצמות אלישע ויחי ויקם על רגליו" (מלכים ב, יג). — א"ל רב פפא: ודילמא לאיקיומא „ויהי נא פי שנים ברוחך אלי"? (מלכים ב, ב). א"ל: אי הכי, היינו דתני „על רגליו עמד, ולביתו לא הלך"? — אלא „ויהי נא פי שנים" היכי משכחת ליה? — כדאמר ר' יוחנן: שריפא צרעת נעמן, שהיא שקולה כמת, דכתיב „אל נא תהי כמת" (במדבר יב) — וכשם שאין קוברין רשע אצל צדיק, כך אין קוברין רשע חמור אצל רשע קל. — וליתקן ד' קברות? — ב' קברות גמרא גמירי לה.

תנו רבנן: הרוגי מלכות נכסיהן למלך, הרוגי ב"ד — נכסיהן ליורשים. ר' יהודה אומר: אף הרוגי מלכות נכסיהן ליורשין. — אמרו לו לרבי יהודה: והלא כבר נאמר: „הנה בכרם נבות אשר ירד שם לרשתו?" (מלכים א, כא) — אמר להן: בן אחי אביו היה, וראוי ליורשו

היה

מתני'. [ארבע מיתות בית דין — מן הפסוקים שהבאנו לעיל, שכמותם רבים בתורה, מוכח זה. סקילה, שריפה, הרג וחנק — תנא אותן כפי חומרתן; סקילה חמורה משריפה, שריפה חמורה מהרג, הרג חמור מחנק. רבי שמעון — פליג אתנא קמא וסביר, שב"ש חמור' מסקילה וחנק חמור מהרג]. לא היו קוברין אותו — את המומת על ידי בית דין. נתעכל הבשר — נמחת ונפסד הבשר ע"י תולעי הקבר, מלקטין את העצמות וקוברין אותן במקומן בקברות אבות המומתים, שכבר נתכפר להם העון. אין מתאבלין — אין נוהגין אבילות, כמו לקרוע וכדומה, ויהיה בזיון זה כפרה למת. אוננין — מצטערין.

גמ'. [ויחי ויקם על רגליו — סבר, מפני שההוא רשע היה ולא היה ראוי לנוח בקברו של אלישע. „ויהי נא פי שנים ברוחך אלי'" — כך בקש אלישע מאליהו לפני עלותו השמימה, ואליהו ברך אותו על זה, ומכיון שאלי' ו החיה מת אחד בחייו, הלא צריך היה אלישע להחיות שני מתים, ומצינו אלו תחית-מתים אחת בבנו של השונמית, ועל כן שואל רב פפא: שמא חיה אותו האיש, לא מפני שלא היה ראוי לנוח בקברו של אלישע, אלא כדי שתקוים על ידי הנביא תחית-מתים שניה?] לא הלך — ואי משום ברכת אליהו, היכי נתקיימה בו?! „אל נא תהי כמת" — פסוק זה נאמר גבי מרים שנצטרעה, ובקש אהרן את משה, שיתפלל בעדה, ולא תהיה כמת. וכשם שאין קוברין רשע אצל צדיק וכו' — לפרושי טעמא דמתני' מהדר, שלפיכך נתקנו שני בתי-קברות, שאין קוברין נסקלים ונשרפים, שהם רשעים חמורים, אצל נהרגים ונחנקים, שהם רשעים קלים. וליתקן ארבע? — דהא נשרפין לגבי נסקלים קלים הם? גמרא גמירי לה — הלכה למשה מסיני היא, שיהיו שני בתי קברות ולא יותר. הרוגי מלכות — שנתחייבו מיתה למלכי ישראל, כגון במורדו בו. לרשתו' — משמע ירושה גמורה, ולא גזלה. [פסוק זה נאמר גבי אחאב, כשבא שרצה לקחת בחזקה

את

את כרמו של נבות מנבות, והעיד עליו עדי שקר, שקלל נבות „אלהים ומלך" ובשביל זה נידון נבות למיתה ואחאב ירש את כרמו]. היינו דכתיב „ומלך" — שהעידוהו שמרד במלכות, כדי שיתחייב מיתה למלכות, ויהיו נכסיו למלך. למה לי ומלך — לאו משום דבעי למיקטליה וירשנו מחמת קורב' [שהיה קרובו], ב„ברך נבות אלהים" סגי? ולטעמיך — ד„מלך" נאמר לחייבו מיתת מלכות, כדי לרשתו, אלקים למה לי? — הא מחייב ליה משום מלך? לאפושי ריתחא — להרבות ולהגדיל את כעס הדיינין עליו.

מתני'. לפני אותו בית דין — שנתחייב בו. אין סותרין — לחזור ולישא וליתן, אולי יזכה.

גמ'. מפני זכותה של ארץ ישראל — אולי תועיל למצוא לו פתח של זכות.

מתני'. בשבוע — בז' שנים. חובלנית — משחתת את העולם, וצריך שיהיו מתונים בדין, ויחזרו בדיני נפשות לזכות. לא נהרג אדם מעולם — שהיינו מרבין בבדיקות, עד שלא יהיה אפשר לעדים שלא יכחישו זה את זה; מרבין שופכי דמים בישראל — מתוך כך אין הרוצחין מתיראים שידונו אותם.

גמ'. [איבעיא להו — הגמרא מסתפקת בכוונת דברי של רבי אלעזר בן עזריה, אם אומר הוא, שסנהדרין, ההורגת אחד לשבעים שנה, נקראת חובלנית, או שסנהדרין כזו אורח הרעה היא, כלומר, רגילה ואין בה פגם?]. [„ראיתם" — שואלין ובודקין את העדים שבאו, למשל, להעיד באדם אחד, שהרג את הנפש, אם ראו ובדקו את הנהרג, שהיה מתחלה אדם שלם, שאלמלי טריפה היה וגוסס למות, אין חייבין על הריגתו, שהרי „גברא קטילא קטל"].

ס„יד החזקה".

א) מי שנגמר דינו וברח ובא לבית דין אחר, אין סותרין את דינו, אלא כל מקום שיעמדו שנים ויאמרו „מעידין אנו את איש פלוני, שנגמר דינו בבית דין פלוני, ופלוני ופלוני עדיו", הרי זה יהרג.

ב) מי שנגמר דינו בבית דין שהיה בחוץ לארץ וברח לבית דין שבארץ ישראל, סותרין את דינו; ואם היו אותן בית דין עצמן, שנגמר דינו בפניהם, אין סותרין את דינו, אף על פי שנגמרו בחוצה לארץ והם עתה בארץ ישראל.

היה. — והלא הרבה בנים היו לו? — אמר להן: אותו ואת בניו הרג, שנאמר „אם לא את דמי נבות ואת דמי בניו ראיתי" (מלכים ב, ט). — ורבנן? — ההיא „בנים" — הראויין לצאת ממנו. — בשלמא למאן דאמר „נכסיהן למלך", היינו דכתיב „ברך נבות אלהים ומלך", אלא למאן דאמר „נכסיהן ליורשין", למה לי „ומלך"? — ולטעמיך, „אלהים" למה לי? אלא לאפושי ריתחא, הכא נמי לאפושי ריתחא.

מתני'. מי שנגמר דינו וברח ובא לפני אותו ב"ד, אין סותרין את דינו. כל מקום שיעמדו שנים ויאמרו „מעידים אנו באיש פלוני, שנגמר דינו בב"ד של פלוני, ופלוני ופלוני עדיו" הרי זה יהרג.

גמ'. לפני אותו בית דין הוא דאין סותרין, הא לפני ב"ד אחר סותרין — הא תני סיפא „כל מקום שיעמדו שנים ויאמרו „מעידין אנו את איש פלוני, שנגמר דינו בבית דין פלוני, ופלוני ופלוני עדיו" הרי זה נהרג"? — אמר אביי: לא קשיא — כאן בארץ ישראל, כאן בחוצה לארץ, דתני: ר' יהודה בן דוסתאי אומר משום ר"ש בן שטח: ברח מארץ לחוצה לארץ, אין סותרין את דינו; מחוצה לארץ — לארץ, סותרין את דינו, מפני זכותה של ארץ ישראל.

מתני'. סנהדרין, ההורגת אחד בשבוע, נקראת „חובלנית" — ר' אליעזר בן עזריה אומר: אחד לשבעים שנה. — רבי טרפון ורבי עקיבה אומרים: אילו היינו בסנהדרין, לא נהרג אדם מעולם. — רשב"ג אומר: אף הן מרבין שופכי דמים בישראל.

גמ'. איבעיא להו: אחד לשבעים שנה נקראת „חובלנית", או דילמא אורח ארעא הוא? תיקו.

רבי טרפון ורבי עקיבה אומרים: אילו היינו וכו'. היכי הוו עבדי? — ר' יוחנן ור' אלעזר דאמרי תרווייהו: „ראיתם, — טרפה הרג, שלם הרג

אם

ביסן: — המאמר (מימרא) הראשון במשנה או בברייתא נקרא „רישא", שלאחריו — „מציעתא", האחרון — „סיפא".

דילמא במקום סייף נקב הוה. קשה לר' יעקב תם, דתנן: [illegible] כיון דתולין (דף יח ע"ב) ותפוק ליה חזקה, דהלין: [illegible]

הוה; — אמר ר' אשי: אם תמצא לומר שלם הוה, ,דילמא במקום סייף נקב הוה?'

אמר רב יהודה בר אידי אמר ר' יוחנן: עשר מסעות נסעה שכינה – מקראי א׳ –; וכנגדן גלתה סנהדרין – מגמרא ב׳ –. עשר מסעות נסעה שכינה – מקראי –: מכפרת לכרוב, ומכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן, וממפתן לחצר, ומחצר למזבח, וממזבח לגג, ומגג לחומת העזרה, ומחומה לעיר, ומעיר להר, ומהר למדבר, וממדבר עלתה וישבה במקומה, שנאמר ,אלך אשובה אל מקומי' (הושע ה). — מכפרת לכרוב, ומכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן, דכתיב: ,ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת' (שמות כה), — וכתיב: ,וירכב על כרוב ויעף' (שמואל ב, כב), וכתיב: ,וכבוד אלהי ישראל נעלה מעל הכרוב אשר היה עליו אל מפתן הבית' (יחזקאל ט); וממפתן לחצר — דכתיב: ,והחצר מלאה את נגה כבוד ה'' (יחזקאל י); ומחצר למזבח, דכתיב: ,ראיתי את ה' נצב על המזבח' (עמוס ט); וממזבח לגג, — דכתיב: ,טוב לשבת על פנת גג' (משלי כא); ומגג לחומה, — דכתיב: ,והנה ה' נצב על חומת אנך' (עמוס ז); ומחומה לעיר, — דכתיב: ,קול ה' לעיר יקרא' (מיכה ו); ומעיר להר, — דכתיב: ,ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמד על ההר אשר מקדם לעיר' (יחזקאל יא); ומהר למדבר, — דכתיב: ,טוב שבת בארץ מדבר' (משלי כא); וממדבר עלתה וישבה במקומה, — דכתיב: ,אלך אשובה אל מקומי וכו'' (הושע ה). אמר ר' יוחנן: ששה חדשים נתעכבה שכינה לישראל במדבר, שמא יחזרו בתשובה; כיון שלא חזרו, אמר: ,תיפח עצמן', שנאמר ,ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם ותקותם מפח נפש' (איוב יא). — וכנגדן גלתה סנהדרין — מגמרא —: מלשכת הגזית לחנות, ומחנות לירושלים, ומירושלים ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא

ליבנה

א) פי' הפסוקים אנו חבירים זה. ב) זה ידוע לנו עפ"י קבלה.

[illegible] ,[illegible]' [illegible] אין אנו יודעין? הרי זה [illegible] ... כל כמה דנה שיולין נדי, אין לבדית מהלב, כשהכיבי זה את זה, אלא כשמתהפכין כהדדין ... אבל דבר, בסירות, ... אנו יודעים, אם טריפה היה, ... והנה דיני הגה הנבר!

אם תמצא לומר שלם הוה — כלומר העדים: בדקנוהו אחר מיתתו ולא מצאנו בו שום סימן של טריפה, שהאדם מת בה. **דילמא במקום סייף נקב הוה** — שמא היה נקב במקום שהחרב נגעה בו ויהיה מת גם בלא הריגתו, ולאחר ההריגה הלא לא יכלו לגלות את הנקב הזה, שעושה את האדם טריפה. **ומעה לעשר גבעה שכינה** — להסתלק מישראל מעט מעט כנגדן. **מכפרת** — שהיתה עולה לשכון שם, נסתלקה על אחד מן הכרובים, כשעמדו למעלה מן הכפרת אחד לצפון הארון ואחד לדרום. **ומכרוב למפתן** — הבית. **וממפתן הבית לחצר** — לעזרה בין האולם ובין המזבח. **ומחצר למזבח** — החיצון. **וממזבח לגג, ומגג לחומת העזרה, ומחומת העזרה לעיר**, לירושלים, **ומעיר להר הזיתים** — וכל פסוקים הללו, לפי שבקושי היה הקדוש ברוך הוא מסתלק מבנין ומלפני משכנו. **נצב על המזבח** — אף על גב דהאי קרא עמוס קאמר ליה, ועמוס קדם ליחזקאל הרבה דורות, [היה] מתנבאת על מה שעתיד, ושל ברחוק סילוקו כשהוא היה דרך עלית הזר. **טוב לשבת על פנת גג מאשת מדנים** — על השכינה אמרו שלמה המלך ברוח הקדש: טוב לה להסתלק על גג משבת עם אשת מדנים, מלונה לכנסת ישראל, שהעמידה צלם בהיכל. **טוב שבת בארץ מדבר** — סופיה של קרא ,טוב לשבת על פנת גג', וקאי אשכינה. **מלשכת הגזית לחנות** — חנויות עשו להם בהר הבית וישבו שם [יש אומרים: ,חנות' שם מקום בהר הבית], כדי שלא ידונו דיני נפשות, מפני שרבו הרוצחים, כדאמרינן לעיל, ותנינן: בית דין ההורגת וכו', ולכן גלתה סנהדרין מלשכת הגזית, שבכך בטלו דיני נפשות, וכל הנך גלוי סנהדרין, כיון דית דין בהר הבית קאמר, ומפשית השכינה — כבית לחנות קאמר. **ומיבנה לאושא** — במקום

בהיה

ליבנה, ומיבנה לאושא, ומאושא לשפרעם, ומשפרעם לבית־שערים, ומבית־שערים לציפורי, ומציפורי לטבריא, — וטבריא עמוקה מכולן, שנאמר: „ושפלת מארץ תדברי ומעפר תשח אמרתך" (ישעיה כט). אמר ר' יוחנן: ומשם עתידין ליגאל, שנאמר: „התנערי מעפר קומי שבי" (ישעיה נב).

בזמן הנשיא רב פפא, הסנהדרין גלתה עמו, וכשמסתלק היה משם, עלה הישיבה אחריו. יבנה בימי ר' יוחנן בן זכאי היתה, אושא בימי רבן גמליאל, וחזרו מאושא ליבנה בימי ר' שמעון בנו. בית שערים — וצפורי ושתיהן בימי רבי הוו. וטבריא עמוקה מכולן היתה — שפלה מכל מקומות המסע. התנערי מעפר קומי — למד „עפר" „עפר".

מ"יד החזקה". א) צריכין בית דין להתישב בדיני נפשות ולהמתין ולא יאוצו, ובפ' בית דין שהרגו נפש בשבע שנים הרי אלו חובלנין.

ב) בתחלה כשנבנה בית המקדש היו בית דין הגדול יושבין בלשכת הגזית, שהיתה בעזרת ישראל, והמקום, שהיו יושבין בו, חול היה, שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד.

ג) ארבעים שנה קודם חורבן בית שני בטלו דיני נפשות מישראל, אף על פי שהיה המקדש קיים, מפני שגלו הסנהדרין ולא היו שם במקומן במקדש.

ד) כשנתקלקלה השירה, גלו הסנהדרין, ממקום למקום, ולעשרה מקומות גלו וסופן לטבריה, ומשם לא עמד עוד בית דין גדול עד עתה; וקבלה היא, שבטבריא עתידין לחזור תחלה ומשם נעתקין למקדש, שיבנה במהרה בימינו.

דיני ממונות.

מקרא.

כי־יתן איש אל־רעהו כסף או כלים לשמר וגנב מבית האיש אם־ימצא הגנב ישלם שנים: אם־לא ימצא הגנב ונקרב בעל־הבית אל־האלהים אם־לא שלח ידו במלאכת רעהו: על־כל־דבר־פשע על־שור על־חמור על־שה על־שלמה על־כל־אבדה אשר יאמר כי־הוא זה עד האלהים יבא דבר־שניהם אשר ירשיען אלהים ישלם שנים לרעהו: (שמות כב) (מכאן לדיינים בדיני ממונות).

ודל לא תהדר בריבו:

לא תטה משפט אבינך בריבו:

ושחד לא תקח כי השחד יעור פקחים ויסלף דברי צדיקים: (שמות כג)

לא־תעשו עול במשפט לא־תשא פני־דל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך: (ויקרא יט)

לא־תטה משפט לא תכיר פנים ולא־תקח שחד כי השחד יעור עיני חכמים ויסלף דברי צדיקים: (דברים טז)

כי־יקום עד־חמס באיש לענות בו סרה: ועמדו שני־האנשים אשר־להם הריב לפני יי לפני הכהנים והשפטים אשר יהיו בימים ההם: ודרשו השפטים היטב והנה עד־שקר העד שקר ענה באחיו: ועשיתם לו כאשר זמם לעשות לאחיו ובערת הרע מקרבך: (דברים יט). [„שני האנשים" — כפי פשוטו, היינו כל בעלי הדין, שהם יש להם הריב, יכלול בעלי דינים, שהעידו עליהם, כמו הלוה והמלוה, ושני כתי העדים, שהם גם כן יש להן ריב, שהכת האחת מזימה את חברתה, ומזה הוציא, שהפסוק כיון גם לבעלי־הדין וגם לעדים (מלבי"ם)].

מתני'. דיני ממונות — בשלשה; גזלות וחבלות — בשלשה; נזק וחצי נזק, תשלומי כפל ותשלומי ד' וה' — בשלשה; מכות — בשלשה; משום ר' ישמעאל אמרו — בעשרים ושלשה. עבור החדש — בשלשה; עבור השנה — בשלשה, דברי ר' מאיר; — רבן שמעון בן גמליאל אומר: בג' מתחילין ובה' נושאין ונותנין וגומרין בז'; ואם גמרו בג', מעוברת. סמיכת זקנים ועריפת עגלה — בשלשה, דברי ר' שמעון; — ר' יהודה אומר: בה'.

גמ', שלשה מנלן? דתנו רבנן: „ונקרב בעל הבית אל האלהים" — הרי כאן אחד; „עד האלהים יבא דבר שניהם" — הרי כאן שנים; „אשר ירשיעון אלהים" — הרי כאן שלשה, דברי ר' יאשיה. — ר' יונתן אומר: ראשון תחלה נאמר, ואין דורשין תחלות, אלא „עד האלהים יבא דבר שניהם", הרי כאן אחד, „אשר ירשיעון האלהים", הרי כאן שנים, „ואין בית דין שקול" — מוסיפין עליהן עוד אחד — הרי כאן שלשה. נימא „בדורשין תחלות" קאמיפלגי, דמר סבר דורשין תחלות, ומר סבר — אין דורשין תחלות? — לא, דכולי עלמא אין דורשין תחלות, אמר לך ר' יאשיה: אם כן, לימא קרא „ונקרב בעל הבית אל השופט", מאי „אל האלהים", שמע מינה למנינא. — ורבי יונתן? — לישנא דעלמא נקט, כדאמרי אינשי: „מאן דאית ליה דינא ליקרב גבי דיינא". — ורבי יאשיה לית ליה „בית דין נוטה" והתניא: ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: „מה תלמוד לומר „לנטות אחרי רבים להטות" — התורה אמרה: עשה בית דין נוטה"? — סבר ליה כרבי יהודה, דאמר „שבעים", דתנן: „סנהדרי גדולה היתה של שבעים ואחד. — רבי יהודה אומר: שבעים". — אימר דשמעת ליה לרבי יהודה בסנהדרי גדולה דכתיבי קראי, בשאר בי דינא מי שמעת ליה? וכי תימא „לא שנא", והתנן:

סמיכת

מתני'. [דיני ממונות — כל תביעות ממון שאדם תובע מחברו.] גזלות — החוטף מיד חברו חפץ גזלן, יען הגיפה בפקדון, שהפקיד בידו. והחובל בחברו חייב בחמשה דברים: נזק, אם הפחיתו מכיון; צער, שגרם לו על ידי החבלה; רפוי, שהנחבל צריך לשלם כעד רפוין לרופא; שבת, שהנחבל מוכרח לשבות ממלאכתו לרגלי החבלה. בושת, שהנחבל מתבייש על ידי החבלה. נזק — אם היזיק הוא או ממונו את ממונו של חברו. תשלומי כפל — שמשלם הגנב כתוב קנס מדין תורה כפל גנבתו. ותשלומי ארבעה וחמשה — השור או שה שגנבהו או מכרו הגנב ומשלם קנס ארבע פעמים בשביל השה, וחמשה שורים — בעד השור. מכות — מלקות ארבעים, „שנלקה כל העובר על „לא תעשה" שבתורה. עבור החדש — שמעברין לעבר החדש [מלפנים היו בית דין קובעים את החדש ומקדשין אותו לא על פי חשבון מולד הלבנה, כי אם על פי ראיתן של העדים את המולד. וכל זמן שלא אמרו בית דין „מקודש החדש" לא מהני: ויש שבית דין היה דוחה ליום את ראש החדש הבא בשביל צרכי העם]. עבור השנה — [גם השנה היתה מתחדשת רק על פי בית דין, ולא על פי חשבון התקופות, וכשהיה צורך בדבר, היה בית דין מעבר את השנה]. סמיכת זקנים — כשהצבור מישראל עבר עבירה בשוגג, היה צריך להביא קרבן „פר של העלם דבר" (בזמן שבית המקדש היה קיים) וזקני העדה היו צריכין לסמוך את ידם על הקרבן, והכי כתוב: „ואם כל עדת ישראל ישגו ונעלם דבר מעיני הקהל ועשו אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ואשמו. והקריבו הקהל פר בן בקר וכו' וסמכו זקני ישראל את ידיהם על ראש הפר וכו' (ויקרא ד'). ועריפת עגלה — כשמצאו בשדה חלל ולא נדע מי הרגו, היתה העיר היותר קרובה אל הנוקים, שנמצא שם החלל, מחויבת להביא עגלה ולערוף אותה בתור כפרה, והכי כתוב: כי ימצא חלל באדמה אשר ה' אלהיך נתן לך לרשתה וכו' ויצאו זקניך ושופטיך ומדדו אל הערים אשר סביבות החלל. והיה העיר הקרובה אל החלל, ולקחו זקני העיר ההוא עגלת בקר — וכו' והורדו זקני העיר ההיא את העגלה אל נחל איתן וכו' וערפו שם את העגלה וכו' (דברים כא).

גמ'. ראשון תחלה נאמר ואין דורשין תחלות — למנין, דלגופו אתא, דליבעי מומחין, דאלהים לשון גדולה ורבנות. ואין בית דין שקול — אין עושין בית דין זוגות, דצריך לקיים בו „אחרי רבים להטות", ואם יתחלקו לחצאין, אין כאן רבים. אם כן — דלא למדרביה אתא, לכתוב „אל השופט". לגבי דיינא — אצל דיין הרגיל, ולא אצל הדיוט. ורבי יאשיה — דבעי קרא לאתויי שלישי, מי לית ליה „בית דין נוטה", שצריך שלא יהיה בית דין שקול, כדי שתתקיים בו הטיה אחרי רבים. דאי בעי „בית דין נוטה", קרא לאיתויי שלישי למה ליה? סבר ליה כרבי יהודה — ר' יאשיה סובר

כר

דיני ממונות דקילי לא כל שכן? — תימה, דהתבנת כנה כתרה קלתר בתולֹ [שאם קנה האחד שור בתם, וגזלו שאין הבור ראוי לחרוש בו השדה, אין זה מקח טעות, ואף על פי שהרוב קונים שורים לחרישה, מפני שהמוכר יכול לומר לקונה "לשחיטה מכרתי לך", הכיון] שאין הולכין בממון אחר הרוב, ואמאי לא ילפינן בקל וחומר מדיני נפשות, דהתם הכתיב ואין לומר, שבדיני נפשות גופייהו לא אזלינן בתר רובא, אלא ברובא דאיתיה קמן [כמו שאין גבי דיינים הנחלקים, שהרוב והמיעוט לפנינו שיושבים] ולא ברובא דליתיה קמן [כגון רוב שורים לחרישה עומדים. שרוב זה שאתה רואה ויגה הנה ... והמכשרה ואינו מעב לפנינו], שהרי ברוב בזין בן סורר ומורה ממש, שבכל דוכתא אזלינן בתר רובא בדיני נפשות, כגון "רוב נשים לתשעה ילדן", ו"רובא דאינשי משו כשיצירא דזבני"? — וצריך לומר, דרובא לחדא זבני [שהרוב לחרישה קונה] לא חשיב, כי הנך רובי [אין הרוב הזה מוכרח ומוכר, כשאר הרוב] הלכך לא שמעינן אתך רובא בדיני ממונות.

דן אפילו יחידי — ויכול לכוף את הבעל דין על כרחו לקיים פסק דינו, דהוי כדקבלוה עלייהו, [כלומר, כשבחרו בעלי הדין בינותם וקבלו עליהם את הדין לעמוד בקולו לכל אשר יורו], אפילו בדיני ממונות נמי?! ומשני דהתם שלשה יכולין לדון את האדם בעל כרחו, דהא שלשה במקום יחיד מומחה קיימי. ואפילו שנים נמי דנין את האדם בעל כרחו, אלא דאיקרי בית דין חציף, דהוי כדקבלו עלייהו אחר שתוה, אמאי הוי בית דין חציף?!

"סמיכת זקנים ועריפת עגלה בשלשה, — דברי ר' שמעון, — ר' יהודה אומר: בה"י — ו:אמרינן, "מ"ט דרבי יהודה? — "וסמכו" — שנים, "זקני" — שנים, ואין בית דין שקול, מוסיפין עליהן עוד אחד, הרי כאן חמשה"? — דרבי יאשיה עדיפא מדרבי יהודה, דאילו רבי יהודה בסנהדריה גדולה הוא דלית ליה, הא בשאר בי דינא אית ליה, ור' יאשיה בשאר בי דינא נמי לית ליה. ואלא האי "לנטות" מאי עביד ליה? מוקים ליה בדיני נפשות, אבל בדיני ממונות לא. — אלא הא דתנן: "שנים אומרים "זכאי", ואחד אומר "חייב" — זכאי; שנים אומרים "חייב" ואחד אומר "זכאי" — חייב", נימא שלא כרבי יאשיה? — אפילו תימא ר' יאשיה, מייתי ליה בקל וחומר *) מדיני נפשות: ומה דיני הנפשות דחמירי, אמר רחמנא "זיל בתר רובא", דיני ממונות דקילי — לא כל שכן!

תנו רבנן: דיני ממונות בשלשה, ואם היה מומחה לרבים, דן אפילו יחידי. — אמר רב נחמן: כגון אנא, דן דיני ממונות ביחידי. — וכן אמר ר' חייא: כגון אנא, דן דיני ממונות ביחידי. — איבעיא להו: "כגון אנא", דגמירנא וסבירנא ונקיטנא רשותא, אבל לא נקיט רשותא, דיניה לאו דינא, או דילמא אף על גב דלא נקיט רשותא, דיניה דינא? — תא שמע, דמר זוטרא בריה דרב נחמן דן דינא וטעה; אתא לקמיה דרב יוסף, אמר ליה: "אם קבלוך עליהו, לא תשלם. ואם לאו, זיל שלים". — שמע מינה, כי לא נקיט רשותא, דיניה דינא! — אמר רב: האי מאן דבעי למידן דינא ואי טעה, מבעי לאיפטר, לשקול רשותא מבי ריש גלותא. וכן אמר שמואל: לשקול רשותא מבי ריש גלותא.

כי הוה נחית רבה בר חנה לבבל, אמר ליה ר' חייא לרבי: בן אחי יורד לבבל, יורה? — יורה. — ידין? — ידין. — יתיר בכורות? — יתיר.

כי

כר' יהודה, דתנן "סנהדרי גדולה היתה של שבעים", דהוו להו זוגות. "זקני" שנים — שהוא מלשון רבים, ואינו פחות משנים. "זקני" שנים, ואין בית דין שקול — ושתם "זקנים" בית דין משמע. [מה עביד ליה? — למה מצריך פסוק זה?] [דלא כרבי יאשיה — שהרי הוא מוקים ליה את הכתוב של נטיה אחרי הרוב לגבי דיני נפשות.] אפילו תימא ר' יאשיה — שמודה הוא, שאם בבית דין חלוק, הולכין בתר הרוב, ולמד זה לא מן הכתוב, אלא מקל וחומר. דגמירנא — שלמדתי הלכות מרבותי. וסבירנא — יודע אני להוסיף ולסבר טעמים מדעתי. ונקיטנא רשותא — קבלתי רשות מראש הגולה [שבבבל, או הנשיא שבארץ ישראל]. דיניה לאו דינא — והדר דיניה לגמרי [והדר — וחוזר, כלומר צריך לחזור ולשפוט הוקן]. דן דינא — ביחידי. אי קבלוך עלייהו — הנדונין לגמרי, אם תדין, ואם תטעה, — לא תשלם. ואי לא, זיל שלים — ואי לא קבלו מעצמן עליהם, שאמרו לך: "דון לנו דין תורה", — זיל שלים, ומיהו לא מיהדר דינא [אין הדין חוזר מכל מקום, בין טעה, בין לא טעה], אלמא גמיר וסביר, וכי לא נקיט רשותא, דיניה דינא ולא הדר [אלא שאם טעה, מחויב לשלם מביתו, אם בעלי הדין לא קבלו את טעותו.] לשקול רשותא — כיון דברשות [ראש הגולה או הנשיא] ישב לדין, לא משלם. יורה — בדיני איסור והיתר. ידין — בדיני ממונות [וכיון שנטל רשות, יפטור מלשלם, אם יטעה ויחייב את הפטור, או יפטור את החייב]. יתיר בכורות — [שמדין תורה בכור בהמה קדוש ואסור באכילה, וצריך להקריבו על המזבח, אם אינו בעל מום

*) המורה מעורר את תשומת לב התלמידים על ילפותא זו, שלמידין את הקל מן החמור, והיא אחת משלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהן ונקראת מדה ו' "קל וחומר" או "מכל שכן" (ק"ו, מכ"ש).

כי הוה נחית רב לבבל, אמר ר' חייא לרבי: בן אחותי יורד לבבל, יורה? — יורה. — ידין? — ידין. — יתיר בכורות? — אל יתיר. „בכורות אל יתיר", מאי טעמא? אילימא משום דלא חכים? — הא קא אמרינן, דחכים טובא? אלא משום דלא בקי במומי — והאמר רב: „י"ח חדשים גדלתי אצל רועה בהמה, לידע איזה מום קבוע ואיזה מום עובר"? אלא לחלוק לו כבוד לרבה בר חנה.

אי גמיר, רשותא למה ליה למשקל? — משום מעשה שהיה, דתניא: „פעם אחת הלך רבי למקום אחד וראה בני אדם שמגבלין עיסותיהם בטומאה, אמר להם: „מפני מה אתם מגבלים עיסותיכם בטומאה"? — אמרו לו: „תלמיד אחד בא לכאן, והורה לנו, „מי בצעים אין מכשירין", והוא „מי ביצים" דרש להו, ואינהו סבור „מי בצעים" קאמר. — תנא: „באותה שעה גזרו: תלמיד אל יורה, אא"כ נוטל רשות מרבו".

גזלות וחבלות בשלשה: אטו גזילות וחבלות לאו דיני ממונות נינהו? — א"ר אבהו, „מה הן" קתני: מה הן דיני ממונות? — גזילות וחבלות, אבל הודאות והלואות לא. וצריכא, דאי תנא „דיני ממונות", הוה אמינא דאפילו הודאות והלואות, תנא גזילות וחבלות. ואי תנא „גזילות וחבלות", הוה אמינא דהוא הדין אפילו הודאות והלואות, והאי דקתני „גזילות וחבלות", משום דעיקר ג' דכתיבי בגזילות וחבלות כתיבי: גזילות, דכתיב „ונקרב בעל הבית אל האלהים" (שמות כב) חבלות, — מה לי חבל בגופו, מה לי חבל בממונו?! — תנא: מה הן „דיני ממונות" - גזילות וחבלות, אבל הודאות והלואות לא. ולמאי? אילימא דלא בעינן שלשה, והא"ר אבהו: שנים שדנו דיני ממונות, לדברי הכל אין דיניהם דין? — אלא דלא בעינן מומחין. ובדין הוא דלבעי נמי מומחין. והאי דלא בעינן מומחין, משום דר' חנינא, דאמר רבי חנינא: „דבר תורה אחד דיני

ממונות

מום, ולאחר התורכן ירעה עד שיפול בו מום, ואז בטלה קדושתו ומותר לאכלו, והני מילי כשיהיה המום קבוע, ולא יהיה מום עובר, ומשום זה אמר] יתיר בבכורות — יהיה כמומין, ואם קבוע המום, יתירנו לשחטו [את הבכור]. לחלוק לו כבוד לרבה בר חנה — כדי שינהגו בו בני בבל כבוד גדול, שבק ליה להאי חשיבותיה, דהלא לרב הוי נהגי ביה יקרא בלאו הכי. בטומאה — לא הוו מקפידין לטהר כליהם. מי בצעים — מימי האגמים. אין מכשירין — את העיסה לקבל טומאה. ומימי בצעים אינו לבים, הלכך לא מקבלה עיסתנו טומאה ואין לנו להקפיד לטהר את הכלים. מי ביצים — הלא עיסה בצילים של תרנגולת ואוז. [מדין תורה, אם נגע שרץ וכדומה בכלי, הכלי טמא, והאוכלין הבאים בכלי ההוא מקבלין גם כן טומאה, והוא — שהוכשרו האוכלין על ידי זה, שקודם לכן בא עליהם משקה, ומים בכלל משקה הם, ומכשירין לטומאה, אבל בצים, אפילו נילוש במים, אין להם דין משקה ואין מכשירין את האוכלין לקבל טומאה.] נוטל רשות מרבו — וכי יהיב ליה רבו רשותא, מידק דייק ביה, שיהא לבונו נוח, ולא יטעו השומעין את דבריו. מה הן קתני — האי „גזלות וחבלות" פירושא דדיני ממונות היא, דלא תימא, כל דיני ממונות במשמע — ולמעוטי הגזילות והודאות בא, שהן גזילות חסדים. הודאות והלואות — שניהם על עסקי מלוה הן; הודאות — שבא לדון בעדי הודאה, שמביא עדים

עדים, שאומרים „בפנינו הודה שחייב לו ממון"; הלואות — שבא לדון בעדי הלואה, שמעידין „בפנינו הלוהו", והלה [וזה] כופר בשתיקן, כלומר, כזה שהודה או שלוה]. הוה אמינא — הייתי אומר. ונקרב בעל הבית אל האלהים — מדכתב בפרשה „אלהים" שלש פעמים נפקא לן, דבעינן שלשה, והאי קרא כתיב בשומר, שזה טוענו, ששלח ידו בפקדונו, דהיינו גזלות. מה לי חבל בממונו — מזה שנאמר שלשה בחובל ממונו, משמע הוא חובל בגופו בכלל, הילכך כהא נמי כתיב ביה, ואי לא תנא „דיני ממונות", אלא רק „גזלות וחבלות", הייתי אומר, שמשום זה תנא בהוא בפירוש שלשה, משום שבהן כתיב קרא, אבל לעולם לא בא למעוטי „הודאות והלואות", דלא צריכי שלשה, — ולהכי תנא „דיני ממונות בשלשה" ומודיק אחרי כן „גזלות וחבלות", לפרש, איזהו דיני ממונות — גזלות וחבלות, כלומר, ולא הודאות והלואות, שאם גזלות וחבלות לא בא למעט, הלא יכול התנא לשתוק, מכיון שתנה „דיני ממונות", שהכל במשמע, גם הודאות והלואות, גם גזלות וחבלות. ולמאי? — לאיזה ענין מיעט התנא הודאות והלואות והוציאן מכלל דיני ממונות? מומחין — סמוכין וקבלו רשות מנשיא לדון [אלא דלא בעינן מומחין — ושיעור המשנה כך הוא: גזלות וחבלות בשלשה מומחין, אבל הודאות והלואות בשלשה שאינן מומחין כולן.] משום דרבי חנינא — כלומר תקנת חכמים היא זו, ולא דין תורה. שלא

שנים שדנו דיניהם דין וכו' — את דינם „בטעה", דהיינו דלכולי עלמא היו בית דין הדיוט, אבל הוא הדין דאפילו חד נמי דיניה דין, והכריעו בסמוך לרבי אבהו [דאמר, דיני ממונות מדבר תורה] יחיד דהיינו דן (כיחיד) את הדין וזיכה את החייב וכו' פטורי, ולשמואל לא פריך, [ולהם נראה, שנים כשמואל דוקא, כשנים אחר בדיניהם דין ולא כיחיד, הלא לשמואל נמי בן קטן].

שלא תנעול דלת בפני לוין — שלא תתמיד כדיני גנבית חיב, לא ילוה אדם נכברו ממון משולם.] אי הכי? — דבהודאות והלוואות שלשה בעינן, למה ליה לרבי אבהו לאוקמה למתני' „מה הן קתני". תרתי קתני? — מלי למימר — „דיני ממונות — דהיינו הודאות והלוואות — בשלשה כל דהו, ואפילו שלשה שאינן מומחין, וגזלות וחבלות — בג' מומחין", ומשום דחלוקין בדיניהם לא כללינהו בחד כללא; ועוד — אי חדא קתני, למה ליה למיתני תרי זימני (בתי פעמי') „שלשה", „שלשה"? הכי איבעי למיתני „דיני ממונות, (בהן) גזלות וחבלות, בשלשה"? — תרתי קתני — (אמגס כן) דודאי שלשה בעינן גבי הודאות והלוואות, ומיהו בני [אלא בדי] בהדיוטות, משום דרבי חנינא והכי קאמר: דיני ממונות, דהיינו הודאות והלוואות, בשלשה הדיוטות, וגזלות וחבלות בשלשה מומחין. מדאורייתא חד נמי כשר — בהודאה והלואה, דכתיב „תשפוט" בלשון יחיד, ומתניתין דאי תרתי קתני, כדאמרן, ומיהו שלשה בהודאות והלוואות לאו מדאורייתא, אלא מדרבנן. גזרה משום יושבי קרנות — שאינן בקיאין בטיב דינין, ויזכו את החייב, ויחייבו את הזכאי. הגמיר — שמוע מחכמים

ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה וחקירה, שנאמר „משפט אחד יהיה לכם" (ויקרא כד) — משפט השוה לכולכם, ומה טעם אמרו „דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה"? כדי שלא תנעול דלת בפני לוין. אי הכי תרתי קתני: „דיני ממונות בג'" — הדיוטות, „גזלות וחבלות בג'" — מומחין; ועוד „שלשה", „שלשה" למה לי? — אלא אמר רבא: תרתי קתני — משום דר' חנינא. — רב אחא בריה דרב איקא אמר: מדאוריתא חד נמי כשר, שנאמר „בצדק תשפוט עמיתך", (ויקרא יט), אלא משום יושבי קרנות. — אטו בתלתא מי לא הוו יושבי קרנות? — אי אפשר דלית בהו חד דגמיר. — מאי איכא בין רבא לרב אחא בריה דרב איקא? איכא בינייהו הא דאמר שמואל: „שנים שדנו דיניהם דין, אלא שנקרא בית דין חצוף". — לרבא לית ליה דשמואל, לרב אחא בריה דרב איקא אית ליה דשמואל

גופא: אמר שמואל: „ב' שדנו דיניהם דין, אלא שנקרא ב"ד חצוף".

יתיב רב נחמן וקאמר להא שמעתא. איתביה רבא לר"נ: „אפילו שנים מזכים, או שנים מחייבין, ואי אומר „איני יודע", יוסיפו הדיינין" — ואי אתא, ליהוו כשנים שדנו? — שאני התם, דמעיקרא אדעתא דתלתא יתיבי.

איתביה: רבן שמעון בן גמליאל אומר: „הדין בשלשה, ופשרה בשנים; ויפה כח פשרה מכח הדין, ששנים שדנו, בעלי דינים יכולים לחזור בהן, ושנים שעשו פשרה, אין בעלי דינין יכולים לחזור בהן"? — וכי תימא: פליגי רבנן עליה דרשב"ג, והאמר רבי אבהו: „שנים שדנו לדברי הכל אין דיניהם דין"? — גברא אגברא קרמית?!

גופא

ומדיינין דיני הלואה. מאי איכא — איזה חילוק יש לדון בין האוקימתא של רבא, כפי שהוא מפרש המשנה, ובין האוקימתא של רב אחא בריה דרב איקא, כפי שהוא מפרש המשנה. רבא — [illegible] מדאורייתא תלתא בעינן, לית ליה דשמואל, דאמר, דיניהם דין. בית דין חצוף — שעברו על תקנת חכמים, אבל לבעל דינם מכל וכל אי אפשר, שהרי מדין תורה ביחיד מותר לדון. גופא — עיקר ההלכה, שלמדנו מן השמועה הקודמת. ואי איתא — ואם יש הלכה כמו שאמר שמואל, דיהוי כשנים שדנו — כלומר, למה להוסיף, שהרי מדין תורה די אפילו בשנים, אלא שלכתחלה דרשו חכמים שיהיו שלשה בדיעבד, הלא אפילו [illegible] שנים שדנו דיניהם דין, ובכאן הרי הוא כדיעבד, שמתחלה כדין ישבו לדון בשלשה, אלא שנפלה מחלוקת בין הדיינים. [דמעיקרא אדעתא דתלתא יתיבי — שבתחלה ישבו בתור בית דין של שלשה, ובעלי הדין רק על דעת שלשה הסכימו להשפט. הדין בשלשה — המשפט, המיוסד על הדין ועל כללי החיוב והפטור, הנאמרים בתורה ונלמדים ממנה, הוא נתקן על פי שלשה דיינים. הפשרה — המשפט, המיוסד רק על הסכמות בעלי הדינין למלאות על ידי בית דין פסק, שיהא נוח לשניהם, לתובע ולנתבע. פליגי רבנן עליה — רבנן חולקים על רבן שמעון בן גמליאל, שבך הוא מפרש רוב הלשון „אומר", הבא אחרי שם בעל המימרא, ושמואל סובר ליה כרבנן.] גברא אגברא קרמית — מדוע הבאת על שמואל ראיה מקפה? — שמואל סבר, שפליגי רבנן עליה דרבן שמעון בן גמליאל,

והוא

גופא: אמר ר' אבהו: „שנים שדנו דיני ממונות לד"ה אין דיניהם דין". — איתביה ר' אבא לרבי אבהו: „דן את הדין וזיכה את החייב וחייב את הפטור, טימא את הטהור וטיהר את הטמא — מה שעשה עשוי, ומשלם מביתו"? — הכא במאי עסקינן, דקיבלוהו עלייהו. אי הכי, אמאי משלם מביתו? — דאמרו ליה: דון לן דין תורה".

ת"ר: כשם שהדין בשלשה, כך ביצוע בשלשה. נגמר הדין, אי אתה רשאי לבצוע. —

א"ר אשי: ש"מ [שמע מינה] פשרה אינה צריכה קנין, דאי ס"ד [סלקא דעתך] צריכה קנין, למאן דאמר „תלתא" למה לי? תסגי בתרי, וליקני מיניה?! — והלכתא פשרה צריכה קנין. — היכי דמי „גמר דין"? — אמר רב יהודה אמר רב: „איש פלוני, אתה חייב", „איש פלוני, אתה זכאי". — ר"א בנו של ריה"ג אומר: „אסור לבצוע, וכל הבוצע הרי זה חוטא, וכל המברך את הבוצע ה"ז מנאץ, ועל זה נאמר „בוצע ברך נאץ ה'" (תהלים י), אלא יקוב הדין את ההר, שנאמר „כי המשפט לאלהים הוא (דברים א). וכן משה היה אומר: „יקוב הדין את ההר", אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום ומשים שלום בין אדם לחברו, שנאמר „תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון" (מלאכי ב). — ר' יהושע ב"ק אומר: מצוה לבצוע, שנאמר „אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם" (זכריה ח) — והלא במקום שיש משפט, אין שלום, ובמקום שיש שלום, אין משפט? אלא איזה משפט שיש בו שלום — הוי אומר, זה ביצוע. וכן בדוד הוא אומר: „ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" (שמואל ב, ח) והלא כל מקום שיש משפט, אין צדקה, וצדקה — אין משפט? — אלא איזהו משפט, שיש בו צדקה, הוי אומר זה ביצוע. אתאן לת"ק: דן את הדין, זיכה את הזכאי, חייב את החייב, וראה שנתחייב עני ממון, ושלם לו מתוך ביתו — זה משפט

וצדקה

והיו' סוכר כותיהו. [דן את הדין — יחידי מומחה. טימא את הטהור — הפסיד את ממונו על ידי זה. טיהר את הטמא — כשאמר הדין „טהור" על הטמא, ועירב זה את המאכל הטמא בטהורים, הלא נטמאו אף הם, כשנתברר הדין האמיתי והפסיד זה את ממונו ע"י הדין. דקבלוהו עלייהו — שהסכימו בעלי הדין, שהוא ידון אותם, והתחייבו לקיים את פסק דינו.] דין תורה — וכיון שטעה, לאו דין תורה הוא. ביצוע — פשרה. פשרה אינה צריכה קנין — פסק דין הנוסד על הפשרה, כפי שבארנו, אינו בא מכח דין התורה, אלא נוסד על הסכמת בעלי הדין, שהדיינים ימצאו אופן הנוח לתובע ולנתבע לגמור ביניהם את הריב הדק שלום, ואמר, שאין צריכין לחזק את הסכמת בעלי הדין, על ידי קנין, ואפילו בלא קנין אינם יכולים לחזור מדבריהם שאמרו לפני בית דין, שמסכימים הם לפשרה מבלי דין ומשפט. הקנין על כל הסכמה בין שני בני אדם הוא נעשה על ידי קבלת סודר איש מרעהו לאות, שהם מתחייבים למלאות את הבטחותיהם זה לזה, ואין הבטחות אלו דברים בעלמא, [illegible] תיבעי בתרי וליקני מיניה? — דכיון דקני מיניה, [illegible] בית דין [illegible] אלא מתנה בעלמא, כיון שהתחייבו מדעתם והסכמתם מתקיימת? אלא להכי בעינן תלתא לעשות כח בית דין, [illegible] על גב [illegible] אלא קני מיניה, לא ליהדרו. והלכתא פשרה צריכה קנין — ואפילו נעשית בשלשה. אסור לבצוע — [illegible] לדין, [illegible] לבצוע. המברך — המשבח. אבל אהרן אוהב שלום ורודף שלום — וכיון [illegible] מחלוקת ביניהם, קודם שבאו לפניו לדין היה הולך אחריהם ומטיל שלום ביניהם. תורת אמת [illegible] — [illegible] כהן, שנאמר שם „כי שפתי כהן ישמרו דעת וגו'". אתאן לתנא קמא — תנא קמא, דאמר „אסור

לבצוע

והלכתא פשרה צריכה קנין — ואף דלא בעי בתרי, [illegible] כמו קנין במעות, דלא בקיאי בפשרה כפיר, [כלומר, אילו ידעי בעלי הדין, שאין בנים בקיאים באופני הפשרה, אז לא היו מסכימים לזה, ומשום קנינה, בקני כלא לחזור על דבריהם, קנין במעות].

נגמר הדין אי אתה רשאי לבצוע — כגון שכבר דקדקו בדין היטב, וידועה כמו שנגמרו את הדין, דלא מחסר אלא [לומר] „איש פלוני, אתה חייב", „איש פלוני, אתה זכאי", — דכיון דנתברר כל כך, אין להטעות את בעלי הדין ולעשות פשרה, שאילמלא היה יודע הנתבע שנתברר דינו לפטור, לא היה מתרצה לפשרה [illegible], ובקונטרס פירש, שכבר אמרו „איש פלוני, אתה חייב" וכו', ולשון הב"ם מוכח כן בודאי, אבל קשה, מאי בילוע שייך הכא אחר שנפסק הדין לגמרי? — ובדוחק יש לתרץ, [בהכוונה] שלא יטעו אותו לומר לו „ירא אני, שמא טעינו בדין", ומיהו כשמתחייבין בשבועה זה או זה [מבעלי הדין], הרי [מותר] לומר להו לעשות בילוע, כדי להפטר משבועה בשבועה.

יצדקה, משפט לזה וצדקה לזה: משפט לזה שהחזיר לו ממונו, צדקה לזה, ששילם לו מתוך ביתו. — קשיא ליה לרבי: האי „לכל עמו" — „לעניים" מיבעי ליה? — אלא אע"פ שלא שילם מתוך ביתו, זהו „משפט וצדקה" — משפט לזה וצדקה לזה: משפט לזה, שהחזיר לו ממונו, וצדקה לזה, שהוציא גזילה מתחת ידו. — ר' שמעון בן מנסיא אומר: שנים שבאו לפניך לדין, עד שלא תשמע דבריהן, או משתשמע דבריהן, ואי אתה יודע להיכן דין נוטה, אתה רשאי לומר להן: „צאו ובצעו". משתשמע דבריהן, ואתה יודע להיכן דין נוטה, אי אתה רשאי לומר להן „צאו ובצעו". — שנאמר: „פוטר מים ראשית מדון ולפני התגלע הריב נטוש" (משלי יז) — קודם שנתגלע הריב, אתה יכול לנטשו, משנתגלע הריב, אי אתה יכול לנטשו. — ר' בן לקיש אמר: שנים שבאו לדין אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע דבריהן או משתשמע דבריהן, ואי אתה יודע להיכן דין נוטה, אתה רשאי לומר להן „אין אני נזקק לכם", שמא נתחייב חזק, ונמצא חזק רודפו; משתשמע דבריהן, ואתה יודע להיכן הדין נוטה, אי אתה יכול לומר „איני נזקק לכם", שנאמר „לא תגורו מפני איש" (דברים א). — ר' יהושע בן קרחה אומר: מניין לתלמיד שיושב לפני רבו, וראה זכות לעני, וחובה לעשיר, — מניין שלא ישתוק? — שנאמר: „לא תגורו מפני איש". — ויהו הדיינין יודעין את מי הן דנין, ולפני מי הן דנין, ומי עתיד ליפרע מהן, שנאמר „אלהים נצב בעדת אל" (תהלים פב), וכן ביהושפט הוא אומר: „ויאמר לשופטים: ראו מה אתם עושים, כי לא לאדם תשפטו, כי אם לה'" (דברי הימים ב יט). שמא יאמר הדיין „מה לי בצער הזה"? תלמוד לומר [ת"ל] „ועמכם בדבר משפט" (דברי הימים ב יט) — אין לו לדיין אלא מה שעיניו רואות.

אמר רב: הלכה כר' יהושע בן קרחה. — איני[*]? — והא רב הונא תלמידיה דרב הוה, כי הוה אתו לקמיה דרב הונא, אמר להו: „אי דינא בעיתו, אי פשרה בעיתו"? — מאי „מצוה" נמי, דקאמר רבי יהושע בן קרחה, — מצוה למימרא להו, „אי דינא בעיתו, אי פשרה בעיתו" — היינו תנא קמא? — איכא בינייהו מצוה: ר' יהושע בן קרחה סבר מצוה, ת"ק סבר — רשות. היינו דר"ש בן מנסיא? — איכא בינייהו — „משתשמע דבריהן..."

אמר ר"ש בר נחמני, א"ר יונתן: כל דיין, שדן דין אמת לאמיתו, משרה שכינה בישראל, שנאמר „אלהים נצב בעדת אל, בקרב אלהים ישפט" (תהלים פב) — וכל דיין, שאינו דן דין אמת לאמיתו, גורם לשכינה, שתסתלק מישראל, שנאמר „משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה'" (תהלים יב). — ואמר שמואל בר נחמני, א"ר יונתן: כל דיין, שנוטל ממה זה ונותן לזה שלא כדין, הקב"ה נוטל הימנו נפשו, שנאמר „אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש" (משלי כב). — וא"ר שמואל בר נחמני, אמר ר' יונתן: לעולם יראה דיין עצמו, כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו, שנאמר „הנה מטתו שלשלמה ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל, כולם אחוזי חרב מלומדי מלחמה איש חרבו

על

„לבצעו", הרים ניח לגלוי „משפט וצדקה", בבית דוד רק — ורואה התלמיד זכות לעני ויחובה לעשיר, ורבו טועה את הדין ומחייב את החייב. ורואה בבית עני המחויב בדין, ממון בלא יתלוך כבוד לרבו ישתוק? ואין לו ממון. היה הוא יכלה לבעל דיני מתוך ביתו. פוטר הדיין — כלומר שאינו יודע אלא לפי מה מים ראשית מדון — אם בלה לבטל ולהבליג — שעיניו רואות — לידון, ויתכוין להוציא את הדין לאמיתו ולאמיתו, ובוז לא יענש.

המריבה, המשולה למים, לפים בלים בין המריבין — הלשית ידון — קודם בתחלת ויתן בדין. נטשהו — והדוף את הבלים. שמא יתחייב חזק ונמצא רודפו — רודף את הדיין לעוות את הדין. שיושב לפני רבו — וכאן דין לפני רבו, ולא לפניו, והוא

דיינו תנא קמא? — הלא הם דברי התנא הקודם ובמה נחלקו? חרב מונחת לו בין ירכותיו — ומם כל נטיה קלה מן האמת הוא נדקר. וגיהנם פתוחה לו מתחתיו — לבלעו, אם יטה את הדין. כלחוק

[*] איני — והא אין הדבר כך? איכא בינייהו — יש הבדל ביניהם.

על ירכו מפחד בלילות" (שיר השירים ג) - מפחדה של גיהנם, שדומה ללילה. - דרש ר׳ יאשיה ואיתימא ר׳ נחמן בר יצחק: מאי דכתיב „בית דוד כה אמר ה׳ דינו לבקר משפט והצילו גזול מיד עושק" (ירמיה כא) — וכי בבקר דנין, וכל היום אין דנין? אלא אם ברור לך הדבר כבקר — אמרהו, ואם לאו — אל תאמרהו. — ר׳ חייא בר אבא אמר ר׳ יונתן: מהכא — „אמור לחכמה אחותי את" (משלי ז) — אם ברור לך הדבר כאחותך, שהיא אסורה לך, אמרהו, ואם לאו — אל תאמרהו.

אמר ר׳ יהושע בן לוי: עשרה שיושבין בדין, קולר תלוי בצואר כולן. — פשיטא? — לא צריכה אלא לתלמיד היושב לפני רבו. רבי נשיאה אוקמה דיינא דלא הוה גמיר. אמרו ליה ליהודה בר נחמני מתורגמניה דריש לקיש: „קום עליה באמורא". גחין עליה ולא אמר ליה מידי. פתח ואמר „הוי אומר לעץ הקיצה עורי לאבן דומם הוא יורה הנה הוא תפוש זהב וכסף וכל רוח אין בקרבו", (חבקוק ב). — ועתיד הקב"ה ליפרע ממעמידן, שנאמר „וה׳ בהיכל קדשו הס מפניו כל הארץ" (שם).

אמר ריש לקיש: כל המעמיד דיין שאינו הגון על הצבור, כאלו נוטע אשירה בישראל, שנאמר „שופטים ושוטרים תתן לך" (דברים טז) וסמיך ליה — „לא תטע לך אשרה כל עץ" (שם) - אמר ר׳ אשי: ובמקום, שיש תלמידי חכמים, כאלו נטעו אצל מזבח, שנאמר „אצל מזבח ה׳ אלהיך". — כתיב „לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב" (שמות כ), אלהי כסף ואלהי זהב הוא דלא עבדי, הא דעץ שרי? — אמר רב אשי: אלוה הבא בשביל כסף ואלוה הבא בשביל זהב.

רב כי הוה אתי לבי דינא, אמר הכי: ברעות נפשיה לקטלא נפיק וצבי ביתיה לית הוא עביד וריקן לביתה עייל, ולואי שתהא ביאה כיציאה —

דרש בר קפרא: מנא הא מילתא דאמור רבנן „הוי מתונים בדין"? — דכתיב „לא תעלה במעלות" (שמות כ), וסמיך ליה „ואלה המשפטים" (שמות כא). — אמר רבי אליעזר: מניין לדיין שלא יפסיע על ראשי עם קדש? — שנאמר „לא תעלה במעלות על מזבחי" (שמות כ) וסמיך ליה „ואלה המשפטים" (שמות כא). — „שמוע בין אחיכם ושפטתם" (דברים א) א"ר חנינא: אזהרה לב"ד, שלא ישמע דברי בעל דין קודם שיבא בעל דין חברו: ואזהרה לבעל דין, שלא יטעים דבריו לדיין קודם שיבא בעל דין חברו — קרי ביה נמי „שמע בין אחיכם".

„לא תכירו פנים במשפט" (דברים א) — ר׳ יהודה אומר — לא תכירהו, - ר"א אומר: לא תנכרהו.

אושפיזכניה דרב אתא לקמיה לדינא, אמר ליה: „לאו אושפיזכני את? — א"ל: אין, דינא אית לי. — א"ל: פסילנא לך לדינא. — א"ל רב לרב כהנא: פוק דייניה. — חזייה, דהוה קא גאים ביה, א"ל: אי צייתא — צייתא, ואי לא - מפיקנא לך רב מאונך.

באחותך שאסורה לך — לקחתה לאשה. קולר — כלומר, החטא. אלא לתלמיד היושב לפני רבו — אפילו אם אינו דן הוא יושב כדין כתלמיד היושב לפני רבו, ויודע הוא, שהדיינים טועים ואינו מוחה — הרי זה נענש בחטאו זה. קום עליה באמורא — השמיע לצבור דברי תורה, שיאמר לך הדיין הממונה על ידי הנשיא. גחין עליה — כפף את ראשו לפני הדיין לשמוע מפיו דברי תורה, שיאמר לו למסור לצבור [מנהג זה היה בבבל, שהיה הדיין הממונה על ידי הנשיא דורש דברי תורה באזני המתורגמן בשבת, וזה היה חוזר ומשמיע את הדרשה לצבור]. אצל מזבח — ותלמידי חכמים מכפרין ומגינין כמזבח. אלוה הבא בשביל כסף — דיין שהעמידוהו ע"י שנתן ממון על כך. ברעות נפשיה — ברצוני הטוב ועל עצמי היה אומר זה

זה). ליקטלא — ליטול עליו חטא מות, שמא יטות הדין. וצבי ביתא לית הוא עביד — לרבי ביתי אינו עושה. ולואי שתהא ביאה כיציאה — שאבוא ואחזור לביתי, כשאלתי ממוני, בלי חטא, כלומר, שלא אטעה בדין, ולא אענש. מתונים — רגילין בהמתנה, כדי לעיין בדין יפה, קודם שיחתכוהו. במעלות — בחזקה ובמרוצה. לא תכירהו — אם הוא אוהבך, לא תנכרהו — אם הוא שונאך, לא תעשה עצמו לו כנכרי, כדי לחייבו. אושפיזכנא — בעל המלון. אין — כן. פסילנא לך — שזכורני בטובתך. [חזייה דהוה קא גאים ביה — ראה אותו רב את הבעל דין, שהיה נוהג גסות בדיין, מפני שהיה סומך על רב מכירו, אמר ליה:] אי צייתא צייתא — אם חפץ אתה לשמוע בקול הדיין מוטב. שמע. מפיקנא לך רב מאונך — אכריח אותך לשמוע

בקטן

מצוה לבעלי דינין שיעמדו — ומפלי ר' יהודה מודה בגמר דין, דתניא שמעתי, בבהמדין נודין. וקנה, הנפרך בתורה התורה קתן תבתוב דו,יעמדו' לא תבתוב עמודה, הנפקא לן קריאה בהיא תעומד ת,ויקם איוב ויקרע את בגדיו', ופריך בגמרא: אלא תעתה ,יעמד והדר' הבי נמי? ותתניה: ,בין עומד ובין יושב'? ותתני: התם לא כתיב ,ויעמד ויאמר', הכא כתיב ,ויקם ויקרע'? — ויש לומר: ד,יעמדו', בדין ועמבה נחתרין, כי הכא, תבתוב ודיין עמודה, אבל ,יעמדו', בית תעמבה לאחריו, כי התם ,ועמד ואמר', לא תבתוב עמודה, כמו ,עמדה וקדבה' (כתובות כ"ב), ,עמדה ועבלתי', ,ועמד וכתב כל נכסיו לאחרי' (בבא בתרא קל"ב).

שאם רצו בית דין להושיב, מושיבין — והדוא דאמר ליה בתשון כן בפה ,ועלי עמוד על רגליך וישהו כך', אתיא דלא כרבי יהודה: ולדידיה — בשעת גמר דין הוה, ובדהמדין נפתיך.

לפנות את רב לאקדומיה — להקדים את הדין, כלומר, אם בא לפניך בתחלה דין של פרוטה, ואחריו — דין של מנה [מאה זהובים], צריך אתה לפסוק את זה, שבא לפניך קודם. [לבעלי דינין שיעמדו — שיעמדו על רגליהם, כשהן נדונין לפני הדיינים שאם ירצו — בלא הדיינין רולים. איזה אסור? — באיזה אופן אסור? שלא יהא אחד — אחד מבעלי הדין. ואחד אומר לו — ולאחד יאמר הדין. דבר אחר — פירוש אחר. עמיתך — דורש: עם (ש)אתך. מחלוקת — בין ר' יהודה ובין תנא קמא. בשעת משא ומתן — בשעה שהדיינין מתעסקים ומעיינין בדין ולא באו לידי גמר צורבא מרבנן — תלמיד חכם. ואי קאי — ואם עם הארץ מפני הכבוד מוסיף לעמוד. לית לן בה — אין הדבר נוגע לנו, ואין צורך להשתדל להושיבו. בטש ביה — בעט בו דרך הילוכו. מיסתתמן טענותיה — כשרואה שבעל דינו יושב והוא עומד, חושב שבית־דין נותן חשיבות לבעל דינו יותר ממנו, ומתבלבלת דעתו, ונסתם טענותיו. איהו הא איתבן — הלא רב פפא הושיב את שניהם: שליחא הוא דלא מיפיים מינאי — אלא שהשמש הקים אותי, מפני שלא פייסתי אותו ולא נתתי לו מתנה כשבאתי. דביתהו — אשתו. חבר — תלמיד חכם. אשת חבר — אשת תלמיד חכם הרי היא כתלמיד חכם, וכשם שחוב לעמוד מפני תלמיד חכם, כן צריך לעמוד מפני אשתו.

,בקטן כגדול תשמעון' (דברים א) — שיהא חביב עליך דין פרוטה כדין של מאה מנה — למאי הלכתא? אילימא לעיוני ביה ולמפסקיה — פשיטא? — אלא לאקדומיה.

,לא תגורו מפני איש, כי המשפט לאלהים הוא' (דברים א) — א"ר חמא בר' חנינא אמר הקב"ה: לא די להם לרשעים, שנוטלים ממון מזה ונותנים לזה שלא כדין, אלא שמטריחין אותי להחזיר ממון לבעליו. כתיב ,ואצוה את שופטיכם בעת ההיא' וכתיב ,ואצוה אתכם בעת ההיא' — אמר ר' אלעזר אמר ר' שמלאי: אזהרה לצבור, שתהא אימת דיין עליהן, ואזהרה לדיין, שיסבול את הצבור. — עד כמה? — אמר ר' חנן ואיתימא רבי שבתאי: ,כאשר ישא האומן את היונק' (במדבר יא).

תנו רבנן: ,ועמדו שני האנשים' (דברים יט) — מצוה לבעלי דינין שיעמדו. — אמר רבי יהודה: ,שמעתי שאם רצו להושיב, מושיבין; איזה אסור? — שלא יהא אחד עומד, ואחד יושב; אחד מדבר כל צרכו, ואחד — אומר לו ,קצר דבריך'.

תנו רבנן: ,בצדק תשפט עמיתך' (ויקרא יט) — שלא יהא אחד יושב ואחד עומד; אחד מדבר כל צרכו, ואחד — אומר לו ,קצר דבריך'. דבר אחר (ד"א): ,בצדק תשפט עמיתך' — הוי דן את חבירך לכף זכות.

תני רב יוסף: ,בצדק תשפט עמיתך' — עם, שאתך בתורה ובמצוות, השתדל לדונו יפה.

אמר רב הונא: מחלוקת בשעת משא ומתן, אבל בשעת גמר דין דברי הכל: דיינין בישיבה, ובעלי דין בעמידה — דכתיב: ,וישב משה לשפט את העם, ויעמד העם' (שמות יח).

אמר רבה בר רב הונא: האי צורבא מרבנן ועם הארץ דאית להו דינא בהדי הדדי, מותבינן ליה לצורבא מרבנן, ולעם הארץ נמי אמרינן ,תיב', ואי קאי, לית לן בה. — רב בר שרביא הוה ליה דינא קמיה דרב פפא, אותביה ואותיב נמי לבעל דיניה, אתא שליחא דבי דינא, בטש ביה ואוקמיה לעם הארץ, ולא אמר ליה רב פפא ,תיב'. היכי עביד הכי, והא מיסתתמן טענתיה? — אמר [לך] רב פפא: מימר אמר ,איהו הא אותבן, שליחא הוא דלא מיפיים מינאי'.

דביתהו דרב הונא הוה לה דינא קמיה דרב נחמן, אמר היכי נעבד? אי איקום מקמה? מסתתמן טענתיה דבעל דינה? לא איקום מקמה? ,אשת חבר הרי היא כחבר'? — אמר ליה לשמעיה:

נא

צא

צא ואפרח — הפחיד בר-אוז ויפרח. ושדי עלי — ואין כאן אלא עד אחד או אלא בני דיינין. שהוא יודין לאותי עלי, כמו בלא כבוד. דיינין בישיבה — ואוך מרוטה [מל מרמה] — בלמד מתוך דברי העדים, באין זה עמד רב נחמן? כמאן דשרי מסאניה — עמידתו עדותן כנוגה. קולר — עול הצון. איצטלא — מלבוש. היתה כפופה, כאלו התיר את ברוך נעליו, וכן גבי תורתו מתי נעשית? — מתי למד. והא אנן תנן „בשלשה" — בהרי „תשלומי

את חבר, הלא לא ישב לגמרי, וגבי ישיבת דיינים, הרי לא עמד לגמרי.] שלא יעשה — הדיין סניגורין — אם דן דין, ולבו נוקפו לומר, שהוא טועה, לא יחזיק דבריו להביא ראיות להעמיד דינו, מפני הבושה לחזור מדבריו, אלא ישוב וידון כדין לכל צדדיו להוציא הדין לאמיתו. ת"ל בור — תלמיד שאינו בקי. שלא ישב וכו' — לישא וליתן עמו כדין, בלא ישאלו. שלא יצטרף עמו — אף על פי שהדין או העדות אמת. מדבר שקר — בנוגע לפסוק דין על פי שנים עדים או על פי שלשה דיינים ואין

צא ואפרח עלי בר איזא ושדי עלואי, ואיקום. והאמר מר: „מחלוקת בשעת משא ומתן, אבל בשעת גמר דין דברי הכל דיינין בישיבה ובעלי דינין בעמידה"? — דיתיב, כמאן דשרי מסאניה.

תנו רבנן: מניין, שלא יעשה סניגרון לדבריו? — תלמוד לומר [ת"ל] „מדבר שקר תרחק" (שמות כג). ומניין, שלא ישב תלמיד בור לפניו? תלמוד לומר: „מדבר שקר תרחק". מניין לדיין, שיודע באחד מחבריו, שהוא גזלן, ובן עד, שיודע בחברו, שהוא גזלן, מניין שלא יצטרף עמו? — תלמוד לומר „מדבר שקר תרחק". מניין לדיין, שיודע בדין, שהוא מרומה, שלא יאמר „הואיל והעדים מעידין, אחתכנו, ויהא קולר תלוי בצואר עדים"? — תלמוד לומר „מדבר שקר תרחק". מניין לשנים שבאו לדין, אחד לבוש סמרטוטין, ואחד

כפל ותשלומי ארבעה וחמשה בשלשה" תנן, ואלו הן דיני קנסות. מכות — הכי כתיב בתורה (דברים כה) „כי יהיה ריב בין אנשים ונגשו אל המשפט ושפטום והצדיקו את הצדיק והרשיעו את הרשע. והיה אם בן הכות הרשע והפילו השופט והכהו לפניו כדי רשעתו במספר. ארבעים יכנו, לא יוסיף" — ומסורת בידי חכמינו זכרונם לברכה, שהפסוקים הללו נאמרו לגבי העובר על „לא תעשה" שבתורה, שמחויב מלקות. ושפטום — דיינים ואין לבין זה אל כל פחות משנים]. אתיא

לבוש איצטלא בת מאה מנה, שאומרין לו „לבוש כמותו, או הלבישהו כמותך"? — תלמוד לומר „מדבר שקר תרחק".

כי הוי אתו לקמיה דרבה בר רב הונא, אמר להו: שליפו פומקייכו והותו לדינא. מניין לדיין, שלא ישמע דברי בעל דין, קודם שיבוא בעל דין חברו? — תלמוד לומר „מדבר שקר תרחק". מנין לבעל דין, שלא ישעים את דבריו לדיין, קודם שיבוא בעל דין חבירו? — תלמוד לומר „מדבר שקר תרחק".

רב חסדא ורבה בר רב הונא הוו יתבי בדינא כולי יומא. הוה קא חליש לביהו, תנא להו רב חייא בר רב מדפתי: „ויעמד העם על משה מן הבקר ועד הערב" (שמות יח), וכי תעלה על דעתך, שמשה יושב ודן כל היום כלו, תורתו מתי נעשית?! אלא לומר לך, כל דיין, שדן דין אמת לאמיתו אפילו שעה אחת, מעלה עליו הכתוב, כאלו נעשה שותף להקדוש ברוך הוא במעשה בראשית: כתיב הכא „ויעמד העם על משה מן הבקר עד הערב", וכתיב התם „ויהי ערב ויהי בקר יום אחד" (בראשית א). — עד מתי יושבין בדין? — אמר רב ששת: עד זמן סעודה.

תשלומי כפל. שלח ליה רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יעקב: ילמדנו רבנו: דיני קנסות בכמה? — מאי קמבעיא ליה, הא אנן תנן „בג'"? אלא יחיד מומחה, קמבעיא ליה, דאין דיני קנסות, או לא? — תניתוה — „תשלומי כפל ותשלומי ד' וה' בשלשה" — מאי לאו? אימא: הדיוטות — דאמר אבוה דאבוך משמיה דרב „אפילו עשרה יהן הדיוטות פסולין לדיני קנסות"? אלא מומחין, וקאמר „שלשה"!

מכות בג'. — מנהני מילי? אמר רב הונא: אמר קרא „ושפטום" — שנים, ואין בית דין שקול, מוסיפין עליהם עוד אחד — הרי כאן ג'.

מישים

אתיא — למיד גזירה שוה. [וכתיב התם — כרוצח גב דליכא סמוכין, דפליאותיהו [כל החכמים הנסמכין]
הם]: מלקות במקום מיתה עומדת — הגין השער קשבריין לכל בקנסא נה שבריין בליריתו, יושב הלא
על הוהרת כולהו, דהוי הוא למית, ומלקות — זו היא בניחא ולית בה הסרון כיס. „ויסמך את ידיו עליו" —
במקום מיתה שקנס עליו הכתוב, והרי היא כלחת מן משה סמך לפני מותו את יהושע במקומו. [והנסמכין
המיתות, וכי הוכי הסקילה קן כולם הוא מפי הוא עד

כפני עלמה, ושריפה — כפני עלמה, והרג כפני עלמו, הוי מלקות נמי כלחת מן המיתות [בשנין מיתה הוא שונה הנוף ויש שונה הנוף חמורים, ויש שונה הנוף שהם קלים בעין, כמו חנק לגבי סקילה, והוי מלקות השונה היותר קל מן שונה הנוף] זקני השוק — שלין בסנהדרין קטני עדה — מסנהדרין קטנה. מיוחדין שבעדה — סנהדרין גדולה. מיסמך סבי — סמיכת דיינים להקרות „רבי" ולהיות ראויין לדון ולהורות בענינים שדרכן לסמוך במקום שבעים וחד קאי — לפי שהיה משה ראש להם ושקול ככולם. בידו ממש סמכי ליה? — מי בעינן להניח יד הסומך על הנסמך שיוכל לדון דיני קנסות. ב„אלהים" כתיב, דהשפט דיינים מומחין והיינו סמוכין, ובשאר דיני ממונות לא בעינן מומחין, כדאוקימנא מפום „גזילה דלא כפני טוין", והיכא דליכא גזילה דלא, כגון בשומרין שנתכוון לדון כשחבר הפקדון וגזילות, דיינין בבבל. אף על גב

משום ר׳ ישמעאל אמרו: כ״ג. — מ״ט דרבי ישמעאל? — אמר אביי: אתיא „רשע" „רשע" מחייבי מיתות — כתיב הכא „והיה אם בן הכות הרשע" (דברים כה) וכתיב התם „אשר הוא רשע למות" (במדבר לה), מה להלן בכ״ג, אף כאן בכ״ג. — רבא אמר: מלקות

במקום מיתה עומדת

סמיכת זקנים. תנו רבנן: „וסמכו זקני" — יכול זקני השוק, ת״ל „עדה", אי „עדה" — יכול קטני עדה, ת״ל „העדה" — מיוחדין שבעדה. — וכמה הן? — „וסמכו" — שנים, „זקני" — שנים, ואין ב״ד שקול — מוסיפין עליהן עוד אחד. הרי כאן חמשה: דברי ר׳ יהודה. — ר׳ שמעון אומר: „זקני" — שנים, ואין ב״ד שקול, — מוסיפין עליהם עוד אחד,

הרי כאן שלשה.

תנא: סמיכה וסמיכת זקנים בשלשה. מאי סמיכה, ומאי סמיכת זקנים? — אמר רבי יוחנן: מיסמך סבי. — א״ל אביי לרב יוסף: „מיסמך סבי בשלשה" מנלן? — אילימא מדכתיב „ויסמך את ידיו עליו" (במדבר כז), אי הכי [א״ה] תסגי בחד? וכי תימא [וכ״ת] משה במקום שבעים וחד קאי, א״ה ליבעי שבעים וחד? — קשיא.

א״ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי: בידא ממש סמכין ליה? — א״ל: סמכין ליה בשמא, קרי ליה „רבי", ויהבי ליה רשותא למידן דיני קנסות. — וחד לא סמיך? והא

עד לנביאים, והנביאים — עד למשה רבנו, ומשה רבנו — סמוך מפי הגבורה] ועלה לי, כי כשהיה הסמיכה מכל החכמים והתלמידים להקדים עליהם הוא מן הישיבה ויסמו אותו לראש, ובלבד שיהא בארץ ישראל. הנה הוא הדבר יהיה סמוך, ויסמוך הוא אחרי כן את מי שירצה ויתלמדו ראוי לכך, באם לא תאמר כן, אי אפשר בתמלא בית דין הגדול לעולם לעתיד לבוא, לפי שצריך שיהיה כל אחד מהם סמוך, והקב״ה על ידי עבדיו הנביאים סיסובו הסנהדרין, כמו שנאמר „ואשיבה שופטיך כבראשונה" (ישעיה א) — וזה יהיה בלי ספק, כשיכון הבורא יתברך לבית בני אדם יתרבה וכיתם ותשוקתם לבם יתברך ולתורה ויתגדל חכמתם לפני בא המשיח, כמו שמבואר זה בפסוקים הרבה (רמב״ם). בטלו דיני קנסות — דכיון דליכא סמיכה, בטלו. בין שתי עירות גדולות — ולא בתוך העיר, שאם יודע הדבר לא יחריבו את העיר. לעבירות

א״ר יהודה אמר רב: ברם זכור אותו האיש לטוב, ורבי יהודה בן בבא שמו, שאלמלא הוא, נשתכחו דיני קנסות מישראל. נשתכחו? — נגרסינהו! — אלא בטלו דיני קנסות מישראל, שפעם אחת גזרה המלכות גזרה על ישראל, שכל הסומך — יהרג, וכל הנסמך — יהרג, ועיר שסומכין בה — תחרב, ותחומין שסומכין בהן — יעקרו. — מה עשה יהודה בן בבא? — הלך וישב לו בין שני הרים גדולים ובין שתי עיירות גדולות ובין שני תחומי שבת — בין אושא לשפרעם וסמך שם חמשה זקנים. ואלו הן: ר׳ מאיר ור׳ יהודה ור׳ שמעון ור׳ יוסי ור׳ אלעזר בן שמוע; רבי אויא מוסיף אף ר׳ נחמיה. — כיון שהכירו בהם אויביהם, אמר להן: בני רוצו! — א״ל: רבי מה תהא עליך? — אמר להן: הריני מוטל לפניהם, כאבן שאין לה הופכין. — אמרו:

לא זזו משם, עד שנעצו בו שלש מאות לוגביות של ברזל ועשאוהו ככברה"? — רבי יהודה בן בבא אחריני הוו בהדיה, והאי דלא חשיב להו, מפני כבודו של יהודה בן בבא. אמר רבי יהושע בן לוי אין סמיכה בח"ל — מאי אין סמיכה? אילימא דלא דיינין דיני קנסות כלל בח"ל, והא תנן „סנהדרין נוהגות בין בארץ ובין בחוץ לארץ"? — אלא דלא סמכינן בח"ל.

פשיטא: סומכין בח"ל ונסמכין בארץ, הא אמרינן דלא, אלא סומכין בארץ ונסמכין—בח"ל מאי?-- ת"ש: דר' יוחנן הוה מצטער עליה דרב שמן בר אבא, דלא הוו גבייהו דליסמכיה; ר"ש בן זירוד וחד דעימיה, ומנו? רבי יונתן בן עכמאי ואמרי לה: ר' יונתן בן עכמאי וחד דעימיה, ומנו? — ר"ש בן זירוד — חד, דהוה גבייהו, סמכוהו, וחד, דלא הוה גבייהו, לא סמכוהו. רבי חנינא ורבי אושעיא הוה קא משתקד ר' יוחנן למסמכינהו, לא הוה מסתעיא מלתא, הוה קא מצטער טובא, — אמרי ליה: לא נצטער מר, דאנן מבית עלי קאתינן, דא"ר שמואל בר נחמן א"ר יונתן: מנין שאין נסמכין לבית עלי? שנאמר „לא יהיה זקן בביתך כל הימים" (שמואל א, ב)—מאי זקן, אילימא זקן ממש? והכתיב „כל מרבית ביתך ימותו אנשים" (שם)? אלא סמיכה. רבי זירא הוה מיטמר למיסמכיה, דאמר רבי אלעזר: „לעולם הוי קבל וקיים", כיון דשמעיה להא דאמר ר' אלעזר: „אין אדם עולה לגדולה אלא אם כן מוחלין לו על כל עונותיו" אמצי ליה אנפשיה. כי סמכוהו לרבי זירא שרו ליה: „לא כחל, לא שרק, ולא פרכוס, ויעלת חן". כי סמכוהו לר' אמי ולר' אסי, שרו ליה הכי: „כל מן דין, כל מן דין סמוכו לנא, לא תסמוכו לנו, לא מסרמיסין ולא מסרמיטין" ואמרי לה: „לא מחמיסין ולא מטורמיסין". — ר' אבהו כי הוה אתא ממתיבתא לבי קיסר, „נפק מטרוניתא דבי קיסר ומשרין ליה: „רבא דעמיה, מדברנא דאומתיה, בוצינא דנהורא, בריך מתייך לשלם!"

ההיא תורא דאלם ידיה דינוקא. אתא לקמיה דרבא -- אמר להו: זילו שימוהו כעבדא. — אמרו ליה: והא מר הוא דאמר: כל הנישום כעבד. אין גובין אותו בבבל? — אמר להו:

לא

לוגביות — חניתות. פשיטא — זהו ברור לנו. סומכין בחוץ לארץ ונסמכין בארץ — אם, למשל, בני בבל נותנין רשות לאחד שבארץ ישראל לדון דיני קנסות, דלא מהני. הא אמרן דלא — דאין סמיכה בחוץ לארץ, וכיון דאי הוה נמי הכא לא מלינן למסמכיה, כל שכן היכא דליתא נמי [אצלנו, כלומר במקום הסומך]. אם הסומך בארץ ישראל והנסמך בחוץ לארץ — וליתיה גביה הסומך, מי מהני, כאילו איתיה גביה, ומצי למידן בחוצה לארץ דיני קנסות, או דילמא, כיון דליתיה גבייהו בשעת סמיכה, לא מהני. לא הוה מסתיע מילתא — לא הספיק בידו. משתקד — משתדל. מנין שאין נסמכין לבית עלי — שאין בני בית עלי זוכין להיות נסמכין. זקן ממש — איש בא בימים. הכתיב „כל מרבית ביתך ימותו אנשים" — כלומר הא כבר אמור „כל מרבית ביתך ימותו אנשים", שמתים צעירים, ולמה לו לחזור על דבריו. אלא סמיכה — אפילו חכמים הבאים לכלל זקנה, כגון על ידי תורה וגמילות חסדים, כדאמרינן בראש השנה: „אם יכופר לבית עלי בזבח ובמנחה כל הימים" — „בזבח ובמנחה אינו מתכפר, אבל מתכפר הוא בתורה וגמילות חסדים" — מכל מקום לא תהא תורת זקנה עליהם, להיות ראויים לסנהדריה. הוי קבל — אפל. וקיים — ותחיה, כלומר הרחק עצמך מן הרבנות, „שמקברת את בעליה". כל מן דין — כל כמו אלו, וכיוצא בהן, הוו סומכין לנו, שראויים הם לסמיכה. סרמיסין — הפכנין. סרמיטין — סמרטוטין. חמיסין — חמסנין. רבא דעמיה — נשיא בעמיו. מדברנא — מנהיג. בוצינא דנהורא — נר מאיר. בריך מתייך — ברוך בואך. [דאלם — נשך (מלשון לעס). אתא לקמיה דרבא — בא אביו של התינוק לפני רבא לתבוע לדין את בעל השור. שיימוהו כעבדא — שומו את הילד, שחסרה לו עתה ידו, כמה הפחית משויו, אם היה נמכר בשוק כעבד, שהרי כעבד בלי יד משלמים פחות, מכפי שמשלמים בעבד שיש לו שתי ידיו, וזהו דמי היזק שמשלמין על נזקי אדם, כמבואר בבבא קמא בפרק „החובל" באריכות. אמרו ליה — תלמידיו שהיו באותו מעמד. כל הנישום כעבד — כל היזק של אדם שאין שויו קבוע, אלא שצריך לשום אותו כעבד הנמכר בשוק, אין גובין אותו בבבל, וטעם הדבר עולה מן הסוגיא להלן.

לא

קנסא קא מגבית בבבל — לאו דוקא קנס, אלא תנים דלית ביה חסרון כיס.

אי נמי איכא ביה חסרון כיס ולא שכיחא לא עבדינן שליחותייהו: [illegible]

[illegible]

לא צריכא, דאי תפס. — רבא לטעמיה, דאמר רבא: „נזקי שור בשור ונזקי שור באדם גובין אותן בבבל. נזקי אדם באדם ונזקי אדם בשור אין גובין אותן בבבל". — מאי שנא נזקי אדם באדם ונזקי אדם בשור דלא, „אלהים" בעינן, וליכא — נזקי שור בשור ושור באדם נמי „אלהים" בעינן, וליכא! אלא מאי שנא שור בשור ושור באדם — דשליחותייהו קא עבדינן, מידי דהוה אהודאות והלואות. — אדם באדם ואדם בשור נמי שליחותייהו קא עבדינן, מידי דהוה אהודאות והלואות! — אמרי, כי קא עבדינן שליחותייהו — במידי דקים לן בגויה, במידי דלא קים לן בגויה, — לא עבדינן שליחותייהו. — אמרי, שור בשור ושור באדם נמי לא קים לן בגויה, אלא פוק חזי היכי מזדבני תורא בשוקא — אדם באדם ואדם בשור נמי פוק חזי היכא מזדבני עבדי בשוקא! ועוד תשלום כפל ותשלום ד' וה', דקיצי, נעבד שליחותייהו! אמרי, כי קא עבדינן שליחותייהו — בממונא, בקנסא לא עבדינן שליחותייהו — אדם באדם ממונא היא, נעבד שליחותייהו! — כי קא עבדינן שליחותייהו במידי דשכיחא, אדם באדם דלא שכיחא, לא עבדינן שליחותייהו. והא בושת דשכיחא, ושלח ליה רב חסדא לרב נחמן: הרי אמרו: „לרכובה — שלש, ולבעיטה — חמש, ולסנוקרת — שלש עשרה" — לפנדא דמרא ולקופינא דמרא מאי? שלח ליה רב נחמן: חסדא! חסדא! קנסא קא מגבית בבבל!? — אלא, כי עבדינן שליחותייהו — במילתא דשכיחא ואית ביה חסרון כיס. אבל מילתא דשכיחא ולית ביה חסרון כיס, אי נמי, מילתא דלא שכיחא ואית ביה חסרון כיס — לא עבדינן שליחותייהו.

עריפת עגלה בשלשה — ת"ר: „ויצאו זקניך ושופטיך" — „זקניך" — שנים, „שופטיך" — שנים, ואין ב"ד שקול,

מוסיפין

לא צריכא — לא הוצרכתי לומר זהן. דאי תפס — הכי קאמר להו: שמו ליה את נזקו, והיום אי מחר, אם יתפוס הניזק מנכסי המזיק, יגבה כפי הדין [שהרי שאמר „אין גובין אותו בבבל" — היינו שאין בית דין יכולין לגבות היזקות הגנו, אבל אם תפס הניזק כשיעור היזק ממונו של המזיק, אין מוציאין מידו, וכן מבואר בבבא קמא ובכתובות ובעוד מקומות בגמ']. מאי שנא — מאיזה טעם. „אלהים" — מומחין וסמוכין, שאינם בבבל, ובכלל בחוצה לארץ. [דשליחותייהו קא עבדינן — אין אנו גובין מדעתנו, אבל עושין אנו את שליחות המומחין שהיו אז בארץ ישראל, ונתנו לנו הרשאה]. נזקי שור בשור — נזקי שור שבאו לו על ידי שור. נזקי שור באדם — נזקין שבאו לשור על ידי אדם. נזקי אדם בשור — אדם שהוזק על ידי שור, דבעי לשומיה כעבד. נזקי אדם באדם — אדם שהוזק על ידי אדם. מידי דהוה אהודאות והלואות — שהרי דומה זה להודאות והלואות. הודאות והלואות — לא בעינן סמוכין ומומחין, כמבואר לעיל, כדי שלא תנעול דלת בפני לווין. במידי דקים לן — בדבר שתשלומיו ידועים לנו. דלא קים לן — כגון הכאה, שצריכין לשומו כעבד הנמכר בשוק, ואין זה שוויו העצמי. תשלומי כפל — שמשלם הגנב בגניבתו, וכן תשלומי ד' וה', נעשה שליחות המומחין, ולמה קיימא לן, שאין דנין דיני קנסות בבבל. דקיצי — שתשלומיו קבועים [למשל כפל — מחירו הכפול של הדבר הגנוב]. קנסא — שאין התשלומין באים למלאות חסרון הבא לרגלי ההיזק, אלא להעניש למזיק, כמו כפל ותשלומי ד' וה'. אדם באדם — ההיזק שבא לו לאדם על ידי אדם הרי הוא ממון, שבא להשלים החסרון, שהרי על ידי ההיזק הפסיד משוויו כתור פועל או אומן וכדומה. פוק חזי היכי מזדבני — [illegible] נמכרים בשוק, [illegible]. במילתא דשכיחא — בדבר הרגיל. בושת — אדם שבייש את חברו [illegible]. לרכובה — שלש — אדם, שבעט את חברו על ידי שהכהו בברכו, משלם שלשה זהובים. סנוקרת — הכהו באגרוף על [illegible]. לפנדא דמרא — הכהו בבית יד של מרא [כלי שחופרין בו באדמה]. קופינא — הברזל של המרא. מאי? — כמה משלם. חסרון כיס — חסרון של ממון.

מיוחדין

מוסיפין עליהם עוד אחד, — הרי כאן ה׳, דברי ר׳ יהודה. ר״ש אומר: „זקניך" – שנים, ואין ב״ד שקול, מוסיפין עליהן עוד אחד – הרי כאן ג׳. — ור״ש האי „שופטיך" מאי עביד ליה? – ההוא מיבעי ליה למומחין שבשופטיך. — ור׳ יהודה? — נפקא ליה „זקני" „זקני" מ„וסמכו זקני העדה" — מה להלן „מומחין שבעדה", אף כאן „מומחין שבזקניך".

מומחין שבשופטיך — כדי שיהיו סנהדרי גדולה. מה להלן מומחין שבעדה — גבי סמיכת זקנים

מ„יד החזקה".

א) אחד בית דין הגדול ואחד סנהדרין קטנה או בית דין של שלשה צריך שיהא אחד מהן סמוך מפי הסמוך. משה רבינו סמך יהושע בידו, שנאמר „ויסמוך את ידיו עליו ויצוהו". וכן השבעים זקנים משה רבינו סמכם ושרתה עליהן שכינה. ואותן הזקנים סמכו לאחרים ואחרים לאחרים ונמצאו הסמוכין איש מפי איש עד בית דינו של יהושע ועד בית דינו של משה רבינו. ואחד הנסמך מפי הנשיא או מפי אחד מן הסמוכין, אפילו לא היה אותו סמוך בסנהדרין מעולם.

ב) וכיצד היא הסמיכה לדורות? לא שיסמכו ידיהן על ראש הזקן, אלא שקורין לו „רבי" ואומרים לו: „הרי את סמוך, ויש לך רשות לדון אפילו דיני קנסות".

ג) ואין סומכין סמיכה, שהיא מנוי הזקנים לדיינות, אלא בשלשה, והוא שיהיה האחד סמוך מפי אחרים, כמו שביארנו.

ד) אין קרוי „אלהים" אלא בית דין שנסמך בארץ ישראל בלבד, והם: האנשים החכמים, הראויין לדון, שבדקו אותן בית דין של ארץ ישראל ומינו אותן וסמכו אותן.

ה) בראשונה היה כל מי שנסמך סומך לתלמידיו. והחכמים חלקו כבוד להלל הזקן ותקנו, שלא יהא אדם נסמך אלא ברשות הנשיא, ושלא יהא הנשיא סומך אלא אם כן הנשיא עמו. אבל שאר החבורה יש לכל אחד מהם לסמוך ברשות הנשיא, והוא שיהיו שנים עמו שאין סמיכה פחות משלשה.

ו) אין סומכין זקנים בחוצה לארץ, ואע״פ שאלו הסומכין נסמכו בארץ ישראל, אפילו היו הסומכין בארץ והנסמך חוצה לארץ, אין סומכין, ואין צריך לומר, אם היו הסומכין בחוצה לארץ, והנסמכין בארץ. היו שניהם בארץ, סומכין אותו אף על פי שאינו עם הסומכים במקום אחד אלא שולחין לו או כותבין לו שהוא סמוך, ונותנים לו רשות לדון דיני קנסות, הואיל ושניהם בארץ. וכל ארץ ישראל, שהחזיקו בה עולי מצרים, ראויה לסמיכה.

ז) ויש להן למנות כל מי שירצו לדברים יחידים. והוא שיהיה ראוי לכל הדברים. כיצד: חכם מופלא שראוי להורות לכל התורה כלה. יש לבית דין לסמוך אותו וליתן לו רשות לדון, ולא להורות באיסור והיתר, או יתנו לו רשות באיסור והיתר, ולא לדון דיני ממונות, או יתנו רשות לזה ולזה, אבל לא לדון דיני קנסות, או לדון דיני קנסות, אבל לא להתיר בכורות במומין, או יתנו לו רשות להתיר נדרים וכן כל כיוצא בזה.

ח) הרי שלא היה בארץ ישראל אלא סומך אחד, מושיב שנים בצדו וסומך שבעים באחד או זה אחר זה, ואחר כך יעשה הוא והשבעים בית דין הגדול, ויסמכו בתי דינין אחרים. — נראים לי הדברים, שאם הסכימו כל החכמים שבארץ ישראל למנות דיינין ולסמוך אותם, הרי אלו סמוכין, ויש להן לדון דיני קנסות, ויש להן לסמוך אחרים. אם כן למה היו החכמים מצטערין על הסמיכה, כדי שלא יבטלו דיני קנסות מישראל? לפי שישראל מפוזרין ואי אפשר שיסכימו כולן. ואם היה שם סמוך מפי סמוך, אינו צריך דעת כולן, אלא דן דיני קנסות לכל, שהרי נסמך מפי ב״ד. והדבר צריך הכרע.

ט) בית דין שנסמכו בארץ ישראל ויצאו חוצה לארץ הרי הם דנים דיני קנסות בחוצה לארץ כדרך שדנים בארץ, שסנהדרין נוהגת בארץ ובחוצה לארץ והוא שיהיו סמוכין.

א) דיני קנסות, כגון: גזלות וחבלות, ותשלומי כפל, ותשלומי ארבעה וחמשה, וכיוצא בהן, – אין דנין אותן אלא שלשה מומחין, והם הסמוכים בארץ ישראל, אבל שאר דיני ממונות, כגון הודאות והלואות, אינן צריכין מומחה, אלא אפילו שלשה הדיוטות, ואפילו אחד מומחה דן אותן. לפיכך דנין בהודאות והלואות וכיוצא בהן בחוצה לארץ; ואע״פ שאין ב״ד של חוצה לארץ „אלהים", – שליחות בית דין של ארץ ישראל עושין, ואין להם רשות לדון דיני קנסות בשליחותן.

ב) אין דנין ב״ד של חוצה לארץ אלא דברים המצויין תמיד ויש בהן חסרון כיס, כגון הודאות והלואות ומזיק ממון חבירו, אבל דברים שאינן מצויין, אע״פ שיש בהן חסרון כיס, כגון בהמה, שחבלה בחברתה, או דברים המצויין, אבל אין בהם חסרון כיס, כגון תשלומי כפל, אין דנין אותן דייני חוצה לארץ. וכן כל הקנסות, שקנסו חכמים בתוקע לחברו על אזנו ובושו ובמבייש את חברו וכיוצא בהן, אין דנין אותן דייני חוצה לארץ.

א) שנים שבאו לפניך לדין, אחד רך ואחד קשה, עד שלא תשמע את דבריהם או משתשמע את דבריהם, ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה, אתה רשאי לומר להם „איני נזקק לכם", – שמא תחייב הקשה ונמצא רודף את הדיין; אבל משתשמע את דבריהם ותדע להיכן הדין נוטה, אי אתה רשאי לומר „איני נזקק לכם". שנאמר: „לא תגורו מפני איש", שלא תאמר „איש פלוני רשע הוא, שמא יהרוג את בני, שמא ידליק את גדישי, שמא יקצץ נטיעותי"; ואם היה ממונה לרבים, חייב להזקק להם.

ב) וכן תלמיד שהיה יושב לפני רבו וראה זכות לעני וחובה לעשיר, אם שתק הרי זה עובר משום „לא תגורו מפני איש" ועל זה נאמר מדבר שקר תרחק.

ג) מצוה לומר לבעלי דינים בתחלה: בדין אתם רוצים או בפשרה? אם רצו בפשרה, עושין ביניהם פשרה, וכל בית דין שעושה פשרה תמיד, הרי זה משובח, ועליו נאמר „משפט שלום שפטו בשעריכם", – איזהו משפט שיש עמו שלום? – הוי אומר: זה ביצוע. וכן בדוד הוא אומר „ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו" – איזהו משפט שיש עמו צדקה? – הוי אומר: זה ביצוע, והיא הפשרה. במה דברים אמורים – קודם גמר דין, אע״פ ששמע דבריהם, וידע להיכן הדין נוטה, מצוה לבצוע, אבל אחרי שגמר הדין ואמר „איש פלוני, אתה זכאי", „איש פלוני, אתה חייב" – אינו רשאי לעשות פשרה ביניהן, אלא יקוב הדין את ההר.

ד) אע״פ שרצו בעלי הדין בפשרה בבית דין, יש להם לחזור ולתבוע את הדין, עד שיקנו מיד שניהם.

ה) יפה כח פשרה מכח הדין, ששני הדיוטות שדנו אין דיניהם דין, ויש לבעלי דין לחזור בהן, ואם עשו פשרה וקנו מידן, אין יכולין לחזור בהם.

מ"יד החזקה", אן אחד מבעלי דינין, שאמר "איש פלוני ידון לי". ואמר בעל דינו "פלוני ידון לי" — הרי אלו שני הדיינים, שבורר זה אחד וזה אחד, הם בוררים להם דיין שלישי, ושלשתן דנין דיניהן, שמתוך כך יצא הדין לאמתו. אפילו היה האחד, שבירהו אחד מבעלי הדין, חכם גדול ומפורסם, אינו יכול לכוף את בעל דינו השני, שידון אצל זה, אלא גם הוא בורר לו מי שירצה.

ב) ואמור לאדם חכם שישב בדין, עד שידע עם מי ישב, שמא יצטרף עם אנשים, שאינם הגונים, וימצא בכלל קשר בוגדים, ולא בכלל בית דין.

מתני'. זה בורר לו אחד — לבאורה משמע, זה בורר לו בית דין אחד שהן ג' וזה בורר לו בית דין אחד, ושניהם בוררין להם עוד בית דין אחד, הרי ט', והיינו דקא מתמה בגמ' "מאי זה בורר וכו' הא בתלתא סגי ?" [אימתי — מתי, באיזה אופן.] זה פוסל דיינו — יכול לומר "לא אדון לפניו.

מתני'. דיני ממונות בשלשה. זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד, ושניהם בוררין להם עוד אחד, דברי ר"מ, — וחכ"א: שני הדיינין בוררין להן עוד אחד. — זה פוסל דיינו של זה, וזה פוסל דיינו של זה, דר"מ. — וחכ"א: אימתי — בזמן שמביא עליהן ראיה, שהן קרובין או פסולין, אבל אם היו כשרים או מומחין מפי ב"ד, אינו יכול לפוסלן.

גמ'. מאי "זה בורר לו אחד, וזה בורר לו אחד" — בתלתא סגי ! — ה"ק [הכי קאמר] זה בורר לו דיין אחד, וזה בורר לו דיין אחד, ושניהם בוררין להם עוד אחד. — מאי שנא דעבדי הכי ? — אמרי במערבא משמיה דר' זירא: מתוך שזה בורר לו דיין אחד, וזה בורר לו דיין אחד, ושניהן בוררין להן עוד אחד, יצא הדין לאמתו. וחכ"א שני דיינין בוררין וכו' — נימא בדרב יהודה אמר רב קמיפלגי, דאמר רב יהודה אמר רב: "אין העדים חותמין על השטר, אא"כ יודעים, מי חותם עמהם" — ר"מ לית ליה דרב יהודה אמר רב, ורבנן אית להו דרב יהודה אמר רב ? — לא, דכ"ע אית להו דרב יהודה אמר רב, ודעת הדיינין כ"ע לא פליגי דבעינן, כי פליגי בדעת בעלי דינים — ר"מ סבר, דעת בעלי דינים נמי בעינן, ורבנן סברי, דעת הדיינין בעינן, דעת בעלי דינים לא בעינן. — גופא: אמר רב יהודה אמר רב: אין העדים חותמין על השטר כו'. תניא נמי הכי: "כך היו נקיי הדעת שבירושלים עושין: לא היו חותמין על השטר, אלא אם כן [אא"כ] יודעים, מי חותם עמהן, ולא היו יושבין בדין, אא"כ יודעים, מי יושב עמהן, ולא היו נכנסין בסעודה, אא"כ יודעים, מי מיסב עמהן". זה פוסל דיינו של זה וכו' — כל כמיניה דפסל דייני ? — א"ר יוחנן: בערכאות שבסוריא שנו — אבל מומחין לא ? והא מדקתני סיפא "וחכ"א: אימתי בזמן שמביא ראיה שהן קרובין או פסולין, אבל אם היו כשרין או מומחין מפי ב"ד, אינו יכול לפוסלן" — מכלל דר' מאיר מומחין נמי קאמר ? — ה"ק, "אבל אם היו כשרים, נעשו כמומחין מפי ב"ד, ואינו יכול לפוסלן" — ת"ש: אמרו לו לר"מ: "לא כל הימני, שפוסל דיין שמומחה לרבים" ?! — אימא "לא כל הימני שפוסל דיין, שהמחוהו רבים עליהם". — תניא נמי הכי: לעולם פוסל והולך, עד שקבל עליו ב"ד, שמומחה לרבים, — דברי ר"מ.

גמ'. [מאי שנא דעבדי הכי ? — מפני מה צריך לעשות כן ?] יצא דין אמת לאמתו — דלייתי בעלי דינין, דסבר החייב "הרי אני בעצמי בררתי האחד, ואם היה יכול להפך בזכותי, היה מהפך", והפלשי, שבררוהו שניהם, נותה דעתו להפך בזכות שניהם. נימא בדרב יהודה אמר רב קאמיפלגי — הסברא, שעליה נוסדת המחלוקת בין ר' מאיר ובין חכמים, היא של רבי יהודה אמר רב; שר' מאיר, סובר, את השלישי בוררים בעלי הדין בעצמם, ולא שני הדיינים, אין לו דעת רבי יהודה אמר רב]. ורבנן אית להו דרב יהודה — הולך דעת הדיינין בעינן, שיבררו, אם ישב עמהם אדם הגון. בערכאות שבסוריא — דיינים יושבי קרנות, היינו הדיוטות, שר' מאיר סובר, שיכול האחד לומר "אין ברצוני לדון אלא בפני דיין מומחה", ורבנן סברי: דכיון שזה בירר לו אחד מיושבי קרנות, אף זה בורר לו אחד מיושבי קרנות, ואין הוא יכול לפסול את דיינו של חברו משום הדיוטות. "והוקא כיושבי קרנות אלו נתמנו לדון את בני העיר, והם לאו, אין יכולים לכופו לדון בפניהם, והיינו הלשון ערכאות, כלומר בתי-דין.

הכי קאמר: אבל אם היו כשרים — שאינם קרובים ולא פסולין, אף על פי שהן יושבי קרנות, נעשו כמומחין. עד שיקבל עליו בית דין מומחה — אלמא במומחין מודה ר' מאיר.

מתני'. כל הכשר לדון, כשר להעיד, ויש, שכשר להעיד, ואינו כשר לדון.

גמ'. לאתויי מאי? — א"ר יוחנן: לאתויי סומא באחת מעיניו — ומנו? — ר' מאיר היא, דתניא: היה ר' מאיר אומר: מה ת"ל „על פיהם יהיה כל ריב וכל נגע" (דברים כא), וכי מה ענין ריבים אצל נגעים? — מקיש *) ריבים לנגעים: מה נגעים ביום, דכתיב „וביום הראות בו" (ויקרא יג), אף ריבים ביום; ומה נגעים שלא בסומא, דכתיב „לכל מראה עיני הכהן" (שם), אף ריבים שלא בסומא; ומקיש נגעים לריבים: מה ריבים שלא בקרובים, אף נגעים שלא בקרובים. — אי מה ריבים בשלשה, אף נגעים בשלשה, ודין הוא: ממונו בשלשה, גופו לא כל שכן? — ת"ל: „והובא אל אהרן הכהן או אל אחד מבניו הכהנים" (שם) — הא למדת, שאפילו כהן אחד רואה את הנגעים.

ההוא סמיא, דהוה בשבבותיה דרבי יוחנן, דהוה קדיין דינא, ולא קאמר ליה ולא מידי. — היכי עביד הכי, והא״ר יוחנן: „הלכה כסתם משנה", ותנן „כל הכשר לדון כשר להעיד, ויש כשר להעיד, ואין כשר לדון" — ואמרינן: „לאתויי מאי"? וא״ר יוחנן: „לאתויי סומא באחת מעיניו"? — רבי יוחנן סתמא אחרינא אשכח, דתנן „דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה". ומאי אולמיה דהאי סתמא מהאי סתמא? — סתמא דרבים עדיף.

מתני'. כל הראוי לדון דיני נפשות, ראוי לדון דיני ממונות, ויש, שראוי לדון דיני ממונות, ואינו ראוי לדון דיני נפשות.

גמ'. אמר רב יהודה: לאתויי ממזר. - תנינא חדא זימנא: „הכל כשרין לדון דיני ממונות, ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות" — והוינן בה: „לאתויי מאי"? וא"ר יהודה: „לאתויי ממזר"? — חדא

לאתויי

*) מקיש — משוה.

מתני'. [כל הכשר לדון — כל מי שכשר לדון אפילו דיני ממונות. ואינו כשר לדון — אפילו דיני ממונות.]

גמ'. לאתויי סומא באחת מעיניו — שכשר להעיד ופסול לדון; ודוקא באחת מעיניו, אבל בשתי עיניו פסול אף להעיד, שנאמר „או ראה". ר' מאיר היא — מתניתין דקתני, שדין סומא באחת מעיניו פסול לדון, היא אליבא דר' מאיר, דכתיב „לכל מראה עיני הכהן" — „עיני" שתים משמע. ריבים — דיני ריב. נגעים — דיני נגעים. שלא בקרובים — קרובים פסולין לדון. ממונו — שנשאלין לדון על ממונו. גופו — שנשאלים לדון על גופו, אם טמא הוא ואם טהור. בשבבותיה — בשכנותו. ולא קאמר ליה ולא מידי — ור' יוחנן לא אמר ליה כלום. וגומרין בלילה — ואילו לר' מאיר, שמקיש ריבים לנגעים, אין גומרין בלילה; ושכן על כרחך האי סתם משנה אינו מקיש ריבים לנגעים לענין לילה, ושכן אינו מקיש אף לענין סומא. ומאי אולמיה- במה עדיף סתם משנה התם מסתם משנה שבכאן? סתמא דרבים עדיף — שהרי סתם משנתנו אוקמינן כרבי מאיר, שהוא רק יחיד בדעתו, שהרי למדנו „היה ר' מאיר אומר" — משמע דרבנן מחולקים עליו; וסתם משנה התם אליבא דרבנן הרבים, ועדיפא היא.

מתני'. ואינו ראוי לדון דיני נפשות — שדיני נפשות חמירי, ואין הכל כשרין לדון.

גמ'. לאתויי — ללמד. [ממזר — הנולד מנשואים אסורים מן התורה, שנאמר בהן מיתה או כרת, כגון מי שנשא לו לאשה את אשת אחיו אחרי מותו והוליד ממנה בן הרי זה ממזר, וכן מי שנשא שתי אחיות כאחת, הבנים ממזרים, שכל אלה הנשואים אסורים: ולמדנו, שממזר כשר לדון דיני ממונות, ופסול לנפשות. תנינא חדא זמנא -- והלא כבר שנינו פעם אחת? והוינן בה — ושאלנו.

כל הכשר לדון כשר להעיד — ואם תאמר: והרי אשה שכשרה לדון, כדכתיב גבי דבורה הנביאה „והיא שופטת את ישראל בעת ההיא", ואשה פסולה להעיד, כדאמר בפרק „שבועת העדות"? ויש לומר: דהכי קאמר: „כל איש הכשר לדון, כשר להעיד". אי נמי: דבורה לא היתה דנה את ישראל, אלא מלמדת להם הלכות, ובירושלמי פוסל אשה לדון ומייתי לה [לדין זה] ראיות.

ורבי מאיר היא — ואם תאמר, אמאי קאמר „לאתויי סומא", וזה מצריכו לומר לקמן דפליגא מתניתין אמשנה דאחד דיני ממונות, לימא לאתויי אוהב ושונא, דכשרין להעיד ופסולין לדון, כדאמרי בגמרא להלן? ויש לומר, דלא פסיקא ליה לומר „אוהב ושונא פסולין", שהרי רק לאחד הן פסולין, ולא לכל העולם. אי נמי: מתניתין על כרחך לא מיתוקמא כרבנן דפליגי אדרבי מאיר, דהא קתני „כל הכשר לדון, כשר להעיד", — והרי סומא בשתי עיניו לרבנן דכשר לדון, דהא לא מקשינן ריבים לנגעים, ואילו להעיד פסול, שנאמר „או ראה", ואפילו במה שראה קודם שנסתמא ונסתמא, פסול להעיד, [דבעינן כשר משעת ראית העדות עד שעת הגדת העדות].

לאתויי ממזר — ואם תאמר: ואמאי לא קאמר לאתויי בעל מום, דפסול בדיני נפשות, כדאמרינן לעיל „כשם שבית דין מנוקים בצדק, כך מנוקים מכל מום", וכשר בדיני ממונות? — ויש לומר, דלא איירי [אין התנא מדבר] אלא בפסול יוחסין [פסול הבא מיחוסי, מתולדתו].

הדא לאתויי גר — [illegible] אף על גב שאין [illegible] [illegible] [illegible], דכתבכת יבמות התרינן, דרכה הכשר [illegible] גר, [illegible] [illegible] כדיינו ככל] „מבום [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] את הכשר, [illegible] — [illegible] — [illegible]

גר — כשר לממונות ולא לנפשות. וצריכי — להוסיף [illegible] [illegible] הודיעה לנו המשנה בפעם יתירה. דאי אשמעינן גר — שלא למדני. [illegible] כשר לדון דיני ממונות, הייתי אומר, [illegible] משום דראוי לבא בקהל, שמותר להתחתן בו.

לאתויי גר. והדא לאתויי ממזר. וצריכי. דאי אשמעינן גר, — משום דראוי לבוא בקהל. אבל ממזר, דאין ראוי לבוא בקהל, אימא לא; ואי אשמעינן ממזר, משום דקאתי מזרע כשר, אבל גר, דקאתי מזרע פסול, אימא לא, — צריכא.

מתני׳. ואלו הן הקרובין: אביו ואחיו ואחי אביו ואחי אמו ובעל אחותו ובעל אחות אביו ובעל אחות אמו ובעל אמו וחמיו וגיסו, — הן ובניהן וחתניהן, וחורגו לבדו. — א״ר יוסי: זו משנת רבי עקיבא, אבל משנה ראשונה: דודו ובן דודו וכל הראוי ליורשו, וכל הקרוב לו באותה שעה. היה קרוב ונתרחק — הרי זה כשר. — רבי יהודה אומר: אפילו מתה בתו, אם יש לו בנים ממנה — הרי זה קרוב. האוהב והשונא. אוהב — זה שושבינו; שונא — כל שלא דבר עמו ג׳ ימים באיבה. — אמרו לו: לא נחשדו ישראל על כך.

גמ׳. מנא הני מילי? — דת״ר: „לא יומתו אבות על בנים" (דברים כד) — מה ת״ל? אי ללמד, שלא יומתו אבות בעון בניהם, ובנים — בעון אבות, הרי כבר נאמר „איש בחטאו יומתו", אלא „לא יומתו אבות על בנים" — על פי [בעדות] בנים, „ולא יומתו בנים על אבות" על פי [בעדות] אבות. — ובנים בעון אבות לא? — והכתיב „פוקד עון אבות על בנים" (שמות לד)? — התם כשאוחזין מעשה אבותיהם בידיהן, כדתניא „ואף בעונות אבותם אתם ימקו" (ויקרא כו) — כשאוחזין מעשה אבותיהן בידיהן; אתה אומר „כשאוחזין", או אינו אלא כשאין אוחזין? כשהוא אומר „איש בחטאו"

התם [illegible] דגר כשר לדון גר חברו, [illegible] כתבכת יבמות „גר דן חבירו דבר תורה". ואם היתה אמו [illegible], דן אפילו ישראל, ולא כמו [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible], שדן גר את גר חבירו, אבל לענין דיני ממונות דן אפילו ישראל, [וזה אינו, שהרי „פירשו דכללו לענין דיני ממונות קאמר, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]]

ממזר אין ראוי לבוא בקהל — שאסור להתחתן עם הנולד מנשואים אסורים, שיש בהם כרת או מיתה. מזרע כשר — שאבותיו כשרים היו. מזרע פסול — שאבותיו פסולין היו.

מתני׳ בעל אחותו — שאחיו הוא, דילפינן בעל כאשתו, ובנו, דהוה ליה בן אחותו, והרי הוא כבן אחיו, שפסול לו. בעל אחות אביו — כאחי אביו. בעל אחות אמו — כאחי אמו. גיסו — בעל אחות אשתו. חורגו — בן אשתו מבעלה הקודם. לבדו — ולא בנו ולא חתנו. וכל הראוי ליורשו — דהיינו קרובי האב, אבל קרובי האם, כגון אחי אמו, כשר לו, שהרי אינו ראוי ליורשו, דתנן (בבא בתרא דף קח) „אחי האם מנחילין ולא נוחלין", אבל הוא פסול לאחי אמו, שהרי זה ראוי ליורשו, וגיסו נמי כשר לדון לו ולהעיד לו, שאינו ראוי ליורשו. באותה שעה — [אם דין, בשעות הן, ואם עד] בשעות בא להעיד או בשעת העדות. היה קרוב — כגון חתנו, שראוי ליורשו [בשאין [illegible] [illegible]] ונתרחק — שמתה אשתו [קודם שבא לפני לדון] או קודם שבאה עדות [illegible] [ולא לקיים „כל הכשר לדון, כשר להעיד"]. ר׳ יהודה אומר וכו׳ הרי זה קרוב — כלומר חתנו פסול לו, אפילו אחרי שמתה לו אשתו, שעל ידה נעשה קרוב לו, אם רק יש לו בנים ממנה. אמרו לו — חכמים, שלא נחשדו בני ישראל, שיעידו שקר בשביל אהבה ושנאה, אבל לדון אף חכמים מודים שפסולים.

גמ׳. לא יומתו אבות — [אבות קרובים, אינו פחות מבנים] שני אבות בעדות בניהם, ועל כרחך הני שני אבות שאחין קא מתמעטי, שהן קרובין מן הכל. דהאב ובנו לא מצי למימר, דאם כן לא הוה קרי להו „אבות" דחד אב, וחד בן! — ובכן שני האבות לא יומתו על פי הבנים, היינו לא אב על פי בנו, ולא אחי האב

מגיד המשנה.

הכל כשרים לדון דיני ממונות, אפילו גר, והוא שתהיה אמו מישראל. וגר דן את חבירו הגר, אף על פי שאין אמו מישראל, וכן הממזר וכן הפסול באחת מעיניו כשר הדין דיני ממונות, אבל בדיני נפשות אין דנים אותם אלא כהנים לוים וישראלים המשיאין לכהונה. ולא יהיה אחד מהן סומא אפילו באחת מעיניו.

האב על ידי בן אחיו. אשכחן אבות לבנים — ראובן לבן שמעון, דהיינו אחי אביו. ובנים לאבות — בן שמעון לראובן דהיינו בן אחיו, וכל שכן [מקל וחומר] אבות להדדי, דהא בנים בשביל קורבת האבות פסולים, ואימעטו להו מהאי קרא: אחיו, בנו ואחי אביו. בנים לבנים מנלן? — דקתני במתניתין „בן אחי אביו פסול לו"? [אשכחן קרובי האב — מצינו בפסוק, שקרובי האב פסולים, מנלן שגם קרובי האם פסולין? אמר קרא „אבות", „אבות" — שהרי יכול היה הכתוב לומר כך: „לא יומתו אבות על בנים, ובנים לא יומתו עליהם". אם אינו ענין — אם אינו צריך. אמר קרא „יומתו", „יומתו" — שהרי יכול היה הכתוב לומר: „לא יומתו אבות על בנים. ובנים — על אבות". משפט השוה לכלכם — לכל מי שבא לדין, בין שבא לנפשות ובין שבא לממון. אלא זה שהיה קרוב ונתרחק — כלומר: שקודם היה קרוב ופסול ועכשיו שנתרחק, אמרה תורה שהוא כשר לדין, שצריך להתיהס אליו, כפי „אשר יהיה בימים ההם"]. קרובים ונתרחקו הוו — שמתה אחותם אשת מר עוקבא. בקבא דקירא אידבקנא בכו — בקב של שעוה נדבקתי בכם? כלומר: אני דבוק בכם כלל, אלא אתון לא צייתיתו דינא — אינכם שומעים וממלאים את פסק הדין. וכמה? — עד מתי הוא פסול לו? אפילו מיום ראשון ואילך כלה השושבינות וכבר [והוא לא אויב לו — פסוק זה גבי רוצח נאמר, שאם יש עד, שהרג את הנפש, אם במזיד — נהרג, ואם בשוגג — גולה לעיר מקלטו, ועל עד זה אמרה תורה — „והוא לא אויב".

„בחטאו יומתו" — הרי כשאוחזין מעשי אבותיהן בידיהן. — ולא, והכתיב „וכשלו איש באחיו" (ויקרא כו) איש בעון אחיו — מלמד שכלם ערבים זה בזה? — התם שהיה בידן למחות ולא מיחו. — אשכחן אבות לבנים ובנים לאבות, וכל שכן אבות להדדי, — בנים לבנים מנלן? — א"כ ליכתוב קרא לא יומתו אבות על בן — מאי בנים? דאפילו בנים להדדי. — אשכחן קרובי האב, קרובי האם מנלן? — אמר קרא „אבות", „אבות" תרי זימני, אם אינו ענין לקרובי האב, תנהו ענין לקרובי האם. — אשכחן לחובה, לזכות מנלן? א"ק „יומתו", „יומתו" — תרי זימני — אם אינו ענין *) לחובה, תנהו ענין לזכות. — אשכחן בדיני נפשות, בדיני ממונות מנלן? א"ק: „משפט אחד יהיה לכם" — משפט השוה לכלכם!

ר' יהודה אומר כו'. — א"ר תנחום, א"ר טבלא, א"ר ברונא, אמר רב: הלכה כר' יהודה. — רבא אמר רב נחמן: אין הלכה כר"י. — וכן אמר רבה בר בר חנה אמר ר' יוחנן: אין הלכה כר' יהודה. — איכא דמתני להא דרבה בר בר חנה אהא: את זו דרש ר' יוסי הגלילי: „ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם" (דברים יז) — וכי תעלה על דעתך, שאדם הולך אצל שופט, שלא יהיה בימיו? — אלא זה שהיה קרוב ונתרחק. — אמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: הלכה כרבי יוסי הגלילי. — בני חמויה דמר עוקבא קרובים ונתרחקו הוו. אתו לקמיה לדינא. אמר להו: „פסילנא לכו". — אמרו ליה: מאי דעתך — כרבי יהודה? אנן מייתינן איגרתא ממערבא, דאין הלכה כרבי יהודה! — א"ל: אטו בקבא דקירא אידבקנא בכו?! דלא קאמינא „פסילנא לכו לדינא" אלא משום דלא צייתיתו דינא!

אוהב זה שושבינו וכו' — וכמה? — א"ר אבא, א"ר ירמיה, אמר רב: כל שבעת ימי המשתה. רבנן משמיה דרבא אמרי: אפי' מיום ראשון. —

השונא כל שלא דיבר עמו וכו' — ת"ר „והוא לא אויב לו" (במדבר לה) —

יעידנו

מ„יד החזקה". א) הקרובים פסולים לעדות (וכן לדיינות) מן התורה, שנאמר „לא יומתו אבות על בנים", ומפי השמועה למדו, שבכלל לאו זה, שלא יומתו אבות על פי בנים ולא בנים על פי אבות, והוא הדין לשאר הקרובים.

ב) אין פסולין מדין התורה אלא קרובים ממשפחת אב בלבד, והם: האב עם הבן ועם בן הבן; והאחין מן האב זה עם זה ובניהן זה עם זה, ואין צריך לומר הדודים עם בן אחיו; אבל שאר הקרובים מן האם או מדרך האישות (על פי התחתנות) כולן פסולין מדבריהם.

ג) זה שפסלה התורה עדות הקרובים לא מפני שהן בחזקת אוהבין זה את זה, שהרי אינו מעיד לו לא לטובתו ולא לרעתו, אלא גזרת הכתוב הוא; ולפיכך האוהב והשונא כשר לעדות, אף על פי שהוא פסול לדיינות, שלא גזרה תורה אלא על הקרובים.

ד) כל מי שאין אתה מעיד לו, מפני שהוא בעל קרובתך, אם מתה אשתו, אף על פי שהניחה לו בן, הרי זה נתרחק וכשר.

*) המורה מעורר את תשומת לב התלמידים על ולפיתא זו, שנקראת „אם אינו ענין", — כלומר, כשפסוק אחד מיותר לענין ופשוטו, אנו דורשין אותו לענין אחר, שאינו נבדל כדרך בפשט הכתוב ולפעמים באלו גם סותרו, כמו כאן, שנאמר „אבות" ודורשין „אבות", משום יתור; וכן נאמר „יומתו" — ואמרינן „יומתו", ואף זה הוא אחד מן הכללים, שהתורה נדרשת בהם.

יעידנו, „ולא מבקש רעתו״ (שם) — ידיננו. אשכחן אויב, אוהב מנלן? קרי ביה הכי, „והוא לא אויב לו ולא אוהב לו״, יעידנו, „ולא מבקש רעתו ולא טובתו״ — ידיננו. מידי „אוהב״ כתיב? אלא סברא הוא: אויב מאי טעמא? משום דמרחקא דעתיה, אוהב נמי מקרבא דעתיה. — ורבנן האי „לא אויב לו ולא מבקש רעתו״ מאי דרשי ביה? — חד לדיין, אידך — כדתניא „א״ר יוסי ברבי יהודה: „והוא לא אויב לו ולא מבקש רעתו״ — מכאן לשני תלמידי חכמים, ששונאים זה את זה, שאין יושבין בדין כאחד״.

מתני׳. ואלו הן הפסולין: המשחק בקוביא, והמלוה ברבית, ומפריחי יונים, וסוחרי שביעית. — א״ר שמעון: בתחלה היו קורין אותן אוספי שביעית, משרבו האנסין, חזרו לקרותן סוחרי שביעית. — א״ר יהודה: אימתי, — בזמן שאין להן אומנות אלא היא, אבל יש להן אומנות שלא היא — כשרין.

גמ׳. משחק בקוביא מאי קעביד? — אמר רמי בר חמא: משום דהוה אסמכתא, ואסמכתא לא קניא. — רב ששת אמר: כל

כי

ואלו הן הפסולין — יש מיניהן „מעידים״ מפני דפסולי [illegible], דקא חשיב יש: פסולי דרבנן ודאורייתא. ולא נתורה, משום דלא חשיב במתניתין רק פסולי דרבנן, דהא גזלנים לא קתני, וכל פסולי דתני׳ פסולי דרבנן נינהו: משחק בקוביא, אפילו למ״ד „אסמכתא היא ואסמכתא לא קניא״, — מ״מ אינו פסול דאורייתא, כיון שאינו מוכר לעבות איסור, לכן לידי פסול דאורייתא. ולמ״ד „משום דאינו עוסק בישובו של עולם״, [illegible] — אלא מדרבנן; ומלוה ברבית מיירי ברבית שאינה קצוצה [רבית שלא קצוצה] [illegible] מדרבנן, [illegible] מדאורייתא אסורה רק כשהיא קצוצה בשעת הלואה, כלומר „אני מלוה לך מנה, ותחזיר לי מנה ועשרים״.] ואפילו מיירי ברבית קצוצה, לא מתמנע למלוה איסור, כיון דהמתעסק [illegible] הלוה, ואינו פסול לעדות, אלא מדרבנן. מפריחי יונים מדרבנן פסולים, אפילו למ״ד „אי תקדמיה יונך דיוני״ כמו משחק בקוביא; ולאידך דאמר „ארה״ — משום דרכי שלום הוא; וסוחרי שביעית מיירי בשביעית בזמן הזה, דאינו אסור רק מדרבנן, ואפילו בשביעית דאורייתא לא חשיב ליה איסור הוא, דהמשאלין חשות לעניים. [illegible] ... ואותו מזה, „ומה אבה, במכירה לנה בקהל ובראל, פסולה להעיד, דכתיב (דברים יט) „ועמדו שני האנשים לפני ה׳״ — „המעידים אלו הבה״, — שצד כפסול לנה בקהל [כלומר בלבור להתחתן בו, אינו רק כפסול לעדות״ (ב״ק כ״ה). על כן נראה דלא נרבינן „מעידים״, דלא [illegible] נפסלי דרבנן.

אויב לו״, שלא צריך לומר לגבי הדלת, שלא דה ה״ל לגלות — שהרי כבר נאמר בם „והוא לא שונא לו מתמול שלשום״]. „ולא מבקש רעתו״ — ידיננו — דסמיך ליה „ושפטו העדה״ ומזה למד ר׳ יהודה, שהשונא והאוהב פסולין לעדות ולדין. [דמרחקא דעתיה — שנאתו מרחקת את דעתו של הדיין לבקש זכותו של בעל-הדין שונאו. דמקרבא דעתו — אהבתו מקרבת ביותר את דעתו של הדיין לבקש זכיתו של בעל-הדין אוהבו שלא כמשפט.] חד לדיין — פסוק אחד לדיין, דבדיין מודו רבנן, דשונא לא ידון, דלא מצי חזי ליה זכותא. ואידך — והפסוק השני לפסול בדין אחד שני דיינים, ששונאים זה את זה.

מתני׳. ואלו הן הפסולין — לדון ולהעיד [שכל הכשר לדון, כשר להעיד, וכל הפסול לדון, פסול להעיד, כמבואר במשניות הבאות]. המשחק בקוביא — בחוק ידוע על הגוי, שמטילים כספים המשחקים ביניהם, ואם יעלה לפלוני כך וכך או לא יעלה, נוטל הוא את הכסף כפי המוסכם בתוך השחוק. ומפריחי יונים — מפרש בגמרא. וסוחרי שביעית — הואיל ותמיד ממון מעבירו על דברי תורה, שהרי אסור לסחור בפירות שביעית, הוה ליה כמו „רשע דחמס״, [רשע, המוציא „לחמס״ ממון של חברו] ופסול לדון ולהעיד. משרבו האנסין — בשעה אחרי הגלות בתחלה היו קורין אותן — מפרש בגמרא. שאין לו אומנות אלא היא — הואיל ואין עוסקין בישובו של עולם. אין כוחן כשיב דיינין ומשל ויתן ולוקן יקחי חטא [ועי׳ להלן בדבור המתחיל „בישובו של עולם״]. ולא יעלה על דעתך, שאלו בלבד פסולי עדות, אבל הביא הם הפסולים, ויותר לפרטם. והנה לך שני עיקרים, שכוללים את רובי הפסולים, ומוציאים מכללם רק מעטים, והם: כי כל מי, שעשה עון שיתחייב עליו מלקות, הוא פסול לעדות, ואפילו שלא יהיה באותו הענין-בית דיות של ממון, כגון אוכל בשר חזיר או לובש שעטנז וכיוצא בהם, לפי שהתורה קראה לכל מחויב מלקות „רשע״, כמו שנאמר „והיה אם בן הכות הרשע״, והזהירה שלא לקבל עדות רשע, כמו שנאמר „אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס״. ופי׳ הקבלה מזה בפירוש הכתוב — „אל תשת רשע עד״. ואין צריך לומר המחוייבי מיתות בית דין שפסולין לדון ולהעיד. וזהו העיקר האחד. והעיקר השני הוא, כי כל מי שיקח ממון של חברו שלא כדין, ואף על פי שאינו מחויב מלקות, הוא פסול לעדות, כגון גנב וגזלן ומלוה ברבית וכדומה. ויש עוד פסולים, שמבוארים להלן בגמרא, שעיקרם לא מדברי תורה, אלא מדרבנן, כאשר יבואר.

גמ׳. משחק בקוביא מאי קעביד? — איזה חטא יש במשחק בקוביה? אסמכתא — היינו דבר שאינו נותן לו מדעתו ומרצונו, אלא סומך ובוטח, שהוא יזכה במשחק ולא יתחייב, ורק על דעת זה הסכים להתנות על תנאי המשחק. לא קניא — אינו

הוין

כי האי גונא לאו אסמכתא היא, אלא לפי שאין עסוקין בישובו של עולם. מאי בינייהו? איכא בינייהו דגמר אומנותא אחריתי. תנן: א"ר יהודה: אימתי — בזמן שאין להן אומנות אלא הוא, אבל יש להן אומנות שלא הוא, כשרים", — אלמא טעמא דמתני' משום ישובו של עולם הוא — קשיא לרמי בר חמא? ובי תימא, פליגי רבנן עליה דר' יהודה — והא"ר יהושע בן לוי: כל מקום שא"ר יהודה „אימתי" „במה" אינו אלא לפרש דברי חכמים; — ר' יוחנן אמר: „אימתי" לפרש „במה" — לחלוק, [ובי"ע דבולי עלמא] „אימתי" לפרש הוא? — גברא אגברא קרמית?! מר סבר פליגי ומ"ס לא פליגי!

מלוה בריבית. — אמר רבא: לֹוֶה בריבית פסול לעדות — והאנן תנן „מַלְוֶה בריבית? — מַלְוֶה הבאה בריבית.

בר ביניתום אסהידו ביה תרי סהדי; חד אמר: קמי דידי אוזיף בריביתא, וחד אמר: לדידי אוזפן בריביתא. — פסליה רבא לבר ביניתום. — והא רבא הוא דאמר „לוה בריבית פסול לעדות", והוה ליה רשע, והתורה אמרה „אל תשת רשע עד"? — רבא לטעמיה, דאמר רבא „אדם קרוב אצל עצמו, ואין אדם משים עצמו רשע".

ומפריחי יונים. — מאי מפריחי יונים? — הכא תרגומה: אי תקדמיה יונך ליון. — רב חמא בר אושעיא אמר: אָרָא. — מאן דאמר „אי תקדמיה יונך ליון", מ"ט לא אמר „ארא"? — אמר לך: „ארא" מפני דרכי שלום בעלמא. — ומ"ד „ארא", מ"ט לא אמר „אי תקדמיה יונך ליון"? — אמר לך: היינו

קנין ומתנה גמורה, והוה ליה כשין גזלה בידו. כל כי האי גונא לאו אסמכתא — כל, שהוא כאופן זה, להו לאסמכתא היא, [illegible] |אין בידו| לאסמכתא — כגון אם התנה „אם אוביר ולא אעביד את השדה, אשלם [illegible]", בכשעה שהתנה [illegible] בידו, כפי שהתנה או, [illegible] לו על מה [illegible] ולא יתחייב [illegible] הדבר תלוי [illegible] — [illegible] ולא גזלה היא. לפי שאין עסוקין בישובו של עולם — לפי שהוא מתעסק בדבר שאין לו תועלת לישוב העולם [illegible] שהאדם אין [illegible] לו להתעסק בעולם הזה אלא באחד משני דברים: א) או בתורה, כדי שתשלם נפשו בחכמתה, ב) במלאכה, שתועיל בהטבת המציאות, [illegible] תועלת לקיום העולם [illegible]. אלא [illegible] העסקים ולהרבות בתורה, כמו שאמרו ז"ל „הוי ממעט בעסק, ועסוק בתורה". [illegible] אימתי [illegible] יהודה „אימתי" [illegible] לפרש את דברי רבנן, ומוכח [illegible], שגם רבנן לא אמרו אלא [illegible] שאין לו אומנות אחרת, [illegible] יסובו על עולם, [illegible] לו אומנות אחרת [illegible] לו אין לו אומנות אחרת! מר סבר פליגי — זה, כלומר, רמי בר חמא סובר, שפליגי רבנן אר' יהודה ו„אימתי" לחלוק בא, ולא לפרש. ומר סבר לא פליגי — ור' יוחנן „יוני סוכך וזוני עליה יש בהן גזל מפני דרכי שלום" ולא [illegible] יהושע בן לוי סובר, שלא פליגי, ו„אימתי" לפרש. גזל גמור, דלא קנה הוזן בעל השובך, דמגילה |מעלמן [illegible] בריבית פסול לעדות — [illegible] בלין] קאתי לידה. ולפי שאין יולדן אוסור דאורייתא, אין

„המלוה והלוה שעברו „בלא תעבד" על „בכסף לא תתן בנשך", וכיון דחומד ממון מעבירו על דת, הוה ליה כרשע דחמס". מלוה הבאה בריבית [illegible] |על בניהם העוסקים במלוה על ריבית|. אוזיף — הלוה. והוה ליה — הלוי בהדא רשע, דהא אודי דלוה בריבית אגל בר ביניתום המלוה. רבא לטעמיה — רבא סובר לפי מאמרו. אין אדם משים עצמו רשע — אין אדם יכול לפסול את עצמו על ידי פיו, דהא אין קרוב מעיד לא לזכות ולא לחובה. והאדם קרוב אצל עצמו |ומכיון שכן, אין אנו מקבלין את עדותו על זה בנוגע לעצמו ולהפסל, אבל מקבלין את עדותו בנוגע לבר ביניתום ולפסלו, והוי כגון זה „פלגינן דיבורא", כלומר, מחלקין את עדותו לחלקין ומקבלין את המחצה, שהוא כשר לו להעיד, כמו כאן, שבעדותו „בר ביניתום הלוה לי בריבית", נכללות שתי הגדות: א) בר ביניתום הלוה כסף בריבית, ובכן הוא רשע ופסול, ב) אני לויתי כסף בריבית, ובכן אני רשע ופסול, — ומכיון שלהגדה השנייה הוא פסול, מדין קרוב אצל עצמו, נשארה רק ההגדה הראשונה, שמקבלין אותה]. אי תקדמיה יונך ליון, ליוני, [illegible] יוני, ובכן [illegible] הוא ומתערבים הם כל אחד עם חברו, שאם יונו יקדים, יקבל מאת חברו סך מסוים. ואם לאו — ישלם לחברו סך מסוים, [illegible] ארא — מלומד להביא יונים מסבבים זרים אל שבכו בעל כרחן, ויש בהן גזל. מפני דרכי שלום — דתניא (חולין קלט)

אין

היינו משחק בקוביא!? — ואידך? — תנא תולה בדעת עצמו, ותנא תולה בדעת יונו. וצריכא, דאי תנא תולה בדעת עצמו — התם הוא דלא גמר ומקנה — דאמר, „קים לי בנפשאי דידענא טפי", אבל תולה בדעת יונו, אימא לא. ואי תנא תולה בדעת יונו, דאמר „בנקשא תליא מילתא, ואנא ידענא לנקושי טפי", אבל תולה בדעת עצמו אימא לא — צריכא.

מיתבי: המשחק בקוביא — אלו הן המשחקים בפיספסים — ולא בפיספסים בלבד אמרו, אלא אפילו קליפי אגוזים וקליפי רמונים. ואימתי חזרתן? — משישברו את פיספסיהן ויחזרו בהן חזרה גמורה, דאפילו בחנם לא עבדי. מלוה בריבית — אחד המלוה ואחד הלוה. — ואימתי חזרתן? — משיקרעו את שטריהן ויחזרו בהן חזרה גמורה, ואפילו לכותים לא מוזפי. ומפריחי יונים — אלו שממרין את היונים. ולא היונים בלבד אמרו, אלא אפילו בהמה חיה ועוף. ואימתי חזרתן? — משישברו את פגמיהן ויחזרו בהן חזרה גמורה, דאפילו במדבר נמי לא עבדי. סוחרי שביעית — אלו שנושאין ונותנין בפירות שביעית. ואימתי חזרתן? — משתגיע שביעית אחרת ויבדלו. וא"ר נחמיה: לא חזרת דברים בלבד אמרו, אלא חזרת ממון. כיצד? — אומר: „אני פלוני בן פלוני כנסתי מאתים זוז בפירות שביעית, והרי הן נתונים במתנה לעניים". — קתני מיהת בהמה — בשלמא למאן דאמר „אי תקדמיה יונך ליוני" היינו דמשכחת לה בבהמה, אלא למ"ד ארא בהמה בת הכי היא? — אין בשור הבר, וכמאן דאמר „שור הבר מין בהמה הוא" — דתנן: „שור הבר מין בהמה היא. — ר' יוסי אומר: מין חיה".

תנא: הוסיפו עליהן הגזלנין והחמסנין. — גזלן דאורייתא הוא? לא נצרכה אלא למציאת

[illegible] היינו משחק בקוביא — כלומר, הלא [illegible] דהוי [illegible] כפסוק בו מפריחי יונים: תנא תולה בדעת עצמו — דהוי אסמכתא [משחק בקוביא — תולה בדעת עצמו ובוטח על רגליו ועיניו [illegible], קים לי בנפשאי — בטוח אני בעצמי. דידענא טפי — יודע אני יותר טוב את המשחק מחברי]. קים לי בנפשאי [illegible] בידו, יכי אמר — אדעתא דהוא זוכה אמר, ולא גמר ומקני, אבל תולה בדעת יונו, כשאין הוא בידו, אם יזכה, ואפילו הכי הרי זה מספיקה, הולך [illegible]. בנקשא תליא מילתא — שכך להם לבעלי היונים דפון של עץ [illegible] מוחה, וממהרת לשוב. אנא ידענא לנקושי טפי — אני יודע יותר טוב לנקוש מחברי. [illegible] בפספסין [illegible]. אפילו קליפי אגוזים — שאין שוין לכך [משחקין] ואפילו [מקרה] בעלמא היא. ואימתי חזרתן — [illegible] אין הם נחשבים כחוזרי בתשובה ושבים לכשרותן? — שממרים את היונים — מגרים אותן זה על זה להלחם. אפילו בהמה וחיה — דאלו מלחמה דשכיחא היא בעופות — אלו התרנגולים, שמגרים אותן בהם. אפילו במדבר — [illegible] יונים [illegible] ללישנא דאמר [illegible] ליה, ולא מניפה הברייתא היא. וללישנא [illegible] תקדמיה [illegible] [illegible]

[illegible] לענוי חזרה גמורה גבי מפריחי יונים, דאפילו בחנם לא עבדי. [כלומר לרבי] קשה ליה, מאי קאמר „אפילו במדבר", [illegible] רק אם נאמר [illegible] על מפריחי יונים הוא משום גזל, ולכן שייך לומר „אפילו במדבר", שאין שם מדין גזל, שהרי אין במדבר בעלים, והיונים הפקר הן; אבל אם נאמר שהטעם מפריחי יונים הוא מדין אסמכתא, ובאסמכתא זוכה על ידי המשחק בממון של חברו, אין הממון קנוי לו והוי גזל משום אסמכתא, אי מאי רבותא הוא „אפילו במדבר", — מה נוגע לממון של המשחק המקום, שהיונים נמצאות שם? — ועל כן פירש רש"י, שהמילים „ואפילו במדבר" לא מלשון הברייתא, אלא הגמרא מפרש לה וללישנא דמאן דאמר ארא. אולם ללישנא דמאן דאמר אסמכתא אין צריך לפרש גבי „מפריחי יונים" „מתי חזרתן", שהרי דינן כדין משחקי בקוביא, וכבר פירשה הברייתא, דחזרתן היא, שאפילו בחנם לא ישחקו]. ויבדלו — שלא ישאו בפירותיהן בשביעית ויפקירו גנותיהן לעניים. לא חזרת דברים — לומר „לא אוסיף עוד", אלא חזרה הניכרת, שיפזרו פירות שביעית שבגנותיהן לעניים. קתני מיהת בהמה — שנה התנא בתוך יתר הדברים בנוגע למפריחי יונים גם בהמה. בת הכי היא? — שתביא בהמות זרות עמה, והלא כל בהמה הולכת אל רפתה [illegible] שור הבר — דומה לחיה [illegible] הולך למדבריות ומנעה החיות לבוא אחריו, ויש בזה גזל „מפני דרכי שלום", שזה שהוא מביא ליתן

למציאת חרש שוטה וקטן. מעיקרא סבור, מציאת חש"ו לא שביחא, אי נמי מפני דרכי שלום, כיון דחזו סוף סוף ממונא הוא דקא שקלי — פסלינהו רבנן. החמסנין — מעיקרא סבור דמי קא יהיב — אקראי בעלמא הוא, כיון דקאחזו דקא חטפי, גזרו בהו רבנן.

תנא: עוד הוסיפו עליהן הרועין, הגבאין והמוכסין. רועים — מעיקרא סבור, אקראי בעלמא הוא, כיון דחזו דקא מכווני ושדו לכתחילה, גזרו בהו רבנן.

הגבאין והמוכסין: מעיקרא סבור, מאי דקיץ להו שקלי, כיון דחזו דקא שקלי יתירא, פסלינהו. — אמר רבא: "רועה" שאמרו, אחד רועה בהמה דקה, ואחד רועה בהמה גסה. — ומי אמר רבא הכי, והאמר רבא: "רועה בהמה דקה בארץ ישראל פסולין, בחוץ לארץ כשרים, רועה בהמה גסה אפי' בא"י כשרין"? — ההוא ב"מַגְדְּלִין" איתמר.

א"ר יהודה סתם רועה פסול, סתם גבאי כשר. אבוה דר' זירא עבד גביותא תליסר שנין; כי הוה אתי ריש נהרא למתא, כי הוה חזי רבנן אמר: "לֵךְ עַמִּי, בֹּא בַחֲדָרֶיךָ"; כי הוה חזי אינשי דמתא, אמר: "ריש נהרא אתא למתא, והאידנא נכים אבא לפום ברא וברא לפום אבא". ומיגנזו כולי עלמא, כי אתי, אמר ליה: "ממאן ניבעי?!" - כי ניחא נפשיה, אמר להו: "שקילו תליסר מעי, דצייררי לי בסדינאי, והדרו ליה לפלניא, דשקלתינהו מיניה, ולא איצטריכו לי".

א"ר

אותו מן הגזברין, שיש להם בעלים, שפרשו עליהם בשפתיה. מציאת חרש — מציאה שמצא חרש; חרש הוא שאינו שומע ואינו מדבר ודומה לשוטה, ואין לו קנין, שכשמגביה מציאה יקנה אותה ותהא שלו, אלא מפני דרכי שלום תקנו חכמים, שלא יוציאו מידו את המציאה בעל כרחו, וכן קטן ושוטה. מעיקרא — עד שתקנו חכמים. גזלן דאורייתא הוא — ומלשון "הוסיפו עליהם" משמע תקנת חכמים היא זו. — לא שביחא — דבר כזה אינו רגיל, ואין צריך לפסול את הגוזל מידם. אי נמי מפני דרכי שלום ועוד שאיסור גזל זה הוא רק מדרבנן, ואין צורך משום איסור דרבנן לתקן עוד פסול דרבנן. החמסן — זהו הנוטל חפצו של חברו בעל כרחו, אבל משלם לו ממון, ובזה הוא שונה מגזלן, שאין משלם בגזלתו. אקראי בעלמא — מקרה בעלמא דבר כזה ואין צורך לתקן תקנה משום דבר שאינו רגיל. כיון דחזי דחטפי — ושקלי, כלומר דאפילו דמי קא יהבי, הוי לידי גזלות, שהרי קשה היה לבעלים להפרד מן החפץ, ובעל כרחם הוציאו החמסנין חוזקין המצות לבני הבעלים, ויש כאן חמוד ממון. גבאין — ממונין שהעמידן המלך לגבות מס ומנת המלך וכרגא וארנוני מישראל חבריהם. מוכסין — אלה החוכרים את מס המלך — ופסולין, מפני שנוטלין הם יותר מכפי שמוטל עליהם מפי המלך. אקראי בעלמא — מה שהבהמה נכנסת לשדות של אחרים, ואין הרועה מתכוין לכך. מאי דקיץ — מה שהוקצב. יתירא — יותר מן הקצבה. בארץ ישראל — חמור טפי, משום ישוב ארץ ישראל. מגדלין איתמר — על המגדלין אותן בבתיהן למדנו, ואפילו הכי בארץ ישראל פסולין מגדלי בהמה דקה, שרגילה היא להשתמט מן הבית ורצה לתוך השדות, אבל בהמה גסה לא משתמטת, ואפשר לשומרה. אבל רועה שמרעה בחוץ את בהמותיו אפילו רועה בהמה גסה פסול, שנוהג עם בהמותיו לרעה של אחרים. סתם רועה — דאמרי לא חזינן, שאלו בהמותיו בשדות אחרים. סתם גבאי כשר — עד שמעידין ביה שלוקח הוא יותר מן הקצבה. ריש נהרא — השר הממונה על המכס. כי הוה חזי — אבוה דר' זירא. אמר: לך עמי בא בחדריך — שלא יראה אותו ריש נהרא, ויראה שרבים יושבי העיר וישאל ממון הרבה מס לגבות, אבל כשהיו מתחבאין היה אביו דר' זירא מקל מעליהם את המס, ומודה את השר לאמר שיושבי העיר מועטין, ואין ממי לגבות. נכים אבא לפום ברא — ישתוק את האב לפני הבן, כלומר יגבה מהם ממון. מיגנזו — מתחבאין. כי ניחא נפשיה — כאשר מת אביו של ר' זירא. אמר להו — אמר להעומדים עליו: שקילו תליסר מעי — קחו שלש עשרה המעות. דצייררי לי — הצרורים לי. והדרו ליה לפלניא — ומחזירו אותן לפלוני.

שלקחתי

מעיקרא סבור דמי קיהיב — ואם תאמר: ולפסול מדאורייתא, דקא עבר אלאו ד"לא תחמוד כל אשר לרעך"? ויש לומר: ד"לא תחמוד" משמע דלא יהיב דמי, וכי יהיב דמי ליכא לאו דתחמוד כלל. וא"ת: והא אמרינן בבבא מציעא (דף ה) "לא תחמוד" בלא דמי משמע להו — משמע לאינשי דוקא הוא דמשתמע כך, אבל הם טועים, ד"לא תחמוד" הוו אפי' בדיהיב דמי? וי"ל: "דמשמע להו" דקאמר, רצה לומר נמי, דכן הוא האמת. ועי"ל, דהכא הכי קאמר: "דמי קא יהבי" והיו מפייסים אותם, עד שיאמרו "רוצה אני", א"כ לא עברו אלאו ד"לא תחמוד", אבל כיון דחזי דשקלי בעל כרחייהו, ולא היו חוששין אם יתפייסו — פסלינהו.

[illegible]

א״ר שמעון מתחלה היו קוראין אותן וכו׳.

מאי קאמר? א״ר יהודה ה״ק: בתחלה היו אומרים: אוספי שביעית כשרין, סוחרין פסולין, משרבו מטעאי מעות לעניים, ואלו עניים ואספי להו ומייתי — חזרו לומר: אחד זה ואחד זה פסולין. קשי בה בני רחבה: האי משרבו האנסים, משרבו החזירו מיבעי ליה?! אלא בתחלה היו אומרין: אחד זה ואחד זה פסולין. משרבו האנסין, ומאי ניהו? ארנונא — כדרבי ינאי: פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא — חזרו לומר: אוספין כשרין, סוחרין פסולין.

ר׳ חייא בר זרנוקא ור׳ שמעון בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא, פגע בהו ריש לקיש. איטפל בהדייהו, אמר: איזיל איחזי היכי עבדי עובדא. חזייה לההוא גברא, הוא כריב, אמר להן: כהן וחורש! — אמרי ליה: יכול לומר: ״אריסן אני בתוכו״. הדר חזייה לההוא גברא, דהוה כסח בכרמי, אמר להן: כהן וזומר! — אמרי ליה: יכול לומר: ״לעקל בית הבד אני צריך״. — אמר להם: הלב יודע, אם לעקל ואם לעקלקלות.

איתמר: מומר אוכל נבילות לתיאבון דברי הכל פסול. להכעיס — אביי אמר: פסול, רבא אמר: כשר. — אביי אמר: פסול — דהוה ליה רשע, ורחמנא אמר ״אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס״. ורבא אמר: כשר — רשע דחמס בעינן. —

[illegible]

[illegible]

מיתיבי: ״אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס״ — אל תשת חמס עד — אלו גזלנין ומועלין בשבועות, — מאי לאו אחד שבועת שוא, ואחד שבועת ממון? — לא, אידי ואידי שבועת ממון, ומאי ״שבועות״? — שבועות דעלמא. — והלכתא כוותיה דאביי.

עד זומם — אביי אמר: למפרע הוא נפסל — רבא אמר: מכאן ולהבא הוא נפסל. — אביי אמר: למפרע הוא נפסל — מעידנא דאסהיד רשע הוא, והתורה אמרה ״אל תשת ידך עם רשע להיות עד חמס״ (שמות כג) — אל תשת רשע עד. — רבא אמר: מכאן ולהבא הוא נפסל — עד זומם חידוש הוא: מאי חזית דסמכת אהני, סמוך אהני?! — ואין לך בו אלא משעת חידושו ואילך. איכא דאמרי: רבא נמי כאביי סבירא ליה, ומאי טעם קאמר ״מכאן ולהבא״? —

משום

איתמר — שני האמוראים. כמו תנו רבנן, תניא, תנא, שני חכמים — שני התנאים.

שלומר מעשה שהיים העד בבית דין. פסידא דלקוחות — הפסד מעות של הקונים בשטרי מקח וממכר, שהם קני שדות על פי העד המוזם, ויתכן שהעד היה כשר בשעה שנעשה השטר, כשלא היה עדין ידוע שהעד פסול, ואם נפסל את העדות למפרע, הלא גם השטר שחתום בו פסול, והלקוחות, כלומר הקונים הפסידו את מעותם. מאי בינייהו — בין הני תרי טעמא דרבא. תרי בחד — שתי כתות שהעידו בכת זו, כלומר שכת אחת של שנים או יותר אמרה כנגד העד האחד של העדות הראשונה „עמנו היית", וכת שניה אמרה כנגד העד השני של העדות הזאת „עמנו היית", שאין כאן הזמה, שמאמינים אנו את האחרונים, שהרי שנים כנגד האחד נאמנים יותר, אבל פסידא דלקוחות איכא [יש] כאן. דפסלינהו בגזלנותא — שהכת השניה העידה על עדי הכת הראשונה, שגזלנים הם, ואז אין כאן הזמה, שמאמינים את הכת השניה בזה, כמו שמאמינים אנו בכל מקום את העדים הבאים להעיד בחבריהם בין לזכות בין לחובה, אבל פסידא דלקוחות איכא. ביע"ל קג"ם- בו' הלכות הדין כאביי, כשהיה נחלק נגד רבא, והם: „י" „יאוש שלא מדעת" (במסכת בבא מציעא); „ע" — „עד זומם" כבאן; „ל" — „לחי העומד מאליו" (בעירובין). „ק" — „קידושין שלא נמסרו ובי'" (בקידושין); „ג" — „גילוי דעתא בגיטא" (במסכת גיטין). „ם" — „מומר אוכל נבלות" לעיל. הכרזה בבית דין — אינן נפסלין לעדות, עד שיכריזו עליהן בבית דין ויודיעו שהן פסולין. לא בעי הכרזה — שעבירה שלו מפורסמת לכל. דבסתמא מכרזינן עליה — אף על פי שלא באו עדים, שהכנים עדרו לשדה אחר.

משום פסידא דלקוחות. מאי בינייהו? — איכא בינייהו, דאסהידו בי תרי בחד; אי נמי, דפסלינהו בגזלנותא. — אמר ר' ירמיה מדפתי: עבד רב פפי עובדא כוותיה דרבא. — מר בר רב אשי אמר: הילכתא כוותיה דאביי.

והילכתא כאביי ביע"ל קג"ם.

אמר ר' יהודה: אימתי וכו'. — אמר ר' אבהו אמר ר' אלעזר: הלכה כרבי יהודה. ואמר ר' אבהו אמר ר' אלעזר: כולן צריכין הכרזה בבית דין. רועה — פליגי בה רב אחא ורבינא, חד אמר: בעי הכרזה, וחד אמר: לא בעי הכרזה. — בשלמא למאן דאמר „לא בעי הכרזה" — היינו דאמר ר' יהודה אמר רב: „סתם רועה פסול". אלא למ"ד „בעי הכרזה", מאי „סתם רועה פסול"? — דבסתמא מכרזינן עליה.

ההוא מתנה דהוו חתימי עליה תרין גזלנין; סבר רב פפא בר שמואל לאכשורה, דהא לא אכרזינן עלייהו. — אמר ליה רבא: נהי דבעינן הכרזה בגזלן דרבנן, בגזלן דאורייתא מי בעינן הכרזה?!

אמר רב נחמן: אוכלי דבר אחר פסולין לעדות. — הני מילי בפרהסיא, אבל בצנעא — לא. ובפרהסיא נמי לא אמרן, אלא דאפשר ליה לתווני בצנעא, וקא מבזי נפשיה בפרהסיא, אבל לא אפשר ליה — חיותיה הוא בכך.

אוכלי דבר אחר — ליכא לפרושי „אוכלי דבר אחר" — היינו אוכלי בשר חזיר, דאי כאוכלי חזיר, היכי מכלינן בין בצנעא לפרהסיא, וכי גרע מאוכל נבלות לתיאבון, דאמרינן לקמן, דפסול לעדות בכל אופן?! אלא נראה כפירוש הקונטרס, דהיינו מקבלי צדקה מן העובדי כוכבים ומזלות

מתני'. הנוטל שכרו לדון דיניו בטלין, ונותן לו שכרו כפועל.

גמ', מנא הני מילי? — אמר רב יהודה אמר רב: דאמר קרא „ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים" (דברים ד) — מה אני בחנם, אף אתם בחנם. ומנין, שאם לא מצא בחנם, שֶׁיִּלְמַד בשכר? — תלמוד לומר: „אמת קנה" (משלי כג). ומניין, שלא יאמר „כשם שֶׁלְּמַדְתִּיהָ בשכר כך אֲלַמְּדֶנָּה בשכר"? — תלמוד לומר „אמת קנה ואל תמכור".

שכרו כפועל. — תנא: כפועל בטל. אמר אביי: כפועל בטל של אותה מלאכה.

אמר

אף על פי שלא באו עדים, שהכניס עדרו לשדה אחר. גזלן דרבנן — כך שנינו במתני'. גזלן דאורייתא — החוטף ממש.
אוכלי דבר אחר — מקבלי צדקה מעובדי כוכבים ומזלות, דהוי חילול השם מחמת ממון, והוי „כרשע דחמס". [לעדות — יהיה הדין לדיינות] [גזלן דרבנן — גזלן מדין דרבנן. גזלן דאורייתא — גזלן מדין תורה, ולא על פי תקנת חכמים.]
מתני'. דיניו בטלין — דיניו שפסק דנים, כלומר כל הדינים, שהן מזמן שקבל משום כדין הראשון, כלם בטלים.
גמ'. כפועל בטל של אותה מלאכה — הבטל ממלאכה, דאם היה עוסק מרגליות, שעבודתו נוחה לעשות ושכרו מרובה, אם אומרים לו: „בטל כך וכך והיבטל היום ממלאכה", — אינו פוחת משכרו אלא דבר מועט, שהרי נוחה היא ואין בה טורח. ואי מלאכה קשה היא, כמו נגר, אם אומרים לו: „אתה נוטל עכשיו שלשה זוזים, בטל

אמר רב יהודה א"ר אסי: גוזרי גזרות שבירושלים היו נוטלין שכרן תשעים ותשע מנה מתרומת הלשכה. לא רצו, — מוסיפין להן. — לא רצו — אטו ברשיעי עסקינן? — אלא לא ספקו, אף על פי שלא רצו, מוסיפין להן.

קרנא הוה שקיל איסתירא מזכאי, ואיסתירא מחייב, ודאין להו דינא. — והיכי עביד הכי, והכתיב „ושוחד לא תקח"? — וכי תימא, הני מילי, היכא דלא שקיל מתרוייהו, דלמא אתי לאצלויי דינא, קרנא, כיון דשקיל מתרוייהו, לא אתי לאצלויי דינא, — וכי לא אתי לאצלויי דינא מי שרי? והא תניא: „ושוחד לא תקח — מה תלמוד לומר? אם ללמד, שלא לזכות את החייב ושלא לחייב את הזכאי, הרי כבר נאמר „לא תטה משפט", אלא אפילו לזכות את הזכאי ולחייב את החייב אמרה תורה — ושוחד לא תקח"? — הני מילי, היכא דשקיל בתורת שוחד, קרנא בתורת אגרא הוה שקיל. — ובתורת אגרא מי שרי, והתנן „הנוטל שכר לדון דיניו בטלין"? — הני מילי אגר דינא, קרנא אגר בטילא הוה שקיל. — ואגר בטילא מי שרי, והתניא „מכוער הדיין, שנוטל שכר לדון, אלא שדינו דין", — היכי דמי? אילימא אגר דינא, — דינו דין? והתנן: „הנוטל שכר לדון דיניו בטלין"; אלא אגר בטילא, — וקתני „מכוער הדיין"? — הני מילי בטילא דלא מוכחא, קרנא בטילא דמוכחא הוה שקיל, דהוה תהי באמברא דחמרא ויהיבי ליה זוזא; כי הא דרב הונא, כי הוה אתי דינא לקמיה, אמר להו: הבו לי גברא, דדלי לי בהדיקאי, ואידון לכו דינא. — א"ר אבהו: בא וראה, כמה סמויות עיניהן של מקבלי שוחד: אדם חש בעיניו, נותן ממון לרופא, ספק מתרפא, ספק אינו מתרפא; והן נוטלין שוה פרוטה ומסמין עיניהן, שנאמר „כי השוחד יעור פקחים".

תנו רבנן: „כי השוחד יעור עיני חכמים", — קל וחומר לטפשין; „ויסלף דברי צדיקים", — קל וחומר לרשעים. מידי טפשים ורשעים בני דינא נינהו? אלא הכי קאמר: „כי השוחד יעור עיני חכמים" — אפילו חכם גדול ולוקח שוחד, אינו נפטר מן העולם בלא סמיות הלב; „ויסלף דברי צדיקים", — אף על פי שצדיק גמור הוא ולוקח שוחד, אינו נפטר מן העולם בלא טירוף הדעת. — כי אתא רב דימי אמר: דרש רב נחמן בר כהן: מאי דכתיב „מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה"? (משלי כט) — אם דומה דיין למלך, שאינו צריך לכלום, יעמיד ארץ,

ואם

גוזרי גזרות שבירושלים היו נוטלין שכרן מתרומת הלשכה — דא דלא כרש"י דפי' „שגוזרי גזרות הם", כדפריך עליה דקרנא, — אומר רבינו תם: מכאן דלא אסור ליטול שכר אלא מבעלי דינים, אבל הכא מהקדש לכו"ע. ורבינו חננאל, דהכא לאו בתורת שכר היו נוטלין, אלא כדרי כל כשה היו יושבין בדין ולא היו עוסקין בשום מלאכה, ולא היה להם במה להתפרנס, והיה תובל על הצבור לפרנסן, אבל קרנא רק לפעמים במקרה היה יושב, ולא היה לו ליטול שכר. ומהלו משום גמי אתי שפיר הא דקאמר בכתובות „תלמידי חכמים בחוכה והלכות חמישי לכהנים היו מקבלין שכרן מתרומת הלשכה", אף על פי ששכר תלמוד תורה אסור ליטול, כדאיתא במסכת נדרים, [אבל מפני שהיו עסוקים בלמוד זה תמיד בכיהמ"ק, נטלו להם את ספוקן כדי לפרנסן, אבל לא כתור שכר].

של זוז, והיבטל היום מלאכה, ועשה מלאכה קלה זו". נותן להיבטל יוטול זוז; והכא נמי, כי הוה אגרא יהיב ליה, שהרי מבטלו ממלאכתו, וכוליה אגרא לא יהיב ליה, שהרי אינו עסוק במלאכה קשה אלא [גוזרי גזרות — דייני קנסות.

לא רצו — שכר; שלא נעסס מספיק, וכו'ל: אטו ברשיעי עסקינן? — וכי יש לנו עסק עם רשעים, שרוצים לאסוף ממון ולעשוק את התרומה הלשכה. תרומת הלשכה — קופת בית המקדש. אלא לא ספקו — לא היה הכסף מספיק לצרכי חייהם. קרנא — שם דיין. הוה שקיל איסתירא מזכאי — היה נוטל איסתירא (שם מטבע) מן הזכאי. לאצלויי דינא — לנטות הדין.] בתורת שוחד — „דלא תחייבני, אם זכאי אני". בתורת אגרא — שכר טורח הדין. אגר בטילא — שכר בשביל שהוא מניח את מלאכתו, שהיה משתכר בה. בטילא דלא מוכחא — שאין בטולו ממלאכתו נכר, כגון שאין לו מלאכה קבועה. דהוי תהי באמברא דחמרא — מריח באוצרות היין, לדעת איזה ראוי להתקיים ואיזה עומד להתקלקל, כדי שידע בעל היין, איזה יין ימכור מיד, ואיזה יכול להמתין עוד, ובשביל זה היו משלמין לו זוזא בעד כל חבית, ובשעה שקרנא יושב בדין, היה מתבטל מפרנסתו זו. והרי זה בטילה הניכר. הבו לי גברא דדלי לי בהדיקאי — תנו לי איש, שידלה מים במקומי וישקה שדותי [בשעה שדה היה]. מידי טפשים ורשעים בני דינא נינהו — וכי דיינים הם,

בינתן

ואם דומה לכהן, שמחזר על הגרנות, יהרסנה. — אמר רבה בר שילא: האי דיינא דשאיל שאילתא פסול למידן דינא; ולא אמרן, אלא דלית ליה לאושולי, אבל אית ליה לאושולי, לית לן בה. — אינו? והא רבא שאיל שאילתא מדבי בר מריון, אע"ג דלא שיילי מיניה? — התם לאחשובינהו הוא דבעי.

אמר רבא: מאי טעמא דשוחדא? — כיון דקביל ליה שוחדא מיניה, איקרבא ליה דעתיה לגביה, והוי כגופיה, ואין אדם רואה חובה לעצמו. — מאי "שוחד"? — "שהוא חד". — א"ר פפא: לא לידון איניש דינא למאן דרחים ליה ולא למאן דסני ליה. דרחים ליה — לא חזי ליה חובא; דסני ליה — לא חזי ליה זכותא. ת"ר: "ושוחד לא תקח", — אינו צריך לומר שוחד ממון, אלא אפילו שוחד דברים נמי אסור, מדלא כתיב "בצע לא תקח". — היכי דמי "שוחד דברים"? — כי הא דשמואל הוה עבר במברא, אתא ההוא גברא, יהב ליה ידיה: א"ל: מאי עבידתיך? — א"ל: דינא אית לי. — א"ל: פסילנא לך לדינא.

אמימר הוה יתיב וקא דאין דינא; פרח גדפא ארישיה, אתא ההוא גברא שקליה. — א"ל: מאי עבידתיך? — א"ל: דינא אית לי. — א"ל: פסילנא לך לדינא.

רבי ישמעאל ברבי יוסי הוה רגיל אריסיה, דהוה מייתי ליה כל מעלי שבתא כנתא דפירי. יומא חד אייתי ליה בחד בשבתא. — א"ל: מאי שנא האידנא? — א"ל: דינא אית לי, ואמינא, אגב אורחי אייתי ליה למר. לא קביל מיניה, אמר ליה: פסילנא לך לדינא. אותיב זוגא דרבנן וקדיינין ליה. בהדי דקאזיל ואתי, אמר: "אי בעי טעין הכי, ואי בעי, טעין הכי". אמר: תפח נפשם של מקבלי שוחד: ומה אני, שלא נטלתי, ואם נטלתי, שלי נטלתי — כך; מקבלי שוחד על אחת כמה וכמה!

רבי

שנותן להם שוחד. ואם דומה לכהן — שמחזר על הגרנות לקבל תרומה. דשאיל שאילתא — שרגיל לשאול בהמות וכלים מבני עירו. דלית ליה לאושולי — שהוא שואל ואין לו מה להשאיל. לית לן בה — אינו שייך לדברינו. אינו? — והא אין הדבר כך? דלא שיילי מיניה — שבני בר מריון לא שאלו אלא כלום. לאחשובינהו — לא לקבל טובה מהם שאל אלא, אלא להראות להם חשיבות וכבוד. מאי טעמא דשוחדא? — מאיזה טעם אסרה תורה שוחד אפילו לזכות את הזכאי? שהוא חד — שהמקבל והנותן הוא אחד. דרחים — שהוא אוהב. דסני — שהוא שונא. במברא — גשר צר. מאי עבידתיך? — וכי יש לך דבר אלי? יהב ליה ידיה — נתן ידו לו להשען עליו. פרח גדפא — נוצת עוף נפלה על ראשו. אריסיה — פועלו בשדהו על מנת לקבל חלק בפירות. מעלי שבתא — ערב שבת. כנתא דפירי — סל מלא פירות. מאי שנא האידנא? — למה הבאת עתה? בהדי דקאזיל ואתי — בכל אשר הלך ובא, היה לבו לזכותו של האריס ונתן לו טענות של זכות *על לבו בשבילו. שלי נטלתי — שהרי משדהו היה האריס מביא לו את

מ"יד החזקה". א) כל דיין, שנוטל שכר לדון, דיניו בטלים, אבל אם היה עוסק במלאכתו ובאו לפניו שנים לדין, ואמר להן: "תנו לי מי שיעשה תחתי עד שאדון לכם", או: "תנו לי שכר בטלתי" — הרי זה מותר; והוא — שיהיה הדבר ניכר, שהוא שכר הבטלה בלבד ולא יותר ויטול. משניהם בשוה זה בפני זה — כגון זה מותר.

ב) לא תקח שוחד – אין צריך לומר לעוות את הדין, אלא אפילו לזכות את הזכאי ולחייב את החייב אסור, ועובר בלא תעשה, והרי בכלל "ארור לוקח שוחד" וחייב להחזיר השוחד, כשיתבענו הנותן.

ג) ולא שוחד ממון בלבד אלא אפילו שוחד דברים. ומעשה בדיין אחד שהיה עולה בדוגית קטנה (לדברי רש"י עבר בגשר צר) לעבור בנהר, ופשט אחד ידו לסייעו בעליתו, והיה לזה דין, ואמר לו הדיין "הריני פסול לך לדון". ומעשה באחד שהעביר נוצה שלעוף מעל רביד הדיין, ואמר לו "הריני פסול לך לדון". ומעשה באחד שהביא מתנה אחת ממתנות כהונה לדיין כהן, ואמר לו "פסול אני לך לדון" (אע"פ שגם בלאו הכי צריך היה אותו הבעל דין לתת את מתנתו לכהן). ומעשה באריס אחד של דיין, שהיה מביא לו תאנים מתוך שדהו מערב שבת לערב שבת, פעם אחת הקדים והביא בחמישי בשבת, מפני שהיה לו דין עם חברו, ואמר לו הדיין: "הריני פסול לך לדין", אע"פ שהתאנים משל דיין היו, אבל, הואיל והביאן שלא בזמנם, נפסל לו לדין.

ד) כל דיין ששאל שאלה פסול לדין לזה שהשאילו. במה דברים אמורים, בשלא היה לו לדיין להשאיל לזה עצמו, אבל היה לו להשאיל, כשר, שהרי גם זה שואל ממנו.

את הפירות. רבי ישמעאל בר אלישע — כהן היה. ראשית הגז — ראשית גז העדר, שמחייבים להפרישו לכהנים. מדוך פלן — מן המקום ההוא [וקרא לו שם המקום]. ומהתם להבא — ר׳ ישמעאל שאל אותו: וכי מן המקום ההוא עד הנה לא מצאת כהן לתת לו את הגז, עד שהטרחת את עצמך לבוא אלי? שדי נטלתי בשרי ראשית הגז שיך לכהנים.

מתני׳. כיצד בודקים את העדים — בדיני ממונות, כגון אמרו, שפלוני חייב לפלוני ממון. מאיימין עליהן — שלא יעידו שקר, שאומרין להם דברי תוכחה. הוא אמר לי — הלוה אמר לי. לא אמר כלום — אין זה כלום, שהלוה יכול לומר, שלא מפני שהאמת הוא חייב לו אמר כך, אבל מפני שלא יחזיקוהו עשיר או מפני טעם אחר. שנים אומרים זכאי וא׳ אומר חייב — זכאי — דכתיב „אחרי רבים להטות“. אפילו שנים מחייבין או מזכין, והשלישי אומר „איני יודע“ — אף על פי שאין דעתו מועלת כאן, שאם גם היה חולק על חבריו הלא היה בטל ברוב, אף על פי כן, אם אמר „איני יודע“, הוי

הוי כמו שאינו בדין, וגמרא הדין בשנים, ואין תלתא בעינן [שלכשיצא — הדין המזכה].

גמ׳. בפנינו הודה — לא נאמר „שמענו שהודה“, אבל „בפנינו הודה“, משמע שהיינו מזומנים לכתחלה להיות עדים בדבר, והיינו דקאמר — מסייע ליה לרב יהודה — ראיה והוכחה לדברי ר׳ יהודה, שאין הודאתו בממון מחייבת אותו לשלם, עד שיאמר לעדים „הוו עדי“, שאילמלא כן יכול הוא לומר לתובע „משטה הייתי בך“. [תניא נמי הכי — שנינו בברייתא ראיה לדברי ר׳ יהודה. מנה לי בידך — אמר האחד לחברו: חייב לי אתה מנה. הן — כן. משטה אני בך — לועג הייתי לך בהודאתי שאינה כן. הכמין לו עדים — הסתיר לו התובע עדים, כדי שישמעו את הודאתו של הנתבע]. פטור — ואף על פי ששמעו העדים את המלוה שהודה, הואיל ולא אמר „אתם עדיי“. ואין טוענין למסית — המסית חברו לעבודת כוכבים, אין טוענין בית דין בשבילו טענת זכות, אלא אם כן הוא בעצמו טוענה. מאן דכר שמיה? — מי הזכיר את שמו? — ואם לא טען — משטה הייתי בך בהודיתי, הלא בכלל כפר את דברי

רבי ישמעאל בר אלישע אייתי ליה ההוא גברא ראשית הגז. — א״ל: מהיכא את? — א״ל: מדוך פלן, — ומהתם להבא לא הוה כהן למיתבא ליה? — א״ל: דינא אית לי, ואמינא, אגב אורחא אייתי ליה למר. — א״ל: פסילנא לך לדינא. לא קביל מיניה, אותיב ליה זוגא דרבנן וקדיינא ליה. בהדי דקאזיל ואתי, אמר „אי בעי, טעין הכי, ואי בעי — טעין הכי“. אמר: תפח נפשם של מקבלי שוחד: ומה אני, שלא נטלתי, ואם נטלתי, שלי נטלתי, כך, — מקבלי שוחד על אחת כמה וכמה!

מתני׳. כיצד בודקים את העדים? — היו מכניסין אותן לחדר ומאיימין עליהן ומוציאין את כל האדם לחוץ, ומשיירין את הגדול שבהן ואומרים לו: „אמור, היאך אתה יודע, שזה חייב לזה? אם אמר: „הוא אמר לי, שהוא חייב לו“, „איש פלוני אמר לי, שהוא חייב לו“ — לא אמר כלום, עד שיאמר: „בפנינו הודה לו, שהוא חייב לו מאתים זוז“. — ואח״כ מכניסין את השני ובודקין אותו. אם נמצאו דבריהן מכוונין, נושאין ונותנין בדבר. שנים אומרים „זכאי“, ואחד אומר — „חייב“ — זכאי; שנים אומרים „חייב“ ואחד אומר „זכאי“ — חייב; אחד אומר — „חייב“, ואחד אומר — „זכאי“, אפילו שנים מזכין, או שנים מחייבין, ואחד אומר „איני יודע“, יוסיפו הדיינין. גמרו את הדבר, היו מכניסין אותן. הגדול שבדיינין אומר: „איש פלוני, אתה זכאי!“ „איש פלוני אתה חייב!“ — ומניין, שלכשיצא, לא יאמר „אני מזכה וחברי מחייבים, אבל מה אעשה, שחברי רבו עלי“? — על זה נאמר „הולך רכיל מגלה סוד“ (משלי יא).

גמ׳. אם אמר: „הוא אמר לי“ כו׳ עד שיאמר: „בפנינו הודה לו, שהוא חייב לו מאתים זוז“. — מסייע ליה לרב יהודה, — דא״ר יהודה אמר רב: צריך שיאמר „אתם עדיי“. איתמר נמי: א״ר חייא בר אבא א״ר יוחנן: צריך שיאמר: „אתם עדיי“. תניא נמי הכי: „מנה לי בידך“ — אמר לו: „הן“! למחר אמר לו: „תנהו לי“ — אמר לו: „משטה אני בך“ — פטור, ולא עוד, אלא אפילו הכמין לו עדים אחורי גדר ואמר לו: „מנה לי בידך“ — אמר לו: „הן“! — „רצונך שתודה בפני פלוני ופלוני“? — אמר: „מתירא אני, שמא תכפני לדון“. למחר אמר לו: „תנהו לי“ — אמר לו: „משטה אני בך“ — פטור. ואין טוענין למסית. מסית מאן דכר שמיה? — חסורי מחסרא והכי קתני: „אם לא טען, אין טוענין לו. ובדיני נפשות, אף על פי דלא טען, טוענין לו. ואין טוענין למסית

דברי הודאתו אתמול, אין טוענין לו טענה זו של זכות, ואמרי ליה בית דין: „לך ושלם אחרי שהודית”, שעלם ההודאה אינו יכול לכפור, שהרי עדים בכאן! — ובדיני נפשות — אם יש טענת זכות, והוא אינו יודע לטעון, טוענין ליה אנן, כלומר בית דין. לפי שלא טען — הנחש, לא טען הקב"ה בשבילו. ולא תגע בו — ודחף הנחש את חוה על האילן [עץ הדעת] עד שנגעה בו, אמר לה: „ראי, שאין מיתה על הנגיעה, וכן אף על האכילה לא תמותי”. [דברי הרב ודברי התלמיד — דברי מי שומעין — כלומר לא היה לה לחוה לשמוע בקולי, אלא בקולו של הקדוש ברוך הוא, ולא היה לאכל, ועל שהסיתיה אין אני צריך להענש. לא שנו — לא אמרו לעיל שפטור הנתבע, אלא דאמר „משטה אני בך” — ומתקן את הודאתו הקודמת, שהיתה לשם שחוק]. לא היו דברים מעולם — „לא הודיתי לך”, — והרי עדים ששמעו הודאתו. הוחזק כפרן — ואינו נאמן. כל מילי דכדי לא דכירי אינשי — דברים של חנם אין אדם זוכר, כלומר, הואיל והודאה דברים בטלים היתה, שהשטה בו, אינו זוכר אותה [אבל אם אחרי שהזכירו לו בכל הפרטים, והוא טוען שלא הודה, הרי דברי העדים כנגדו, ואנן לא טענינן ליה, כדאמרן לעיל.] מיכתב היכי כתבינן? — פסק דין במקום שיש מחלוקת בין הדיינים ונטוי אחרי הרוב: זכאי — פלוני יצא זכאי מלפני בית דין. מדבריהם נזדכה — משמע שהיתה מחלוקת ביניהם, ומתוך דבריהם נזדכה. לשלומי איהו מנתא בהדייהו — אם טעו הטועים והיכן לשלם מביתם, פלוני הנך אמורין בדין הפלוני, אם ישלם חלקו עמהן. מאן דאמר „זכאי”— כתבינן, ולא כתבינן

למסית. — מאי שנא מסית? — א"ר חמא בר חנינא: מפרקיה דרבי חייא בר אבא שמיע לי, שאני מסית, דרחמנא אמר „לא תחמול ולא תכסה עליו” (דברים יג). — אמר רבי שמואל בר נחמן א"ר יונתן: מניין, שאין טוענין למסית? — מנחש הקדמוני, דאמר ר' שמלאי: הרבה טענות היה לו לנחש הקדמוני לטעון ולא טען. — ומפני מה לא טען הקב"ה? — לפי שלא טען הוא. — מאי הוה ליה למימר? — „דברי הרב ודברי התלמיד — דברי מי שומעין? — דברי הרב שומעין”! — אמר חזקיה: מניין, שכל המוסיף גורע? — שנאמר „אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו” (בראשית ג). אמר אביי: לא שנו, אלא דאמר: „משטה אני בך”, אבל אמר: „לא היו דברים מעולם” — הוחזק כפרן. — רב פפא בריה דרב אחא בר אדא הכי אמרי' משמי' דרבא: „כל מילי דכדי, לא דכירי אינשי”. שנים אומרים זכאי וכו'. — מיכתב היכי כתבי? — רבי יוחנן אמר „זכאי”. — ריש לקיש אמר: „פלוני ופלוני מזכין, ופלוני מחייב”. ר' אלעזר אמר: „מדבריהן נזדכה פלוני”. — מאי ביניהו? — איכא בינייהו, לשלומי איהו מנתא בהדייהו, דלמאן דאמר „זכאי”, משלם, ולמאן דאמר „פלוני ופלוני מזכין, ופלוני מחייב” — לא משלם. — ולמאן דאמר „זכאי” משלם? לימא להן: „אי לדידי צייתיתון, אתון נמי לא שלמיתון” — אלא איכא בינייהו, לשלומי אינהו מנתא דידיה — למאן דאמר „זכאי” — משלמי; למאן דאמר „פלוני ופלוני מזכין, ופלוני מחייב” — לא משלמי. ולמאן דאמר „זכאי” משלמי? ולימרו ליה: „אי לאו את בהדן, לא הוה סליק דינא מידי”? — אלא איכא בינייהו משום „לא תלך רכיל בעמך”: רבי יוחנן אמר „זכאי”, משום „לא תלך רכיל”, ריש לקיש אמר „פלוני ופלוני מזכין, ופלוני מחייב” — משום דמיחזי כשיקרא. ור' אלעזר אית ליה דמר ואית ליה דמר, הילכך כתבי הכי „מדבריהם נזדכה פלוני”.

גמר: את הדבר היו מכניסין וכו'. — למאן? אילימא לבעלי דינין, התם

דברי הרב ודברי התלמיד ואם תאמר, אם כן כל מסית יפטור עצמו באותה טענה? יש לומר: דדוקא נחש, שלא נצטוה שלא להסית, ולא נענש אלא לפי שבאה תקלה על ידו [ויכול היה לטעון כך, שבאת התקלה לא באה על ידו, אלא על ידי קלות דעתה של חוה שהיה לה שלא לשמוע בקולו] אבל מסית, שנצטוה שלא להסית, נמצא, כשמסית עובר.

פלוגתייהו. דקסבר „כולם שוין”, ואף הפלוני ישלם עמהם, דהא לא הוה איהו בהדייהו, בתרי לא הוה מיפסק דינא. לשלומי אינהו — לבעל הדין חלקו של דיין ג'. למאן דאמר „פלוני ופלוני מזכין” לא משלמי — דלהכי כתבינן פלוגתא בהדיא [בפירוש] לאודועי דבתרי נגמר דינא, ולא קבלו עלייהו כולא דינא. לא היה סליק דינא מידי — לא הוה נגמר הדין, וכבן אף הפלוני גרם בהזיק. התם קיימי? — בעלי הדינין אלא נשארין בבית דין, שלא [illegible], שמוציאין אותם מבית דין. אין עדותן מתקיימת בבית דין — אין ממש בעדותן לפסוק הדין על פיהם.

לימא

מ"ד התוקה'. א) כיצד מאיימין עליהן ועל עדי ממון? מאיימי עליהן בפני הכל, ומודיעין אותן כח עדות שקר ובושת המעיד בה בעולם הזה ובעולם הבא. ואחר כך מוציאין את כל האדם לחוץ ומשיירין את הגדול שבעדים ואומרין לו: „אמור, היאך אתה יודע, שזה חייב לזה?" אם אמר, שהוא אמר לו „חייב אני לו" או „איש פלוני אמר לי, שהוא חייב לו" — לא אמר כלום, עד שיאמר „בפנינו הודה לו, שהוא חייב לו". ואחר מכניסין את העד השני ובודקין אותו כך. נמצאו דבריהן מכוונין, נושאין ונותנין בדבר.

ב) בית דין שלשה שנחלקו: שנים אומרים „זכאי", ואחד אומר „חייב" — הרי זה זכאי. שנים אומרים „חייב", ואחד אומר „זכאי" — הרי זה חייב. אחד אומר „זכאי", ואחד אומר „חייב", ואחד אומר „איני יודע", או שאמרו שנים „זכאי" או „חייב", והשלישי אומר „איני יודע" יוסיפו הדיינים שנים.

ג) כך היה מנהגם של אנשי ירושלים: מכניסין בעלי דינין ושומעין דבריהם וטענותיהן ומכניסים העדים ושומעין דבריהם; ומוציאין כל אדם לחוץ, והדיינים נושאים ונותנים ביניהם בדבר וגומרין אותו; ואחר כך מכניסין בעלי דינין וגדול שבדיינים אומר: „איש פלוני, אתה חייב", „איש פלוני, אתה זכאי", כדי שלא ידע אחד מבעלי דינין, מי זכה אותו ולא איזה הדיין הוא שחייבו.

התם קיימי? אלא לעדים — כמאן? דלא כרבי נתן? דתניא: „לעולם אין עדותן מצטרפת, עד שיראו שניהן כאחד". — רבי יהושע בן קרחה אומר: „אפי' בזה אחר זה". — ואין עדותן מתקיימת בב"ד, עד שיעידו שניהן כאחד. — רבי נתן אומר: שומעין דבריו של זה היום, וכשיבא חבירו למחר, שומעין את דבריו — לא, לעולם לבעלי דינין, ורבי נחמיה היא, דתניא: רבי נחמיה אומר: „כך היו מנהגן של נקיי הדעת שבירושלים: מכניסין לבעלי דינין ושומעין דבריהן, ומכניסין את העדים ושומעין דבריהם, ומוציאין אותן לחוץ ונושאין ונותנין בדבר". — והתניא: „גמרו את הדבר, מכניסין את העדים"? ההיא דלא כרבי נתן.

ומנין לכשיצא וכו'. — ת"ר: מנין לכשיצא שלא יאמר: „הריני מזכה, וחברי מחייבין, אבל מה אעשה, שחברי רבו עלי?!" — תלמוד לומר: „לא תלך רכיל בעמך", ואומר „הולך רכיל מגלה סוד".

ההוא תלמיד דנפיק עליה קלא, דגלי מילתא דאיתמר בי מדרשא. בתר עשרין ותרתין שנין אפקיה רב אמי מבי מדרשא, אמר: „דין גלי רזיא".

מתני'. כל זמן שמביא ראיה, סותר את הדין. אמר לו „כל ראיות, שיש לך, הבא מכאן ועד שלשים יום", — מצא בתוך ל' יום, סותר, לאחר ל' יום — אינו סותר. — אמר רשב"ג: מה יעשה זה, שלא מצא בתוך ל', ומצא לאחר ל'?! — אמר לו „הבא עדים", ואמר „אין לי עדים"; אמר „הבא ראיה", ואמר „אין לי ראיה", — ולאחר זמן הביא ראיה או מצא עדים, הרי זה אינו כלום. — אמר רבי שמעון בן גמליאל: מה יעשה זה, שלא היה יודע, שיש לו עדים, ומצא עדים; לא היה יודע, שיש לו ראיה, ומצא ראיה?! — ראה שמתחייב בדין, ואמר

קרבו

לימא דלא כרבי נתן - דהא מתני' קתני, שמכניסין את כל העדים ביחד אחרי בדיקת כל אחד מהם, משום דמתחלה, כשבודקים, שומעי דבריו של זה בלא זה. ורבי נחמיה היא — דלאחר בשעת משא ומתן הוו מפקו להו לבעלי דינים. ומוציאין אותן לחוץ — את בעלי הדין. ההיא - ברייתא זו כולהי כלא אליבא דרבי נתן.

מתני'. כל זמן שמביא ראיה — וכו' שנתחייב בבית דין לשלם ממון, או אם היה תובע ממון, ופטרו בית דין את הנתבע, בשביל שלא היו ראיות לתובע על טענותיו, ולאחר זמן מצא ראיה או עדים. סותר את הדין — בית דינו סותרין לו ומבטלין את הדין שפסקו לו. הבא ראיה — עדים או שטר המקיימין את דבריך. הרי אין זה כלום — שכבר אמר „אין לי", וחיישינן שמא זייף (חבר שטר של שקר) שטר או שכר עדים. [ראה שמתחייב בדין — אחר שאמר, שאין לו עדים וכו'

ד) אסור לאחד מן הדיינים, כשיצא מבית דין, לומר: „אני „המזכה", או „המחייב", וחברי חולקין עלי, אבל מה אעשה שרבו חברי עלי". ואם אמר כן, הרי הוא בכלל „הולך רכיל מגלה סוד".

ה) שאל אחד מבעלי דינים לכתוב לו פסק דין, כותבין לו כך: „בא פלוני לבית דין של פלוני עם פלוני בעל דינו, שטענו כך וכך, ויצא זכאי או חייב", — ונותנים לו, ואין מזכירין שם המזכין ולא שם המחייבין, אלא „בית דין של פלוני ... מדבריהם נזדכה פלוני".

„קרבו פלוני ופלוני ויעידוני", או שהוציא ראיה מתחת פונדתו, הרי זה אינו כלום.

גמ'. אמר רבה בר רב הונא: הלכה כרבן שמעון בן גמליאל. ואמר רבה בר רב הונא: אין הלכה כדברי חכמים. — פשיטא? כיון דאמר הלכה כרשב"ג, ממילא ידענא, דאין הלכה כחכמים? — מהו דתימא, הני מילי — לכתחילה, אבל בדיעבד שפיר דמי, — קמשמע לן, דאי עבד, מהדרינן ליה.

אמר לו הבא עדים וכו'. אמר רשב"ג וכו'. — אמר רבה בר רב הונא אמר רבי יוחנן: הלכה כדברי חכמים. ואמר רבה בר רב הונא אמר רבי יוחנן: אין הלכה כרשב"ג. — פשיטא? כיון דאמר, הלכה כדברי חכמים, ממילא ידענא, דאין הלכה כרשב"ג? — הא קמ"ל, דבההיא אין הלכה כרשב"ג, הא בכולהן — הלכה כרשב"ג, לאפוקי מהא דאמר רבה בר בר חנה א"ר יוחנן: כל מקום, שמשנה רשב"ג במשנתנו, הלכה כמותו, חוץ מ„ערב" ו„צידן" ו„ראיה אחרונה".

ההיא ינוקא דתבעיהו לדינא קמיה דרב נחמן. אמר ליה: אית לך סהדי? — אמר ליה: לא. — אית לך ראיה? — אמר ליה: לא. חייביה רב נחמן. הוה קא בכי ואזיל. שמעוה הנך אינשי, אמרו ליה: אנן ידעינן במילי דאבוך. — אמר רב נחמן: בהא אפי' רבנן מודו, דינוקא במילי דאבוה לא ידע.

כי אתא רב שמואל בר יהודה אמר רבי יוחנן: לעולם מביא ראיה וסותר, עד שיסתתם טענותיו, ויאמרו לו „הבא עדים", ואומר „אין לי עדים", „הבא ראיה", ואומר „אין לי ראיה"; אבל באו עדים ממדינת הים, או שהיתה דיסקיא של אביו מופקדת ביד אחר, הרי זה מביא ראיה וסותר.

כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: התוקף את חבירו בדין, אחד אומר „נדון כאן", ואחד אומר — „נלך למקום הוועד" — כופין אותו וילך למקום הוועד

ואין לו ראיה]. קרבו פלוני או פלוני — אפילו רבן שמעון בן גמליאל מודה, שכיון שהיה יודע שכן, ואמר „אין לי", והלא בקרובים הן. פונדתו — חנותו.

גמ'. מהו דתימא — שלא הייתי אומר הלכה ברשב"ג — לפי שלא אמר „אין לי" ואריפא קאי. הני מילי — כל זה — לכתחלה, כלומר לכתחלה צריכין הדיינים לעשות כדברי רבן שמעון בן גמליאל, אבל בדיעבד, אם כבר עשו מעשה כדברי חכמים, שפיר דמי — הרי טוב עשו. מהדרין ליה — מחזירין את הדין והלכה כרשב"ג — אפילו ב„ערב" „צידון", ובלא כדברי ר' יוחנן, דאמר שבשלשה דינים אין הלכה כרשב"ג. [„ערב", „צידון" ו„ראיה אחרונה" — כל אלו שמות הלכות הן, שנחלקו בהן רשב"ג וחכמים במקומות שונים, ו„ראיה אחרונה" זו היא משנתנו, שאמר „אין לי ראיה ואין לי עדים", ואחר זמן הביא ראיה שניה, וקראה אחרונה, לגבי הראשונה. „כל ראיות שיש לך הבא מכאן עד שלשים יום" — בכולהו מחלוקת הלכה כרשב"ג, כפי שנאמר לעיל]. התבעוהו לדינא — הוציאו על ירושתו שטר חוב של אביו. אית לך סהדי? — האם יש לך עדים, שהשטר זה פרוע היה [שאביך שלם בחייו את חובו, הבא מכח שטר זה]. אנן ידעינן במילי דאבוך — אנחנו בקיאין בעסקי אביך, וידוע לנו ששלם. בהא אפילו רבנן מודו — שאף על פי שאמר „אין לי עדים", בכל זאת יכול להביאם עתה כשמצאם. לעולם מביא ראיה וסותר — מי, שפסקו לו בית דין דינו שלא לטובתו, מביא לעולם ראיה וסותר. עד שיסתתמו טענותיו — עד שלא תהיינה לו עוד טענות נגד בית דין ונגד בעל דינו. ואומר אין לי — שאז כבר אינו יכול לסתור פסק דין, כיון שאמר אין לי. אבל באו עדים — ולא כשאמר „אין לי", אינו יכול להביאם עוד, אם הם מקרוב, אבל אם מרחוק באו, כגון ממדינת הים, או שבמקרה מצא דיסקיא של אביו מופקדת אצל אחר, וכדומה ראיות, שלא יכול היה לדעת אותם תחלה, כשאמר „אין לי", יכול להביאם לבית דין וסותר את הדין. דיסקיא — שק של שטרות. התוקף את חבירו לדין — התובע את חבירו לבית דין בשביל חוב ממון. למקום הועד — למקום

חייביה רב נחמן — לית ליה לרב נחמן הא דאמרינן (במסכתא בבא מציעא): אין נזקקין לנכסי יתומים, אלא אם כן רבית אוכלת בהן [אין יורדין לנכסי היתומים לגבות מהם הלואותיהם של אבותיהם, אם לא בשעה שהזמן [illegible] אחרי כן לשלם רבית, כשיגדלו היתומים.], דאמר רב נחמן: מפני מה אמרו אין נזקקין לנכסי יתומים, אבל כיון דבמשנה לא דאמר רב „יתמי, דאכלי דלאו דידהו, ליזלו בתר ביקתייהו" [יתומים, האוכלים את שאינם שלהם, ובנכסים המשועבדים לבעלי חובותיהם ילכו אחרי זה, בשינה פתן] — אני מזקק בית היתומים כאן, ואולי משנה זמן אך על גב דקבלתה „אין מקבלים עדים אלא בפני בעל דין" — גבי קטן, צריך לשלם חוב אביו, מקבלין. ויש גם לומר, שלא אמר „נזקקין לנכסי יתומים", אלא כשיש שטר, „דמקיימין את השטר שלא בפני בעל דין", ולא כאן היה שטר.

הועד. — אמר לפניו ר' אלעזר: רבי, מי שנושה בחבירו מנה, יוציא מנה על מנה?! — אלא כופין אותו ודן בעירו. איתמר נמי, אמר רב ספרא אמר רבי יוחנן: שנים שנתעצמו בדין, אחד אומר "נדון כאן" ואחד אומר "נלך למקום הועד" — כופין אותו ודן בעירו; ואם הוצרך דבר לשאול, כותבין ושולחין. ואם אמר "כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני" — כותבין ונותנין לו. — אמר אמימר: הילכתא, כופין אותו וילך למקום הועד. — אמר ליה רב אשי לאמימר: והא אמר רב אלעזר: "כופין אותו ודן בעירו"?! — הני מילי, היכא דקאמר ליה לוה למלוה, אבל מלוה דקאמר ליה — "עבד לוה לאיש מלוה".

ואם אמר כתבו ותנו לי מאיזה טעם דנתוני — [illegible] כותבין ונותנין לו [illegible]. וכן תמצא (במסכת בבא מציעא דף סט) [illegible] בהדין נעשה תמיד [illegible], [illegible].

למקום הועד הגדולים. מי שנושה בחבירו מנה — המלוה רוצה לגבות את חובו בבית דין, ואם יתחייב לעלות למקום הועד, הרי זה מוציא עוד מנה בשביל המנה שהוא תובע? כותבין ושולחין — למקום הועד. ואם אמר, כתבו — זה שייך בכל דין תורה, אם אחד מבעלי הדין דורש את טעמי הפסק של בית דין בכתב, נותנים לו. הני מילי — הדבר שאמר ר' אלעזר "כופין אותו ודן בעירו". דקאמר ליה לוה למלוה — כשהלוה דורש את המלוה למקום הגדול. אבל מלוה דקאמר — אבל אם המלוה דורש את הלוה למקום הגדול, הרי זה מחייב לעלות עמו לשם, שנאמר "עבד לוה לאיש מלוה" (משלי כב ז).

מ"יד החזקה".

א) מי שנתחייב בבית דין והביא עדים או ראיה לזכותו, סותר את הדין וחוזר הדין. אף על פי שכבר נגמר הדין, כל זמן, שהוא מביא ראיה, סותר. אמרו לו הדיינין "כל ראיות שיש לך הבא מכאן ועד שלשים יום", אף על פי שהביא ראיה לאחר שלשים יום, סותר את הדין: מה יעשה, אם לא מצא בתוך שלשים ומצא לאחר שלשים.

ב) אבל, אם סתם את טענותיו, אינו סותר. כיצד: אמרו לו: "יש לך עדים?" — אמר: "אין לי עדים". — "יש לך ראיה?" — אמר: "אין לי ראיה?" והגיע הדין לחייבו, וכיון שראה שנתחייב, אמר "קרבו, פלוני ופלוני, והעידוני", או שהוציא ראיה מתוך אפונדתו — אין זה כלום, ואין משגיחין על עדיו ועל ראייתו.

ג) במה דברים אמורים, כשהיתה הראיה אצלו והעדים עמו במדינה, אבל אם אמר "אין לי עדים ואין לי ראיה", ולאחר מכאן באו לו עדים ממדינת הים, או שהיתה הדיסקיא של אביו, שהיתה שם שטרות, מופקדת ביד אחרים, ובא זה, שהפקדון אצלו, והוציא לו ראיתו, הרי זה מביא וסותר. ומפני מה סותר? — מפני שיכול לטעון ולומר: זה, שאמרתי "אין לי עדים ואין לי ראיה" — מפני שלא היו מצויין אצלי.

וכל זמן שיכול לטעון ולומר: זה שאמרתי "אין לי עדים ואין לי ראיה" — מפני שלא היו מצויין אצלי, או מפני כך וכך אמרתי "אין לי עדים ואין לי ראיה", והיה ממש בדבריו, הרי זה לא סתם טענותיו, וסותר. לפיכך אם פירש ואמר: "אין לי עדים כלל, לא כאן ולא במדינת הים, ולא ראיה כלל, לא בידי ולא ביד אחרים" — אינו יכול לסתור.

ד) במה דברים אמורים: בגדול שנתחייב, והביא ראיות, והביא עדים אחר שסתם טענותיו, אבל איש, שהוא קטן כשמת מורישו, ובאו עליו טענות מחמת מורישו, אחר שהגדיל, ואמר "אין לי עדים ואין לי ראיה" — ואחר שיצא מבית דין חייב, אמרו לו אחרים "אנו יודעים לאביך עדות, שתסתור בה דין זה", או אמר לו אחד "מורישך הפקיד אצלי ראיה זו" — הרי זה מביא ראיה וסותר, שאין היורש קטן יודע כל ראיות מורישו (והכסף משנה מבאר את העובדא ברב נחמן שבא לפניו יתום קטן לדין, שירש כשהוא קטן, ובא לדין, כשהוא גדול, ובזה נסתלקה קושית התוס' שם).

מתני' דן את הדין, זיכה את החייב וחייב את הזכאי, טימא את הטהור וטיהר את הטמא, — מה שעשה עשוי, וישלם מביתו; ואם היה מומחה לבית דין, פטור מלשלם. ומעשה בפרה שניטלה האם שלה, והאכילה רבי טרפון לכלבים; ובא מעשה לפני חכמים ביבנה, והתירוה, שאמר תודוס הרופא: אין פרה וחזירה יוצאה מאלכסנדריא של מצרים, שאין חותכין את האם שלה, בשביל שלא תלד. אמר ר' טרפון: הלכה חמורך, טרפון! — אמר לו ר' עקיבא: רבי טרפון! אתה מומחה לבית דין, וכל המומחה לבית דין פטור מלשלם.

גמ'. לימא תנן סתמא כר' מאיר, דדאין דינא דגרמי? — אמר רב אילעא אמר רב: כגון שנשא ונתן ביד. — בשלמא „חייב את הזכאי", — כגון שנשא ביד, אלא „זיכה את החייב" היכי דמי, — אי דאמר ליה „פטור אתה", והא לא נשא ונתן ביד? — אמר רבינא: כגון שהיה לו משכון ונטלו הימנו. „טימא את הטהור" — דאגע בהו שרץ, „טיהר את הטמא" — שעירבן עם פירותיו.

אמר

מתני'. ואם היה מומחה לבית דין, פטור מלשלם — שאינו יכול לומר לו: „למה דנת לי, כשאינך בקי בדינין?" האם שלה — הרחם שלה. והאכילה רבי טרפון לכלבים — רבי טרפון ציוה להשליך אותה לכלבים, מפני שחשב, שזו טריפה. ודין הטריפה הוא: כל בהמה, שמחמת איזה חסרון בגופה אינה חיה, נקראת טריפה, וחשב רבי טרפון, שאף זו מחמת חסרון הרחם אינה חיה, והטריפה, כשבאו לשאול אותו, אם כשרה היא, אם לאו. שלא תלד — מפני שפרות שלהן וחזירות שלהן מטילות מאד ומוכרין אותן ביוקר, ורוצין בעליהן, שבמקומות אחרים לא תלדנה כמותן, ובשביל כן חותכין האם שלה, ובכל זה הן חיות ואינן מתות, ומוכח מזה, שאין הבהמה נעשית טריפה בשביל מום זה, שאין החיות תלויה בו. הלכה חמורך, טרפון — הפסדת את חמורך, שצריך אתה למכרו, כדי לשלם לבעל הפרה את היזקו, שגרמת לו בזה, שהטרפת את פרתו, — ולעצמו אמר כך.

גמ'. בשמא — סתם משנה. דדאין דינא דגרמי — בבבא קמא שנויה מחלוקת זו בין ר' מאיר וחכמים, שר' מאיר מחייב לדון דינא דגרמי, ורבנן פוטרין. וגרמי הוא כל היזק, שאין האדם עושה אותו בידים, אבל הוא רק גורם להזיק מכוח, כגון הכי, שבזה שאמר הדיין „חייב אתה", הלא לא החסיר בידים ממון לזה, הלא גורם בדבריו, שזה ישלם לחבירו ממון שלא כדין, וממילא בא לזה היזק על פיו, ולדברי ר' מאיר גם על היזק כזה חייב הגורם, ורבנן סוברין, שאף על פי שאסור לאדם לגרום לחבירו היזק, כמבואר בבבא בתרא, אף על פי כן אין דין תשלומין לזה, ופטור הוא בדיני אדם וחייב בדיני שמים, ואפילו לר' מאיר אין תשלומין אלו אלא מדרבנן, ותיקן רק כשמעשה גרם זו בכונה להזיק. שנשא ונתן ביד — בגלל המעשה מיד זה ינתן לבעל דין, יבכן דיין זה לא גורם בלבד, אבל מזיק ממש. שהיה לו משכון — שהיה לו לתובע משכון מחברו על תביעתו ונטלו הימנו — והדיין לקח אותו ממנו והחזירו לנתבע. דאגע בהו שרץ — הפירות טהורות לפני לשאול עליהן ואמר „טמאות הן", וכדי שלא יסתפק יותר השואל, נטל הדיין שרץ ומגעו בהן ונגע בפירות, שנשאל עליהן. שעירבן עם פירותיו — שטיהר אותן ובעצמו עירב את הפירות, שנסתפקו בטהרתן, עם פירות אחרין טהורין שלו, ואחר כך נתגלה, שהפירות הנשאלין טמאין וטמאו את

מ. „יד החזקה". א) כל דין, שדן דיני ממונות וטעה, בדברים הגלויים והידועים, כגון דינין המפורשין במשנה או בגמרא, חוזר הדין ומחזירין הדבר כשהיה, ודנין בו כהלכה. ואם אי אפשר להחזיר, כגון שהלך זה, שנטל הממון שלא כדין, למדינת הים, או שהיה אלם ואיש חזק, או שטמא דבר טהור או שהורה בכשרה שהיא טרפה והאכילה לכלבים וכיוצא בזה, הרי זה פטור מלשלם, — שאף על פי שגרם להזיק, אבל הלא לא נתכוין להזיק.

ב) טעה בשיקול הדעת, כגון דבר שהוא מחלוקת תנאים או אמוראים ולא נפסקה הלכה באחד מהן בפירוש, ועשה באחד מהן, ולא ידע, שכבר פשט המנהג בכל העולם בדברי השני, — אם היה זה דיין מומחה ונטל רשות מראש גלות, או שלא היה נוטל רשות, אבל קבלו אותו בעלי דינין עליהן, הואיל והוא מומחה, חוזר הדין, ואם אי אפשר להחזיר הדין פטור מלשלם; אחד הנוטל רשות מראש הגולה או הנוטל רשות מבית דין של ישראל בארץ ישראל.

ג) היה הטועה מומחה ולא נטל רשות ולא קבלו אותו בעלי דינין עליהן, או שלא היה מומחה, אבל קבלו אותו בעלי דינין עליהן לדון להן כדין וטעה בשקול הדעת, — אם נשא ונתן ביד, מה שעשה עשוי, וישלם מביתו; אם לא נשא ונתן ביד, יחזור הדין; ואם אי אפשר להחזיר, ישלם מביתו. והלכות אלו נוסדות על סוגיות הגמרא שעל משנה זו „דן את הדין", על המשנה „דיני ממונות ודלעילו" ועל המשנה „אחד דיני ממונות" שלקמן; וטוב, שהתלמידים ישננו את ההלכות הללו, אחרי שלמדו ושננו את כל שלש הסוגיות האלה, ויעמדו על עמק כונת הרמב"ם.

את יתר הפירות, שנתברכו כאן. ותיפוק ליה — הרי יכול להוציא פטור זה על ר' טרפון, שטעה בדיני, משנה אחר, שאפילו לאו מומחה הוא, בכל זה פטור, שהרי טעה בדבר משנה, שספרים שנינו בחולין, שבהמה שניטלה האם שלה כשרה, וכל שטעה בדבר משנה בטל דינו וצריך לחזור ולדון לדין שנית, ובכן יכול ר' טרפון לחזור ולהורות, שהפרה כשרה, ולמה היה לו לשלם? — חדא ועוד קאמר — זה שאמר לו ר' עקיבא הוא הטעם השני, שאמר לו בתחלה טעם אחד, ואמר לו עוד טעם. אי נמי — אפילו בשיקול הדעת טעית — שאפילו גם היה טעותך תלויה לא בדבר משנה, כלומר בהלכה פסוקה, אבל רק תלויה בשיקול הדעת, כלומר בסברה ובנטיית השכל, בענין, שאין דינו ברור, אלא שיש בו מנהג קבוע, גם אז היית פטור מלשלם, שהרי מומחה אתה, וטעות של מומחה איננה פשיעה, אלא אונס, שהוא פטור עליה מלשלם.

מה בין דיני ממונות לדיני נפשות — אף על גב דשניהם בחקירה ודרישה הכתיב „משפט אחד יהיה לכם", — לענין אילו האלו בזכות וחובה אין להשוותם, דלא כדין בדיני ממונות [שבדיני ממונות זכות לזה, הויא חובה לזה, וכן להיפך].

אמר לו רבי עקיבא וכו'. — ותיפוק ליה דטעה בדבר משנה וטועה בדבר משנה חוזר? — חדא ועוד' קאמר: חדא, דטועה בדבר משנה חוזר, ועוד אי נמי בשיקול הדעת טעית, — מומחה לבית דין אתה, וכל המומחה לבית דין פטור מלשלם.

מתני' אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה, שנאמר „משפט אחד יהיה לכם" (ויקרא כד). מה בין דיני ממונות לדיני נפשות? — דיני ממונות בשלשה, ודיני נפשות — בעשרים ושלשה. דיני ממונות פותחין בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות פותחין לזכות, ואין פותחין לחובה. דיני ממונות מטין על פי אחד בין לזכות בין לחובה, ודיני נפשות מטין ע"פ אחד לזכות, ועל פי שנים לחובה; דיני ממונות מחזירין בין לזכות בין לחובה; דיני נפשות מחזירין לזכות, ואין מחזירין לחובה. דיני ממונות הכל מלמדין זכות וחובה; דיני נפשות הכל מלמדין זכות, ואין הכל מלמדין חובה. דיני ממונות המלמד חובה, מלמד זכות, והמלמד זכות, מלמד חובה; דיני נפשות המלמד חובה, מלמד זכות, אבל המלמד זכות, אין יכול לחזור וללמד חובה. דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה; דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום. דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות בין לחובה; דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות, וביום שלאחריו לחובה. לפיכך אין דנין לא בערב שבת ולא בערב יו"ט. דיני ממונות, הטמאות והטהרות מתחילין מן הגדול; דיני נפשות מתחילין מן הצד. הכל כשרין לדון דיני ממונות, ואין הכל כשרין לדון דיני נפשות, אלא כהנים, לוים וישראלים המשיאין לכהונה.

נמ' דיני ממונות מי בעינן דרישה וחקירה? ורמינהו „שטר שזמנו כתוב באחד

מתני'. פותחין — במשאו ומתנו של דין. בין לזכות בין לחובה — באיזה שירצו, אבל בדיני נפשות פותחין לזכות. מטין על פי אחד — מטין את הדין אחר המרובין על פי דיין אחד, כגון שנים אומרים „זכאי", ואחד — „חייב", או איפכא. ודיני נפשות מטין ע"פ אחד לזכות — שנים עשר מזכים ואחד עשר מחייבים זכאי, אבל לחובה אין מטין אחר הרוב, אלא אם כן רבו המחייבין על המזכין שנים. מחזירין — סותרין את הדין לאחר שגמרוהו ויודע טעותו, מחזירין את הדבר בין לזכות בין לחובה. הכל מלמדין — ואפילו תלמידים היושבין לפני הדיינין, ולא נתמנו להיות דיינין על כך. המלמד חובה — דיין שהתחיל תחילה להביא ראיות לחובה, יכול לחזור בו לזכות. דנין ביום — משא ומתן של דין. דיני נפשות גומרים בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה — אם זיכוהו ביום ראשון, פוסקין את דינו מיד, והולך לו, אבל אם לא יכלו לזכותו ביום ראשון, אין פוסקין את דינו לחובה, אלא מלינין את דינו עד למחר, שמא ימצא בלילה זכות. לא בערב שבת — שאין יכולין להמיתו למחר, אם יתחייב, שאין מיתת בית דין דוחה שבת, ולהשהותו משנגמר הדין אי אפשר, מפני עינוי הדין [צער הדין]. הטהרות והטמאות — אם בא אדם לשאול על דבר טהרות, מתחילין מן הגדול, שואלין תחילה לגדול שבדיינים, מה הוא אומר בדבר. מן הצד — מן הקטנים, שמא יחייבנו הגדול, ולא יכלו לחלוק על דבריו, משום „לא תענה על רב" (שמות כג) על דבריו של גדול; „רב" כתיב בלא יו"ד. הכל כשרין — ואפילו ממזר. וישראלים המשיאין לכהונה — המיוחסין והראויין להשיא בנותיהם לכהנים.

באחד בניסן בשמיטה", ובאו עדים ואמרו: "היאך אתם מעידין על שטר זה, והלא ביום פלוני עמנו הייתם במקום פלוני?" — שטר כשר ועדיו כשרין: חיישינן שמא איחרוהו וכתבוהו — ואי סלקא דעתך בעינן דרישה וחקירה, היכי חיישינן "שמא איחרוהו וכתבוהו"? — אמר רבי חנינא: דבר תורה אחד דיני ממונות ואחד דיני נפשות בדרישה ובחקירה, שנאמר "משפט אחד יהיה לכם", ומה טעם אמרו: "דיני ממונות לא בעינן דרישה וחקירה"? — כדי שלא תנעול דלת בפני לוין. — אלא מעתה, טעו לא ישלמו? — כל שכן שתנעול דלת בפני לוין. — רבא אמר: מתני' דהכא בדיני קנסות, ואידך — בהודאות והלואות. — רב פפא אמר: אידי ואידי בהודאה והלואה, כאן בדין מרומה, כאן בדין שאין מרומה; כדריש לקיש, דריש לקיש רמי: כתי' "בצדק תשפוט עמיתך" (ויקרא יט), וכתיב "צדק צדק תרדף" (דברים טז), הא כיצד? כאן בדין מרומה; כאן — בדין שאין מרומה. — רב אשי אמר: מתניתין כדשנין, קראי — אחד לדין, ואחד לפשרה. כדתניא: "צדק צדק תרדף" — אחד לדין, ואחד — לפשרה. כיצד? — שתי ספינות עוברות בנהר ופגעו זה בזה, אם עוברות שתיהן, שתיהן טובעות; בזה אחר זה — שתיהן עוברות; וכן שני גמלים, שהיו עולים במעלות בית חורון, ופגעו זה בזה, אם עלו שניהן, שניהן נופלין, בזה אחר זה — שניהן עולים.

הא כיצד? — טעונה ושאינה טעונה — תידחה שאינה טעונה מפני טעונה, קרובה ושאינה קרובה — תידחה קרובה מפני שאינה קרובה, היו שתיהן קרובות, שתיהן רחוקות, הטל פשרה ביניהן, ומעלות שכר זו לזו.

ת"ר: "צדק צדק תרדף" — הלך אחר ב"ד יפה: אחר ר' אלעזר ללוד, אחר רבי יוחנן בן זכאי לברור חיל. ת"ר: "צדק צדק תרדף" — הלך אחר חכמים לישיבה: אחר ר"א ללוד, אחר רבי יוחנן בן זכאי לברור חיל, אחר רבי יהושע לפקיעין, אחר רבן גמליאל ליבנה, אחר ר' עקיבא לבני ברק, אחר רבי מתיא לרומי, אחר רבי חנינא בן תרדיון לסיכני, אחר רבי יוסי לציפורי, אחר ר' יהודה בן בתירא לנציבין, אחר ר' חנינא בן אחי ר' יהושע לגולה, אחר רבי לבית שערים, אחר חכמים ללשכת הגזית.

גמ'. באחד בניסן בשמיטה — בכך וכך שנה לשמיטה. היאך אתם מעידים — שעל פי דין, אין השטר מועיל בלי חתימת עדים, שהיא, החתימה, היא להם כהגדה בבית דין. חיישינן שמא איחרוהו וכתבוהו — הם אמנם ראו את המלוה לפני אחד בניסן ואיחרו את זמן השטר בהסכמת הלוה והמלוה, ויש נפקא מינה גדולה לענין גביית החוב מנכסי הלוה שמכרן, אם זמן השטר מתחיל קודם. היכי אמר שמא איחרוהו — מכדי דרישה וחקירה לאכחושי קא אתיא, והיכא דקא מיתכחשי קמן ניקו אנן מהדרינן למילתייהו ב"שמא". אמר רבי חנינא וכו' — ומתניתין דקתני דדיני ממונות נריכין חקירה ודרישה הוא קודם שתקנו חכמים, שלא יהא נריכין חקירה ודרישה משום נעילת דלת בפני לוין, והא דקתני, "שטר שזמנו כתוב" — זהוא אחר התקנה. שלא תנעול דלת בפני לוין — שאם תחמור בגביית החוב על ידי חקירות ודרישות העדים, לא ירצה איש להלוות מעות לחברו, ונמצא אתה נועל דלת בפני לוין. טעו — ב"ד בדיני ממונות לא ישלמו, דדילמא אי שבקת להו לדרוש ולחקור, הוה רווחא למילתא, ולא הוו טעו? כל שכן שתנעול דלת — דמתיראין המלוים להפסיד ע"י ב"ד טוען.

רבא אמר — תרוייהו בתר תקנתא דרבנן, ומתניתין בדיני קנסות, דליכא למיחש ל"נעילת דלת", אבל בהודאות והלואות, איכא למיחש ל"נעילת דלת". בהודאות והלואות — בדיני מלוה. מרומה — שבית דין מכירין בתובע זה, שהוא רמאי, או מבינים טענת רמאי בדבריו. בצדק תשפוט — ולא כתיב "בצדק צדק", להזהיר ב"ד לדקדק בו כל כך לדרוש ולחקור. מתנייתא — שפיר איהרלו בחד מהני שינויי, אי כרבי חנינא, אי כרבא, אי כרב פפא. קראי — דרמי להו ריש לקיש, לא קשו, ד"צדק צדק" לאו לדרישא ולחקירה אתי, אלא צדק דין שלך, וצדק פשרה שלך לפי ראות עיניך, ולא תרדוף את האחד יותר מחבירו. שתיהן טובעות — שתדחוק זו את זה. בזה אחר זה — שתעמוד אחת על החוף עד שתעבור חבירתה ואחר כך תעבור היא. מעלות בית חורון — מקום צר ואין דרך לנטות ימין ושמאל. אם עלו שניהן — כגון זה עולה מצד זה, וזה עולה מצד זה. קרובה — לעירה. ומעלות שכר — לאחת, ותידחה. אחר חכמים לישיבה — בית הוועד, ששם בית דין קבוע. לגולה — לפומבדיתא, שעיקר ישיבת בבל שם היתה. אחר חכמים — סנהדרי גדולה.

היכי

דיני

דיני ממונות פותחין וכו׳, דיני נפשות פותחין לזכות. — היכי אמרינן? — א״ר יהודה: הכי אמרינן להו: מי יימר, כדקאמריתו? — אמר ליה עולא: והא חכמינן להו? — וליחכמו — מי לא תניא ,רבי שמעון בן אלעזר אומר: מסיעין את העדים ממקום למקום, כדי שתיטרף דעתן, ויחזרו בהן״? — מי דמי? התם ממילא קא מירתתי, הכא קא דחינן להו בידים? — אלא אמר עולא: הכי אמרינן: ,יש לך עדים להזימם?״ — א״ל רבה: וכי פותחין בזכותו של זה, שהיא חובתו של זה? — ומי הויא חובתו, והתנן ,אין עדים זוממין נהרגין עד שיגמר הדין״ (מכות ה)? הכי אמינא: אילו שתיק האי עד דמיגמר דיניה, ומייתי עדים ומזים להו, הויא ליה חובתו של זה? — אלא אמר רבה: אמרינן ליה ,יש לך עדים להכחישן?״ — רב כהנא אמר: ,מדבריכם נזכה פלוני״. — אביי ורבא דאמרי תרוייהו: אמרינן ליה ,אי לא קטלת, לא תדחל״. — רב אשי אמר: ,כל מי שיודע לו זכות, יבא וילמד עליו״.

דיני ממונות מחזירין וכו׳. ורמינהו: ,דן את הדין, זיכה את החייב, חייב את הזכאי, טימא את הטהור, טיהר את הטמא, — מה שעשה עשוי וישלם מביתו״? — א״ר יוסף: לא קשיא, כאן — במומחה, כאן — בשאינו מומחה. — ובמומחה מחזירין? — והקתני: ,אם היה מומחה לב״ד, פטור מלשלם״? — א״ר נחמן: כאן — שיש גדול הימנו בחכמה ובמנין, כאן — שאין גדול הימנו בחכמה ובמנין. — רב ששת אמר: כאן שטעה בדבר משנה, כאן שטעה בשיקול הדעת, — דא״ר ששת אמר רב אסי: ,טעה בדבר משנה חוזר, טעה בשיקול הדעת אינו חוזר״. — א״ל רבינא לרב אשי: אפילו טעה בר׳ חייא ור׳ אושעיא? — אמר ליה: אין. — אפילו ברבי ישמעאל? — א״ל: אין. — אפילו בדידי ודידך? — א״ל: אטו אנן קטלי קני באגמא אנן?! —

היכי

היכי אמריתו? — בפתיחת זכות, כשקיבלו שהעידו על עדים והרשים יתקדים ישלון לפתח זכות, היכי אמרינן להו לעדים? מי יימר כדקאמריתו — ,שמא בכוונה רעה באתם׳, וזו היא פתיחת זכות לו. והא קא חכמינן להו? — חוכמין אנו את פיהם, כשאנו מכחישין אותן, ויחזרו בהן מתוך כדי דבור? וליחכמו — מאי תיקשי? ליחכמו ולהדרי בהו! מי לא תניא, מסיעין — היו בית דין מסיעין את העדים קודם קבלת עדות ממקום למקום ומחדר לחדר, כשבאין להעיד, אומר להם: ,לא נקבל כאן, אלא כאן׳, וכן מכאן — למקום אחר. אנן דחינן להו — וכתיב (דברים יט) ,ובערת הרע׳. שהיא חובתו של זה — שהרי עדים שהוזמו נהרגין. ומי הויא חובתו? — אי הוו מיתזמו השתא קודם גמר דין, והא תנן וכו׳. הכי אמינא — היכי מזהרינן להאי לחזור אחר עדי הזמה, והא חובתן של אלו היא, דדילמא שתיק האי עד דמיגמר דין, והדר מייתו להו, הלא חייבין העדים מיתה? להכחישן — כגון ,אנו ראינו אותו ההרוג בחוץ חי וקיים׳, דהויא עדות בטילה, דהוא והן [אותו שהעידו בו שהרג והעדים שהעידו] פטורין, דאין ,זוממין׳ אלא ב,עמנו הייתם׳, כלומר, שעדים שהוכחשו אין נהרגים, עד שיוזמו, והזמה היא, שהעדים האחרונים אומרים, שהעדים הראשונים לא היו במקום המעשה באותה שעה אלא ,עמנו הייתם׳ במקום אחר. רב כהנא אמר — כך פותחין בזכות לאחר קבלת עדות, אומר: ,מתוך דבריכם נזכה פלוני׳ — סופו לצאת מב״ד

ומ״ד זכאי, לפי שאין עשוי — יחזיק נשאין יעתון. מה שעשה עשוי — דלמא לא הדר דינא בטיעתו — יש בו כח לחזור, ולא מצי למימר ליה בעל דין: ,אנא כי עשיתי קמא דידך עבדיתי׳. אבל בשאינו מומחה מצי אמר ליה: ,מי יימר דטעמא בתרא דידך עיקר, דילמא קמא עיקר וכהאי הוא דטעית׳? פטור מלשלם — אלמא מה שעשה עשוי, ומיהו פטור מלשלם, דכיון דמומחה הוא היתה לו הרשות לדון ובטעותו אינו אשם כלל, דהוי קרוב לאונס. שיש גדול הימנו — אותו גדול מחזיק דבריו של זה האחרונים, ויש בו כח לבטל. שאין גדול הימנו — לא ליית ליה בעל דין לאהדורי טובתא, ואפילו זה אומר ,טעיתי׳ — לאו כל כמיני׳. שטעה בדבר משנ׳ — בטעותו מלוי בדבר המשנה, אין דינו דין לגמרי וחוזר. בשיקול הדע׳ — לקמן מפרש׳. אפילו טעה ברבי חייא — האי דבר משנה דקאמר מי אמרינן דאפילו טעה בדבר המשנה בתוספתא דבי רבי חייא ורבי אושעיא, שהם סדרו התוספתא וכתבו בה מה ששמעו, ולא הוי עיקר כל כך כמשנתנו ששנאה רבי, שהיה גדול מהם, וכל הישיבה מלויה אללו, על ידי שהוא נשיא, והקדקו עמו בדברים והעמידום על בוריים. אפילו בדרב ושמואל — במימרא דידהו, שפסקו מסברא שלהם, ולא הוי מתני׳, אלא סברא. אטו אנן קטלי קני באגמא אנן — אחרי שאמרתי לך שאף הטועה בדברי האמוראים האחרונים חוזר — מאי גריעותן מדאחריני. קטלי קני — קוצצים קנים ומלקטי עצים. וסוגיא?

היכי דמי שיקול הדעת? — א"ר פפא: כגון תרי תנאי או תרי אמוראי, דפליגי אהדדי, ולא איתמר הילכתא לא כמר, ולא כמר, ואיקרי ועבד כחד מינייהו, וסוגיא דעלמא אולי כאידך, — היינו „שיקול הדעת". איתיבי' רב המנונא לרב ששת: מעשה בפרה של בית מנחם שניטלה האם שלה, והאכילה ר' טרפון לכלבים, ובא מעשה לפני חכמים ביבנה, והתירוה, שאמר תודוס הרופא: „אין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריא של מצרים, אא"כ חותכין האם שלה, כדי שלא תלד". — א"ר טרפון: „הלכה חמורך, טרפון!" — אמר לו ר"ע: „פטור אתה, שכל המומחה לרבים פטור מלשלם". ואם איתא, לימא ליה „טועה בדבר משנה אתה, וטועה בדבר משנה חוזר"? חדא ועוד קאמר: חדא, דטועה בדבר משנה אתה, וטועה בדבר משנה חוזר, ועוד, א"נ בשיקול הדעת טעית, — מומחה לרבים אתה, וכל המומחה לרבים פטור מלשלם. — א"ר נחמן בר יצחק לרבא: מאי קא מותיב רב המנונא לרב ששת מפרה, — פרה הרי האכילה לכלבים וליתה דתיהדר? — הכי קאמר ליה: „אי אמרת בשלמא טעה בדבר משנה אינו חוזר, אלמא — קם דינא, היינו דקא מפחיד ר"ט, וקאמר ליה איהו „מומחה לב"ד אתה, ואתה פטור מלשלם", אלא אי אמרת טעה בדבר משנה חוזר, לימה ליה: כיון דאילו הואי פרה, דינך לאו דינא, ולא כלום עבדת, השתא נמי לא כלום עבדת?! —

רב חסדא אמר: כאן שנטל ונתן ביד, כאן שלא נטל ונתן ביד. — בשלמא „חייב את הזכאי", כגון שנטל ונתן ביד, אלא „זיכה את החייב", היכי משכחת ליה? — דאמר ליה „פטור אתה". — והא לא נטל ונתן ביד? — כיון דאמר „פטור אתה" כמו שנטל ונתן ביד דמי. — אלא מתני' דקתני „דיני ממונות מחזירין בין לזכות בין לחובה", בשלמא לזכות משכחת ליה דא"ל מעיקרא „חייב אתה", והדר נטל ונתן ביד, אלא לחובה היכי משכחת לה? — דא"ל „פטור אתה". — והאמרת „כיון דא"ל פטור אתה — כמי שנטל ונתן ביד דמי"! — הכי קתני — „דיני ממונות מחזירין לזכות שהיא חובה". — דכוותה גבי נפשות „מחזירין לזכות ואין מחזירין לחובה" — מחזירין לזכות, זכות גרידתא, ו„אין מחזירין לחובה" — לזכות שהיא חובה; חובתיה דמאן? — הא לא קשיא, חובתיה

וסוגיא דעלמא באידך — רוב הדיינין נהגין להם דברי השני. לרב ששת — דאמר טעה בדבר משנה חוזר. האם שלה — בית הרחם. האכילה לכלבים — הטריף אותה ואסרה לאכל, אבל נוה להשליכה לכלבים. והתירוה — מפני שאמר תודוס הרופא. אין פרה וחזירה כו' — לפי שמוכות הן, ואין רולין, שיהיו כמותן מצויות במקומות אחרי', וקא חזינן דמתקיימות [שהבהמ' נעשית טריפה על ידי חסרון אבר, שבו תלוי קיומה וחיותה, אבל כיון שרואים אנו, שאחרי נטילת האם שלה, הבהמה קיימת, הרי אין כאן טריפה]. הלכה חמורך, טרפון — כלומר צריך אני למכור את חמורי ולהחזיר פרה לבעלים. טועה בדבר משנה אתה — שהם משנה היא במסכת חולין (דף נד) ניטלה האם שלה כשירה. הכי קאמר ליה — רב המנונא: אי אמרת בשלמא כו'. אלמא קם דינא — כלומר, מה שהורה הורה, ואי נמי אי איתא קמן, לא הדרא מיתכשרא. היינו — דאמר ליה, דאי לאו דמומחה הוא, הוא בעי שלומי. ולא כלום עבדת — דאיהו הוא דאפסיד אנפשיה, שהשליכה לכלבים, ואת לא אפסדיה ליה מידי במאי דפסקת עלה שם טרפות, דהא אי בעית למיהדר הדרת. רב חסדא — מהדר אלעיל, לשנויי מתניתא „דן את הדין". נשא ונתן ביד — מה שעשה עשוי. לא נשא ונתן ביד — אלא

אלא ליה לבעל דין והוא עשה. נשא ונתן — הדיין עלמו גבה מזה ונתן לזה. בשלמא חייב את הזכאי — שפיר מלי לאוקומי „מה שעשה עשוי" כדקתני בה, שנטל מן הזכאי ממש מידו שלא כדין ונתן להוכע. אלא זיכה את החייב — על כרחך לא שייך הכי ליטנא אלא במזכה את הנתבע, שהיה חייב לשלם, ואומר לו „פטור אתה", דאין לשון זכאי אלא לשון נקי ופטור. כיון דאמר לו „פטור אתה" — וזה היה מוחזק בממונו ועכב את הממון על פיו, כמי שנתן ביד דמי. אלא (מחזיר) לחובה — על כרחך משמע, שמתחלה זכהו, וא"ל „פטור אתה" — וקאמר „מחזירין"? חדא קתני — דלעולם לחובה אין מחזירין מאחר שזיכהו, אלא משלם מביתו, ומתני' חדא קתני: מחזירין הדבר לזכותו של זה, אם חייבוהו תחילה, ולא נשאו ונתנו ביד, מחזירין לזכותו, שהוא חובתו של חבירו, שמחייבין אותו להחזיר מה שגבה. דכוותיה גבי נפשות — על כרחך הכי בעי לפרושה ולאתה חילוק בין דיני ממונות לדיני נפשות. זכות גרידתא — שהוא זכות לו ואינה חובה לבעל דינו, כגון חלול שבת או עובד עבודה זרה. ואין מחזירין לחובה — לזכות שהיא חובה — דהא לחובה ממש לא מלית לפרושא, דהא בדיני ממונות נמי ליתא.
חובתיה

חובתיה דגואל הדם. — משום חובתיה דגואל הדם קטלינא ליה להאי? ועוד, מאי „בין" „בין"? קשיא! — רבינא אמר כגון שהיה לו בידו משכון ונוטלו ממנו, „טימא את הטהור" — דאנגע ביה שרץ; „טיהר את הטמא" — שעירבן בין פירותיו

דיני נפשות כו׳. ת״ר: מניין ליוצא מבית דין חייב, ואמר אחד: יש לי ללמד עליו זכות, מניין שמחזירין אותו? — תלמוד לומר „נקי אל תהרג" (שמות כג). ומניין ליוצא מב״ד זכאי, ואמר אחד: יש לי ללמד עליו חובה, מניין שאין מחזירין אותו? — ת״ל „צדיק אל תהרג" (שם). — א״ר שימי בר אשי: וחילופא למסית, דכתיב „לא תחמול ולא תכסה עליו" (דברים יג). רב כהנא מתני מ„כי הרג תהרגנו". בעא מיניה רבי זירא מרב ששת: חייבי גליות מניין? — אתיא „רוצח" „רוצח". — חייבי מלקיות מניין? — אתיא „רשע" „רשע". — תניא נמי הכי: חייבי גליות מניין? אתיא „רוצח" „רוצח". חייבי מלקיות מניין? „אתיא רשע" „רשע".

ואין מחזירין לחובה. א״ר חייא בר אבא א״ר יוחנן: והוא שטעה בדבר שאין הצדוקין מודין בו, אבל טעה בדבר שהצדוקין מודין בו, — „זיל קרי בי רב" הוא.

דיני ממונות הכל כו׳. — „הכל" ואפי׳ עדים? נימא מתני׳ רבי יוסי ברבי יהודה היא ולא רבנן, דתניא „ועד אחד לא יענה בנפש" (במדבר לה) — בין לזכות בין לחובה. — רבי יוסי בר׳ יהודה אומר: „עונה לזכות, ואין עונה לחובה"? — א״ר פפא באחד מן התלמידים ודברי הכל. — מאי טעמא דרבי יוסי בר יהודה? — דאמר קרא „ועד אחד לא יענה בנפש למות" — למות הוא דאינו עונה, אבל לזכות עונה. — ורבנן? — אמר ר״ש לקיש: משום דמיחזי כנוגע בעדותו. — ורבנן האי „למות" מאי דרשי ביה? — מוקמי ליה באחד מן התלמידים; כדתניא: אמר אחד מן העדים „יש לי ללמד עליו זכות", מניין שאין שומעין לו? ת״ל „עד אחד לא יענה". מניין לאחד מן התלמידים שאמר „יש לי ללמד עליו חובה", מניין שאין שומעין לו? ת״ל „אחד לא יענה בנפש למות".

חובתיה דגואל הדם — שקשה בעיניו שזה ניצל. גואל הדם — קרובו של הנהרג. „בין" „בין" — קתני בריש׳ „בין לזכות בין לחובה", אלמא תרתי מילי קתני, ולישנא לפרושא „לזכות שהיא חובה". רבינא — מהדר לאוקימיה לתרוייה דהכא, דמתני׳ — כשלא נשא ונתן ביד, „והן את הדין" — כשנשא ונתן ביד, והקשה לך „זיכה את החייב" מאי נשא ונתן ביד איכא? כגון שהיה לו משכון להוציא מן הנתבע, וזיכה הדיין את הלוה ואמר לו „פטור אתה" — ונטל המשכון מיד המלוה והחזירו ללוה. טימא את הטהור — נמי משכחת לה כשנשא ונתן ביד, — דנגע בהו שרץ, כשבא לישאל לפניו על דבר הספק שנולד לו בטהרותיו, ואמר לו הדיין: טמאים הן, ונטל שרץ והשליך עליהם, שלא יהא עוד ספק בדבר, והן לא היו אלא טהורות. טיהר את הטמא — ונטלן הדיין עצמו ועירבן עם שאר פירות טהורים של בעל, ונמלא בטעה, והרי הכל טמא. נקי — מתמעט מן החטא, ואע״פ שנתחייב בדין. צדיק — מתמעט שנצטדק בדין, ואע״פ שאינו נקי. חייב גליות — הורג נפש בשוגג אינו מומת. אבל גולה לעיר המקלט. חייבי גלות מאי? — מי הוו כדיני נפשות, אי לא? — כתיב בחייבי מיתות (במדבר לה) „ימות הרוצח" וכתיב (שם) בחייבי גלות „לנוס שמה רוצח". „רשע" „רשע" — כתיב בדיני נפשות (שם) „אשר הוא רשע למות", וכתיב בחייבי מלקות (דברים כה) „והיה אם בן הכות הרשע". תניא נמי הכי — בתוספתא תניא נמי הא מילתא דמחזירין לזכות. דבר שאין הצדוקין מודין בו — שאין טעותו מפורש בתורה בהדיא, אלא במשנה או בדברי האמוראים. זיל קרי בי רב הוא — תינוקות של בית רבן יודעין שאינו כלום, והרי הצדוקין — כתה בישראל שלא היו מודים בתורה שבעל פה אלא זהירים בתורה שבכתב. הכל ואפי׳ עדים? — שהעידו עליו יכולין ללמוד עליו ראייה של זכות בדיני נפשות. א״ר פפא — „הכל" דמתניתין לאיתויי תלמידים היושבין שורות לפני הדיינין, קאמר דמלמדין זכות, ואין מלמדין חובה, והכי הכל [ומתניתין אליבא דדברי הכל]. ורבנן — דאמרי אפי׳ לזכות לא יענה משום דנוגע הוא בדבר, שמתחרט בעדותו ודואג שמא יגמר הדין לחובה ומיהדר לא מצי הדרי בהו לאחר כדי דיבור, דכיון „שהגיד, שוב אינו חוזר ומגיד". מוקמי ליה באחד מן התלמידים — אבל בעדים לא מיתוקם, משום נגיעת עדין כדאמרינן. ת״ל „אחד לא יענה בנפש למות" — למות הוא דאינו עונה וכו׳.

דיני נפשות המלמד כו'. — אמר רב: לא שנו, אלא בשעת משא ומתן, אבל בשעת גמר דין מלמד זכות, חוזר ומלמד חובה. — מיתיבי: למחרת משכימין ובאין, המזכה אומר „אני המזכה, ומזכה אני במקומי", המחייב אומר „אני המחייב, ומחייב אני במקומי". המלמד חובה, מלמד זכות, אבל המלמד זכות — אינו יכול לחזור וללמד חובה, — והא למחרת גמר דין הוא? — ולטעמיך, למחרת משא ומתן מי ליכא? כי קתני, בשעת משא ומתן — תא שמע: „דנין אלו כנגד אלו, עד שיראה אחד מן המחייבין דברי המזכין", — ואם איתא, ליתני נמי איפכא? — תנא אזכות קא מהדר, אחובה לא קא מהדר, — ת"ש, דא"ר יוסי בר חנינא „אחד מן התלמידים שזיכה ומת, רואין אותו כאילו חי ועומד במקומו", — ואמאי, נימא „אילו הוה קיים הדר ביה"? — השתא מיהא לא הדר ביה. ת"ש: „שני סופרי הדיינין עומדין לפניהן, אחד מן הימין ואחד מן השמאל, וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין", — בשלמא דברי המחייבין, למחר הוי טעמא אחרינא ובעו למיעבד הלנת דין, אלא דברי המזכין מ"ט? לאו משום דאי הוי טעמא אחרינא לחובה לא משגחינן בהו? — לא כדי שלא יאמרו שנים טעם אחד משני מקראות, כדבעא מיניה ר' אסי מר' יוחנן: אמרו שנים טעם אחד משני מקראות מהו? — א"ל: אין מונין להן אלא אחד. — מנהני מילי? — אמר אביי: דאמר קרא „אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי, כי עז לאלהים" (תהלים סב) — מקרא אחד יוצא לכמה טעמים, ואין טעם אחד יוצא מכמה מקראות. דיני ממונות דנין ביום וכו'. — מנהני מילי? — א"ר חייא בר פפא: דאמר קרא „ושפטו את העם בכל עת" (שמות יח). אי הכי תחילת דין נמי? — כדרבא, דרבא רמי: כתיב „ושפטו את העם בכל עת", וכתיב „והיה ביום הנחילו את בניו" — הא כיצד? — יום לתחילת דין, לילה לגמר דין. — מתניתין דלא כר"מ, דתניא: היה ר"מ אומר: מה ת"ל „על פיהם יהיה כל ריב וכל נגע" (דברים כא) — וכי מה ענין ריבים אצל נגעים? אלא מקיש ריבים לנגעים, מה נגעים ביום, דכתיב „וביום הראות בו" (ויקרא יג) אף ריבים ביום, ומה נגעים שלא בסומין, דכתיב „לכל מראה עיני הכהן" (שם), אף ריבים שלא בסומין; ומקיש נגעים לריבים — מה ריבים שלא בקרובים, אף נגעים שלא בקרובים. — אי מה ריבים בשלשה, אף נגעים בשלשה, ודין הוא: ממונו בשלשה,
גופו

לא שנו אלא בשעת משא ומתן — דבעינן שיעמוד בדבריו לחזור אחר זכיות, שמא ימצא חיזוק לזכות, דשמא לא טעה. אבל בשעת גמר דין — שהיפה כבר הכל ישבעי נגלה בטעה, חוזר ומלמד חובה. דנין אלו כנגד אלו — היכא דנחלקו בדין, שלשים ישבה מחייבין, ושלשים ומזכה מזכין, וקיימא לן „אין מטין לחובה על פי אחד" — דנין בראיותיהן אלו כנגד אלו, עד שיחזור בו אחד מן המחייבין דהוי להו מזכין רובא, אבל לחזור בו אחד מן המזכין לא קתני, ואם איתא, דבגמר דין יכול לחזור וללמד חובה, ליתני נמי איפכא, ועמא „או א' מן המזכין את דברי המחייבין", דהיכא הטייה לרעה על פי שנים. תנא אזכות — ניחא ליה לאהדורי ומיתני משום ליפנא מעליא, והוא הדין נמי איפכא. רואין אותו — לענין המנין. דברי המחייבין — פלוני חייב, ומן הטעם הזה; פלוני זכה, ומן הטעם הזה. בשלמא דברי המחייבין — בעי למיכתב ביום ראשון, ואע"ג דמלי למיהדר, דבעינן לידע למחר הטעמים, משום דאי הדר ביה חד מינייהו מטעמא קמא ומחייב ליה למחר מטעמא אחרינא, בעי לחזור ולעשות הלנת דין בטעמא בטעמא בתרא, אולי יחזור בו הלילה.

אלא דברי המזכין — אם איתא דיכול לחזור בו, למה לי למכתבינהו, אי משום בעת מבא מתן דלמחר, הא מילתא בעלמא היא, כדי שיחזור אחר הזכות, לכתוב „פלוני זכה", למה לי למכתב טעמא? אלא לאו, משום דאי הדר ביה, לא נייתיק ליה. הלכך בעי למיכתב טעמא דלא ליגביה לטעמיה ולימא „בדבר, שהצדוקין מודים בו, הייתי טועה". אין מונין להן אלא אחד — דחד מהנך קראי לאו להכי אתי, דקיימא לן „לא נכתבו שני מקראות לטעם אחד", הילכך חד מינייהו מטעה טעי. אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי — אבל שתים לא דיבר אלהים לשמוע אחת. ביום הנחילו — משפט נחלות, דהיינו דיני ממונות, ביום [פסוק זה „ביום הנחילו" נאמר בתורה גבי איש שהיו לו בנים משתי נשים, אחת אהובה ואחת שנואה, „והיה ביום הנחילו את בניו וכו' לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור" — והנה הנחלה זו, צוואה היא, בעדים ובבית דין, כדרך כל צוואה וכדומה, ואמר „ביום הנחילו", ולא אמר „בהנחילו" — משמע לדרש]. לילה לגמר דין — דכתיב „ושפטו", ועיקר משפט היינו גמ"ד. ריבים — אפי' גמר דין
משמע

גופו לא כ"ש? ת"ל ,והובא אל אהרן הכהן או אל אחד מבניו' וגו' (שם), הא למדת, שאפילו כהן אחד רואה את הנגעים. — ור"מ האי ,ושפטו את העם בכל עת' מאי דריש ביה? — אמר רבא: לאיתויי יום המעונן, דתנן ,אין רואין את הנגעים שחרית, ובין הערבים, ולא בתוך הבית, ולא ביום המעונן, מפני שכהה נראית עזה, ולא בצהרים, מפני שעזה נראית כהה'. — ור"מ האי ,ביום הנחילו את בניו' מאי עביד ליה? — ההוא מיבעי ליה לכדתני רבה בר חנינא קמיה דרב נחמן: ,והיה ביום הנחילו את בניו' — ביום אתה מפיל נחלות, ואי אתה מפיל נחלות בלילה. — א"ל: אלא מעתה מאן דשכיב ביממא, ירתון ליה בניה, ומאן דשכיב בליליא, לא ירתון ליה בניה?! דילמא דין נחלות קאמרת?! כדרב יהודה א"ר, דא"ר יהודה א"ר: שלשה שנכנסו לבקר את החולה, רצו כותבין, רצו עושין דין, שנים — כותבין ואין עושין דין, וא"ר חסדא: לא שנו אלא ביום, אבל בלילה כותבין ואין עושין דין, משום דהוו להו עדים, ואין עד נעשה דיין. — א"ל: אין, הכי קאמינא. דיני נפשות דנין ביום וכו'. — מנהני מילי? — א"ר שימי בר חייא: אמר קרא ,והוקע אותם לה' נגד השמש' (שמואל ב כא). דיני ממונות גומרין בו ביום כו' דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה. — מנהני מילי? — א"ר חנינא: דא"ק ,מלאתי משפט, צדק ילין בה, ועתה מרצחים' (ישעי' א). — ורבא אמר מהכא: ,אשרו חמוץ' (שם) — אשרי דיין, שמחמיץ את דינו. — ואידך? — ,אשרו חמוץ', ולא חומץ. — ואידך האי מלגזתי

ואין עד נעשה דיין — [illegible] יש מפרשים משום דהוי ליה עדות, שאין יכול להזימה, דכיון שהוא עצמו עד ודיין לא יקבל הזמה על עצמו. ועל טעם זה קשה להר"ר יצחק דאורליינש, דאלא מעתה, עדים הקרובים לדיינים לא יעידו בפניהם, דהוי לה עדות שאי אתה יכול להזימה, שהדיינים קרוביהם לא יקבלו הזמה עליהם, אלא על כרחך יכולים להזימם בבית דין אחר, הכא נמי יכולין להזימם בבית דין אחר? — ורבנו שמואל בר מאיר [הרשב"ם] מפרש, משום דכתיב ,ועמדו שני האנשים לפני ה'' ואמרינן בשבועות — ,שני האנשים' אלו העדים; ,לפני ה'' אלו הדיינין, — משמע שיעמדו העדים לפני הדיינין, ולא שיהא עדים בעצמם יושבין ודנין.

אשרו חמוץ ולא הומץ — פ"ה לכדדרשינן בבבא קמא (דף מו ע"ב) מנין שמזקקין לתובע תחילה, כגון שתובע את חבירו שהלוהו מנה, והוא משלם, וזה טוענו ,מבכון היה לי בידך ונתקלקל או הכד' — מזקקין לתובע תחילה עד שיוציא ממונו בידו, ואח"כ מזקקין לדין המבכון, ואע"ג דלמפרוהי כי דינא תרי זימני לא מטרחינן, כדאמר בפרק המקבל (דף קי) בההוא שטרא דהוה כתיב ביה שנין פתחא ומלוה אמר ג' ולוה אמר ה', ומסיק ,והיכא דקדים מלוה ואכל פירי דג' שנין, לא מפקינן מיניה משום דלמפרוהי כי דינא בתי זימני לא מטרחינן' — התם היינו טעמא דמסיק — ,מילתא דעביד לאיגלויי', אבל הכא משום דברים בעלמא, דקאמר ליה לאיבתתובי, לא בעינן תלהוציא מידו. מיהו תימא: היכי דמי, אם יש לו עדים מזומנין ללוה, או שטוען דבתוך ל' יום יביא עדים, נותנין ליה, דאפי' שואל זמן לפרוע יהבינן ליה זמן ל' יום? ואי טוען, שיביא עדים לאחר שלשים יום, שלא קרא נמי לא ליתיבן ליה? וכי ימתינו לאחר שנה או שנתים? וצריך לומר ולדחוק דאמר פלוני ופלוני היה שם ויודע בזכותי, וידוע דהכי הוא. ור' יצחק בן אברהם פירש, דמזקקין לתובע תחילה, היינו לקבל עדיו תחילה, ונפקא מינה, אם ימותו עדיו של נתבע או ילכו למדינת הים. ויש מפרשים, שזה תובע שהגזל בו, והנתבע אומר, שיביא עדים היום או למחר כמנין שאר הבישות שיש לו שלו מזקקין לתובע תחילה, דקיימא לן בפרק התגזל (דף לא) דאין נותנין זמן להבאת [לומר דאין נותנין זמן לגרשין כמנין הביעה של הגזלה].

משפט. לאיתויי יום המעונן — אע"ג דלראיית נגעים לא חזי, לשפוט חזי. שחרית ובין הערבים — אין בה אור החמה קיים. מפני שכהה נראית עזה — ומטמאין ליה שלא כדין. ולא בצהרים — שאור החמה חזק ומבלבל את העינים, ואתי לטהר את הטמא. מאי עביד ליה — הא נפקא ליה מהיקשא. ואי אתה מפיל וכו' — מפרש לה והזיל. דילמא דין נחלות קאמרת, דביום הויא צוואת מת דין פסוק, ואין צריך עוד לדיינין, ובלילה — לא הוי דין פסוק, וצריך דיינין, והללו, שבשמעו צוואת המת, יעידו בפניהם. רצו כותבין — בלשון עדות, והיורשים יבאו לב"ד, וב"ד יעשו כפי הצוואה. רצו עושין דין — מקיימין את צוואת המת בתור דיינין. שנים אין עושין דין — דמתחילתן לא נראו להיות לדיינין. אבל בלילה — שאז אין ראוי לדון, כותבין ואין עושין דין אפי' למחר, שמתחילתן לא נראה לישב לשם דין. דהוו להו עדים — שבלילה כששמעו את הצוואה אי אפשר להם היה להעשות דיינים, וממילא נעשו רק עדים, ואין עד נעשה דיין. צדק ילין בה — רגילין היו מתחילה להלין את הדין, כדי לצדקו, ועתה, כשאינן עושים כן, הרי הן כמרצחין. שמחמיץ את דינו — שמשהא אותו ומלינו, כדי להוציאו לאמיתו. ואידך — מיבעיא ליה לכך דתניא דאמר בב"ק (דף מו. ע"ב) מנין שמזקקין לתובע תחילה — כגון התובע את חבירו לדין, שהלווהו והוא משלם, וזה טוענו ,מבכון היה לי בידך ונתקלקל או הכד' — מזקקין תחילה ב"ד לתביעת התובע עד שיוציא ממונו בידו, ואח"כ מזקקין לדין המבכון. ,אשרו חמוץ' — המזיקי את הנגזל, ולא

"מלאתי משפט", מאי עביד ליה? — כדרי' אליעזר א"ר יצחק, דאמר ר' אליעזר אמר ר' יצחק: כל תענית, שמלינין בו את הצדקה, כאילו שופך דמים, שנאמר "מלאתי משפט צדק" וגו'; וה"מ — בריפתא ותמרי, אבל בזוזי, חיטי ושערי לית לן בה.

לפיכך אין דנין כו': מ"ט? — משום דלא אפשר: היכי ליעביד? לידייניה במעלי שבתא וליגמריה לדיניה במעלי שבתא? דילמא חזו טעם לחובה, ובעו למיעבד הלנת דין!? לידייניה במעלי שבתא וליגמריה בשבתא וליקטליה בשבתא? אין רציחה דוחה את שבת! וליקטליה לאורתא? "נגד השמש" בעינן! וליגמריה לדיניה בשבתא וליקטליה בחד בשבתא? נמצא אתה מענה את דינו! נדייניה במעלי שבתא וניגמריה בחד בשבתא? מינשו טעמייהו! ואע"ג דשני סופרי הדיינין עומדין לפניהם וכותבין דברי המזכין ודברי המחייבין — נהי דבפומא כתבין, ליבא דאינשי אינשי! הילכך לא אפשר. [ותהא] רציחה דוחה] את השבת מקל וחמר — מה עבודה שדוחה את השבת, רציחה דוחה אותה, שנאמר "מעם מזבחי תקחנו למות" (שמות כא), שבת שנדחית מפני עבודה, אינו דין, שתהא רציחה דוחה אותה? — אמר רבא: כבר פסקה תנא דבי רבי ישמעאל, דתנא דבי רבי ישמעאל: "לא תבערו אש בכל מושבותיכם" (שמות לה), מה ת"ל? מכדי שבת חובת הגוף הוא, וחובת הגוף נוהגת בין בארץ בין בחו"ל, "מושבות", דכתב רחמנא, למה לי? — משום רבי ישמעאל אמר תלמיד אחד: לפי שנאמר "כי יהיה באיש חטא משפט מות והומת" (דברים כא) — שומע אני, בין בחול בין בשבת, והא מה אני מקיים "מחלליה מות יומת" (שמות לא)? — בשאר מלאכות, חוץ ממיתת בית דין, או אינו אלא אפי' מיתת ב"ד? ומה אני מקיים "והומת"? — בחול, אבל לא בשבת!? או אינו אלא אפילו בשבת!? — ת"ל "לא תבערו אש

ולא את הנגל. כל תענית וכו' — רגילין היו בלילי תענית לפסוק צדקה, ויהיו עניים נזונים לבקר, ואם ילינו, כאילו עניים רעבים, בנפשו על בך. וה"מ — במקום שרגילין לחלק ריפתא ותמרי, דבר המוכן לאכול.
אבל בזוזי, חיטי ושערי — לא נפשו העניים עליהם כולי הלילה, ולית לן בה עד למחר. דילמא חזו טעם — ליה לחובה, ובעי למיעבד הלנת דין, ונמצא גמרו בשבת, ואי אפשר כדמפרש, דאין מיתת ב"ד דוחה שבת.
אין רציחה דוחה שבת — אין מיתתן של חייבי מיתות דוחה שבת. נדייניה במעלי שבתא וניגמריה בחד בשבתא — וכל זמן שלא נגמר הדין, לא הוי עינוי הדין דכל שעה מצפה להצלה, אבל משנגמר, כל היום מצפה למיתה, והוי עינוי הדין.
מינשו — ישכחו. מינשו טעמייהו — שבטלו ונתנו וידקדקו כיום ראשון. נהי דבפומא כתבין — אמת שכותבין את כל שאמר בפיו.
ליבא דאינשי אינשי — אבל הלב של האדם שוכח את מהלך המחשבות וסדר הראיות, שמתוך דבריהם אינם נמסרים לכתב]. ואף על גב שסופר הדיין ליסוד טעמו של זכות, אבל נשכח מלבו ישובו לטעמו, ואין יכול לתת טעם הגון ולייסב את דבריו כהוגן כבראשונה.
רציחה דוחה את העבודה — דכתיב "מעם מזבחי תקחנו למות", והכי, שאם היה כהן רוצה ורוצה לעבוד, מוציאין אותו לידון בב"ד, ואפילו שלא יורידוהו מעל המזבח ממש, אם כבר התחיל, דכתיב "מעם מזבחי" ולא "מעל". כבר פסקה — דלא תהא שבת. מה ת"ל? — כל היכא דכתיב "מושבותיכם", בא ללמדך "בכל מקום שאתם יושבין", ולרבות חובה לארץ. חובת הגוף היא — חובה המוטלת על האדם, ולינה מוטלת על הקרקע, כגון מלות שביעית, ולא על פירות קרקע, כגון ערלה וכלאים ותרומות ומעשרות, ותנן בפ"ק דקידושין (דף לו) "כל מצוה התלויה בארץ — כלומר, על הקרקע ופירותיו, אינה נוהגת אלא בארץ, ושל שאינה תלויה בקרקע — בין בארץ בין בחו"ל. שומע אני — "והומת" בין בחול בין בשבת, דהתי לך מק"ו מעבודה כדאמרינן לעיל. או אינו אלא אפילו בשבת — קאי אדר "והומת".

ולינמריה לדיני' בשבתא — אע"ג דתנן בפ' מפילין שאין דנין בשבת מתקנת חכמים, הייני דוקא דיני ממונות, גזירה שמא יכתוב, אבל דיני נפשות אין לאסור מטעם זה, שכבר כתבו מלהתחיל דברי המזכין ודברי המחייבין.
שנאמר מעם מזבחי — ואפי' אין שם כהן ראוי לעבוד את העבודה, נידחית. ואם תאמר, דמה שרציחה דוחה את העבודה, לאו משום דרציחה דוחה את העבודה, אלא משום דגברא [איני ראוי] לא חזי, כדאמרינן (ברכות דף לב) כהן שהרג את הנפש לא ישא כפיו, שנאמר (ישעיה א) "ידיכם דמים מלאו", וכ"ש עבודה? ויש לומר, דעל כרחך הוי, דהא לא מיהל [פסול] לעבודה, ונשיאות כפים הותרה בעלמא היא. ועוד י"ל, דשאני נשיאות כפים, לפי שהרג בידיו, ואין קטיגור נעשה סניגור, כדכתיב בההוא קרא "ובפרשכם כפיכם אעלים עיני" וגו'.

והיה

דיני נפשות מתחילין מן הצד — משום לא תענה על רב, אבל בדיני ממונות לא חיישינן, שהיה דרך שאלה ישאלון לשנות: ואפשר „לא תענה על רב׳ בדיני נפשות כתיב, ולא בדיני ממונות: ועי׳ דלגמרי׳ קאי נמי אדיני ממונות נותן התיקון זה לשון, „כבית דין גומרי׳.

אין מונין להן אלא אחד — משום קידוש החדש ועיבור השנה אילטריך לומר זה, דלמנין דין פשיטא דאין קרובים כשרים כיתה לדון.

והיה אלה לכם — בפרשת רוצחים כתיב גבי מיתות ב״ד. **ואמר רחמנא לא תבערו** — אפילו לשריפת מיתת ב״ד. **מתחילין מן הצד** — מפני ענוה יתירה שהיתה ברבי. **לא תענה על רב** — כתיב בלא יו״ד, משמע „לא תחלוק על מופלא של ב״ד׳, הילכך לא מתחילינן מיניה, דלמא חזי ליה חובה ולא פליגא עילויה; ומתחילין מן הצד שישמע אחד דברי אחד מן המזכים ויסכים עמו. **שונה אדם לתלמידו** — ומראה לו פנים לזכות ולחובה בתוך הדין ודן עמו ומנה עמו או לזכות או לחובה, ומטין הדין ע״פ התלמיד, כאחד מן הדיינין. **הטמאות והטהרות**, שהוראתן ביחיד, ואין בהן מנין, אלא א״כ חולקין, וצריך לעמוד למנין, אם רבו המטמאין או המטהרין — מונין את האב ובנו, או את הרב ותלמידו כשנים, אבל דיני ממונות ונפשות ומכות, שמנין שלהם אף בתחילת הדין, מן התורה, שממון צריך שלשה, ודיני נפשות עשרים ושלשה, וכן קידוש החדש, שצריך שלשה, וכן עיבור השנה, שצריך שלשה, חמשה ושבעה, — אין האב ובנו כשירין זה עם זה, ולא הרב ותלמידו נמנין אלא אחד, וסיפא דברייתא „לא ישב בלידו, ואפילו בשתק, אלא יעמוד והולך לו׳. [אין מונין להן אלא אחד -- הפסר למנות מהן אל בית-דין אלא אחד מהן]. **כי קאמר רב** -- דתלמידו נמנה? לא אמר, אלא כגון רב כהנא ורב אסי. דלגמריה הוו צריכי — למה ששמעו מרבו. **אבל לסבריה** — גמלא רהיות ולישב הטעמים אינן צריכין, הילכך נברא כלפי נפשיה הוא, דלאו משום גמרא, דשמעו מיניה, כל ישראל נמי ממשה קבלו! ואין אלו טעמים מחכמת לבו, הילא, אם היתה חכמתו מפי רב אחר, הוי אומר טעם אחר

איש בבל מושבותיכם׳, ולהלן הוא אומר „והיה אלה לכם לחקת משפט לדורותיכם בכל מושבותיכם׳ (במדבר לה) — מה מושבות האמור להלן — ב״ד, אף מושבות האמור כאן — ב״ד, ואמר רחמנא „לא תבערו אש בכל מושבותיכם׳! דיני נפשות מתחילין מן הצד. - מנא הני מילי? — אמר רב אחא בר פפא: אמר קרא „לא תענה על רב׳ (שמות כג) — לא תענה על רב. אמר רב: שונה אדם לתלמידו ודן עמו בדיני נפשות. — מיתיבי: „הטהרות והטמאות — האב ובנו, הרב ותלמידו מונין להם שנים. דיני ממונות, ודיני נפשות, ודיני מכות, קידוש החדש, ועיבור שנה — אב ובנו, הרב ותלמידו אין מונין להן אלא אחד׳ — כי קאמר רב? כגון רב כהנא ורב אסי, דלגמריה דרב הוו צריכי, ולסבריה דרב לא הוו צריכי.

מ״יד החזקה״.

א) מה בין דיני ממונות לדיני נפשות? — דיני ממונות בשלשה; דיני נפשות בעשרים ושלשה. דיני ממונות פותחין בין לזכות, בין לחובה; דיני נפשות פותחין לזכות, ואין פותחין לחובה. דיני ממונות מטין על פי אחד בין לזכות, בין לחובה; דיני נפשות מטין על פי אחד לזכות, ואין מטין על פי אחד לחובה. דיני ממונות מחזירין בין לזכות, בין לחובה; דיני נפשות מחזירין לזכות, ואין מחזירין לחובה. דיני ממונות הכל ראויים ללמד זכות או חובה — בין הדיינים, ובין התלמידים; דיני נפשות הכל מלמדין זכות ואפילו התלמידים, ואין הכל מלמדין חובה אלא הדיינים. דיני ממונות הדיין, המלמד חובה, חוזר ומלמד זכות, והמלמד זכות חוזר ומלמד חובה; דיני נפשות המלמד חובה חוזר ומלמד זכות, אבל המלמד זכות אין יכול לחזור וללמד חובה, אלא בשעת גמר דין יכול הוא לחזור ולהימנות עם המחייבין. דיני ממונות דנין ביום וגומרין בלילה; דיני נפשות דנין ביום וגומרין ביום. דיני ממונות גומרין בו ביום בין לזכות, בין לחובה; דיני נפשות גומרין בו ביום לזכות וביום שלאחריו לחובה.

ב) לפיכך אין דנין דיני נפשות לא ערב שבת ולא ערב יום טוב, שמא יתחייב מיתה, ואי אפשר להרגו למחר, ואסור לענות את דינו ולהניחו אחר השבת, אלא אוסרין אותו עד אחר השבת ומתחילין בדינו.

ג) דיני ממונות ודן הטומאות והטהרות מתחילין מן הגדול שבדיינים ושומעין את דבריו; דיני נפשות מתחילין מן הצד, ואין שומעין דברי הגדול אלא באחרונה.

ד) הכל כשרין לדון דיני ממונות, אפילו גר, והוא — שתהיה אמו מישראל. וגר דן את חברו הגר, אף על פי שאין אמו מישראל. וכן הממזר והסומא באחת מעיניו כשר לדון דיני ממונות. אבל בדיני נפשות אין דנין אותן אלא כהנים, לוים וישראלים, המשיאין לכהונה; ולא יהיה אחד מהן סומא, אפילו באחת מעיניו.

מסכת אבות.

פתיחה.

לשון הרמב"ם.

כאשר נשלם לו מה שהיה צריך אל השופט, התחיל באבות, ועשה זה לשני ענינים:

האחד, כדי להודיע, שהחכמה והקבלה אמת ונכונה, וקבלוה עם מעם, לפיכך ראוי לכבד החכם [ויהכן] ולהושיבו במעלה נכבדת, בשביל שהגיע ההוראה אליו; שהוא בדורו, כמו אלו בדורם. וכן אמרו [ר"ה כ"ה]: „אם באנו להקיר אחר ב"ד של ר"ג וכו'". ואמרו: „יפתח בדורו, כשמואל בדורו". ובענין זה יש מוסר גדול לבני אדם, שלא יאמרו: „מדוע נקבל משפט פלוני או תקנת דיין פלוני?" ואין הדבר כן, שהמשפט אינו לפלוני השופט, אלא להקב"ה, שצוה אותנו בו, כמ"ש [דברים א']: „כי המשפט לאלהים הוא", אבל הכל משפט אחד וקבלוהו איש מפי איש הדורות החולפים.

והענין השני: שהוא רוצה לזכור במסכתא זו מוסר כל חכם מן החכמים ע"ה, כדי שנלמד מהם המדות הטובות. ואין אדם צריך לזה הדבר כמו הדיינים. שעמי הארץ, כשלא יהיו בעלי מוסר, אין ההיזק לכל הרמון, אלא לבעליו בלבד, אבל השופט, כשלא יהיה בעל מוסר וצנוע, יזיק עצמו ויזיק לבני אדם.

לפיכך היה תחלת דבריו במסכת אבות מוסר הדיינים, כמו שאמר: „הוו מתונים בדין", וצריך שיוסר השופט בכל הענינים, שיש במסכת אבות, כגון:

א) שיהיה מתון בדין ואל ימהר פסק דין, שאפשר שיהיה בדין ההוא ענין נסתר, כמו שאמרו ע"ה: „דין מרומה".

ב) ואין לו להאריך הדין כמו כן, כשידע שאין בו דבר נסתר, שזה נקרא: „עינוי הדין".

ג) ויש לו להשתדל בחקירת העדים ולהזהר בשעת החקירה, שלא ילמדו העדים מדבריו מה שיסייעם על ענינם.

ד) ואין ללמד טענה לבעל הריב, וזה נקרא: „עורכי הדיינים".

ה) ואל יחלל נפשו בחברת עמי הארץ, שמא יהיה לבוז.

ו) ואל יתעלם מבני אדם, עד שלא יוכלו לראותו בכל עת שיצטרכו אליו, שמא יאבד האביון.

ז) ואל יבקש מנוחה ותענוגים פן יאבד האמת, ואל תמשכהו התאוה.

והאריך מאד במוסר הדיינים.

ואחר שנראה, שהשופט צריך לכל אלו המוסרים, כדי להוסר בהם, א"כ מה נחמד ונכון היה תיקון מסכת אבות אחר מסכת סנהדרין, ומה שנלוה אליה, לפי שהיא כוללת אלה המוסרים. ועוד נוסף עליהם ענינים אחרים המביאים לידי פרישות מן העולם ובבוז העולם. ע"כ.

וקרא למסכת זו בשם „אבות", כי על האמת החכמים הם האבות, כענין שאמר אלישע: „אבי, אבי" על אליהו זכרונו לברכה. וכן נקראו התלמידים „בנים", שנאמר: „ושאר ישוב בנך" (ישעיה ז' ג').

(תוספת יום טוב).

א מֹשֶׁה

קִבֵּל תּוֹרָה מִסִּינַי וּמְסָרָהּ לִיהוֹשֻׁעַ, וִיהוֹשֻׁעַ – לִזְקֵנִים, וּזְקֵנִים – לִנְבִיאִים, וּנְבִיאִים מְסָרוּהָ לְאַנְשֵׁי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. הֵם אָמְרוּ שְׁלשָׁה דְבָרִים: הֱווּ מְתוּנִים בַּדִּין, וְהַעֲמִידוּ תַלְמִידִים הַרְבֵּה, וַעֲשׂוּ סְיָג לַתּוֹרָה.

ב שִׁמְעוֹן הַצַּדִּיק הָיָה מִשְּׁיָרֵי כְנֶסֶת הַגְּדוֹלָה. הוּא הָיָה אוֹמֵר: עַל שְׁלשָׁה דְבָרִים הָעוֹלָם עוֹמֵד: עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל גְּמִילוּת חֲסָדִים.

ג אַנְטִיגְנוֹס אִישׁ סוֹכוֹ קִבֵּל מִשִּׁמְעוֹן הַצַּדִּיק. הוּא הָיָה אוֹמֵר: אַל תִּהְיוּ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁין אֶת הָרַב עַל־מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, אֶלָּא הֱווּ כַּעֲבָדִים הַמְשַׁמְּשִׁין אֶת הָרַב שֶׁלֹּא עַל־מְנָת לְקַבֵּל פְּרָס, וִיהִי מוֹרָא שָׁמַיִם עֲלֵיכֶם.

ד יוֹסֵי בֶּן־יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה וְיוֹסֵי בֶּן־יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם קִבְּלוּ מֵהֶם. יוֹסֵי בֶּן־יוֹעֶזֶר אִישׁ צְרֵדָה אוֹמֵר: יְהִי בֵיתְךָ בֵּית־וַעַד לַחֲכָמִים,

והוי

פרק א **א משה** קבל תורה מסיני — אומר אני לפי שמסכת זו אינה מיוסדת על פי׳ מצוה ממצות התורה, כשאר מסכתות שבמשנה, אלא כולה מוסרים ומדות, וחכמי אומות העולם גם כן חברו ספרים כמו שבדו מלבם בדרכי המוסר, כיצד יתנהג האדם עם חבירו, לפיכך התחיל התנא במסכת זו: „משה קבל תורה מסיני״ — לומר לך, שהמדות והמוסרים שבזו המסכת, לא בדו אותם חכמי המשנה מלבם, אלא אף אלו נאמרו בסיני. מסיני — ממי שנגלה בסיני. לזקנים — שהאריכו ימים אחרי יהושע ואותם הזקנים לזקנים אחרים עד שהגיעו לתחלתם של נביאים, שהן עלי הכהן ושמואל הרמתי. לאנשי כנסת הגדולה — ק״ך זקנים היו, זרובבל, שריה, רעליה, מרדכי, בלשן, שהיו בימי עזרא, כשעלו מן הגולה בבית שני, ומכללם חגי, זכריה ומלאכי, ונחמיה בן חכליה וחבריהם. הם אמרו שלשה דברים — הרבה דברים אמרו, אלא שלשה דברים הללו אמרו, שיש בהם קיום התורה. הוו מתונים בדין — שאם בא דין לפניך פעם ושתים ושלש, לא תאמר דין זה כבר בא לפני ושניתי ושלשתי בו, אלא הוו מתונים, כלומר, ממתינים קודם שתפסקו הדין. והעמידו תלמידים הרבה — לאפוקי מרבן גמליאל, דאמר (ברכות כ״ח ע״א): כל תלמיד, שאין תוכו כברו, אל יכנס לבית המדרש, קא משמע לן, שמלמדין תורה לכל אדם, ואין צריך לבדוק אחריו, ובלבד שלא יהיה ידוע משעתו, שמעשיו מקולקלין, ובאלו שומעניה. ועשו סיג לתורה — גדר, שלא יבא לידי מגע באסור תורה, כגון שניות לעריות ושבות לשבת, דכתיב (ויקרא יח): „ושמרתם את משמרתי״ — עשו משמרת למשמרתי. **ב** משירי — מנשארי, שלאחר שמתו כולן נשתיירה הקבלה בידו, והוא היה כהן גדול אחר עזרא. הוא היה אומר — כלומר כך היה מרגלא בפומיה תמיד, וכן כל „ר׳ פלוני אומר״, „הוא היה אומר״ שבמסכת זו, פירושן: היה רגיל לומר כן תמיד. העולם עומד — לא נברא העולם אלא בשביל שלשה דברים הללו. על התורה — שאלמלי לא קבלו ישראל את התורה, לא נבראו שמים וארץ, דכתיב (ירמיה לג). אם לא בריתי, יומם ולילה, חוקות שמים וארץ לא שמתי. ועל גמילות חסדים — דכתיב (תהלים פ״ט): עולם חסד יבנה. וגמילות חסדים הוא — לשמח חתנים, ולנחם אבלים, ולבקר חולים, ולקבור מתים, וכיוצא בזה. **ג** פרס — לשון ערך, „בערכך״ — מתרגמינן „פורסניה״, והוא, מה שאדם נותן למי שעבד אותו והוא אינו חייב בדין ליתן לו כלום, כמו מה שיתן אדם לבנו קטן, או לאשתו, או לעבדו, מפני קורת רוח שעשו לו, ואפילו לתקות פרס כזה לא יעבוד אדם את בוראו, אלא מאהבה בלבד. ויהי מורא שמים עליכם — אע״פ שאתה עובד מאהבה, עבוד ג״כ מיראה — שהעובד מאהבה זריז במצות עשה, והעובד מיראה נזהר ממצות לא תעשה, ונמצאת עבודתו שלימה, וכן אמרו חכמים: „עבוד מאהבה, עבוד מיראה״. עבוד מאהבה — שאם באת לשנוא, דע שאתה אוהב ואין אוהב שונא. עבוד מיראה — שאם באת לבעוט, דע שאתה ירא ואין ירא בועט. **ד** יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים — כל התנאים הנזכרים בפרק זה זוג זוג, פלוני ופלוני קבלו מפלוני ופלוני, הראשון מהם נשיא, והשני אב בית-דין. יהי ביתך בית ועד לחכמים — כשירצו החכמים להתקבץ ולהועד, יהיה ביתך מוכן לדבר זה, שיהיו רגילים לומר נתקבץ בביתו של פלוני, שאי אפשר שלא תלמוד מהם איזה דבר חכמה. משלו משל — למה הדבר דומה? לנכנס לחנותו של בשם; אע״פ שלא לקח כלום, מכל מקום ריח טוב קלט והוציא עמו.

והוי

וֶהֱוֵי מִתְאַבֵּק בַּעֲפַר רַגְלֵיהֶם, וֶהֱוֵי שׁוֹתֶה בַצָּמָא אֶת דִּבְרֵיהֶם.

ה יוֹסֵי בֶּן־יוֹחָנָן אִישׁ יְרוּשָׁלַיִם אוֹמֵר: יְהִי בֵיתְךָ פָּתוּחַ לִרְוָחָה, וְיִהְיוּ עֲנִיִּים בְּנֵי בֵיתֶךָ, וְאַל תַּרְבֶּה שִׂיחָה עִם הָאִשָּׁה. בְּאִשְׁתּוֹ אָמְרוּ — קַל וָחֹמֶר בְּאֵשֶׁת חֲבֵרוֹ. מִכָּאן אָמְרוּ חֲכָמִים: כָּל הַמַּרְבֶּה שִׂיחָה עִם הָאִשָּׁה, גּוֹרֵם רָעָה לְעַצְמוֹ, וּבוֹטֵל מִדִּבְרֵי תוֹרָה, וְסוֹפוֹ — יוֹרֵשׁ גֵּיהִנֹּם.

ו יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־פְּרַחְיָה וְנִתַּאי הָאַרְבֵּלִי קִבְּלוּ מֵהֶם. יְהוֹשֻׁעַ בֶּן־פְּרַחְיָה אוֹמֵר: עֲשֵׂה לְךָ רַב, וּקְנֵה לְךָ חָבֵר, וֶהֱוֵי דָן אֶת כָּל־הָאָדָם לְכַף זְכוּת.

ז נִתַּאי הָאַרְבֵּלִי אוֹמֵר: הַרְחֵק מִשָּׁכֵן רָע, וְאַל תִּתְחַבֵּר לָרָשָׁע, וְאַל תִּתְיָאֵשׁ מִן הַפֻּרְעָנוּת.

ח יְהוּדָה בֶּן־טַבַּאי וְשִׁמְעוֹן בֶּן־שָׁטַח קִבְּלוּ מֵהֶם. יְהוּדָה בֶּן־טַבַּאי אוֹמֵר: אַל תַּעַשׂ עַצְמְךָ כְּעוֹרְכֵי הַדַּיָּנִין; וּכְשֶׁיִּהְיוּ בַּעֲלֵי הַדִּין עוֹמְדִים לְפָנֶיךָ, יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כִּרְשָׁעִים; וּכְשֶׁנִּפְטָרִים מִלְּפָנֶיךָ, יִהְיוּ בְעֵינֶיךָ כְּזַכָּאִין, כְּשֶׁקִּבְּלוּ עֲלֵיהֶם אֶת הַדִּין.

שמעון

והוי מתאבק בעפר רגליהם — כלומר, שהלך אחריהם, שהמהלך מעלה אבק ברגליו. פירוש אחר: שישב לרגליהם על הארץ, שכך היו נוהגים, שהרב יושב על הספסל, והתלמידים יושבים לרגליו על גבי קרקע. והוי שותה בצמא את דבריהם — כאדם צמא, ששותה בתאוה, ולא כאדם שבע, שקץ במזונו, שמואס אפילו בדברים הערבים וטובים. ה יהי ביתך פתוח לרוחה — כביתו של אברהם אבינו ע"ה, שהיה פתוח לארבע רוחות העולם, כדי שלא יצטרכו האורחים להקיף למצוא הפתח. ויהיו עניים בני ביתך — ולא יקנה עבדים לשמשו, מוטב שיהנו ישראל מנכסיו. באשתו אמרו — מדקאמר עם האשה ולא אמר עם אשה — למדנו שבאשתו אמרו. מכאן אמרו חכמים — רבינו הקדוש, שסדר המשניות, כתבה מדברי חכם זה, שאמר: „ואל תרבה שיחה עם האשה" — למדו חכמים לומר, כל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה, גורם רעה לעצמו: ובוטל מדברי תורה: שנמשך אחר דברים בטלים ואינו עוסק בתורה. ו עשה לך רב — רמב"ם פירש, אף על פי שאינו ראוי להיות לך רב, עשה אותו רב עליך, ולא תלמוד בינך לבין עצמך. ואני שמעתי: „עשה לך רב" — שיקבל לו רב אחד, שילמוד ממנו תמיד, ולא ילמוד היום מאחד ולמחר מן האחר. ואף על גב דבמסכת עבודה זרה (דף יט) אמרו: „הלומד תורה מרב אחד, אינו רואה סימן ברכה" — כבר פירשו ואמרו: הני מילי בסברא, שטוב לו לשמוע סברת הרבים, אבל לענין גמרא, מחד רב מעלי, כי היכי דלא לפשט לישניה. וקנה לך חבר — ואפילו אתה צריך לקנותו בדמים יקרים, ולפזר עליו ממון, כדי שתקנה אהבתו, אבל ברב לא שייך לומר: „קנה לך רב", שהרב צריך ללמד בחנם. והוי דן את כל האדם לכף זכות — כשהדבר נוטה לכאן ולכאן, כגון אדם שאין אנו יודעים מעשיו, אם צדיק אם רשע, ועשה מעשה, שאפשר לדונו לזכות, ואפשר לדונו לחובה, מדת חסידות היא לדונו לכף זכות. אבל אדם שהוחזק ברשע, מותר לדונו לחובה, שלא אמרו: אלא „החושד בכשרים לוקה בגופו", מכלל שהחושד ברשעים אינו לוקה. ז הרחק משכן רע — שלא תלמוד ממעשיו, ועוד שלא תלקה עמו במפלתו, דאוי לרשע ואוי לשכנו. ואל תתחבר לרשע — שכך אמרו חכמים: כל המדבק ברשעים, אף על פי שאינו עושה כמעשיהם, נוטל שכר כיוצא בהם. למה הדבר דומה? לנכנס לביתו של בורסי — אף על פי שלא לקח ממנו כלום, מכל מקום ריח רע קלט והוציא עמו. ואל תתיאש מן הפורענות — שלא תאמר: רשע זה, שמעשיו מצליחין, אלך ואדבק עמו, הואיל והשעה משחקת לו, — לכך אמר „ואל תתיאש מן הפורענות", כלומר, דע, שמהרה תבא עליו פורענות, כי פתאום יבא אידו. ח אל תעש עצמך כעורכי הדיינין — כאותן אנשים, שעורכים ומסדרים טענות בעלי הדין לפני הדיינים, שאסור לאדם לגלות דינו לאחד מבעלי הדין ולומר לו: טען כך בשביל שתזכה בדין, ואף על פי שיודע, שהדין עמו. פירוש אחר: כעורכי הדיינין — כגדולי הדיינין, והתלמיד היושב לפני רבו מדבר, שלא יעשה עצמו כגדולי הדיינים לדבר לפני רבו כפוסק את הדין. עורכי — לשון ערכאות של עובדי כוכבים, ערכאות של בית דוד. ומפי אחרים שמעתי: אל תעש עצמך כגדולי הדיינים, לכוף בעלי דינים שיבאו לדין לפניך. יהיו בעיניך כרשעים — שלא יטה לבך לאחד מהם לומר: „איש פלוני חשוב הוא, ולא יטעון טענת שקר", שאם אתה אומר כן, אין אתה רואה לו חובה. כשקבלו עליהם את הדין — שלא תחשוד החייב לומר: גזלן היה זה, אלא תאמר: שמא טועה היה ולא נתכוון לגזול. אי נמי, נתחייב אחד שבועה ונשבע, לא תאמר לשקר נשבע.

והוי

ט שִׁמְעוֹן בֶּן־שָׁטַח אוֹמֵר: הֱוֵי מַרְבֶּה לַחֲקוֹר אֶת הָעֵדִים, וֶהֱוֵי זָהִיר בִּדְבָרֶיךָ, שֶׁמָּא מִתּוֹכָם יִלְמְדוּ לְשַׁקֵּר.

י שְׁמַעְיָה וְאַבְטַלְיוֹן קִבְּלוּ מֵהֶם. שְׁמַעְיָה אוֹמֵר: אֱהֹב אֶת הַמְּלָאכָה, וּשְׂנָא אֶת הָרַבָּנוּת, וְאַל תִּתְוַדַּע לָרָשׁוּת.

יא אַבְטַלְיוֹן אוֹמֵר: חֲכָמִים, הִזָּהֲרוּ בְדִבְרֵיכֶם, שֶׁמָּא תָחוּבוּ חוֹבַת גָּלוּת וְתִגְלוּ לִמְקוֹם מַיִם הָרָעִים וְיִשְׁתּוּ הַתַּלְמִידִים הַבָּאִים אַחֲרֵיכֶם וְיָמוּתוּ, וְנִמְצָא שֵׁם שָׁמַיִם מִתְחַלֵּל.

יב הִלֵּל וְשַׁמַּאי קִבְּלוּ מֵהֶם. הִלֵּל אוֹמֵר: הֱוֵי מִתַּלְמִידָיו שֶׁל אַהֲרֹן, — אוֹהֵב שָׁלוֹם, וְרוֹדֵף שָׁלוֹם, אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת וּמְקָרְבָן לַתּוֹרָה.

יג הוּא הָיָה אוֹמֵר: נְגִיד שְׁמָא — אֲבַד שְׁמֵהּ, וּדְלָא מוֹסִיף — יְסֵף, וּדְלָא יָלִיף — קְטָלָא חַיָּב, וּדְאִשְׁתַּמֵּשׁ בְּתָגָא — חֲלָף.

יד הוּא הָיָה אוֹמֵר: אִם אֵין אֲנִי לִי, מִי לִי? וּכְשֶׁאֲנִי לְעַצְמִי, מָה אֲנִי? וְאִם לֹא עַכְשָׁו, אֵימָתַי?

שמאי

ט והוי זהיר בדבריך — שלא יאמר הדין: שמא כך וכך היה מעשה, או, אם היה הדבר כך היה פלוני יכול, ומתוך הדברים האלו ילמד בעל הדין או העדים לומר דבר שלא היה. י שמעיה ואבטליון — גרי צדק היו, ומבני בניו של סנחריב הם. ושמעתי, שמפני שהיה אבטליון אב בית-דין, נקרא בשם זה, שפירושו: אב לקטנים. כי „טליא" בלשון ארמי „קטן", כמו א"ר יוחנן (מגילה ה' ע"ב): „כד הוינא טליא" — כשהייתי קטן. „ליתו טליא וטליתא" — יבואו קטן וקטנה (יבמות קי"ד ע"א). אף כאן, „אבטליון" — אביהן של יתומים קטנים. אהב את המלאכה — אפילו יש לו במה להתפרנס, חייב לעסוק במלאכה שהבטלה מביאה לידי שעמום (כתובות נ"ט ע"ב). ושנא את הרבנות — ולא תאמר: אדם גדול אני, וגנאי לי לעסוק במלאכה, —דאמר ליה רב לרב כהנא (פסחים קי"ג ע"א): „פשוט נבלתא בשוק ושקול אגרא, ולא תימא: כהנא אנא, גברא רבא אנא, וסניא בי מלתא". פירוש אחר: „ושנא את הרבנות" — התרחק מלנהוג שררה על הציבור, שהרבנות מקברת את בעליה. ואל תתודע לרשות: כדי ליטול רבנות על ידיה. אי נמי „אל תתודע לרשות" — שלא ישתרר על דעת רבך, כמו שאירע לדואג האדומי. לרשות — השררה קרויה רשות, מפני שהרשות בידה לעשות כרצונה. יא הזהרו בדבריכם — שלא תתנו מקום לטעות בדבריכם. שמא תחובו חובת גלות — כלומר, אף על פי שבמקום שאתם בו אין שם מינים יש לחוש שמא יגרום החטא ותתחייבו גלות, ותגלו למקום שיש שם אנשים המגלים פנים בתורה שלא כהלכה והם כמו למים הרעים, ישמעו מתוך דבריכם שאינם הגונים וישתו התלמידים הבאים אחריכם מאותם דברים דברי מינות וימותו בעונם. ונמצא שם שמים מתחלל — שיאמרו אין רשות בעולם, כמו שקרה לאנטיגנוס איש סוכו עם צדוק וביתוס תלמידיו, שאמר להם: „אל תהיו כעבדים, המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס", ואמרו הם: „אפשר, פועל שעושה מלאכה ימים כל היום, ולערב אינו מקבל פרס?"... ויצאו למינות הם ותלמידיהם, ונקראים צדוקים וביתוסים עד היום. יב הוי מתלמידיו של אהרן, אוהב שלום ורודף שלום — פירשו באבות דרבי נתן: כיצד היה אהרן אוהב שלום? כשהיה רואה שני בני אדם מתקוטטים, היה הולך לכל אחד מהם שלא מדעת חברו ואומר לו: „ראה חברך איך הוא מתחרט ומכה את עצמו על שחטא לך, והוא אמר לי, שאבא אליך שתמחול לו". ומתוך כך, כשהיו פוגעים זה בזה, היו מנשקים זה את זה. וכיצד היה מקרב את הבריות לתורה? — כשהיה יודע באדם שעבר עבירה, היה מתחבר עמו ומראה לו פנים צהובות, והיה אותו אדם מתבייש ואומר: „אילו היה יודע צדיק זה מעשי הרעים, כמה היה מתרחק ממני", ומתוך כך היה חוזר למוטב. הוא שהנביא מעיד עליו (מלאכי ב): בשלום ובמישור הלך אתי ורבים השיב מעון. יג נגיד שמא, אבד שמה — מי שנמשך שמו למרחוק מתוך שררה ורבנות, מהרה יאבד שמו, שהרבנות מקברת את בעליה. (נגיד לשון משיכה, תרגום משכו — נגידו. ודלא מוסיף — מי שאינו מוסיף על למודו — יסף — יסוף מפיו מה שכבר למד וישכח תלמודו. ודלא יליף — קטלא חייב, כלומר, ראוי הוא שיהרגוהו, כמו שאמרו (פסחים מ"ט ע"ב): עם הארץ מותר לקרעו כדג ומגבו. ודאשתמש בתגא — המשתמש בכתרה של תורה, כאדם המשתמש בכלי, חלף ויעבור מן העולם. „תגא" בלשון ישמעאל — כתר. יד אם אין אני לי — אם אין אני זוכה לעצמי, מי יזכה בשבילי. וכשאני לעצמי — ואפילו זכיתי לעצמי, מה הוא הזכות הזה, ובמה נחשב הוא, כנגד מה שאני חייב לעשות. ואם לא עכשיו — בעולם הזה — אימתי? כי אחר המות אי אפשר לזכות עוד. פירוש אחר: אם לא עכשיו בימי הבחרות — אימתי? שמא בימי הזקנה לא יעלה בידי.

עשה

טו שַׁמַּאי אוֹמֵר: עֲשֵׂה תוֹרָתְךָ קֶבַע. אֱמוֹר מְעַט וַעֲשֵׂה הַרְבֵּה, וֶהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת כָּל־הָאָדָם בְּסֵבֶר פָּנִים יָפוֹת.

טז רַבָּן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר: עֲשֵׂה לְךָ רַב, וְהִסְתַּלֵּק מִן הַסָּפֵק. וְאַל תַּרְבֶּה לְעַשֵּׂר אֻמָּדוֹת.

יז שִׁמְעוֹן בְּנוֹ אוֹמֵר: כָּל יָמַי גָּדַלְתִּי בֵּין הַחֲכָמִים, וְלֹא מָצָאתִי לַגּוּף טוֹב מִשְּׁתִיקָה. וְלֹא הַמִּדְרָשׁ עִקָּר, אֶלָּא הַמַּעֲשֶׂה. וְכָל הַמַּרְבֶּה דְבָרִים, מֵבִיא חֵטְא.

יח רַבָּן שִׁמְעוֹן בֶּן גַּמְלִיאֵל אוֹמֵר: עַל שְׁלֹשָׁה דְבָרִים הָעוֹלָם קַיָּם: עַל הָאֱמֶת, וְעַל הַדִּין, וְעַל הַשָּׁלוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: ,אֱמֶת וּמִשְׁפַּט שָׁלוֹם שִׁפְטוּ בְּשַׁעֲרֵיכֶם'.

פרק שני.

א רַבִּי אוֹמֵר: אֵיזוֹ הִיא דֶרֶךְ יְשָׁרָה, שֶׁיָּבוֹר לוֹ הָאָדָם? כָּל שֶׁהִיא תִפְאֶרֶת לְעוֹשֶׂהָ וְתִפְאֶרֶת לוֹ מִן הָאָדָם. וֶהֱוֵי זָהִיר בְּמִצְוָה קַלָּה כְּבַחֲמוּרָה, שֶׁאֵין אַתָּה יוֹדֵעַ מַתַּן שְׂכָרָן שֶׁל מִצְוֹת. וֶהֱוֵי מְחַשֵּׁב הֶפְסֵד מִצְוָה כְּנֶגֶד שְׂכָרָהּ, וּשְׂכַר עֲבֵרָה כְּנֶגֶד הֶפְסֵדָהּ.

הסתכל

טו עשה תורתך קבע — שיהיה עיקר עסקך ביום ובלילה בתורה, וכשתהיה יגע מן הלמוד תעשה מלאכה, ולא שיהיה עיקר עסקך במלאכה וכשתפנה מן המלאכה תעסוק בתורה. אמור מעט ועשה הרבה — כמו שמצינו באברהם [אבינו ע"ה] שאמר תחלה (בראשית י"ח) ,ואקחה פת לחם', ובסוף ,ויקח בן בקר רך וטוב'. והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות — שאלו העניים אורחים לפניך לא תתן להם ופניך כבושות בקרקע, שכל הנותן ופניו כבושות בקרקע, אפילו נתן כל מתנות שבעולם, מעלין עליו, כאילו לא נתן כלום. ג' אזהרות הזהיר שמאי, כנגד ג' מעלות שהזכיר ירמיה. ,חכם, גבור ועשיר'. כנגד חכם אמר: ,עשה תורתך קבע'; כנגד עשיר אמר: ,אמור מעט ועשה הרבה'; כנגד גבור אמר: ,הוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות', שיכבוש יצרו וילחום כנגד לבו הרע ושנינו: ,איזהו גבור: הכובש את יצרו'. טז עשה לך רב — לענין הוראה מדבר שנאמר: אם בא דין לפניך ונסתפקת בו, עשה לך רב ותסתלק מן הספק. ולא תפסוק עליו אתה לבדך. כי זה הרגל, כי הוי התורה מרפסא לגביה, הוי מכניף לכולהו נשבי דמתא מתביה אמר: ,כי היכי דלמטיין שיבא מכשורתא'. ואל תרבה לעשר אמדות — שהמעשרים מעשרות מאומד אינו נצל מן הקלקלה: אם פוחת ממה שראוי ליתן, מעשרותיו מתוקנים ופירותיו מקולקלים, ואם מוסיף על שראוי ליתן, פירותיו מתוקנים ומעשרותיו מקולקלים. יז ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה — מי ששומע חרפתו ושותק. ולא המדרש עיקר, אלא המעשה — והדע לך, שהשתיקה טובה. שאפילו המדרש והדבור בתורה, שאין לך מדה טובה הימנה, אין עיקר קבול השכר, אלא בשביל המעשה, והדורש ואינו מקיים — נוח לו אם היה שותק ולא היה דורש. וכל המרבה דברים, מביא חטא — שכן מצינו בחוה, שהרבתה דברים ואמרה: ,אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו', והוסיפה נגיעה שלא נאמרה בה, ודחפה נחש, עד שנגעה בו, ואמר לה: כשם שאין מיתה בנגיעה, כך אין מיתה באכילה, ומתוך כך באה לידי חטא, שאכלה מן הפרי. הוא ששלמה אומר (משלי ל'): אל תוסף על דבריו, פן יוכיח בך, ונכזבת. יח העולם קים — שיהיו כל בני אדם מתקיימים. אין זה כמו ,העולם עומד' דלעיל. על האמת — שלא ישקרו איש בעמיתו. ועל הדין — לזכות את הזכאי, ולחייב את החייב. ועל השלום — בין המלכיות, ובין אדם לחבירו.

פרק ב א רבי אומר ... שיבור — שיברור. כל שהיא תפארת לעושה ותפארת לו מן האדם — שיהא נוח לו, ויהיו נוחין בני אדם ממנו. וזה יהיה כשילך בכל המדות בדרך האמצעי, ולא יטה לאחד משני הקצוות: שאם הוא כילי ביותר, יש תפארת לו שתוסף ממון הרבה, אבל אין בני אדם מפארין אותו במדה זו; ואם הוא מפזר יותר מן הראוי, בני אדם המקבלים ממנו, מפארים אותו, אבל אינו תפארת לעושה ואינו נוח לו, שהיא בא לידי עניות בשביל כך, אבל מדת הנדיבות, שהיא האמצעית בין הכילות והפיזור, היא תפארת לעושה, שמוחד את ממונו ואינו מפזר יותר מן הראוי, ותפארת לו מן האדם, שבני אדם מפארים אותו, שנותן כמו שראוי לו ליתן. וכן הדין בשאר כל המדות. שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות — לא נתפרש בתורה שכר המקיים מצות עשה, ולא עונש המבטל מצותיהן. ואילו עונשן של מצות לא תעשה מפורשין הן: סקילה, שריפה, הרג, וחנק, כרת, ומיתה בידי שמים, ומלקות, — העונש הקל לעבירה קלה, והחמור לחמורה. והוי מחשב הפסד מצוה — מה שאתה מפסיד מסחורתך וממונך מפני עסק המצוה, כנגד השכר שיעלה לך ממנה בעולם הזה או בעולם הבא, שיהיה יותר מאותו הפסד. ושכר עבירה — הנאה שאתה נהנה בעבירה, כנגד הפסד שעתיד לבא לך ממנה.

הדרך

הסתכל בשלשה דברים, ואין אתה בא לידי עברה: דע מה למעלה ממך — עין רואה ואזן שומעת וכל מעשיך בספר נכתבים.

ב רבן גמליאל בנו של רבי יהודה הנשיא אומר: יפה תלמוד תורה עם דרך־ארץ, שיגיעת שניהם משכחת עון; וכל תורה, שאין עמה מלאכה, סופה בטלה וגוררת עון. וכל העוסקים עם הצבור, יהיו עוסקים עמהם לשם שמים, שזכות אבותם מסיעתם וצדקתם עומדת לעד, ואתם מעלה אני עליכם שכר הרבה, כאלו עשיתם.

ג הוו זהירין ברשות, שאין מקרבין לו לאדם, אלא לצרך עצמן, נראין כאוהבין בשעת הנאתן ואין עומדין לו לאדם בשעת דחקו.

ד הוא היה אומר: עשה רצונו כרצונך, כדי שיעשה רצונך כרצונו; בטל רצונך מפני רצונו, כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך. הלל אומר: אל תפרוש מן הצבור, ואל תאמין בעצמך עד יום מותך, ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו, ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע, שסופו להשמע, ואל תאמר „לכשאפנה — אשנה", שמא לא תפנה.

ה הוא היה אומר: אין בור ירא־חטא, ולא

עם

ב דרך ארץ — מלאכה או סחורה. שיגיעת שניהם משכחת עון — שהתורה מתשת כחו של אדם והמלאכה מפרכת ומשברת את הגוף, ומתוך כך יצר הרע בטל ממנו. וכל תורה שאין עמה מלאכה — ואם תאמר: יהי עמל בתורה תמיד, ויגיעתה תהא משכחת עון, ומה צורך למלאכה? לכך הוזקק לומר: „וכל תורה שאין עמה מלאכה — סופה בטלה", לפי שאי אפשר לו בלא מזונות, ומלסטם את הבריות ומשכח תלמודו. יהיו עוסקים עמהם לשם שמים — ולא כדי ליטול עטרה לומר: „כך וכך עשיתי בשביל הצבור". שזכות אבותם מסיעתם — שזכות אבותן של צבור וצדקתן העומדת לעד, היא המסייעת אל העוסקין עמהן להוציא לאור צדקן, ולא מצד טוב השתדלותן של העוסקים. ואתם מעלה אני עליכם שכר — אף על פי שאין הדבר בא לידי גמר טוב מצד מעשיכם, אלא בשביל זכות אבותם של צבור, מעלה אני עליכם שכר, כאילו אתם עשיתם ישועה הזאת בישראל, הואיל ואתם עוסקים לשם שמים. פירוש אחר: כל העוסקים עם הצבור להכריח ולכוף את הצבור לדבר מצוה, לצדקה או לפדיון שבוים, יהיו עוסקים עמהם לשם שמים, שזכות אבות של צבור מסייעתן לתת מה שפוסקין עליהם ואפילו ממון הרבה, והצדקה שעשו תעמוד להם לעד, ואתם המתעסקים לכוף את הצבור למצוה זו, מעלה אני עליכם שכר, כאילו עשיתם זאת המצוה מממונכם ממש. והרמב"ם פירש: „ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם" — אם בשעה שאתם עוסקים עם הצבור נתבטלתם מעשיית איזו מצוה בשביל עסקי הצבור, מעלה אני עליכם שכר, כאילו עשיתם אותה מצוה שנתבטלתם ממנה. ג הוו זהירין ברשות — אתם המתעסקים בצרכי צבור, אף על פי שאתם צריכים להתודע לרשות, כדי לפקח על עסקי רבים, היו זהירין וכו'. ד עשה רצונו כרצונך — פזר ממונך בחפצי שמים כרצונך, כאילו פזרת אותם בחפציך, שאם עשית כן, יעשה רצונך כרצונו, כלומר: יתן לך טובה בעין יפה. כדי שיבטל רצון אחרים — יפר עצת כל הקמים עליך לרעה. ואני שמעתי: שאין זה אלא דרך כבוד כלפי מעלה, והרי הוא כאילו כתוב כדי שיבטל רצונו מפני רצונך. כאותה שאמרו בפ' במה אשה (דף ס"ג): כל העושה מצוה כתקנתה — אפילו גוזר דין של שבעים שנה מתבטל מעליו. אל תפרוש מן הצבור — אלא השתתף בצרתם, שכל הפורש מן הצבור, אינו רואה בנחמת הצבור (תענית י"א ע"א). ואל תאמין בעצמך עד יום מותך — שהרי יוחנן כהן גדול (ברכות כ"ט ע"א) שמש בכהונה גדולה שמונים שנה ולבסוף נעשה צדוקי. ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו — אם ראית חברך שבא לידי נסיון ונכשל, אל תדינהו לחובה, עד שתגיע לידי נסיון כמותו ותנצל. ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע, שסופו להשמע — כלומר: לא יהיו דבריך מסופקים, שאי אפשר להבינם בתחלה ובעיון ראשון, ותסמוך שאם יעמיק השומע בהם לבסוף יבינם, כי זה יביא בני אדם לטעות בדבריך שמא יטעו ויצאו למינות על ידיך. פירוש אחר: לא תגלה סודך אפילו בינך לבין עצמך ותאמר, שאין כאן מי שישמעך, לפי שסופו להשמע, כי עוף השמים יוליך את הקול. והגירסא היא לפי פירוש זה שסופו להשמע, אבל רש"י גורס: ואל תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע, ובדברי תורה מדבר: אל תאמר על דבר תורה, שאתה יכול לשמוע עכשיו, שתשמע אותו לבסוף, אלא הטה אזנך ושמע מיד. לכשאפנה — מעסקי, אעסוק בתורה. ה בור — ריק מכל דבר, ואפילו בישוב משא ומתן אינו יודע, והוא גרוע מעם הארץ. תרגום „והארץ לא תשם" (בראשית מ"ז) וארעא לא תבור.

ולא

עם הארץ חסיד, ולא הבישן למד, ולא הקפדן מלמד, ולא כל המרבה בסחורה מחכים, ובמקום שאין אנשים — השתדל להיות איש.

ו אף הוא ראה גלגלת אחת, שצפה על פני המים, אמר לה: על דאטפת — אטפוך, וסוף מטיפיך — יטופון.

ז הוא היה אומר: מרבה בשר — מרבה רמה, מרבה נכסים — מרבה דאגה, מרבה נשים — מרבה כשפים, מרבה שפחות — מרבה זמה, מרבה עבדים — מרבה גזל, מרבה תורה — מרבה חיים, מרבה ישיבה — מרבה חכמה, מרבה עצה — מרבה תבונה, מרבה צדקה — מרבה שלום; קנה שם טוב — קנה לעצמו; קנה לו דברי תורה — קנה לו חיי העולם הבא.

ח רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. הוא היה אומר: אם למדת תורה הרבה, אל תחזיק טובה לעצמך, כי לכך נוצרת. חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי, ואלו הן: רבי אליעזר בן הורקנוס, רבי יהושע בן חנניא, רבי יוסי הכהן, רבי שמעון בן נתנאל, ורבי אלעזר בן ערך. הוא היה מונה שבחם: רבי אליעזר בן הורקנוס — בור סוד, שאינו מאבד טפה; רבי יהושע בן חנניא — אשרי יולדתו; רבי יוסי הכהן — חסיד; רבי שמעון בן נתנאל — ירא חטא; רבי אלעזר בן ערך — כמעין המתגבר.

הוא

ולא עם הארץ חסיד — אבל ירא חטא אפשר שיהיה, שהרי הוא נקי בשיב משא ומתן. ולא הבישן למד — שמתבייש לשאול, שמא ילעגו עליו, ישאר תמיד בספקותיו. ולא הקפדן — הרב שמקפיד על התלמידים, כששואלים אותו, לא ילמד כראוי, אלא צריך שיסביר פנים בהלכה לתלמידיו. ולא כל המרבה בסחורה מחכים — דכתיב (דברים ל'): „ולא מעבר לים היא", אין התורה מצויה באותם שהולכים מעבר לים (עירובין נ"ה ע"א). ובמקום שאין אנשים — לישב ראש ולהורות הוראות. ו על דאטפת אטפוך — רשע היה ומלסטס את הבריות ומציפן בנהר, ובאותה מדה מדדו לו. וסוף מטיפיך יטופון — שלא היה הדבר מסור בידך להרגך, אלא לבית דין, והקדוש ברוך הוא מסבב סבות שמגלגלים חובה על ידי חייב, ועתיד היה אחר כך להפרע מהן מיתתך. ז מרבה בשר מרבה רמה — המרבה באכילה ושתיה, עד שנעשה שמן ובעל בשר, מרבה עליו רמה בקבר, וקשה רמה למת כמחט בבשר החי, וקתני הכי הנא, שכל רבוין קשים להם — חוץ מרבוי תורה וחכמה וצדקה. מרבה דאגה — שמא יגזלוהו או שמא יבואו עליו לסטים ויהרגוהו וחסיד אחד היה מתפלל „המקום יצילני מפזור הנפש". ושאלו ממנו מהו „פזור הנפש"? אמר להם: שיהיו לו נכסים מרובים מפוזרים במקומות הרבה, וצריך לפזר נפשו לחשוב לכאן ולכאן. מרבה נשים מרבה כשפים — סדרא נקיט ואזיל: בתחלה אדם מקפץ עצמו ואוכל ושותה ומרבה בשר, ואח"כ מבקש להרבות נכסים, ולאחר שהרבה נכסים ורואה שיש בידו שיספיק לפרנס נשים רבות, הוא מרבה לו נשים, ולאחר שהרבה נשים, כל אחת רוצה שפחה שתשמשנה, הרי מרבה שפחות, וכיון שיש לו בני בית מרובין, צריך לשדות וכרמים לספק יין ומזון לבני ביתו ומרבה עבדים לעבוד השדות והכרמים. לכך הן שנוין בסדר זה. מרבה תורה מרבה חיים — דכתיב (דברים ל): „כי היא חייך ואורך ימיך". מרבה חכמה — שנותן טעם לדבריו, והסברות שלו מתישבות על לב השומעין, מרבה ישיבה, הרבה תלמידים מתקבצים ובאים לשמוע סברותיו. ואית דגרסי: מרבה ישיבה מרבה חכמה, — מי שמרבה בתלמידים, התלמידים מחדדים אותו ומרבין ומוסיפין על חכמתו. מרבה עצה — מי שמרבה ליטול עצה. מרבה תבונה, מבין דבר מתוך דבר, תועלות שיועציו נותנים לו. מרבה צדקה מרבה שלום — שנאמר (ישעיה ל"ב): „והיה מעשה הצדקה שלום". ח אל תחזיק טובה לעצמך — לומר הרבה תורה למדתי, ולפי שהוא לא הניח לא מקרא ולא משנה, הלכה ואגדה שלא למד, היה אומר כן. בור סוד — גרסינן ולא בור סיד, כלומר, כבור סוד בסיד, שאינו מאבד טפה — כך הוא אינו שוכח דבר אחד מתלמודו. אשרי יולדתו, מאושר במדות טובות, עד שכל העולם אומרים עליו „אשרי מי שילדתו". ויש אומרים: על שם שהיא גרמה לו שיהא חכם, שהיתה מחזרת על כל בתי מדרשות שבעירה ואומרת להם: „בבקשה מכם, בקשו רחמים על העובר הזה שבמעי שיהיה חכם", ומיום שנולד לא הוציאה עריסתו מבית המדרש, כדי שלא יכנסו באזניו אלא דברי תורה. חסיד — שעושה לפנים משורת הדין. ירא חטא — מחמיר על עצמו ואוסר עליו דברים המותרים, מיראתו שמא יבא לידי חטא, דאם לא כן מאי רבותיה, אפילו עם הארץ אפשר להיות ירא חטא. כמעין המתגבר — לפי רוב עיונו פלפול וסברות מדעתו.

הבא

הוּא הָיָה אוֹמֵר: אִם יִהְיוּ כָּל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּכַף מֹאזְנַיִם, וֶאֱלִיעֶזֶר בֶּן־הֻרְקְנוֹס בְּכַף שְׁנִיָּה — מַכְרִיעַ אֶת כֻּלָּם. אַבָּא שָׁאוּל אוֹמֵר מִשְּׁמוֹ: אִם יִהְיוּ כָּל חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל בְּכַף מֹאזְנַיִם וֶאֱלִיעֶזֶר בֶּן־הֻרְקְנוֹס אַף עִמָּהֶם, וְאֶלְעָזָר בֶּן עֲרָךְ בְּכַף שְׁנִיָּה — מַכְרִיעַ אֶת כֻּלָּם.

ט אָמַר לָהֶם: צְאוּ וּרְאוּ, אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ טוֹבָה, שֶׁיִּדְבַּק בָּהּ הָאָדָם. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: עַיִן טוֹבָה; רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: חָבֵר טוֹב; רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: שָׁכֵן טוֹב; רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: הָרוֹאֶה אֶת הַנּוֹלָד; רַבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר: לֵב טוֹב. אָמַר לָהֶם: רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי אֶלְעָזָר בֶּן־עֲרָךְ מִדִּבְרֵיכֶם, שֶׁבִּכְלַל דְּבָרָיו דִּבְרֵיכֶם. אָמַר לָהֶם: צְאוּ וּרְאוּ, אֵיזוֹ הִיא דֶּרֶךְ רָעָה, שֶׁיִּתְרַחֵק מִמֶּנָּה הָאָדָם. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: עַיִן רָעָה; רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמֵר: חָבֵר רָע; רַבִּי יוֹסֵי אוֹמֵר: שָׁכֵן רָע; רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: הַלֹּוֶה וְאֵינוֹ מְשַׁלֵּם, — אֶחָד הַלֹּוֶה מִן הָאָדָם כְּלֹוֶה מִן הַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: לֹוֶה רָשָׁע וְלֹא יְשַׁלֵּם, וְצַדִּיק חוֹנֵן וְנוֹתֵן; רַבִּי אֶלְעָזָר אוֹמֵר: לֵב רָע. אָמַר לָהֶם: רוֹאֶה אֲנִי אֶת דִּבְרֵי אֶלְעָזָר בֶּן־עֲרָךְ מִדִּבְרֵיכֶם, שֶׁבִּכְלַל דְּבָרָיו דִּבְרֵיכֶם.

י הֵם אָמְרוּ שְׁלשָׁה דְבָרִים. רַבִּי אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר: יְהִי כְבוֹד חֲבֵרְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלָּךְ, וְאַל תְּהִי נוֹחַ לִכְעוֹס, וְשׁוּב יוֹם אֶחָד לִפְנֵי מִיתָתְךָ. וֶהֱוֵי מִתְחַמֵּם כְּנֶגֶד אוּרָן שֶׁל חֲכָמִים, וֶהֱוֵי זָהִיר בְּגַחַלְתָּן, שֶׁלֹּא תִכָּוֶה, שֶׁנְּשִׁיכָתָן נְשִׁיכַת שׁוּעָל וַעֲקִיצָתָן עֲקִיצַת עַקְרָב וּלְחִישָׁתָן

לחישת

אבא שאול אומר משמו — של רבן יוחנן בן זכאי. ואלעזר בן ערך בכף שניה — מצאתי כתוב, דהכא שאול לא נחלק על תנא קמא, ושני הדברים אמרם רבן יוחנן בן זכאי, ושניהם אמת, דלענין הבקיאות והזכרון היה רבי אליעזר מכריע, ולענין החריפות והפלפול היה רבי אלעזר בן ערך מכריע. ט עין טובה — מסתפק במה שיש לו ואינו מקנא בטובה שיש לחבריו יותר ממנו. חבר טוב — שמוכיחו כשרואה אותו עושה דבר שאינו הגון. שכן טוב — מצוי אצלו בין ביום בין בלילה, ואילו חבר טוב, אינו מצוי אצלו בכל עת. הרואה את הנולד — צופה ומביט במה שעתיד להיות, ומתוך כך נמצא מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עברה כנגד הפסדה. לב טוב — לפי שהלב הוא המניע לכל שאר הכחות, והוא המקור שממנו נובעים כל הפעולות. ואף על פי שיש לפעולות איברים מיוחדים, מכל מקום הכח המשולח לכל התנועות הוא בלב, לפיכך אמר ר' אלעזר לב טוב, ומפני זה אמר רבן יוחנן בן זכאי: רואה אני את דברי אלעזר בן ערך מדבריכם. איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם — הולך לשאול מהם זה, ולא הבין מתוך דבריהם הראשונים, שהדרך הרעה היא הפך הדרך הטובה, לפי שלא כל מה שהוא טוב, יהיה הפכו רע, כי מדת החסידות, שיהיה השופט לפנים משורת הדין, היא טובה: ומי שאינו חסיד ומעמיד דבריו על דין תורה אינו רע. ואפשר היה לומר, שלא הספיקו, והוא עין טובה — היא דרך טובה, בקשת היתרונות אינו הדך רעה, לפי שאינו מזיק לשום אדם בזה, וכן בשאר המדות, לפיכך הולך לשאול מהם: „איזו היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם". הלוה ואינו משלם — הוא הפך הרואה את הנולד, שאם לא ישלם לא ימצא מי שילונו, ויהיה מוטל ברעב. ולא אמר כאן: „מי שאינו רואה את הנולד" — לפי שאפשר לאדם, שאינו רואה את הנולד, שלא יבא לידי תקלה, שיציל עצמו, בבוא הנולד ההוא. וצדיק חונן ונותן — הקדוש ברוך הוא, שהוא צדיקו של עולם, חונן ונותן למלוה, מה שלוה זה ממנו ולא פרע לו, נמצא הלוה נעשה חייב למקום. י הם אמרו שלשה דברים — בדרך ארץ ובמוסרים ובמדות. דאילו בענין האסור והמותר והפטור והחיוב דברים הרבה אמרו. אי נמי: אלו השלשה דברים הוי מרגלא בפומייהו תמיד. יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך — ואימתי יהא זה, כשלא תהי נוח לכעוס; שאם אתה נוח לכעוס, אי אפשר שלא תזלזל בכבוד חברך — הרי דבור אחד. שוב יום אחד לפני מיתתך — הרי שתים. והשלישי — הוי מתחמם כנגד אורן של חכמים וכו'. שוב יום אחד לפני מיתתך — לפי שאין אדם יודע אימתי ימות, יעשה תשובה היום שמא ימות למחר. והוי זהיר בגחלתן — שלא תנהג בהן קלות ראש. שלא תכוה — שלא תענש על ידן. נשיכת שועל — רפואתו קשה, לפי ששיניו דקות, עקומות ועקובות, וצריך הרופא לחתוך הבשר באיזמל ולהרחיב הנשיכה. עקיצת עקרב — קשה מנשיכת נחש. ולחישתן — דבוקה.

לחישה

לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש.

יא רבי יהושע אומר: עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם.

יב רבי יוסי אומר: יהי ממון חברך חביב עליך כשלך, והתקן עצמך ללמוד תורה, שאינה ירשה לך, וכל מעשיך יהיו לשם שמים.

יג רבי שמעון אומר: הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה; וכשאתה מתפלל, אל תעש תפלתך קבע, אלא רחמים ותחנונים לפני המקום, שנאמר: כי חנון ורחום הוא, ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה. ואל תהי רשע בפני עצמך.

יד רבי אלעזר אומר: הוי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשיב לאפיקורוס. ודע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל מלאכתך, שישלם לך שכר פעלתך.

טו רבי טרפון אומר: היום קצר והמלאכה מרבה והפועלים עצלים והשכר הרבה ובעל הבית דוחק.

טז הוא היה אומר: לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה; אם למדת תורה הרבה, נותנין לך שכר הרבה, ונאמן הוא בעל מלאכתך, שישלם לך שכר פעלתך; ודע שמתן שכרן של צדיקים — לעתיד לבוא.

פרק שלישי

א עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עברה: דע מאין באת, ולאן אתה הולך, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון. מאין באת — מטפה סרוחה, ולאן אתה הולך — למקום עפר, רמה ותולעה, ולפני מי אתה עתיד לתן דין וחשבון — לפני מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא.

לחישת שרף — ... אל תעשה ...
כוות אותם. פירוש אחר: הפסק הזה אינו מקבל לחש ... הרשע אתה לעצמך בו. והרמב"ם פירש: "אל תהי רשע
... אבל לא ישיע בעיניך ... אל תחשיב עצמך ברשע. שאם כן אתה
... חכם — אם תקיימו ... להרבות רשע לנגדך. ואני שמעתי: "אל תהי רשע"
והבא לפייסו, אינו מקבל פיוס. בדבר זה שתפרוש מן הצבור ותעמוד בפני עצמך.

יא עין הרע — כמו עין רעה, שאינו מסתפק במה שיש לו, ומחזר אחר דברים אחרים. ויש מפרשים עין הרע, שמכניס עין הרע בממון חבירו או בבניו ויזיק לו. ושנאת הבריות — שנאת חנם. והרמב"ם פירש: שמואס חברת הבריות ואוהב לישב יחידי. ואני שמעתי: אדם קשה שמביא עליו שנאת הבריות, וגורם שהכל שונאים אותו. יב התקן עצמך ללמד תורה — שלא תאמר הואיל ואבי חכם, ואבי-אבי חכם, תורה חוזרת לאכסניא שלה ואיני צריך לטרוח אחריה. וכל מעשיך יהיו לשם שמים — אף בשעה שאתה עוסק באכילה ושתיה ובהלך דרך, לא תתכוון להנאת גופך, אלא שתהיה בריא לעבודת הבורא. יג הוי זהיר בקריאת שמע — לקרותו בעונתו. וכן בתפלה להתפלל כל תפלה ותפלה בעונתה. קבע — כאדם שיש עליו חובה דבר קבוע ואומר: "אימתי אפרוק מעלי חוב זה". אי נמי: "קבע" — כאדם שקובע לו לקרות פרק אחד, פרשה אחת, שאומר אותה בקריאה בעלמא, ואינו אומרה בלשון תחנונים, כאדם שמבקש רחמים כי חנון ורחום הוא — רוצה בתחנונים, ועל ידי התחנונים הוא מרחם מיד. ואל תהי

יד ואפיקורוס — לשון הפקר, שמבזה את התורה ומחשיבה כאילו היא הפקר. אי נמי: משים עצמו כהפקר ואינו חס על נפשו לחוס, שמא תבא עליו רעה, על שמבזה את התורה או לומדיה. ודע לפני מי אתה עמל — בתשובה שאתה משיב לאפיקורוס, שלא יפתה לבך לנטות לדעתו. טו היום קצר — חיי העולם הזה קצרים הם. והמלאכה מרובה — התורה ארוכה מארץ מדה. ובעל הבית דוחק — כלומר ...
טז לא עליך המלאכה לגמור — לא ברכך הקדוש ברוך הוא לגמור את כולה, כדי שתפסיד בשכך, אם לא תגמרנה. ובמה תאמר: "איני לומד ואיני נוטל שכר", לא אתה בן חורין ליבטל. על כרחך תטול חלקך לעבוד. לעתיד לבוא — לעולם הבא.

א עקביא... מטפה סרוחה — טפה שהיא קרובה להסריח: והמסתכל נצול מן הגאוה. והמסתכל שעתיד ללכת למקום עפר, רמה ותולעה, נצול מן התאוה ותאוות הממון. והמסתכל שעתיד ליתן דין וחשבון, פורש מן החטא ואינו נכשל בעבירה.

רבי

ב רַבִּי חֲנִינָא סְגַן הַכֹּהֲנִים אוֹמֵר: הֱוֵי מִתְפַּלֵּל בִּשְׁלוֹמָהּ שֶׁל מַלְכוּת, שֶׁאִלְמָלֵא מוֹרָאָהּ — אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ חַיִּים בְּלָעוֹ. רַבִּי חֲנִינָא בֶּן תְּרַדְיוֹן אוֹמֵר: שְׁנַיִם שֶׁיּוֹשְׁבִין וְאֵין בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה, הֲרֵי זֶה מוֹשַׁב לֵצִים, שֶׁנֶּאֱמַר: וּבְמוֹשַׁב לֵצִים לֹא יָשָׁב. אֲבָל שְׁנַיִם שֶׁיּוֹשְׁבִין וְיֵשׁ בֵּינֵיהֶם דִּבְרֵי תוֹרָה — שְׁכִינָה שְׁרוּיָה בֵינֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי יְיָ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ וַיַּקְשֵׁב יְיָ וַיִּשְׁמָע, וַיִּכָּתֵב סֵפֶר זִכָּרוֹן לְפָנָיו לְיִרְאֵי יְיָ וּלְחֹשְׁבֵי שְׁמוֹ. אֵין לִי אֶלָּא שְׁנַיִם; מִנַּיִן אֲפִילוּ אֶחָד שֶׁיּוֹשֵׁב וְעוֹסֵק בַּתּוֹרָה, שֶׁהַקָּדוֹשׁ, בָּרוּךְ הוּא, קוֹבֵעַ לוֹ שָׂכָר? שֶׁנֶּאֱמַר: יֵשֵׁב בָּדָד וְיִדֹּם, כִּי נָטַל עָלָיו.

ג רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ עַל שֻׁלְחָן אֶחָד וְלֹא אָמְרוּ עָלָיו דִּבְרֵי תוֹרָה — כְּאִלּוּ אָכְלוּ מִזִּבְחֵי מֵתִים, שֶׁנֶּאֱמַר: כִּי כָּל שֻׁלְחָנוֹת מָלְאוּ קִיא צֹאָה, בְּלִי מָקוֹם. אֲבָל שְׁלֹשָׁה שֶׁאָכְלוּ עַל שֻׁלְחָן אֶחָד וְאָמְרוּ עָלָיו דִּבְרֵי תוֹרָה — כְּאִלּוּ אָכְלוּ מִשֻּׁלְחָנוֹ שֶׁל מָקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיְדַבֵּר אֵלַי — זֶה הַשֻּׁלְחָן אֲשֶׁר לִפְנֵי יְיָ.

ד רַבִּי חֲנִינָא בֶּן חֲכִינַאי אוֹמֵר: הַנֵּעוֹר בַּלַּיְלָה וְהַמְהַלֵּךְ בַּדֶּרֶךְ יְחִידִי וּמְפַנֶּה לִבּוֹ לְבַטָּלָה, הֲרֵי זֶה מִתְחַיֵּב בְּנַפְשׁוֹ.

ה רַבִּי נְחוּנְיָא בֶּן הַקָּנָה אוֹמֵר: כָּל הַמְקַבֵּל עָלָיו עוֹל תּוֹרָה — מַעֲבִירִין מִמֶּנּוּ עוֹל מַלְכוּת וְעוֹל דֶּרֶךְ אֶרֶץ, וְכָל הַפּוֹרֵק מִמֶּנּוּ עוֹל תּוֹרָה — נוֹתְנִין עָלָיו עוֹל מַלְכוּת וְעוֹל דֶּרֶךְ אֶרֶץ.

ו רַבִּי חֲלַפְתָּא בֶּן דּוֹסָא אִישׁ כְּפַר חֲנַנְיָא אוֹמֵר: עֲשָׂרָה שֶׁיּוֹשְׁבִין וְעוֹסְקִין בַּתּוֹרָה — שְׁכִינָה שְׁרוּיָה בֵינֵיהֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל. וּמִנַּיִן אֲפִילוּ חֲמִשָּׁה? שֶׁנֶּאֱמַר: בְּקֶרֶב אֱלֹהִים יִשְׁפֹּט. וּמִנַּיִן אֲפִילוּ שְׁלֹשָׁה? שֶׁנֶּאֱמַר: וַאֲגֻדָּתוֹ עַל אֶרֶץ יְסָדָהּ. וּמִנַּיִן אֲפִילוּ שְׁנַיִם? שֶׁנֶּאֱמַר: אָז נִדְבְּרוּ יִרְאֵי יְיָ אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ, וַיַּקְשֵׁב יְיָ וַיִּשְׁמָע. וּמִנַּיִן אֲפִילוּ אֶחָד? שֶׁנֶּאֱמַר: בְּכָל הַמָּקוֹם, אֲשֶׁר אַזְכִּיר אֶת שְׁמִי, אָבוֹא אֵלֶיךָ וּבֵרַכְתִּיךָ.

ב בשלומה של מלכות — ואפילו של אומות העולם. חיים בלעו — דכתיב (חבקוק א) ,ותעשה אדם כדגי הים' — מה הדגים בים כל הגדול מחברו בולע את חברו, אף בני אדם, אלמלא מוראה של מלכות, כל הגדול מחברו בולע את חברו. יראי ה' איש אל רעהו — הרי כאן שנים. וידום — לשון קול דממה דקה, כדרך השונה יחידי, שהוא שונה בלחש. כי נטל עליו — כאילו נתונה כל התורה כולה היתה בשבילו בלבד. ג ולא אמרו עליו דברי תורה — וברכת המזון, שמברכים על השלחן, יוצאין ידי חובתן, ויחשב כאילו אמרו עליו דברי תורה. כך שמעתי. מזבחי מתים — תקרובת עבודה זרה, דכתיב (תהלים קו): ,ויצמדו לבעל פעור ויאכלו זבחי מתים'. ב"א קיא צאה — ועבודת כוכבים קרויה צאה, דכתיב (ישעיה ל): ,צא תאמר לו'. בלי מקום — בשביל שלא הזכירו שמו של מקום [ברוך הוא] על השלחן שנאמר: וידבר אלי זה השלחן אשר לפני ה' — מיד כשדבר בדברי תורה נקרא שלחן אשר לפני השם. ד הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי — ומפנה לבו דברי הבאי. הרי זה מתחייב בנפשו — לפי שהלילה הוא זמן למזיקים, והמהלך בדרך יחידי הוא בסכנה מפני הליסטים וכמה פגעים רעים: ואם היה מחשב בדברי תורה, היתה

תורתו מממרתו. ה עול מלכות — משא מלך ושרים. דרך ארץ — עמל וטורח הפרנסה, לפי שמלאכתו מתברכת. הפורק ממנו עול תורה — האומר: קשה עולה של תורה ואיני יכול לסובלה. ו שנאמר [תהלים פ"ב]: אלהים נצב בעדת אל — ואין עדה פחותה מעשרה, שנאמר במרגלים (במדבר י"ד): ,עד מתי לעדה הרעה הזאת', יצאו יהושע וכלב, הרי עשרה. ומנין אפילו חמשה? שנאמר: בקרב אלהים ישפט — שלשה דיינים, ושני בעלי דינים. ומנין אפילו שלשה? שנאמר: ואגדתו על ארץ יסדה — האדם, והאויר, והמים, שהם שלשה — על הארץ יסדה, על יסוד הארץ הם מקיפים, הרי לך ששלשה קרויין אגודה. אי נמי מצינו שלשה קרויין אגודה, — אגודת אזוב שהם שלש קלחים. ויש ספרים שכתוב בהן: ומנין אפילו חמשה, שנאמר: ,ואגודתו על ארץ יסדה' — שאדם אוגד בידו אחת שיש בה חמש אצבעות, וכלל האצבעות שביד קרויין אגודה. ובראש המקרא הוא אומר: ,הבונה בשמים מעלותיו', כלומר: השכינה שהיא בשמים יורדת למטה לארץ, כשיש שם אגודה עוסקים בתורה. ומנין אפילו שלשה? שנאמר: ,בקרב אלהים ישפט', — שהדיינים הם שלשה.

קן

רבי

ז רבי אלעזר איש ברתותא אומר: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו; וכן בדוד הוא אומר: כי ממך הכל ומידך נתנו לך. רבי יעקב אומר: המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: "מה נאה אילן זה! מה נאה ניר זה!", מעלה עליו הכתוב כאלו מתחיב בנפשו.

ח רבי דוסתאי ברבי ינאי משום רבי מאיר אומר: כל השוכח דבר אחד ממשנתו, מעלה עליו הכתוב כאלו מתחיב בנפשו, שנאמר: רק השמר לך ושמר נפשך מאד, פן תשכח את הדברים, אשר ראו עיניך. יכול אפילו תקפה עליו משנתו, תלמוד לומר: ופן יסורו מלבבך כל ימי חייך — הא אינו מתחיב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו.

ט רבי חנינא בן דוסא אומר: כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו — חכמתו מתקימת, וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו — אין חכמתו מתקימת. הוא היה אומר: כל שמעשיו מרבין מחכמתו — חכמתו מתקימת, וכל שחכמתו מרבה ממעשיו — אין חכמתו מתקימת.

י הוא היה אומר: כל שרוח הבריות נוחה הימנו — רוח המקום נוחה הימנו, וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו — אין רוח המקום נוחה הימנו. רבי דוסא בן הרכינס אומר: שנה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם.

יא רבי אלעזר המודעי אומר: המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמלבין פני חברו ברבים והמפר בריתו של אברהם

ז תן לו משלו — לא תמנע מלהתעסק בחפצי שמים, בין בגופך בין בממונך, שאינך נותן משלך, לא מגופך, ולא מממונך, שאתה וממונך שלו. מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה — הוא הדין לכל שיחה בטלה, אלא שדבר בהווה, שדרך הולכי דרכים לדבר במה שרואים בעיניהם. ויש אומרים להשמיען רבותא, דאף על גב דעל ידי כן הוא מברך: "ברוך שככה לו בעולמו", אף על פי כן מעלין עליו, כאילו מתחייב בנפשו. מפני שהפסיק ממשנתו. ניר — תלם המחרישה, כמו: נירו לכם ניר (ירמיה ד'). ח כל השוכח דבר אחד ממשנתו — בשביל שלא חזר עליה — מעלין עליו, כאילו מתחייב בנפשו. שמתוך שכחתו, הוא בא להתיר את האסור, ונמצאת תקלה באה על ידו, ושגגתו עולה זדון. אי נמי, כאילו מתחייב בנפשו לפי שאותה משנה היתה משמרתו, ועכשיו ששכחה, אינה משמרתו. תקפה עליו משנתו — שהיתה קשה עליו ומתוך הקושי שכח שכחה. ט כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו — אני שמעתי, שמקדים במחשבתו יראת חטאו לחכמתו, שהוא חושב בלבו: "אלמוד בשביל שאהיה ירא חטא", וזה ע"ד שאמרו: "תחלת המחשבה הוא סוף המעשה". חכמתו מתקיימת: שהחכמה מביאתו למה שלבו חפץ, והוא נהנה בה. וכל שחכמתו קודמת ליראת חטאו — שאינו לומד על מנת לעשות, הואיל ואין לבו פונה להיות ירא חטא, אין חכמתו מתקיימת, שמתוך שהיא מונעת אותו מללכת אחרי שרירות לבו, הוא קץ בה ומואסה ומניחה. כל שמעשיו מרובין מחכמתו — הכא מיירי, שזריז במצות עשה. ולעיל ב"כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו", איירי, שנזהר במצות לא תעשה. י כל שרוח הבריות נוחה הימנו — כל מי שאהוב למטה, בידוע, שהוא אהוב למעלה. שינה של שחרית — שהולך וישן עד שעוברת קריאת שמע. ויין של צהרים — מושך לבו של אדם, דכתיב (קהלת ב'): "למשוך ביין את בשרי", ומביא אותו לידי שכרות. ושיחת הילדים — מבטלת את אבותיהם מלעסוק בתורה. וישיבת בתי-כנסיות של עמי הארץ — שמתכנסים ומדברים בדברים בטלים. יא המחלל את הקדשים — המביא קדשי המזבח לידי פגול ונותר וטמא. או המועל ונהנה בין בקדשי מזבח בין בקדשי בדק הבית. והמבזה את המועדות — ימים של חול המועד, שעושה בהן מלאכה, או נוהג בהן מנהג חול באכילה ושתיה. והמלבין פני חברו ברבים — המתבייש פניו מאדימות תחלה, ואחר כך מתלבנות, שהנפש יש לה שתי תנועות, אחת לחוץ ואחת לפנים, וכשמביישין את האדם, בתחלה הרוח מתנועע לצד חוץ, כמו שמתמלא חמה ופניו מאדימות, וכשאינו מוצא עצה כיצד יסיר הבושת ההוא מעל פניו, הוא חוזר בקרבו ונכנס הרוח לצד פניו מפני הצער, ופניו מתכרכמים ומתלבנים. וזהו שאמרו ב"מ נ"ח ע"ב בענין הלבנה: "דאזיל סומקא ואתי חיורא". והמפר בריתו — שלא מל, או שמל ומושך ערלתו לכסות המילה כדי שלא יראה שהוא מהול.

אָבִינוּ וְהַמְגַלֶּה פָנִים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה, אַף־עַל־פִּי שֶׁיֵּשׁ בְּיָדוֹ תּוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אֵין לוֹ חֵלֶק לָעוֹלָם הַבָּא.

יב רַבִּי יִשְׁמָעֵאל אוֹמֵר: הֱוֵי קַל לְרֹאשׁ וְנוֹחַ לְתִשְׁחֹרֶת וֶהֱוֵי מְקַבֵּל אֶת־כָּל־הָאָדָם בְּשִׂמְחָה.

יג רַבִּי עֲקִיבָא אוֹמֵר: שְׂחוֹק וְקַלּוּת־רֹאשׁ מַרְגִּילִין אֶת הָאָדָם לְעֶרְוָה. מַסּוֹרֶת — סְיָג לַתּוֹרָה, מַעַשְׂרוֹת — סְיָג לָעֹשֶׁר, נְדָרִים — סְיָג לַפְּרִישׁוּת, סְיָג לַחָכְמָה — שְׁתִיקָה.

יד הוּא הָיָה אוֹמֵר: חָבִיב אָדָם, שֶׁנִּבְרָא בְצֶלֶם; חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לוֹ, שֶׁנִּבְרָא בְצֶלֶם, שֶׁנֶּאֱמַר: כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה אֶת הָאָדָם. חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם; חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם, שֶׁנִּקְרְאוּ בָנִים לַמָּקוֹם, שֶׁנֶּאֱמַר: בָּנִים אַתֶּם לַיְיָ אֱלֹהֵיכֶם. חֲבִיבִין יִשְׂרָאֵל, שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה; חִבָּה יְתֵרָה נוֹדַעַת לָהֶם, שֶׁנִּתַּן לָהֶם כְּלִי חֶמְדָּה, שֶׁנֶּאֱמַר: כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ.

טו הַכֹּל צָפוּי וְהָרְשׁוּת נְתוּנָה וּבְטוֹב הָעוֹלָם נִדּוֹן וְהַכֹּל לְפִי רֹב הַמַּעֲשֶׂה.

הוא

והמגלה פנים בתורה – שמראה פנים ופירושים בתורה שלא כהלכה, כגון המתרגם: "ומזרעך לא תתן להעביר למולך" — ומזרעך לא תתן לאעברא לארמיותא, ואין זה פשוטו של מקרא. ובכלל זה הדורש דרשות של דופי. פירוש אחר: "מגלה פנים", שמעיז פניו לעבור על דברי תורה בפרהסיא ביד רמה, ואין לו בושת פנים. אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים — ולא חזר בתשובה מאחת מעברות הללו שבידו, אף על פי שבאו עליו יסורים ומת ביסורים, אין לו חלק לעולם הבא; אבל אם חזר בתשובה קודם מותו, אין לך דבר שעומד בפני התשובה. **יב** הוי קל לראש — לפני אדם גדול זקן ויושב בראש ישיבה, הוי קל לעבוד עבודתו ולשמש לפניו. ונוח לתשחורת — לאדם בחור, שבשערותיו שחורות, [יהיה דרכך עמו בנחת ובכבוד]. והוי מקבל וכו' — נגד כל אדם, בין ראש בין תשחורת, תמיד בשמחה. "מקבל" — כמו "מקביל", מתרגם "נגד" קבל. **יג** מסורת סייג לתורה — המסורת שמסרו לנו חכמים בחסרות ויתרות שבתורה, הם גדר וסייג לתורה שבכתב, שעל ידיהם אנו יודעים כמה מלות היאך ישבו אותם, כמו: "בסכת, בסכת, בסכות" — שלש חסרים ואחד מלא, שממנו אנו למדים להכשיר סוכה בשלש דפנות, וכגון: "מועדי ה' אשר תקראו אתם", שנכתב חסר בשלשה מקומות, ללמד: אתם — אפילו שוגגים, אתם — אפילו מזידים, אתם — אפילו מוטעים. מעשרות סייג לעשר — דכתיב "עשר תעשר" — עשר בשביל שתתעשר. נדרים סייג לפרישות — כיון שאדם מתחיל בפרישות ומתירא שלא ישבור, מקבל עליו בלשון נדר, שלא יעשה כך וכך, ועל ידי כן הוא כובש את יצרו. סייג לחכמה שתיקה — היכא קיימין? אי בשתיקה מדברי תורה, הרי כבר כתיב "והגית בו" וגו'? אי בשתיקה מרכילות ולשון הרע וקללה — דאורייתא נינהו? הא לא איצטריך, אלא בשתיקה מדברי הרשות שבין אדם לחברו, שיש לו לאדם למעט הדבור בהם כל מה שאפשר, ועליהם אמר שלמה (משלי י"ז): "גם אויל מחריש — חכם יחשב". **יד** חבה יתרה נודעת לו — רמב"ם פירש: חבה יתירה הראה הקדוש ברוך הוא לאדם, שהודיעו ואמר לו. "ראה שבראתיך בצלם", שהמטיב לחברו ומודיעו הטובה שעשה עמו, מראה חבה יתירה יותר, משאילו הטיב עמו ואינו חשוב בעיניו להודיעו הטובה שעשה עמו. שנאמר כי לקח טוב — כל מעשה בראשית, שנאמר בו: "וירא אלהים כי טוב", לא נברא אלא בשביל התורה, שנקראת "לקח", כמה דאת אמר (דברים ל"ב): "יערוף כמטר לקחי". **טו** הכל צפוי — כל מה שאדם עושה בחדרי חדרים, גלוי לפניו. והרשות נתונה — בידו של אדם לעשות טוב ורע, כדכתיב (דברים ל'): "ראה נתתי לפניך היום את החיים" וגו'. ובטוב העולם נדון — במדת רחמים, ואף על פי כן אין הכל שוין במדה זו, לפי שהכל לפי רוב המעשה: המרבה במעשים טובים, נותנים לו רחמים מרובים; והממעיט במעשים טובים, ממעטים לו ברחמים. פירוש אחר: והכל לפי רוב המעשה — לפי רוב מעשיו של אדם הוא נדון: אם רוב זכיות — זכאי, אם רוב עונות — חייב. ורמב"ם פירש "הכל צפוי": כל מעשה בני אדם, מה שעשה ומה שעתיד לעשות, הכל גלוי לפניו. ולא תאמר: כיון שהקב"ה יודע מה שיעשה האדם, א"כ הוא מוכרח במעשיו שיהיה צדיק או רשע. כי הרשות נתונה בידו לעשות טוב ורע, ואין שום דבר שיכריחו כלל, וכיון שכן היא, בטוב העולם נדון, להפרע מן הרשעים וליתן שכר טוב לצדיקים: שהחוטא חטא ברצונו, וראוי שיענש; והצדיק היה צדיק ברצונו, וראוי שיקבל שכר. והכל לפי רוב המעשה, לפי מה שהאדם כופל ומתמיד בעשיית הטוב, כך שכרו מרובה; שאינו דומה המחלק מאה זהובים לצדקה במאה פעמים, לנותן אותם בפעם אחת. וגירסת רמב"ם היא, "והכל לפי רוב המעשה", אבל לא "על פי המעשה".

הכל

טז היא היה אומר: הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על כל החיים, החנות פתוחה והחנוני מקיף והפנקס פתוח והיד כותבת, וכל הרוצה ללוות — יבא וילוה; והגבאים מחזירין תדיר בכל יום ונפרעין מן האדם, מדעתו ושלא מדעתו, ויש להם על מה שיסמכו, והדין דין אמת — והכל מתקן לסעודה.

יז רבי אלעזר בן עזריה אומר: אם אין תורה — אין דרך ארץ, אם אין דרך ארץ — אין תורה, אם אין חכמה — אין יראה, אם אין יראה — אין חכמה, אם אין דעת — אין בינה, אם אין בינה — אין דעת, אם אין קמח — אין תורה, אם אין תורה — אין קמח. הוא היה אומר: כל שחכמתו מרבה ממעשיו, למה הוא דומה? לאילן שענפיו מרבין ושרשיו מעטין והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו, שנאמר: והיה כערער בערבה ולא יראה כי יבא טוב ושכן חררים במדבר, ארץ מלחה ולא תשב. אבל כל שמעשיו מרבין מחכמתו, למה הוא דומה? לאילן שענפיו מעטין ושרשיו מרבין, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו, אין מזיזין אותו ממקומו, שנאמר: והיה כעץ שתול על מים, ועל יובל ישלח שרשיו, ולא יראה כי יבא חום, והיה עלהו רענן, ובשנת בצרת לא ידאג, ולא ימיש מעשות פרי.

טז הכל נתון בערבון — „תלוי" דבר גם אינו עובר כו' — לאחר המתבעי המן מוכלין יהיה. ומצודה פרוסה — יסורין ומיתה. החנות פתוחה — ובני אדם נכנסים שם ולוקחים בהקפה והחנוני מקיף — ומאמין לכל הבא לשאול, כך בני אדם חוטאים בכל יום והקב"ה ממתין להם עד בא עתם. והפנקס פתוח — לכתוב בו ההקפות כדי שלא ישכח. והיד כותבת — שלא תאמר: אף על פי שהפנקס פתוח, פעמים שהחנוני טרוד ואינו כותב הכל. לכך אמר „והיד כותבת". וכל הרוצה ללוות וכו' — היינו „והרשות נתונה" דלעיל, שאין שום אדם מוכרח ללוות שלא ברצונו. והגבאים — יסורים ופגעים רעים. מדעתו — פעמים שזוכר את חטאו ואומר: „יפה הגיעני" ושלא מדעתו. פעמים שבוכה וקורא תגר כנגד דינו של מקום [ברוך הוא]. ויש להם על מה שיסמוכו — על הפנקס ועל החנוני, שהוא נאמן על פנקסו, כך היסורים הללו הן נסמכים על מעשיו של אדם הנזכרים לפני המקום [ברוך הוא], אף על פי שהם נסתרים מן האדם. והדין דין אמת — שאין הקב"ה בא בטרוניא עם בריותיו. והכל מתוקן לסעודה — אחד צדיקים ואחד רשעים יש להם חלק לעולם הבא, לאחר שנכו מהן את העון. יז אם אין תורה וכו' — אין משאו ומתנו יפה עם הבריות. אם אין דרך ארץ וכו' — סוף שתורתו משתכחת ממנו. אם אין דעת וכו' — „דעת" הוא שמוצא טעם לדבר; ו„בינה" היא שמבין דבר מתוך דבר, אבל אינו מוצא לו טעם, ואם אין דעת לתת טעם לדבר, אין בינה: אחר שלא ידע טעמו של דבר, כאילו לא ידעו, ומכל מקום הבינה היא קודמת, לפיכך אם אין בינה, אין דעת. אם אין קמח אין תורה — מי שאין לו מה לאכל, היאך יעסוק בתורה. אם אין תורה אין קמח — מה יועיל לו הקמח שבידו, הואיל ואין בו תורה, נוח לו שלא היה לו קמח והיה מת ברעב.

א בן זומא — לפי שלא האריך ימים, ולא נסמך שיקרא „רבי", היו קורין אותו על שם אביו. וכן בן עזאי, ושניהם שמם שמעון. איזהו חכם — הכי קאמר: איזהו חכם שראוי שיתהלל בחכמתו? הלומד מכל אדם — ואף על פי שהוא קטן ממנו, שכיון שאינו חס על כבודו ולומד מן הקטנים, ניכרים הדברים שחכמתו הוא לשם שמים, ולא להתיהר ולהתפאר בה. שנאמר: מכל מלמדי השכלתי — וסיפא דקרא „כי עדותיך שיחה לי", כלומר: הייתי לומד תורה מכל מלמדי ואפילו מן הקטנים ממני, ולא הייתי חושש לכבודי, כי עדותיך שיחה לי, שכל כוונתי היתה לשמים בלבד. וכן איזהו גבור — שראוי שיתהלל בגבורתו: הכובש את יצרו. שנאמר: טוב ארך אפים מגבור — הכי הוי פירושא דקרא: טוב ארך אפים הבא מצד הגבורה של כבוש היצר, לא מצד רכות הטבע, וכן מושל ברוחו כשבא מלוכד עיר. מן המלך, שלאחר שכבש את העיר ובא לידי האנשים המורדים בו, מושל ברוחו ואינו הורגן.

פרק רביעי

א בן זומא אומר: איזהו חכם? הלומד מכל אדם, שנאמר: מכל מלמדי השכלתי, כי עדותיך שיחה לי. איזהו גבור? הכובש את יצרו, שנאמר: טוב ארך אפים מגבור, ומושל

ברוחו

בְּרוּחוֹ מִלֹּכֵד עִיר. אֵיזֶהוּ עָשִׁיר? הַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: יְגִיעַ כַּפֶּיךָ כִּי תֹאכֵל, אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ — אַשְׁרֶיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְטוֹב לָךְ לָעוֹלָם הַבָּא. אֵיזֶהוּ מְכֻבָּד? הַמְכַבֵּד אֶת הַבְּרִיּוֹת, שֶׁנֶּאֱמַר: כִּי מְכַבְּדַי אֲכַבֵּד וּבֹזַי יֵקָלּוּ.

ב בֶּן־עַזַּאי אוֹמֵר: הֱוֵי רָץ לְמִצְוָה קַלָּה וּבוֹרֵחַ מִן הָעֲבֵרָה, שֶׁמִּצְוָה גוֹרֶרֶת מִצְוָה, וַעֲבֵרָה גוֹרֶרֶת עֲבֵרָה; שֶׁשְּׂכַר מִצְוָה — מִצְוָה, וּשְׂכַר עֲבֵרָה — עֲבֵרָה.

ג הוּא הָיָה אוֹמֵר: אַל תְּהִי בָז לְכָל אָדָם וְאַל תְּהִי מַפְלִיג לְכָל דָּבָר, — שֶׁאֵין לְךָ אָדָם שֶׁאֵין לוֹ שָׁעָה וְאֵין לְךָ דָּבָר שֶׁאֵין לוֹ מָקוֹם.

ד רַבִּי לְוִיטַס אִישׁ־יַבְנֶה אוֹמֵר: מְאֹד מְאֹד הֱוֵי שְׁפַל רוּחַ, שֶׁתִּקְוַת אֱנוֹשׁ — רִמָּה. רַבִּי יוֹחָנָן בֶּן־בְּרוֹקָא אוֹמֵר: כָּל הַמְחַלֵּל שֵׁם־שָׁמַיִם בַּסֵּתֶר, נִפְרָעִין מִמֶּנּוּ בַגָּלוּי — אֶחָד שׁוֹגֵג וְאֶחָד מֵזִיד בְּחִלּוּל הַשֵּׁם.

ה רַבִּי יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ אוֹמֵר: הַלּוֹמֵד עַל־מְנָת לְלַמֵּד — מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד, וְהַלּוֹמֵד עַל־מְנָת לַעֲשׂוֹת — מַסְפִּיקִין בְּיָדוֹ לִלְמֹד וּלְלַמֵּד, לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת. רַבִּי צָדוֹק אוֹמֵר: אַל תִּפְרֹשׁ מִן הַצִּבּוּר וְאַל תַּעַשׂ עַצְמְךָ כְּעוֹרְכֵי הַדַּיָּנִין; וְאַל תַּעֲשֶׂהָ עֲטָרָה לְהִתְגַּדֶּל־בָּהּ וְלֹא קַרְדּוֹם לַחְפָּר־בָּהּ. וְכָךְ הָיָה הִלֵּל אוֹמֵר:

ודאשתמש

איזהו עשיר — דהאי לו להתהלל בעשרו, השמח בחלקו. איזהו מכובד — לפי שמנה דברים טובים הללו, שהזכיר לעיל, שהם: החכמה והגבורה והעושר, שראוי בהם היה נכבד מעצמו בעיני אלהים ואדם, ואף אם הבריות לא יכבדוהו בעבורם, לכך חזר התנא לזה ואמר: מי שיש בו המדות הללו והוא נכבד בעצמו, מה יעשה ויהיה מכובד מאחרים? יכבד את הבריות. כי מכבדי אכבד — והדברים קל וחומר: ומה הקב"ה, שהוא מלך הכבוד וכל מה שברא בעולמו לא ברא אלא לכבודו, מכבד את מכבדיו, קל וחומר לבשר ודם. ובוזי יקלו — למדנו ענותנותו של הקב"ה, לא אמר: ובוזי אקלל, אלא „יקלו" מעצמם. ובכבוד הצדיקים הקפיד יותר, שנאמר (בראשית י"ב): ומקללך אאור. **ב** שמצוה גוררת מצוה — כך מנהגו של עולם, השונה מצוה אחת, נוח לו לעשות אחרות; והמתחיל בעבירות, קשה לפרוש מהן. ועוד ששכר מצוה מצוה, שמן השמים מסייעין ומזמינים ביד מי שעשה מצוה אחת, שיעשה אחרת, כדי ליתן לו שכר על שתיהן: וכן שכר עבירה וכו'. פירוש אחר: „ששכר מצוה מצוה", שכל מה שאדם משתכר ומתענג בעשיית המצוה, נחשב לו למצוה בפני עצמה ונוטל שכר על המצוה שעשה ועל העינוג וההנאה שנהנה בעשייתה. ושכר עבירה עבירה — והשכר וההנאה שמגעת לו לאדם בעשיית העבירה, נחשב לו כעבירה בפני עצמה ולוקה על העבירה שעשה ועל השכר וההנאה שקיבל בעשייתה. **ג** אל תהי בז לכל אדם — לומר: „מה יוכל פלוני להזיק לי?". ואל תהי מפליג — מרחיק לכל דבר שיש לחוש עליו, אל תאמר: „רחוק הוא שיהיה ואין לחוש ממנו". **ד** מאד מאד הוי שפל רוח — אף על פי שבשאר מדות הדרך הממוצעת היא המשובחת, במדת הגאוה אינו כן, אלא יש לקצה האחרון של שפלות הרוח, לפי שהגאוה היא מאיסה ביותר; ועוד שרוב בני אדם נכשלים בה ולא בדילי אינשי מינה, לכך צריך לעשות לה הרחקה יתירה. **ה** הלומד על מנת ללמד מספיקין בידו ללמוד וללמד — גרסינן והכי פירושה: הלומד על מנת להיות תמיד עוסק בתורה ואין בדעתו להיות גומל חסדים עם הבריות, כרבה דעסק בתורה ולא עסק בגמילות חסדים, אע"ג דאיבעי ליה לאעסוקי נמי בגמילות חסדים, מכל מקום מספיקין בידו ללמוד וללמד, ותהיה מחשבתו נעשית; והלומד על מנת לעשות, שהוא רוצה לעסוק בתורה ולהיות גם כן גומל חסדים, כאביי דעסק בתורה ובגמילות חסדים, מספיקין בידו להשלים מחשבתו, ויזכה ללמוד וללמד, לשמור ולעשות. ויש מפרשים: „הלומד על מנת ללמד", בשביל שיקרא רבי, וגורסין: „אין מספיקין בידו ללמוד וללמד". וברוב הספרים מצאתי כגירסא הראשונה ועיקר. ואל תעשה עטרה להתגדל בה — שלא תאמר: „אלמוד בשביל שיקראו לי רבי וישיבוני בראש", אלא למוד מאהבה וסוף הכבוד לבוא. ולא קרדום לחפור בה — ולא תלמוד תורה כדי לעשות ממנה מלאכה, שתתפרנס בה כמו קרדום לחפור בה, שהעושה כן מועל בקדושתה של תורה וחייב מיתה בידי שמים, כמו שנהנה מן ההקדש, ומלמדי תינוקות נוטלין שכר שימור התינוקות בלבד, שמשמרין אותן שלא יפשעו ויזיקו, ושכר פיסוק טעמים, שאין הרב חייב לטרוח וללמד לתלמידים פיסוק הטעמים, אבל שכר למוד אסור ליטול, דכתיב (דברים ד'): „ואותי צוה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים כאשר צוני ה' אלהי", מה אני בחנם, אף אתם בחנם. וכן הדיין אסור ליקח שכר פסוק הדין, אלא שכר בטלה בלבד, דבר שהוא ניכר כמה מפסיד מבטול מלאכתו, כדי לשמוע טענות בעלי הדין, ובלבד שיטול משניהם בשוה, ואם נוטל יותר מזה דיניו בטלים. ומזה שהתירה

היכל

ודאשתמש בתגא – חלף! הא למדת: כל הנהנה מדברי תורה, נוטל חייו מן העולם.

ו רבי יוסי אומר: כל המכבד את התורה – גופו מכבד על הבריות, וכל המחלל את התורה – גופו מחלל על הבריות.

ז רבי ישמעאל בנו אומר: החושך עצמו מן הדין – פורק ממנו איבה וגזל ושבועת שוא, והגס לבו בהוראה – שוטה, רשע וגס רוח.

ח הוא היה אומר: אל תהי דן יחידי, שאין דן יחידי אלא אחד; ואל תאמר „קבלו דעתי", – שהן רשאין ולא אתה.

ט רבי יונתן אומר: כל המקיים את התורה מעוני – סופו לקימה מעשר, וכל המבטל את התורה מעשר – סופו לבטלה מעוני.

י רבי מאיר אומר: הוי ממעט בעסק, ועסוק בתורה, והוי שפל רוח בפני כל אדם; ואם בטלת מן התורה, יש לך בטלים הרבה כנגדך, ואם עמלת בתורה, יש לו שכר הרבה לתן לך.

יא רבי אליעזר בן יעקב אומר: העושה מצוה אחת – קונה לו פרקליט אחד, והעובר עברה אחת – קונה לו קטגור אחד. תשובה ומעשים טובים – כתריס בפני הפורענות. רבי יוחנן הסנדלר אומר: כל כנסיה, שהיא לשם שמים, סופה להתקים; ושאינה לשם שמים, אין סופה להתקים.

רבי

מותר לתלמיד חכם ליהנות מכבוד תורה, הוא שתמכר סחורתו בשוק קודם כל אדם, וגם שיפטר מכל מסים ועולים והרגליות. ואפילו כסף גולגלתא חייבין הצבור ליתן עליו, ואפילו הוא עשיר ויש לו ממון הרבה, יכול הוא לשאול בדין שיפטרוהו. ואם תלמיד חכם חולה הוא ויודעים בשידון, ויודען העם להביא מנות גדולות מפני כבוד תורתו, מצוה עליו שיטול, ואין זה בכלל נאות מדברי תורה, הואיל ואי אפשר לו להתפרנס בדרך אחרת. וכן ת"ח שמינו אותו הצבור עליהם פרנס או ראש הסדר ומתעסק בצרכי צבור, מותר לו ליקח מהם פרס ואפילו שכר הרבה יותר מכדי פרנסתו, כדי שיהיו מזונותיו בריוח, ומתוך כך יהיה גדול ויראוי ומתייב בעיניהם, כדאשכחן בכהן גדול דכתיב ביה: „הגדול מאחיו" — ודרשו חכמים: „גדלהו מאחיו", [שיהיו] אחיו הכהנים מעשירים אותו משלהן. וחכמים הראשונים שהיו נמנעים מזה, מדת חסידות היתה בהם, אבל לא מן הדין. ו כל המכבד את התורה — הדורש החסרות והיתרות שבתורה ומראה טעם על כל קוץ וקוץ לומר, שאין בה דבר לבטלה, אין לך כבוד תורה גדול מזה. א"נ: המכבד ספר תורה ומכבד לומדי תורה והעוסקים בה, כל אלו בכלל מכבד את התורה הן. ז החושך עצמו מן הדין — במקום שיש גדול ממנו. אי נמי: אומר לבעלי הדין שיתפשרו. פורק ממנו איבה — שהואיל מביא דין חייב, שונא לדיין, שאומר בלבו: לא הפך בזכותי. וגזל — שמא יחייב הזכאי, ונמצא שגזל בא על ידו. ושבועת שוא — שמא יחייב שבועה למי שאינו חייב בה, ונמצא מביא לידי שבועה שוא. אי נמי: קרי הכא לשבועה שקר שבועת שוא, כגון האומר: „לא לויתי", ולוה, דשבועת שבועה יוצאה מפיו לשוא: והגס לבו בהוראה — בלא עיון ובלא המתנה. ח אל תהי דן יחידי — אע"פ שיחיד מומחה יכול לדון, מדרכי החסידות הוא שאפילו מומחה לא יהי דן יחידי, ודוקא שבלא קבלוהו בעלי הדין עליהם לדין, אבל קבלוהו בעלי הדין עליהם, דן יחידי, ואפילו מדרך חסידות. שאין דן יחידי אלא אחד — הקדוש ברוך הוא, שהוא יחיד בעולמו. ואל תאמר — לחבריך החולקים עליך: „קבלו דעתי", שאני מומחה ובלא הצרוף שלכם הייתי יכול לדון. שהן רשאין ולא אתה — הואיל ורבים אותם עמך, ראוי שיפסק הדין על פי הרבים. ט המקיים את התורה מעוני — שהוא דחוק למזונות ומתבטל ממלאכתו כדי לעסוק בתורה. המבטל את התורה מעושר — מחמת רוב הממון צריך ליתן לבו פעם לכאן ופעם לכאן, ואין לו פנאי לעסוק בתורה. י הוי ממעט בעסק — המעט בעסק סחורתך ומלאכתך ויהיה עיקר עסקך בתורה. והוי שפל רוח בפני כל אדם — ללמוד אפילו ממי שהוא קטן ממך בחכמה. יש לך בטלים הרבה כנגדך — שיסייעו לבטלך. פירוש אחר: יש בעולם כמה בטלים, שהם המזיקים וחיות רעות, שהם בטלים, ועל ידם הקדוש ברוך הוא יביא עליך פורענות. ואם עמלת בתורה — הוא עצמו ישלם שכרך ולא על ידי שליח, וזו יתירה מדה טובה על מדה פורענות. יא פרקליט — מליץ טוב. קטגור — מליץ רע. ולשון קטיגור—קורא תיגר; וסניגור, שהוא הפך קטיגור, פירושו: שונא תיגר.

יהי

יב רַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן־שַׁמּוּעַ אוֹמֵר: יְהִי כְבוֹד תַּלְמִידְךָ חָבִיב עָלֶיךָ כְּשֶׁלָּךְ, וּכְבוֹד חֲבֵרְךָ — כְּמוֹרָא רַבָּךְ, וּמוֹרָא רַבָּךְ — כְּמוֹרָא שָׁמָיִם.

יג רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: הֱוֵי זָהִיר בְּתַלְמוּד, שֶׁשִּׁגְגַת תַּלְמוּד עוֹלָה זָדוֹן. רַבִּי שִׁמְעוֹן אוֹמֵר: שְׁלֹשָׁה כְתָרִים הֵן: כֶּתֶר תּוֹרָה, וְכֶתֶר כְּהֻנָּה, וְכֶתֶר מַלְכוּת — וְכֶתֶר שֵׁם־טוֹב עוֹלֶה עַל־גַּבֵּיהֶן.

יד רַבִּי נְהוֹרָאִי אוֹמֵר: הֱוֵי גוֹלֶה לִמְקוֹם תּוֹרָה, וְאַל תֹּאמַר שֶׁהִיא תָבוֹא אַחֲרֶיךָ, שֶׁחֲבֵרֶיךָ יְקַיְּמוּהָ בְיָדֶךָ, וְאֶל בִּינָתְךָ אַל תִּשָּׁעֵן.

טו רַבִּי יַנַּאי אוֹמֵר: אֵין בְּיָדֵינוּ לֹא מִשַּׁלְוַת הָרְשָׁעִים וְאַף לֹא מִיִּסּוּרֵי הַצַּדִּיקִים. רַבִּי מַתְיָא בֶּן־חָרָשׁ אוֹמֵר: הֱוֵי מַקְדִּים בִּשְׁלוֹם כָּל אָדָם, וֶהֱוֵי זָנָב לָאֲרָיוֹת, וְאַל תְּהִי רֹאשׁ לַשּׁוּעָלִים.

טז רַבִּי יַעֲקֹב אוֹמֵר: הָעוֹלָם הַזֶּה דּוֹמֶה לִפְרוֹזְדוֹר בִּפְנֵי הָעוֹלָם הַבָּא; הַתְקֵן עַצְמְךָ בַּפְּרוֹזְדוֹר, כְּדֵי שֶׁתִּכָּנֵס לַטְּרַקְלִין.

יז הוּא הָיָה אוֹמֵר: יָפָה שָׁעָה אַחַת בִּתְשׁוּבָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים בָּעוֹלָם הַזֶּה מִכָּל חַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, וְיָפָה שָׁעָה אַחַת שֶׁל קוֹרַת רוּחַ בָּעוֹלָם הַבָּא מִכָּל חַיֵּי הָעוֹלָם הַזֶּה.

יח רַבִּי שִׁמְעוֹן בֶּן־אֶלְעָזָר אוֹמֵר: אַל תְּרַצֶּה אֶת חֲבֵרְךָ בִּשְׁעַת כַּעְסוֹ, וְאַל תְּנַחֲמֵהוּ בְּשָׁעָה

יב יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך — שכן מצינו במשה שאמר ליהושע תלמידו (שמות י"ז): "בחר לנו אנשים", שעשאו שוה לו. וכבוד חברך כמורא רבך — דאמר ליה אהרן למשה (במדבר י"ב): "בי אדוני" — והוא גדול ממנו בשנים היה וקרייה ליה אדוני. ומורא רבך כמורא שמים — דכתיב (שם י"א): "אדוני משה כלאם", כלם מן העולם. כיון שמורדין בך, כאילו מרדו בהקדוש ברוך הוא וחייבים כליה. יג הוי זהיר בתלמוד — שיהא תלמודך בדקדוק ובהלכה. ששגגת תלמוד עולה זדון — אם תעשה בהוראה מתוך שלא דקדקת בתלמודך ותבא להתיר את האסור, הקדוש ברוך הוא מעלה עליך, כאילו עשית מזיד. שלשה כתרים הן — הכתובים בתורה שזכתה התורה לנהוג בהם כבוד. כתר תורה — כתיב ביה (ויקרא י"ט): "והדרת פני זקן" — זה שקנה חכמה. וכתר כהונה — כתיב ביה: "וקדשתו קדוש יהיה לך". וכתר מלכות — כתיב ביה (דברים יז): "שום תשים עליך מלך", שתהא אימתו עליך. וכתר שם טוב — מי שיש בידו מעשים טובים, ושמועתו טובה מחמת מעשיו, לא מצינו לו כתר בתורה, שיהיו חייבים לנהוג בו כבוד, והוא עולה על גבי כולן, שכל השלשה כתרים צריכים לו, שאם ת"ח הוא וסנו שומעניה בדי לבזייה, ואם כ"ג הוא אמרינן ביומא (דף ע"א): "ייתון בני עממיא לשלם דעבדין עובדי אהרן ולא ייתון בני אהרן לשלם דלא עבדין עובדי אהרן". ואם מלך הוא, כתיב (שמות כ"ב): "ונשיא בעמך לא תאור", כשאינו עושה מעשה עמך. יד הוי גולה למקום תורה — אם אין תלמידי חכמים בעירך. ואל תאמר שהיא תבוא אחרי — תלמידי חכמים יבואו לגבך. שחבריך יקימוה בידך — ואל תסמוך שחבריך, כשיבואו מבית הרב, יקיימו התורה בידך, שתלמוד מהם מה שלמדו הם מן הרב, אלא הוי גולה אתה בעצמך למקום הרב שאינו דומה שומע מפי תלמיד, לשומע מפי הרב. פירוש אחר: "שחבריך יקימוה בידך", מפני מה אני אומר לך: "הוי גולה למקום תורה", שחבריך יקיימוה בידך, שאפילו אתה חריף ומפולפל ביותר, לא תתקיים התורה בך, אלא ע"י חבריך, שתשא ותתן עמהם: והיינו דמסיים: "ואל בינתך אל תשען". טו אין בידינו — כמו "לא היה בידיה", כלומר: אין הדבר הזה ידוע לנו, מדוע דרך רשעים צלחה, ומפני מה הצדיקים מדוכאים ביסורים. פירוש אחר: אין לנו בזמן הגלות, לא שלוה שהרגיל הקדוש ברוך הוא לתת לרשעים כדי לטרדן מן העולם הבא, ואף לא מן היסורים המיוחדים לצדיקים, שהן יסורין של אהבה, שאין בהן בטול תורה, כלומר: יצאנו מכלל רשעים, שאין לנו השלוה שיש לרשעים, ולכלל צדיקים לא הגענו, שהיסורים שלנו אינן של אהבה כיסורי הצדיקים. הוי מקדים בשלום כל אדם — ואפילו לעובד כוכבים ומזלות בשוק. והוי זנב לאריות — לגדולים ממך. ראש לשועלים — לקטנים ממך. טז פרוזדור — בית שער, תרגום "אולם" פרוזדא. טרקלין — מקום מושב המלך, כך אתה התקן עצמך בעולם הזה, כדי שתזכה לעולם הבא. יז יפה שעה אחת בתשובה — לגוף תשובה ומעשים טובים. מכל חיי העולם הבא — לפי שבאותו זמן אין התשובה ומעשים טובים מועילין לאדם, שאין העולם הבא אלא לקבל שכר על מה שקיים בעולם הזה. יח אל תרצה את חברך בשעת כעסו — דכתיב (שמות ל"ג): "פני ילכו והנחותי לך" — [ברכות ז' ע"א] — אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה המתן עד שיעברו פנים של זעם. ואל תנחמהו בשעה

בְּשָׁעָה שֶׁמֵּתוֹ מֻטָּל לְפָנָיו, וְאַל תִּשְׁאַל לוֹ בִּשְׁעַת נִדְרוֹ. וְאַל תִּשְׁתַּדֵּל לִרְאוֹתוֹ בִּשְׁעַת קַלְקָלָתוֹ.

יט שְׁמוּאֵל הַקָּטָן אוֹמֵר: בִּנְפֹל אוֹיִבְךָ – אַל תִּשְׂמָח, וּבִכָּשְׁלוֹ – אַל יָגֵל לִבֶּךָ, פֶּן יִרְאֶה יְיָ וְרַע בְּעֵינָיו וְהֵשִׁיב מֵעָלָיו אַפּוֹ.

כ אֱלִישָׁע בֶּן־אֲבוּיָה אוֹמֵר: הַלּוֹמֵד יֶלֶד, לְמָה הוּא דוֹמֶה? לִדְיוֹ כְתוּבָה עַל נְיָר חָדָשׁ; וְהַלּוֹמֵד זָקֵן, לְמָה הוּא דוֹמֶה? לִדְיוֹ כְתוּבָה עַל נְיָר מָחוּק. רַבִּי יוֹסֵי בַּר־יְהוּדָה אִישׁ כְּפַר הַבַּבְלִי אוֹמֵר: הַלּוֹמֵד מִן הַקְּטַנִּים, לְמָה הוּא דוֹמֶה? לְאוֹכֵל עֲנָבִים קֵהוֹת וְשׁוֹתֶה יַיִן מִגִּתּוֹ; וְהַלּוֹמֵד מִן הַזְּקֵנִים, לְמָה הוּא דוֹמֶה? לְאוֹכֵל עֲנָבִים בְּשׁוּלוֹת וְשׁוֹתֶה יַיִן יָשָׁן. רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר: אַל תִּסְתַּכֵּל בַּקַּנְקַן, אֶלָּא בְּמַה שֶּׁיֶּשׁ בּוֹ: יֵשׁ קַנְקַן חָדָשׁ מָלֵא יָשָׁן, וְיָשָׁן – שֶׁאֲפִילוּ חָדָשׁ אֵין בּוֹ.

כא רַבִּי אֶלְעָזָר הַקַּפָּר אוֹמֵר: הַקִּנְאָה וְהַתַּאֲוָה וְהַכָּבוֹד מוֹצִיאִין אֶת הָאָדָם מִן הָעוֹלָם.

כב הוּא הָיָה אוֹמֵר: הַיִּלּוֹדִים – לָמוּת, וְהַמֵּתִים – לִחְיוֹת, וְהַחַיִּים – לִדּוֹן, לֵידַע לְהוֹדִיעַ וּלְהִוָּדַע, שֶׁהוּא אֵל, הוּא הַיּוֹצֵר, הוּא הַבּוֹרֵא, הוּא הַמֵּבִין, הוּא הַדַּיָּן, הוּא הָעֵד, הוּא בַּעַל־דִּין, הוּא עָתִיד לָדוּן; בָּרוּךְ הוּא, שֶׁאֵין לְפָנָיו לֹא עַוְלָה וְלֹא שִׁכְחָה וְלֹא מַשּׂוֹא פָנִים וְלֹא מִקַּח שֹׁחַד. וְדַע שֶׁהַכֹּל לְפִי הַחֶשְׁבּוֹן, וְאַל יַבְטִיחֲךָ יִצְרְךָ, שֶׁהַשְּׁאוֹל בֵּית־מָנוֹס לָךְ, – שֶׁעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה נוֹצָר, וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה נוֹלָד, וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה חַי, וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה מֵת, וְעַל כָּרְחֲךָ אַתָּה עָתִיד לִתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן לִפְנֵי מֶלֶךְ מַלְכֵי הַמְּלָכִים, הַקָּדוֹשׁ, בָּרוּךְ הוּא.

בשעה שמתו מוטל לפניו — שבשעת החורבן כביכול היה הקדוש ברוך הוא מתאבל, בקשו מלאכי השרת לנחמו, ורוח הקדש משיבן: „אל תאיצו לנחמני" ואל תשאל לו בשעת נדרו — לומר פתחים להתיר לו את נדרו, מפני שאז על כל פתח ופתח שתאמר לו, יאמר אדעתא דהכי נדרתי, ושוב לא תמצא לו פתח. ומצינו: שהקדוש ברוך הוא לשבה, שלא יכנס לארץ, לא התחנן מיד, אלא המתין ואחר כך התחיל להתחנן. בשעת קלקלתו: כשנתקלקל בחטא, לפי שהוא מתבייש מכל אדם. וכן אתה מוצא כשחטא אדם הראשון, לא נגלה עליהם הקב"ה, עד שעשו חגורות, דכתיב (בראשית ג' ז'): „ויעשו להם חגורות", ואחר כך „וישמעו את קול ה' אלהים" **יט** בנפול אויבך אל תשמח — פסוק הוא במשלי, אלא שמואל הקטן היה רגיל להוכיח בני אדם במדה זו פן יראה ה' ורע בעיניו. שמביתי שלבבך, כאלו היא שמחה למלאות תאותך. והשיב מעליו אפו. מדלא כתיב „ושב", אלא „והשיב" משמע: ישיבהו מעל אויבך וישיבהו עליך **כ** על ניר חדש — שהוא מתקיים, כך גירסת הילדות אינה משתכחת. ענבים קהות — שלא נתבשלו כל צרכן ומקהות את השנים, כך חכמת הילד לא נתישבה כל צרכה, ואין דבריו מתקבלים ומתישבים על הלב. יין מגתו — ששמריו מעורבים בתוכו, כך חכמת הילד מעורבת ספיקות יש בה רבי ... אומר אל תסתכל בקנקן — רבי ... פליג אדרבי יוסי ברבי יהודה ואמר: כי כמו שיש קנקן חדש מלא יין ישן, כך יש ילד, שטעמו כטעם זקנים; ויש זקנים פחותים במעלות החכמה מן הילדים. **כא** והתאוה — המבקש למלאות תאותו באכילה ובתיה וביוצא בהן. והכבוד — שיכבדוהו בני אדם. **כב** הילודים למות — מי שנולד כבר עתיד הוא למות. והמתים — עתידים לחיות ולעמוד ליום הדין, אלא לחיי עולם ואלה לחרפות ולדראון עולם. והחיים לדון — עומדין להיות נדונים ליום הדין. לידע — מאחרים. ולהודיע — לאחרים. ולהודע — להבין מעצמו. הוא היוצר — שכל העולם הוא בידו כחומר ביד היוצר. ומה טעם? לפי שהוא הבורא, שברא את כל העולם כולו מאין, לפיכך יכול לעשות בו כרצונו. הוא המבין, הוא הדיין — אחר שהבין כל מעשיהם, מביאן בדין לפניו. הוא בעל־דין — שהוא תובע את החוטאים. הוא עתיד לדון — לעולם הבא. ולא משוא פנים ולא מקח שחד — שאינו נושא פנים אפילו לצדיק גמור, שלא יענישנו על עבירה קלה, שבאה לידו, ואינו לוקח שוחד המצוה בשביל העבירה, אלא נותן שכר על המצוה, ועונש על העבירה. — כך פירש הרמב"ם. ודע שהכל לפי החשבון — פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול, כך עבירות קלות, כשהן מרובות, עולות לחשבון גדול. שעל כרחך אתה נוצר — שהנשמה אינה רוצה לצאת מן הפרגוד, מקום טהור, שהנשמות מונחות שם, וליכנס במקום טמא, ומלאך בא ומוציאה על כרחה ומכניסה. ועל כרחך אתה נולד — בשעת הלידה אינו רוצה לצאת, ומלאך מוציאו על כרחו. ועל כרחך אתה חי — יש אדם מדוכא ביסורים ורוצה למות ואינו יכול.

פרק חמישי

א בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת נִבְרָא הָעוֹלָם. וּמַה תַּלְמוּד לוֹמַר, וַהֲלֹא בְּמַאֲמָר אֶחָד יָכוֹל לְהִבָּרְאוֹת? אֶלָּא לְהִפָּרַע מִן הָרְשָׁעִים, שֶׁמְּאַבְּדִין אֶת הָעוֹלָם, שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת, וְלִתֵּן שָׂכָר טוֹב לַצַּדִּיקִים, שֶׁמְּקַיְּמִין אֶת הָעוֹלָם, שֶׁנִּבְרָא בַּעֲשָׂרָה מַאֲמָרוֹת.

ב עֲשָׂרָה דוֹרוֹת מֵאָדָם וְעַד נֹחַ — לְהוֹדִיעַ כַּמָּה אֶרֶךְ אַפַּיִם לְפָנָיו, שֶׁכָּל הַדּוֹרוֹת הָיוּ מַכְעִיסִין וּבָאִין, עַד שֶׁהֵבִיא עֲלֵיהֶם אֶת מֵי הַמַּבּוּל. עֲשָׂרָה דוֹרוֹת מִנֹּחַ וְעַד אַבְרָהָם — לְהוֹדִיעַ כַּמָּה אֶרֶךְ אַפַּיִם לְפָנָיו, שֶׁכָּל הַדּוֹרוֹת הָיוּ מַכְעִיסִין וּבָאִין, עַד שֶׁבָּא אַבְרָהָם אָבִינוּ וְקִבֵּל שְׂכַר כֻּלָּם.

ג עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת נִתְנַסָּה אַבְרָהָם אָבִינוּ וְעָמַד בְּכֻלָּם — לְהוֹדִיעַ כַּמָּה חִבָּתוֹ שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ.

ד עֲשָׂרָה נִסִּים נַעֲשׂוּ לַאֲבוֹתֵינוּ בְּמִצְרַיִם וַעֲשָׂרָה עַל הַיָּם; עֶשֶׂר מַכּוֹת הֵבִיא הַקָּדוֹשׁ, בָּרוּךְ הוּא, עַל הַמִּצְרִים בְּמִצְרַיִם וְעֶשֶׂר עַל הַיָּם; עֲשָׂרָה נִסְיוֹנוֹת נִסּוּ אֲבוֹתֵינוּ אֶת הַקָּדוֹשׁ, בָּרוּךְ הוּא, בַּמִּדְבָּר, שֶׁנֶּאֱמַר: וַיְנַסּוּ אֹתִי זֶה עֶשֶׂר פְּעָמִים וְלֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹלִי.

א **בעשרה** מאמרות — תשעה „ויאמר", ובראשית נמי מאמר הוא, דכתיב (תהלים ל"ג) „בדבר ה' שמים נעשו". שמאבדין את העולם — שכל המאבד נפש אחת מישראל, כאילו אבד עולם מלא: והרשעים, שבשעה מאבדים את נפשם, כאילו מאבדים את העולם. — כך מצאתי. ולי נראה: שמאבדין את העולם מיום, שמכריעים את כל העולם כולו לכף חובה, ונמצא העולם אבד בשבילם. שנברא בעשרה מאמרות — ולאו דוקא המאמר מלאכה, שהרי נעשית כיום אחד, ומלאכה שהיא נעשית בהרבה ימים. **ב** להודיע כמה ארך אפים לפניו — לך אתה אל תתמה, שהאריך לעובדי כוכבים כל הימים הללו, שכן משתעבדין בבניו, ביותר האריך לדורות, שמאדם ועד נח, ואחר כך נענשו. וקבל שכר כולם — שעשה מעשים טובים כנגד מה שהיה ראוי שיעשו כולם, לפיכך נטלו כולם בזכותו, וכמו שנטל עליו עול מנות בעולם הזה כנגד כולם כך קבל בעולם הבא שכר כנגד כולם. שכל אדם יש לו שני חלקים: אחד בגן עדן, ואחד בגיהנם, זכה — נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן, נתחייב — נוטל חלקו וחלק חברו בגיהנם. **ג** עשרה נסיונות — א' אור כשדים, שהשליכו נמרוד לכבשן האש, ב' — „לך לך מארצך", ג' — „ויהי רעב", ד' — „ותוקח האשה בית פרעה", ה' — „מלחמות המלכים", ו' — „מעמד בין הבתרים", שהראהו שעבוד מלכיות, ז' — המילה, ח' — „וישלח אבימלך ויקח את שרה", ט' — „גרש את האמה הזאת ואת בנה", י' — „העקידה". **ד** עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים שנצולו מעשר מכות. וכולם היו במצרים ולא בישראל. ועשרה על הים — א' — „ויבקעו המים", ב' — שנעשה הים כמין אהל ונכנסו ישראל לתוכו, דכתיב (חבקוק ג'): „נקבת במטיו ראש פרזיו", ג' — שנעשה קרקעית הים יבש בלא חומר וטיט, דכתיב (שמות י"ד): „ובני ישראל הלכו ביבשה", ד' — שקרקעית הים, שדרכו בו המצריים, שהיו רודפים אחרי ישראל, נתלחלח ונעשה חומר וטיט, דכתיב (חבקוק ג'): „חומר מים רבים", ה' — שהמים הנקפאים בקרקע הים לא היו חתיכה אחת, אלא חתיכות קטנות כעין לבנים ואבני הבנין מסודרים זה אצל זה, כדכתיב (תהלים ע"ד): „אתה פוררת בעזך ים", שנעשה כעין פירורים, ו' — שנתקשו המים הנקפאים ונעשו קשים כסלעים, כדכתיב (שם): „שברת ראשי תנינים על המים", והמצריים נקראו תנינים, ז' — שנגזר הים לי"ב גזרים, כדי שיעברו כל שבט ושבט בדרך אחד לבדו, והיינו דכתיב (שם קל"ו): „לגוזר ים סוף לגזרים", ח' — שנקפאו המים כספיר ונעשה זכוכית, כדי שיראו השבטים אלו את אלו, בשעה שעברו בים והיה מאיר להם, וזהו שנאמר (שם י"ח): „חשכת מים עבי שחקים", כלומר: קפוא המים היה כעבי שחקים כעצם השמים לטוהר, ט' — שהיו יוצאים ממנו מים מתוקים, שהיו שותים אותם, וזהו שנאמר: „נוזלים", י' — שלאחר ששתו מהם מה שרצו, הנותרים מהם היו נקפאים ונעשים ערימות, דכתיב (שמות ט"ו): „נערמו מים, נצבו כמו נד נוזלים". עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים — דצ"ך עד"ש באח"ב. ועשר על הים — הן כנגד עשר נפילות שבשירת הים: „רמה בים", „ירה בים", „טבעו בים סוף", „תהומות יכסיומו", „ירדו במצולות", „תרעץ אויב", „תהרוס קמיך", „יאכלמו כקש", „כסמו ים", „צללו כעופרת", הרי עשר נפילות. ותבלעמו ארץ אינו בחשבון הנפילות, שזו היא שזכו לקבורה. עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקב"ה במדבר — שנים בים, אחד בירידה, שם נאמר „המבלי אין קברים במצרים", ואחד בעליה: „ויבואו מרתה וילונו", אחד ברפידים: „וירב העם עם משה", שנים במן: „אל תצאו" — ויצאו, „איש אל יותר ממנו" — ויותירו, שנים בשליו: בראשון — „בשבתנו על סיר הבשר", בשני — „והאספסוף אשר בקרבו", אחד בעגל, ואחד במתאוננים ובמרגלים, והוא עשירי: שם נאמר: „וינסו אותי זה עשר פעמים ולא שמעו בקולי".

עשרה

בין

ו עשרה דברים נבראו בערב שבת בין השמשות. ואלו הן: פי הארץ, פי הבאר, פי האתון, הקשת, והמן, והמטה, והשמיר, הכתב, והמכתב, והלחות. ויש אומרים: אף המזיקין, וקבורתו של משה, ואילו של אברהם אבינו. ויש אומרים: אף צבת בצבת עשויה.

ז שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם: חכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, ואינו נכנס לתוך דברי חברו, ואינו נבהל להשיב, שואל כענין, ומשיב כהלכה, ואומר על ראשון ראשון, ועל אחרון אחרון, ועל מה שלא שמע, אומר לא שמעתי, ומודה על האמת; וחלופיהן בגולם.

ח שבעה מיני פרעניות באין לעולם על שבעה גופי עברה: מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין — רעב של בצרת בא, מקצתן רעבים ומקצתן שבעים; גמרו, שלא לעשר — רעב של מהומה ושל בצרת בא; ושלא לטול את החלה — רעב של כליה בא; דבר בא לעולם על מיתות האמורות בתורה, שלא נמסרו

ו בין השמשות — בערב שבת [illegible]. פי הארץ — לבלוע קרח ועדתו. פי הבאר — [illegible] שהיתה הולכת עם ישראל במדבר [illegible] [illegible] פי האתון [illegible] הקשת [illegible] [illegible]

ואילו של אברהם אבינו — [illegible]. אף צבת בצבת עשויה — [illegible] צבת זו נעשית אלא בצבת [illegible]. על כרחך [illegible] נעשית בידי שמים, ונבראת בין השמשות. [illegible] ז בגולם — [illegible] אינו מדבר בפני מי [illegible] ואינו נכנס לתוך דברי חברו — [illegible]

[illegible] ואינו נבהל להשיב [illegible] ועל מה שלא שמע, אומר לא שמעתי [illegible] ומודה על האמת [illegible] ח רעב של בצורת — [illegible] רעב של מהומה [illegible] רעב של כליה — [illegible] שלא נמסרו

נִמְסְרוּ לְבֵית דִּין, וְעַל פֵּרוֹת שְׁבִיעִית; חֶרֶב בָּאָה לָעוֹלָם עַל עִנּוּי הַדִּין וְעַל עִוּוּת הַדִּין וְעַל הַמּוֹרִים בַּתּוֹרָה שֶׁלֹּא כַהֲלָכָה.

ח חַיָּה רָעָה בָּאָה לָעוֹלָם עַל שְׁבוּעַת שָׁוְא וְעַל חִלּוּל הַשֵּׁם; גָּלוּת בָּאָה לָעוֹלָם עַל עֲבוֹדַת כּוֹכָבִים וְעַל גִּלּוּי עֲרָיוֹת וְעַל שְׁפִיכוּת דָּמִים וְעַל שְׁמִטַּת הָאָרֶץ. בְּאַרְבָּעָה פְרָקִים הַדֶּבֶר מִתְרַבֶּה: בָּרְבִיעִית, וּבַשְּׁבִיעִית, וּבְמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית, וּבְמוֹצָאֵי הֶחָג שֶׁבְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה. בָּרְבִיעִית — מִפְּנֵי מַעְשַׂר עָנִי שֶׁבַּשְּׁלִישִׁית; בַּשְּׁבִיעִית — מִפְּנֵי מַעְשַׂר עָנִי שֶׁבַּשִּׁשִּׁית; בְּמוֹצָאֵי שְׁבִיעִית — מִפְּנֵי פֵּרוֹת שְׁבִיעִית; בְּמוֹצָאֵי הֶחָג שֶׁבְּכָל שָׁנָה וְשָׁנָה — מִפְּנֵי גֶּזֶל מַתְּנוֹת עֲנִיִּים.

ט אַרְבַּע מִדּוֹת בָּאָדָם: הָאוֹמֵר „שֶׁלִּי — שֶׁלִּי, וְשֶׁלְּךָ — שֶׁלָּךְ", זוֹ מִדָּה בֵינוֹנִית, וְיֵשׁ אוֹמְרִים זוֹ מִדַּת סְדוֹם; „שֶׁלִּי — שֶׁלָּךְ, וְשֶׁלְּךָ — שֶׁלִּי", עַם הָאָרֶץ; „שֶׁלִּי — שֶׁלָּךְ, וְשֶׁלְּךָ — שֶׁלָּךְ", חָסִיד; „שֶׁלְּךָ — שֶׁלִּי, וְשֶׁלִּי — שֶׁלִּי", רָשָׁע.

י אַרְבַּע מִדּוֹת בְּדֵעוֹת: נוֹחַ לִכְעוֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת — יָצָא שְׂכָרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ; קָשֶׁה לִכְעוֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת — יָצָא הֶפְסֵדוֹ בִּשְׂכָרוֹ; קָשֶׁה לִכְעוֹס וְנוֹחַ לִרְצוֹת — חָסִיד; נוֹחַ לִכְעוֹס וְקָשֶׁה לִרְצוֹת — רָשָׁע.

יא אַרְבַּע מִדּוֹת בְּתַלְמִידִים: מָהִיר לִשְׁמוֹעַ וּמָהִיר לְאַבֵּד — יָצָא שְׂכָרוֹ בְּהֶפְסֵדוֹ; קָשֶׁה לִשְׁמוֹעַ וְקָשֶׁה לְאַבֵּד — יָצָא הֶפְסֵדוֹ בִּשְׂכָרוֹ; מָהִיר לִשְׁמוֹעַ וְקָשֶׁה לְאַבֵּד — זֶה חֵלֶק טוֹב; קָשֶׁה לִשְׁמוֹעַ וּמָהִיר לְאַבֵּד — זֶה חֵלֶק רָע.

יב אַרְבַּע מִדּוֹת בְּנוֹתְנֵי צְדָקָה: הָרוֹצֶה שֶׁיִּתֵּן וְלֹא יִתְּנוּ אֲחֵרִים — עֵינוֹ רָעָה בְּשֶׁל אֲחֵרִים;

יתנו

נמסרו לב"ד — שלא עשו בהן דין תורה. ועל פרות שביעית — שעושים בהן סחורה, ואין נוהגין בהן קדושת שביעית. ענוי הדין — שיודעים להיכן הדין נוטה, ומעכבין ואין פוסקין אותו. עוות הדין — לזכות את החייב ולחייב את הזכאי. ועל המורים בתורה שלא כהלכה — לאסור את המותר ולהתיר את האסור. **ח** שבועת שוא — לבטלה, שלא לצורך. חלול השם — העובר עבירה בפרהסיא ביד רמה. אי נמי: שבני אדם רואים ולומדים ממעשיו. ועל שמטת הארץ — שהושבים ... בשביעית. מפני מעשר עני שבשלישית — שמחזיקים מעשר עני שמפרישים באחד משנים של שמטה, בשלישית ובששית מפרישין מעשר עני. גזל מתנות עניים — לקט, שכחה, ופאה, פרט ועוללות. **ט** שלי שלי ושלך שלך — אינו רוצה להנותך, והנאתי שלא תהנה אותי. ויש אומרים זו מדת סדום — קרוב הדבר לבא לידי מדת סדום, שמתוך שהוא רגיל בכך אפילו בדבר שחברו נהנה והוא אינו חסר, לא ירצה להנות את חברו. וזו היתה מדת סדום, שהיו מתכוונים לבטל הרגל מביניהם, ואע"פ שהיתה הארץ רחבת ידים לפניהם ועל ידי העוברים עליהם. שלי שלך ושלך שלי עם הארץ — מנהגו מנהג ישוב, וזהו ישובה של הארץ, אבל אינו יודע קרא, דכתיב (משלי ט"ו) „ושונא מתנות יחיה". וזהו לשון „עם הארץ", האמור בכל מקום — שהוא בתקונה של הארץ, אבל אין בו חכמה להבדיל בתקונין העליונין. שלי שלך ושלך שלך — מהנה את הבריות מנכסיו והוא אינו נהנה מאחרים. חסיד — שעושה לפנים משורת הדין. **י** נוח לכעוס ונוח לרצות — יצא שכרו בהפסדו, קשה לכעוס וקשה לרצות — יצא הפסדו בשכרו — אדם שכועס מהר על כל דבר, אע"פ שהוא חוזר ומתרצה מהרה, הפסדו מרובה משכרו, שרוב מעשיו מקולקלים, מאחר שהוא נוח לכעוס על כל דבר ודבר; אבל הקשה לכעוס, אע"פ שיש לו מדה רעה שהוא קשה לרצות, יצא הפסדו המועט, שהוא קשה לרצות, בשכרו המרובה, שהוא קשה לכעוס, ורוב מעשיו מתוקנים. ואית דגרסי איפכא. וגירסא זו נראית לי עיקר. **יא** מהיר לשמוע ומהיר לאבד, יצא שכרו בהפסדו — דמאחר ששוכח מה שלומד, מה הנאה יש במה שהוא מהיר לשמוע, ונמצא הפסדו גדול משכרו. קשה לשמוע וקשה לאבד, יצא הפסדו בשכרו — במדה טובה שיש בו יתירה על המדה הנפסדת, דהיאך ומה ששמע אחר הקושי, הוא זוכר ואינו שוכח, ונפקא מנה שאם יש לפנינו שני תלמידים, ואין לנו לספק מזון, אלא לאחד מהם, נקדים הקשה לאבד על המהיר לשמוע. זה חלק רע — לא הוה שייך למתני הכא „חסיד" או „רשע", שאין זה דבר התלוי בבחירתו של אדם, אלא חסרון שהיה בו מעיקר בריתו. **יב** ארבע מדות בנותני צדקה — כלומר בנתינת הצדקה, ולא בנותני צדקה ממש, דהא איכא בהו מי שאינו נותן. וכן — בסמוך — „בהולכי לבית המדרש", היינו בהליכת בית המדרש. עינו רעה בשל אחרים — דיודע שהצדקה מעשרת, ואינו רוצה שאחרים יתעשרו. פי' אחר: יש מי שחס על ממון קרוביו יותר מעל ממונו, ואע"פ שהוא נותן אינו רוצה שקרוביו יתנו, שלא יחסרו את ממונם והיינו עינו רעה בשל אחרים, דומיא דעינו רעה

רעה

יתנו אחרים והוא לא יתן — עינו רעה בשלו; יתן ויתנו אחרים — חסיד; לא יתן ולא יתנו אחרים — רשע.

יג ארבע מדות בהולכי בית המדרש: הולך ואינו עושה — שכר הליכה בידו; עושה ואינו הולך — שכר מעשה בידו; הולך ועושה — חסיד; לא הולך ולא עושה — רשע.

יד ארבע מדות ביושבים לפני חכמים: ספוג, ומשפך, משמרת, ונפה. ספוג, שהוא סופג את הכל; ומשפך, שמכניס בזו ומוציא בזו; משמרת, שמוציאה את היין וקולטת את השמרים; ונפה, שמוציאה את הקמח וקולטת את הסלת.

טו כל אהבה, שהיא תלויה בדבר, בטל דבר — בטלה אהבה; ושאינה תלויה בדבר — אינה בטלה לעולם. איזו היא אהבה, שהיא תלויה בדבר? זו אהבת אמנון ותמר; ושאינה תלויה בדבר? זו אהבת דוד ויהונתן.

טז כל מחלקת, שהיא לשם שמים, סופה להתקים; ושאינה לשם שמים — אין סופה להתקים. איזו היא מחלקת, שהיא לשם שמים? זו מחלקת הלל ושמאי; ושאינה לשם שמים? זו מחלקת קרח וכל עדתו.

יז כל המזכה את הרבים — אין חטא בא על ידו, וכל המחטיא את הרבים — אין מספיקין בידו לעשות תשובה. משה זכה וזכה את הרבים — זכות הרבים תלוי בו, שנאמר: צדקת יי עשה ומשפטיו עם ישראל. ירבעם בן נבט חטא והחטיא את הרבים — חטא הרבים תלוי בו, שנאמר: על חטאות ירבעם, אשר חטא ואשר החטיא את ישראל.

יח כל מי שיש בו שלשה דברים הללו — הוא מתלמידיו של אברהם אבינו, ושלשה דברים

רעה בשלו דכתיב. יג הולך ואינו עושה — הולך לבה״מ לשמוע ואינו שונה ולומד ולא מבין. עושה ואינו הולך — לומד ושונה שבית המדרש בביתו. יד ביושבים לפני חכמים — לעיל, בד׳ מדות בתלמידים, איירי בענין הזכרון והשכחה, והכא איירי בענין הסברת השכל וברירת הדבר הצודק מהבלתי צודק. ספוג — הוא סופג את המים. בין עכורים בין צלולים, כך יש מי שלבו רחב ומקבל כל מה ששומע, ואין בו כח לברור האמת מן השקר. משפך — כלי שנותנים ע״פ הבית או ע״פ הנוד, כשרוצים למלאותו יין או שמן. שמכניס בזו ומוציא בזו — כך יש מי שמקבל כל מה ששומע ופולטו כך פולטו. משמרת מוציא כל מה ששומע בבה״מ וקולט דבר של בטלה. ונפה — להוציא במוציאים הסובין והמורסן מן הקמח הנטחן, ונשאר הקמח הדק עם הסולת הגס והוא החשוב, ומשבירין אותו בנפה דקה מאד, ויורד ממנה כל אותו הקמח הדק, שהוא כעין עפרורית לבנה, ונשאר הסולת הגס החשוב. שהן היו עושין למנחות. כך יש מי שיש בו כח לברר וללבן שמועותיו, וקולט האמת מן השקר והבטל. טו כל אהבה שהיא תלויה — שאינו מתקיים כשיתבטל הדבר, שהיה סבה לאותה אהבה, גם האהבה בטלה: וכל אהבה שאינה תלויה בדבר בטל, אלא בדבר קיים, כגון אהבת הצדיקים והחכמים, אינה בטלה לעולם כשם שהדבר שהוא סבה לאותה אהבה אינו בטל, כך אין האהבה בטלה. אהבת אמנון ותמר — מפני יופיה. אהבת דוד ויהונתן — להשלים רצון קונם, דאמר לו יהונתן לדוד: אתה תהיה למלך על ישראל ואני אהיה לך למשנה. טז כל מחלוקת שהיא לשם שמים, סופה להתקיים — כלומר שאנשי המחלוקת ההיא מתקיימים ואינם אובדין, כמחלוקת הלל ושמאי שלא אבדו לא תלמידי ב״ש ולא תלמידי ב״ה, אבל קרח ועדתו אבדו. ואני שמעתי פירוש סופה — תכליתה, והמבוקש ממנה, והמחלוקת שהיא לשם שמים התכלית והסוף המבוקש מאותה מחלוקת להשיג האמת, וזה מתקיים כמ״ש מתוך הויכוח יתברר האמת, וכמו שנתברר במחלוקת הלל ושמאי, שהלכה כב״ה. ומחלוקת שאינה לש״ש תכלית הנרצה בה היא בקשת השררה ואהבת הנצוח, וזה הסוף אינו מתקיים, כמו שמצינו במחלוקת קרח ועדתו, שתכלית וסוף כוונתם היתה בקשת הכבוד והשררה, והיו להיפך. יז אין חטא בא על ידו — כדי שלא יהא הוא בגיהנם ותלמידיו בגן עדן. אין מספיקין בידו לעשות תשובה — שלא יהא הוא בג״ע ותלמידיו בגיהנם. וזכה את הרבים — שלמד תורה לכל ישראל. צדקת ה׳ עשה ומשפטיו עם ישראל — ומשפטיו שעם ישראל כאילו הוא עשאן. אשר חטא ואשר החטיא את ישראל — מדלא קאמר על חטאת ירבעם וישראל, ש״מ, שהכל תלוי בירבעם. יח מתלמידיו של אברהם

דְּבָרִים אֲחֵרִים — הוּא מִתַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע: עַיִן טוֹבָה, וְרוּחַ נְמוּכָה, וְנֶפֶשׁ שְׁפָלָה— תַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ; עַיִן רָעָה, וְרוּחַ גְּבוֹהָה, וְנֶפֶשׁ רְחָבָה — תַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע. מַה בֵּין תַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ לְתַלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע? תַּלְמִידָיו שֶׁל אַבְרָהָם אָבִינוּ אוֹכְלִין בָּעוֹלָם הַזֶּה וְנוֹחֲלִין הָעוֹלָם הַבָּא. שֶׁנֶּאֱמַר: לְהַנְחִיל אֹהֲבַי יֵשׁ וְאֹצְרֹתֵיהֶם אֲמַלֵּא. אֲבָל תַּלְמִידָיו שֶׁל בִּלְעָם הָרָשָׁע יוֹרְשִׁין גֵּיהִנֹּם וְיוֹרְדִין לִבְאֵר שַׁחַת. שֶׁנֶּאֱמַר: וְאַתָּה, אֱלֹהִים, תּוֹרִדֵם לִבְאֵר שַׁחַת; אַנְשֵׁי דָמִים וּמִרְמָה לֹא יֶחֱצוּ יְמֵיהֶם, וַאֲנִי אֶבְטַח בָּךְ.

יט יְהוּדָה בֶּן־תֵּימָא אוֹמֵר: הֱוֵי עַז כַּנָּמֵר, וְקַל כַּנֶּשֶׁר, רָץ כַּצְּבִי, וְגִבּוֹר כָּאֲרִי, לַעֲשׂוֹת רְצוֹן אָבִיךָ שֶׁבַּשָּׁמָיִם. הוּא הָיָה אוֹמֵר: עַז פָּנִים — לְגֵיהִנֹּם, וּבֹשֶׁת פָּנִים — לְגַן־עֵדֶן. יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ, יְיָ אֱלֹהֵינוּ וֵאלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ, שֶׁתִּבָּנֶה עִירְךָ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ — וְתֵן חֶלְקֵנוּ בְּתוֹרָתֶךָ. *)

כ הוּא הָיָה אוֹמֵר: בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים — לַמִּקְרָא, בֶּן עֶשֶׂר שָׁנִים — לַמִּשְׁנָה, בֶּן שְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה — לַמִּצְוֹת, בֶּן חֲמֵשׁ־עֶשְׂרֵה — לַגְּמָרָא, בֶּן שְׁמוֹנֶה־עֶשְׂרֵה — לַחֻפָּה, בֶּן עֶשְׂרִים — לִרְדּוֹף, בן

אברהם אבינו — למד ממנו והולך בדרכיו. עין טובה — מסתפק במה שיש לו ואינו חומד ממון אחרים. שכן מצינו באברהם, שאמר למלך סדום (בראשית י"ד): "אם מחוט ועד שרוך נעל, ואם אקח מכל אשר לך". ורוח נמוכה — ענוה יתירה, וכן מצינו באברהם שאמר (שם י"ח): "ואנכי עפר ואפר". ונפש שפלה — זהירות והפרישה מן התאוה. ומצינו זה באברהם, דכתיב: "הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את", שעד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות. ובבלעם אשכחן עין רעה, שהיה יודע, שהיה רע בעיני המקום, שילך אצל בלק, והיה הולך, כדי ליטול שכר, וכתיב (במדבר כ"ב): "אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב". ורוח גבוהה — דאמר (שם כ"ד): "נאם שומע אמרי אל ויודע דעת עליון". ונפש רחבה — שאם לא היה רב התאוה, לא היה יועץ להפקיר בנות מואב לזנות. להנחיל אוהבי יש — אברהם אקרי אוהב, דכתיב (ישעיה מ"א): "זרע אברהם אוהבי"; יש — בעוה"ב, ואוצרותיהם אמלא — בעוה"ז. אנשי דמים — בלעם איקרי איש דמים דהפיל בעצתו כ"ד אלפים מישראל. **יט** עז כנמר — הנמר הוא עז פנים, אע"פ שאין בו גבורה כ"כ, אף אתה הוי עז ולא תתבייש לשאול מרבך מה שלא הבנת, כאותה ששנינו: "לא הביישן למד". וקל כנשר — לרוץ אחר תלמודך ולא תיגע, כדכתיב (שם מ'): "יעלו אבר כנשרים ירוצו ולא ייגעו". רץ כצבי — לרדוף אחר המצות. וגבור כארי — לכבוש את יצרך מן העבירות. עז פנים — לפי שמעשיו מעשה רשעים, כדכתיב (משלי כ"א): "העז איש רשע בפניו", לפיכך נקרא עז פנים. שתבנה עירך במהרה בימינו — כלומר (יבמות ע"ט ע"א): כשם שזכיתנו לזאת המדה, שהוא סימן לזרע אברהם: ביישנים, רחמנים וגומלי חסדים, כן יהי רצון שתבנה עירך וכו'. **כא** בן חמש שנים למקרא — מערלה ילפינן, דכתיב (ויקרא י"ט): "שלש שנים יהיה לכם ערלים [וגו'] ובשנה הרביעית יהיה כל פריו קודש הלולים", שאביו מלמדו תורת האותיות והיכר הנקודות, ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו, מכאן ואילך ספו ליה כתורא. בן עשר למשנה — שלומד מקרא חמש שנים, וחמש שנים משנה, וחמש שנים גמרא. דאמר מר [חולין כ"ד ע"א]: כל תלמיד שלא ראה סימן יפה במשנתו חמש שנים, שוב אינו רואה, דכתיב (במדבר ח'): "זאת אשר ללוים מבן חמש ועשרים שנה ומעלה יבא לצבא צבא", שבא ולומד הלכות עבודה חמש שנים, ומבן שלשים עובד. בן שלש עשרה למצות — דכתיב (שם ה'): "איש או אשה, כי יעשו מכל חטאת האדם", וגבי שכם כתיב (בראשית ל"ד): "ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו", ולוי באותו פרק בן שלש עשרה שנה היה, וקרי ליה "איש". בן שמונה עשרה לחופה — י"ט אדם כתובים בפרשת בראשית מן "ויאמר אלהים נעשה אדם", עד "ויבן ה' אלהים את הצלע", חד לנקבה, פשו ליה י"ח לברכה. בן עשרים לרדוף — אחר מזונותיו, לאחר שלמד מקרא, משנה וגמרא ונשא אשה והוליד בנים, צריך הוא לחזור לבקש אחר מזונות. פירוש אחר

---

*) תפלה לא מצינו בכל סדרי משנה, רק כאן, והוא תמוה. ונ"ל ליישב זה תמלי דתנינן סוף סוטה: "בעיקבא דמשיחא חוצפא יסגי". ותו אמרינן (ביצה דכ"ה ב'): "ישראל עזין שבאומות", להכי קאמר: "יה"ר שתבנה [illegible] בימינו", ולא ע"י חוצפתא של עקבי משיחא. וגם הן חלק העזות שבנו, ותסייענו שנשתמש בה רק בתורתך, [illegible] ושאר המדות הטובות שהם בישראל, שהם ביישנים, רחמנים, וגומלי חסדים.

אחר. בן עשרים לרדוף — [illegible] מן העולם ולהענישו על מעשיו, שאין ב"ד של מעלה מענישין פחות מבן עשרים. בן שלשים [illegible] את הכח [illegible]. בן [illegible] בן ארבעים לבינה — שלאחר [illegible] ולא נתן ה' לכם לב לדעת, ועינים לראות, [illegible] בן חמשים לעצה [illegible] ומקן חמשים שנה ישוב [illegible] העבודה ולא יעבוד עוד ושרת את [illegible] ניתן להם עצה. בן ששים לזקנה [illegible] שנים. בן שבעים לשיבה — דכתיב בדוד [illegible] 'וימת בשיבה טובה', [illegible] ימי שנותינו בהם שבעים שנה. בן שמונים לגבורה — דכתיב 'ואם בגבורות שמונים שנה'. בן תשעים לשוח — הולך בשחות וכפוף. ויש אומרים: לשון [illegible]. כא הפך בה והפך בה — בתורה. [illegible] וסיב ובלה בה — עד זקנה ושיבה אל תעזבנה. ומנה לא תזוע — שלא [illegible] ללמוד חכמת יונית, שאין מותר ללמוד חכמת יונית אלא בשעה שאינה לא מדברי תורה, כגון בבית המרחץ או בבית הכסא. כששאלו את ר' יהושע מהו ללמד אדם את בנו יונית? אמר להם: ילמדנו בשעה שאינה לא יום ולא לילה, דהא כתיב 'והגית בו יומם ולילה'. כב לפום צערא אגרא — כפי רוב הצער, שתצטער בלמוד התורה ועשיית המצוה, יהיה שכרך מרובה. נשלמה מסכת אבות.

בֶּן שְׁלֹשִׁים — לַכֹּחַ, בֶּן אַרְבָּעִים — לַבִּינָה, בֶּן חֲמִשִּׁים — לָעֵצָה, בֶּן שִׁשִּׁים — לַזִּקְנָה, בֶּן שִׁבְעִים — לַשֵּׂיבָה, בֶּן שְׁמוֹנִים — לַגְּבוּרָה, בֶּן תִּשְׁעִים — לָשׁוּחַ, בֶּן מֵאָה — כְּאִלּוּ מֵת וְעָבַר וּבָטֵל מִן הָעוֹלָם.

כא בֶּן־בַּג־בַּג אוֹמֵר: הֲפָךְ בָּהּ וַהֲפָךְ בָּהּ, דְּכֹלָּא בָהּ, וּבָהּ תֶּחֱזֵי, וְסִיב וּבְלֵה בָהּ, וּמִנַּהּ לָא תָזוּעַ, שֶׁאֵין לְךָ מִדָּה טוֹבָה הֵימֶנָּה.

כב בֶּן־הֵא־הֵא אוֹמֵר: לְפוּם צַעֲרָא — אַגְרָא.

נשלמה מסכת אבות.

שָׁנוּ חֲכָמִים בִּלְשׁוֹן הַמִּשְׁנָה — בָּרוּךְ שֶׁבָּחַר בָּהֶם וּבְמִשְׁנָתָם.

א רַבִּי מֵאִיר אוֹמֵר: כָּל הָעוֹסֵק בַּתּוֹרָה לִשְׁמָהּ זוֹכֶה לִדְבָרִים הַרְבֵּה, וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁכָּל הָעוֹלָם כֻּלּוֹ כְּדַאי הוּא לוֹ; נִקְרָא רֵעַ, אָהוּב, אוֹהֵב אֶת הַמָּקוֹם, אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת, מְשַׂמֵּחַ אֶת הַמָּקוֹם, מְשַׂמֵּחַ אֶת הַבְּרִיּוֹת; וּמַלְבַּשְׁתּוֹ עֲנָוָה וְיִרְאָה, וּמַכְשַׁרְתּוֹ לִהְיוֹת צַדִּיק, חָסִיד, יָשָׁר, וְנֶאֱמָן, וּמְרַחַקְתּוֹ מִן הַחֵטְא, וּמְקָרַבְתּוֹ לִידֵי זְכוּת, וְנֶהֱנִין מִמֶּנּוּ עֵצָה וְתוּשִׁיָּה, בִּינָה וּגְבוּרָה

שנו חכמים וכו' — [illegible] המשניות, גם אלה לחכמים [illegible] 'שנו חכמים', כי [illegible] [illegible] והודיענו כי מעלת הבריות [illegible] לא יחסר כל כך, רק [illegible] [illegible] ומרחקתו מן החטא — [illegible] לומר: [illegible]

א זוכה לדברים הרבה — להיות צדיק וחסיד [illegible]. כדאי הוא לו — [illegible]. נקרא רע — [illegible] אהוב — [illegible] אוהב את המקום — [illegible] משמח [illegible]. אוהב את הבריות — [illegible] התורה. ומכשרתו להיות צדיק — הולך בתומו [illegible] ישר — [illegible]. ונהנין ממנו עצה ותושיה — [illegible] 'ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז', [illegible] 'לי עצה ותושיה' — [illegible] להיות לבני אדם לעזר. תושיה — [illegible] גבורה.

[illegible] ומרחקתו מן החטא [illegible] מקרבתו לידי זכות [illegible]

וגבורה. שנאמר: לי עצה ותושיה, אני בינה, לי גבורה. ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין, ומגלין לו רזי תורה, ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק, והוה צנוע וארך רוח, ומוחל על עלבונו, ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים.

ב אמר רבי יהושע בן לוי: בכל יום ויום בת־קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת: ,אוי להם, לבריות, מעלבונה של תורה", שכל מי שאינו עוסק בתורה, נקרא נזוף, שנאמר: נזם זהב באף חזיר — אשה יפה וסרת טעם. ואומר: והלחת מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלחת. אל תקרא חרות, אלא חרות — שאין לך בן־חורין, אלא מי שעוסק בתלמוד תורה, וכל מי שעוסק בתלמוד תורה — הרי זה מתעלה, שנאמר: וממתנה — נחליאל, ומנחליאל — במות.

ג הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דבור אחד או אפילו אות אחת — צריך לנהג בו כבוד, שכן מצינו בדוד מלך ישראל, שלא למד מאחיתפל אלא שני דברים בלבד, קראו רבו, אלופו ומידעו, שנאמר: ואתה אנוש כערכי, אלופי ומידעי.

והלא

ב מעלבונה של תורה — מעלבון שעולבים את התורה, שהיא עלובה על שאין לה עוסקים. נזוף — מנודה, כמו: ,ויגער בו אביו" — דתרגומו ,ונזף ביה אבוהי". נזם זהב באף חזיר — שאינו משמרו, אלא הולך באשפה ומטנפו, כך תלמיד חכם החסר מטעמים של תורה, שהוא מאוס כמנודה הזה. שאין לך בן חורין — לפי שבני אדם משמשין לפניו. וממתנה נחליאל — כיון שנתנו לו תורה נחלו אל, וכיון שיש לו נחלה, עולה לגדולה, שנאמר: ,ומנחליאל במות". ג הלומד מחברו וכו' פסוק אחד — דבר אחד של טעם, דסמוך להאי קרא ד,ואתה אנוש כערכי" כתיב התם קרא ,אשר יחדו נמתיק סוד". לפי שמצאו אחיתופל לדוד, שהיה יושב ועוסק יחידי בתורה, אמר לו: ,למה אתה עוסק בתורה יחידי? והלא כבר נאמר: חרב על הבדים ונואלו". שוב פעם אחרת מצאו, שהיה נכנס לבית המדרש בקומה זקופה, אמר לו: ,והלא כבר נאמר, שצריך לו לאדם ליכנס שם במורא, כדי שתהא אימת שמים עליו". וי"א שהיה נכנס לבית המדרש יחידי ואמר לו: ,בבית אלהים נהלך ברגש" כתיב, שחייב אדם ליכנס שם בקבוץ עם, לפי שנאמר: ,ברוב עם הדרת מלך", ורגש לשון אסיפה, כמו: ,למה רגשו גוים". ויש אומרים: ,רגש" — הוא לשון אימה ופחד. ואתה אנוש כערכי — חשוב כמותי. מיודעי — כמו: ,אנשים חכמים ונבונים וידועים". ואף דוד, שהיה מלך, עשאו לאחיתופל רב

ונותנת לו מלכות וממשלה — פירוש ממשלה, שמושל ביצרו ולבו חלל בקרבו, כמו שאחז"ל: ,אם פגע בך מנוול זה — משכהו לבית המדרש: אם אבן הוא — נמוח, אם ברזל הוא — מתפוצץ" וכו'. מעלבונה של תורה — הר"מ אלמושנינו ז"ל כתב: ראוי לדעת מאי איכפת לן אם יוצאת בכל יום או פעם בשנה; ועוד מאי איכפת לן אם יוצאת מהר חורב או מן השמים — ולומר: ב"ק יוצאת ואומרת. ועוד אומרו שכל מי שאינו עוסק בתורה תדיר נקרא נזוף, שנראה שיהיה העסק בתורה תדיר בלי הפסק כלל, ומי הוא זה ואיזהו יגיע אנה שיזכה למדרגה זו, כי יאות למלאכי השרת. אמר ע"כ לפי גומר ואומר שמאמר זה השלם נקשר בעבותות אהבת האמת עם מאמר רבי מאיר, אשר קדם, כי להיות שרבי מאיר אומר שהעוסק בתורה לשמה מגלין לו רזי תורה ומלבד גלוי לפניו מוני כל סודות התורה נעשה כמעין שאינו פוסק שהוא שיודע טעמי המצות ודרשי האמונות עד שידע להשיב בהם לאפיקורוס ולכל שואל יואל לדעת גדולות מעלת תורתנו הקדושה בלי הפסק והעלם כלל. הנה הוא מבואר שכל מי שיגיע אל המדרגה הגדולה הזאת מהידיעה לא תקבל התורה עלבון על ידו כי כל הבא לישאל ימלא את ידו בטעמים נכונים ומתיישבים על לבו יכיר וידע השואל בהם מעלת התורה ושבחה. אמנם מי שאינו עוסק בה תדיר, כלומר שלא הגיע למדרגת מעין שאינו פוסק, כי זאת היא כוונת מלת תדיר על העדר ההפסק בידיעת טעמי המצות והאמונות עד שלא יהא הפסק בתשובותיו לכל שואל, כי זה נמשך לו מהעדר ידיעת סתרי תורה, הנה זה האיש שנפסק מעין ידיעתו הוא מחייב באמת עלבון התורה, כי כאשר יבא אליו איזה שואל נבוך בסודות התורה וטעמי המצות ודרשי האמונות וישאל לו על דבר מהדברים האלה ולא ידע להשיב, בהיותו מוחזק לחכם יחשוב שהוא חסרון בתורה שלא ביארה טעמי הדברים על בוריין וזהו עלבונה של התורה עצמה שנמשך מהעדר העסק בה תדיר, כלומר שהפסק מעין ידיעתו. ועל כן אמר שהקול יוצא מהר חורב, לרמוז כי להיות שנאמר בסיני כל סודות התורה, בכללותיה ופרטיה, כמו שאז"ל שאפי' מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש נאמר למשה בסיני, נמצא שהר סיני הוא כמו עד על זה ועל כן הקול יצא משם — כאלו אמר שההר ההוא מעיד שהעלבון הנמשך לתורה הוא מצד הבריות שאינם עוסקים בה תדיר, כי כל סודותיה נאמרו בסיני ונתקבלו איש מפי איש. ובהיות שמצד העדר ידיעתו נמשך עלבון לתורה, נמצא שהיתה התורה בו כמו נזם זהב באף חזיר, שהחזיר מטנף אותו, ביותר שיש היה לנזם ההוא שיהיה מונח בקרן זוית שהיה עומד שם נקי עם שלא היה נראה לעולם מלמותו מה שיהיה באף החזיר שהוא שבת מנופו ועלבונו שמשים אותו בבוץ ובכל מקום מטונף ומזוהם. ואתה אנוש כערכי אלופי ומיודעי — הר"א ז"ל כתב: כלומר עם היות שאינך חכם ממני, כי בענין התורה והחכמה אתה אינו כערכי, עם כל זה, בעבור מה שלמדתי ממך, אתה אלופי ומיודעי

וַהֲלֹא דְבָרִים קַל וָחוֹמֶר: וּמַה דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל, שֶׁלֹּא לָמַד מֵאֲחִיתֹפֶל אֶלָּא שְׁנֵי דְבָרִים בִּלְבָד, קְרָאוֹ רַבּוֹ, אַלּוּפוֹ וּמְיֻדָּעוֹ; הַלּוֹמֵד מֵחֲבֵרוֹ פֶּרֶק אֶחָד אוֹ הֲלָכָה אַחַת אוֹ פָּסוּק אֶחָד אוֹ דִבּוּר אֶחָד אוֹ אֲפִילוּ אוֹת אַחַת—עַל אַחַת כַּמָּה וְכַמָּה שֶׁצָּרִיךְ לִנְהָג־בּוֹ כָּבוֹד! וְאֵין כָּבוֹד, אֶלָּא תוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: כָּבוֹד חֲכָמִים יִנְחָלוּ וּתְמִימִים יִנְחֲלוּ טוֹב. וְאֵין טוֹב, אֶלָּא תוֹרָה, שֶׁנֶּאֱמַר: כִּי לֶקַח טוֹב נָתַתִּי לָכֶם, תּוֹרָתִי אַל תַּעֲזֹבוּ.

ד כָּךְ הִיא דַרְכָּהּ שֶׁל תּוֹרָה: פַּת בַּמֶּלַח תֹּאכַל, וּמַיִם בַּמְּשׂוּרָה תִּשְׁתֶּה, וְעַל הָאָרֶץ תִּישַׁן, וְחַיֵּי צַעַר תִּחְיֶה, וּבַתּוֹרָה אַתָּה עָמֵל; אִם אַתָּה עֹשֶׂה כֵּן, אַשְׁרֶיךָ וְטוֹב לָךְ — אַשְׁרֶיךָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וְטוֹב לָךְ לָעוֹלָם הַבָּא. אַל תְּבַקֵּשׁ גְּדֻלָּה לְעַצְמְךָ וְאַל תַּחְמֹד כָּבוֹד יוֹתֵר מִלִּמּוּדֶךָ; עֲשֵׂה. וְאַל תִּתְאַוֶּה לְשֻׁלְחָנָם שֶׁל שָׂרִים — שֶׁשֻּׁלְחָנְךָ גָּדוֹל מִשֻּׁלְחָנָם וְכִתְרְךָ גָּדוֹל מִכִּתְרָם, וְנֶאֱמָן הוּא בַּעַל מְלַאכְתְּךָ, שֶׁיְּשַׁלֶּם־לְךָ שְׂכַר פְּעֻלָּתֶךָ.

ה גְּדוֹלָה תוֹרָה יוֹתֵר מִן הַכְּהֻנָּה וּמִן הַמַּלְכוּת — שֶׁהַמַּלְכוּת נִקְנֵית בִּשְׁלֹשִׁים מַעֲלוֹת, וְהַכְּהֻנָּה נִקְנֵית בְּעֶשְׂרִים וְאַרְבַּע, וְהַתּוֹרָה נִקְנֵית בְּאַרְבָּעִים וּשְׁמוֹנָה דְבָרִים, וְאֵלּוּ הֵן: בְּתַלְמוּד, בִּשְׁמִיעַת הָאֹזֶן, בַּעֲרִיכַת שְׂפָתַיִם בְּבִינַת הַלֵּב, בְּאֵימָה, בְּיִרְאָה, בַּעֲנָוָה, בְּשִׂמְחָה, בְּטָהֳרָה,

בשמוש

רמב"ם

רב ואלוף מפני שני דברים. **ואין כבוד אלא תורה** — כלומר: לתורה. והכי קאמר: אין כבוד בא לו לאדם, אלא על עסקי התורה, שנאמר: „כבוד חכמים ינחלו", כלומר הם נוחלים כבוד בשביל שהם לומדים את התורה ויורשים אותה כמותה. **ד פת במלח תאכל** — פירוש: אפילו אין לך מה לאכול אלא פת במלח, אל תמנע מלעסוק בתורה. **ואל תחמוד כבוד** — להתכבד בתורתך, שמתוך כך נראה כאילו אתה עושה שלא לשמה. **ששלחנך גדול משלחנם** — הוא השכר שתקבל על למודה של תורה. **ה באימה, ביראה** — שאין לבו גבוה עליו. **בשמחה** — לפי שאין השכינה שורה מתוך עצב, אלא מתוך שמחה.

כיצוב

מדרש שמואל

כך היא דרכה של תורה — אפשר שעיקר אזהרה זו היא גם לעשיר, אשר יש בספק בידו להתענג בתענוגי העולם, שלא ירגיל עצמו בהם, כי לא יוכל ללמוד כפי הראוי מהתענג ותרוך. ועוד שנית, שאם ירגיל עצמו בהם, יוכרח לבטל עצמו מהגירסא, כדי להרוית ממון לצורך הוצאתו כי רבה היא, ע"כ הזהיר בדרך כלל לעשירים ולדלים ואמר: „פת במלח תאכל", ואמר: „ומים במשורה תשתה", להודיע כי אפילו אם שכם האוכל אינו היא אלא לחם, ומים רבים לא יוכלו לכבות את צמאו, עם כל זה צוה ואמר: „ומים במשורה תשתה" שהיא מדה קטנה, בה תשתה; ובזה רמז לשני דברים: שיהיה מים ולא יין, ובמשורה ולא לשובע; ואף אם המים הם קרים בשמש ובפרט בימי הקור, והשנה אותם היה צריך לשתות שלא ישכב על הארץ, אלא על המטה, כדי שיתחמם תמשה, ע"כ הזהיר ואמר: „ועל הארץ תישן" ולא תחוש כלל. ומה שהוסיף עוד ואמר: „וחיי צער תחיה", דקשה וכי מה שאמר עד עתה פת במלח וכו' אינם חיי צער? אלא הכוונה לפי שעד עתה לא פרש אלא הדברים היותר הכרחיים, שהם: אוכל ושתיה ושינה; אמנם יש דברים אחרים דלאו כי רוכלא ליזיל וליתני, ולכן כלל כלל אחד ואמר: „וחיי צער תחיה" על השתם בכל הדברים, כי זהו כלל גדול לתורה. **אם אתה עושה כן** — שמעתי אומרים, כי אם העני יאכל פת במלח, ומים במשורה ישתה ועל הארץ יישן, מפני שאין ידו משגת, איש כזה לא יאמר עליו, שהוא מאושר בעוה"ז ובעוה"ב, שה"ז העני אינו בוחר זה הדרך בבחירתו, רק בעל כרחו, כי אין לאל ידו, לכן אמר: „אם אתה עושה כן", כלומר שתהיה אתה העושה הדבר הזה בבחירתך, שאעפ"י שיש לך עושר ונכסים להתענג עם האוכלים למעדנים, ועם כל זה אתה הוא העושה כן, אז אשריך בעולם הזה, וטוב לך לעולם הבא. ולי נראה דכוונת התנא הוא לפי שלפעמים מתנהג האדם בדרך זו עם היותו עשיר לפי שמתשבשו הוא כילי כליו רעים ואינו קונה לא כר ולא כסת ויישן על הארץ ומרוב הכיליות אינו אוכל רק פת במלח ומים במשורה, איש כזה לא יאמר עליו אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב, שהרי לאו ידו היתה זאת, רק כח המומאה שבתו רעה הוא הכופה אותו ולא יבלימנו בכל אשר לו ובמאמר רז"ל בזוהר בפסוק עושר שמור לבעליו לרעתו בשביל רעתו הבורה עליו, לז"א אם אתה עושה כן, כלומר שלפי' שמחשבתך היה נדיב לב ועם כל זה בבחירתך היית מענה את עצמך בזה והאי הוא העושה כן, על איש כזה אמר אשריך בעוה"ז וטוב לך לעוה"ב. **בשמיעת האזן** — כלומר, שיטה אזנו לדברי רבותיו, ואם יאטם אזני מלשמוע לקול מוריו אפי' פעם אחת, אפשר כי באותה הפעם נאבדה ממנו מרגלית טובה. **בעריכת שפתים** — כי כל מה שלומד, צריך שיחזור עליו תמיד ויוציא הדברים בשפתיו. **בבינת הלב** — בשכלות הלב כי הבל ה', הודיענו כי כאשר יחזור למודו על פה, שלא יהיה בלא הבנת הדברים כמצות אנשים מלומדה, כי אז ישתכח ממנו במהרה, אלא ישרוך אותו על שפתיו בכוונת הלב ובשכלות הלב, ויבין בהבנה הדברים, אשר הוא מוציא מתוך פיו. **באימה** — כלומר שתהיה אימת רבו עליו. **ביראה** — אלא היא יראת שמים, כי כן שנינו „כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת" וכן כתיב: ראשית חכמה יראת ה'. **בענוה** — שצריך שיהיה שפל רוח בפני כל אדם, כי לכך זכה משה שניתנה תורה על ידו לפי שהיה ענו מכל האדם אשר על פני האדמה. ועוד שבהיותו שפל רוח ילמוד מכל אדם אפי' ממי שהוא קטן הערך, כמש"ה: מכל מלמדי השכלתי. **בשמחה** — שאם אינו לומד בשמחה והתורה היא עליו למורח, סוף כוף יפרוש מן הלימוד ויצא נכזו, אמנם כאשר ילמד בשמחה ובשירים, אז בהשכתו

יבנה

בישוב — גרסינן — פירוש: בישוב הדעת. במעוט סחורה — דאמר רב: „לא תמצא תורה לא בסחרנין ולא בתגרין". במעוט דרך ארץ — שלא יהא מצוי בבני אדם בשוק. בקבלת היסורין — מקבל יסורין באהבה. ן שומע ומוסיף — שומע כל מה שאמר לו רבו ומוסיף, אבל לא לסתור את דבריו. והמכון את שמועתו — כשהוא מורה הוראה מכוין באותו ענין, שאמר לו רבו, ואינו מוסיף דבר לומר, שכך אמר לו רבו, אלא אם כן אמרו רבו. ז נותנת חיים לעושיה בעולם הזה — שאוכל הפירות, והקרן קיימת לעולם הבא. כי חיים הם למוצאיהם — הפירות בעולם הזה; ואומר: ושקוי לעצמותיך — שתהא משקה עצמותיך בקבר; ואומר: עץ חיים היא למחזיקים בה — בעולם הבא. ושמא תאמר לחיים הוא זוכה ומי יאמר שהוא זוכה לעושר, שהרי יש לך כמה בני אדם הנדונים לעניות, שהמות טוב להם מחיים? לפיכך הוא אומר: כי לוית חן הם לראשך וגו' — כלומר: ואיזהו דבר המביא את האדם למצוא חן בעיני האנשים, הוי אומר: זה הממון; ושמא תאמר: ממון יתנו לו, אבל לא יהיה מכובד בין האנשים? לכך נאמר: עטרת תפארת תמגנך. — ושמא תאמר: אפילו מי שלמד שלא לשמה,

זוכה

בְּשִׁמּוּשׁ חֲכָמִים, בְּדִקְדּוּק חֲבֵרִים, בְּפִלְפּוּל הַתַּלְמִידִים, בְּיִשּׁוּב, בְּמִקְרָא, בְּמִשְׁנָה, בְּמִעוּט סְחוֹרָה, בְּמִעוּט דֶּרֶךְ אֶרֶץ, בְּמִעוּט תַּעֲנוּג, בְּמִעוּט שֵׁנָה, בְּמִעוּט שִׂיחָה, בְּמִעוּט שְׂחוֹק, בְּאֶרֶךְ אַפַּיִם, בְּלֵב טוֹב, בֶּאֱמוּנַת חֲכָמִים, בְּקַבָּלַת הַיִּסּוּרִין.

ו הַמַּכִּיר אֶת מְקוֹמוֹ, וְהַשָּׂמֵחַ בְּחֶלְקוֹ, וְהָעוֹשֶׂה סְיָג לִדְבָרָיו, וְאֵינוֹ מַחֲזִיק טוֹבָה לְעַצְמוֹ, אָהוּב, אוֹהֵב אֶת הַמָּקוֹם, אוֹהֵב אֶת הַבְּרִיּוֹת, אוֹהֵב אֶת הַצְּדָקוֹת, אוֹהֵב אֶת הַמֵּישָׁרִים, אוֹהֵב אֶת הַתּוֹכָחוֹת, וּמִתְרַחֵק מִן הַכָּבוֹד, וְלֹא מֵגִיס לִבּוֹ בְּתַלְמוּדוֹ, וְאֵינוֹ שָׂמֵחַ בְּהוֹרָאָה, נוֹשֵׂא בְעֹל עִם חֲבֵרוֹ, וּמַכְרִיעוֹ לְכַף זְכוּת, וּמַעֲמִידוֹ עַל הָאֱמֶת, וּמַעֲמִידוֹ עַל הַשָּׁלוֹם, וּמִתְיַשֵּׁב לִבּוֹ בְּתַלְמוּדוֹ, שׁוֹאֵל וּמֵשִׁיב–שׁוֹמֵעַ וּמוֹסִיף, הַלּוֹמֵד עַל־מְנָת לְלַמֵּד וְהַלּוֹמֵד עַל־מְנָת לַעֲשׂוֹת, הַמַּחְכִּים אֶת רַבּוֹ, וְהַמְכַוֵּן אֶת שְׁמוּעָתוֹ, וְהָאוֹמֵר דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ — הָא לָמַדְתָּ: כָּל הָאוֹמֵר דָּבָר בְּשֵׁם אוֹמְרוֹ, מֵבִיא גְאֻלָּה לָעוֹלָם, שֶׁנֶּאֱמַר: וַתֹּאמֶר אֶסְתֵּר לַמֶּלֶךְ בְּשֵׁם מָרְדֳּכָי.

ז גְּדוֹלָה תוֹרָה, שֶׁהִיא נוֹתֶנֶת חַיִּים לְעֹשֶׂיהָ בָּעוֹלָם הַזֶּה וּבָעוֹלָם הַבָּא, שֶׁנֶּאֱמַר: כִּי חַיִּים הֵם לְמֹצְאֵיהֶם וּלְכָל בְּשָׂרוֹ מַרְפֵּא; וְאוֹמֵר: רִפְאוּת תְּהִי לְשָׁרֶּךָ וְשִׁקּוּי לְעַצְמוֹתֶיךָ; וְאוֹמֵר: עֵץ חַיִּים הִיא לַמַּחֲזִיקִים בָּהּ וְתֹמְכֶיהָ מְאֻשָּׁר; וְאוֹמֵר: כִּי לִוְיַת חֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ וַעֲנָקִים לְגַרְגְּרֹתֶיךָ; וְאוֹמֵר: תִּתֵּן לְרֹאשְׁךָ לִוְיַת חֵן, עֲטֶרֶת תִּפְאֶרֶת תְּמַגְּנֶךָּ; וְאוֹמֵר: כִּי בִי יִרְבּוּ

יָמֶיךָ

שכנה תמיד, והתורה והשמחה אחים הם ולא יתפרדו, כי פקודי ה' ישרים משמחי לב, ועוד שהיא בעצמה היתה שעשועיו של הקב"ה, כמ"ש: „ואהיה שעשועים יום יום, משחקת לפניו בכל עת", וכיון שהתורה שמחה לה אלהים, אינה שורה במקום עצבות, אלא במקום שמחה. הט' והי' והי"א אלה הם: בשמוש חכמים, בדקדוק חברים, בפלפול תלמידים. הכוונה, כי האדם יושלם בלימוד התורה על ידי שלשה אלה, הלא הם רבותיו וחביריו ותלמידיו; וכמאמרם ז"ל: „הרבה למדתי מרבותי, ויותר מחבירי, ומתלמידי יותר מכלם". וכנגד הלוקח רבותיו אמר: בשימוש חכמים, כי צריך שילמד מן הרב, וזה לא בדרך עראי, אלא בדרך קבע. ולזה נקט בשימוש חכמים להורות, שיהיה נקבע בבית הרב לשמשו, לא ימוש מתוך האהל, כי אפי' בעת שמשמשו הוא לומד ממנו, שאפי' שיחתן של תלמידי חכמים צריכה לימוד, ועל זה אמרו: גדול שימושה יותר מלימודה, לפי שבשימוש ימצאו שתיהם — לימוד ושימוש. ובהיות כי יותר לומד האדם מחביריו ממה שלומד מרבותיו, אפשר שזה רמז לנו בכאן באומרו בחברים לשון „דקדוק", כי ע"י הדקדוק מהחברים הוא לומד לדקדק בתורה דקדוקים דקים. וגם אמרו ז"ל: ומתלמידי יותר מכלם, באשר דנקט בתלמידים לשון „פלפול", כי הפלפול אין למעלה הימנו בלימוד התורה, כי משיג להיות מחודד ומפולפל, שכמו שהפלפל הוא חד עד מאד, כן הפלפול הוא על ידי חידוד, ועל ידי הפלפול מתברר האמת, והוא יותר מדוקדק, על כן נקט בתלמידים פלפול, כי „מתלמידי יותר מכלם". בישוב — הכוונה שאם ישאלו ממנו שום שאלה, לא ישיב במהרה עד שיתיישב בדבר במיתון רב, כי הוא עמוק עמוק מי ימצאנו אם לא בישוב רב; על דרך „הוו מתונים בדין". במקרא, במשנה — כלומר שצריך שיהיה בקי בהן, כי המקרא והמשנה הם היסוד, אשר בית התלמוד נכון עליהם. במעוט סחורה — כי אין התורה מצויה בתגרים ובסוחרים יורדי הים במדינות, כמו שאמר הכתוב: „לא מעבר לים היא". במעוט דרך-ארץ — במעוט שיחות, ש„לא הבישן למד". במעוט שחוק — וקלות, כי היה לו לומר „שלא שחוק", כי לפי הנראה טוב העדרו מתכליתו, אלא הענין הוא כי אלינו נגרר מסיבות „אילו הדיבורים" כי כיון שהתרחבות דעתו כדי להאיר ללימודו נחוץ כי אישיות היא ש"ב ירבה רע, כי תכלית לידי קלות ראש.

הנוי והכח וכו' — תנו רז"ל אלו השבעה דברים יחד, לפי שהם דברים שבטל [illegible] להכתיב שהם לצדיקים [illegible] והושע, ויש שאמרו, שהם נצרכים, לפי שבהם יכול האדם להשיג את עצמו אחר הבלי העולם. נתקיימו ברבי — לחודים, בצדיקים הגמורים, אפשר שיזכו לכל אלו השבעה בעת אחת כלם כאחד; [illegible] ליפול יבא ויפול, כדברי התנא. בנים נתקיימו ברבי ובבניו

ימיך ויוסיפו לך שנות חיים; ואומר: ארך ימים בימינה, בשמאולה עשר וכבוד; ואומר: כי ארך ימים ושנות חיים ושלום יוסיפו לך; ואומר: דרכיה דרכי־נעם וכל נתיבתיה שלום.

ח רבי שמעון בן־יהודה משום רבי שמעון בן־יוחאי אומר: הנוי והכח והעשר והכבוד והחכמה והזקנה והשיבה והבנים נאה לצדיקים ונאה לעולם, שנאמר: עטרת תפארת — שיבה, בדרך צדקה תמצא; ואומר: עטרת זקנים — בני בנים, ותפארת בנים — אבותם; ואומר: תפארת בחורים — כחם, והדר זקנים — שיבה; ואומר: וחפרה הלבנה ובושה החמה, כי מלך יי צבאות בהר ציון ובירושלים ונגד זקניו כבוד. רבי שמעון בן־מנסיא אומר: אלו שבע מדות, שמנו חכמים לצדיקים, כלם נתקימו ברבי ובבניו.

ט אמר רבי יוסי בן־קסמא: פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום והחזרתי לו שלום. אמר לי: „רבי, מאיזה מקום אתה?" אמרתי לו: „מעיר גדולה של חכמים ושל סופרים אני". אמר לי: „רבי, רצונך שתדור עמנו במקומנו ואני אתן־לך אלף אלפים דינרי זהב ואבנים טובות ומרגליות". אמרתי לו: „אם אתה נותן לי כל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות שבעולם, איני דר אלא במקום תורה"; וכן כתוב בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל: טוב לי תורת פיך מאלפי זהב וכסף. ולא עוד, אלא שבשעת פטירתו של אדם אין מלוין לו לאדם לא כסף ולא זהב ולא אבנים טובות ומרגליות, אלא תורה ומעשים טובים בלבד, שנאמר: בהתהלכך, תנחה אתך; בשכבך, תשמור עליך, והקיצות — היא תשיחך. בהתהלכך תנחה אתך — בעולם הזה; בשכבך תשמור עליך — בקבר; והקיצות, היא תשיחך — לעולם הבא. ואומר: לי הכסף ולי הזהב — נאם יי צבאות.

י חמשה קנינים קנה הקדוש ברוך הוא בעולמו ואלו הן: תורה — קנין אחד; שמים וארץ — קנין אחד; אברהם — קנין אחד; ישראל — קנין אחד; בית־המקדש — קנין אחד. תורה מנין? דכתיב: יי קנני ראשית דרכו, קדם מפעליו מאז. שמים וארץ מנין? דכתיב: כה אמר יי: השמים כסאי והארץ הדם רגלי; אי זה בית, אשר תבנו לי, ואי זה מקום — מנוחתי? ואומר: מה־רבו מעשיך, יי, כלם בחכמה עשית, מלאה הארץ קנינך; אברהם מנין? דכתיב: ויברכהו ויאמר: ברוך אברם לאל עליון, קנה שמים וארץ. ישראל

זוכה לכל הדברים האלה: לכך נאמר: ארך ימים בימינה. כלומר למיימינים בה, פירוש, שלומדים לשמה, יש להם אורך ימים ואין צריך לומר עושר וכבוד. בשמאלה, פירוש למשמאילים עושר וכבוד יתנו להם, אבל לא חיים ארוכים. ובמה תאמר לחיים ועושר וכבוד זוכה, אבל לא לשלום? לכך נאמר: ושלום יוסיפו לך. ט לי הכסף ולי הזהב — פירוש לשבחו ולכבודו, שנאמר: „מלא כל הארץ כבודו". תורה קנין אחד מנין — דכתיב „ה' קנני ראשית דרכו" שבריאתה קדמה לעולם מפני שבשבילה במחשבה לפניו לבריאות עולמו אשר יתקיים בשביל התורה. שמים וארץ קנין אחד — שהם עמודיו של עולם, שנאמר: „כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדום רגלי" — נאמר כאן „הארץ", ונאמר להלן „הארץ", שנאמר: „מלאה הארץ קנינך". אברהם קנין אחד מנין — שבראו הקב"ה לכך להיות קנינו של עולם ויתקיים בשבילו, שנאמר: „ויברכהו ויאמר: ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ". ולמה? בשביל שקרב את הבריות תחת כנפי השכינה והחזיקן למצוה:

מִנַּיִן? דִּכְתִיב: עַד יַעֲבֹר עַמְּךָ, יְיָ, עַד יַעֲבֹר עַם זוּ קָנִיתָ; וְאוֹמֵר: לִקְדוֹשִׁים אֲשֶׁר בָּאָרֶץ הֵמָּה וְאַדִּירֵי כָּל חֶפְצִי בָם. בֵּית־הַמִּקְדָּשׁ מִנַּיִן? דִּכְתִיב: מָכוֹן לְשִׁבְתְּךָ פָּעַלְתָּ, יְיָ, מִקְּדָשׁ, אֲדֹנָי, כּוֹנְנוּ יָדֶיךָ; וְאוֹמֵר: וַיְבִיאֵם אֶל גְּבוּל קָדְשׁוֹ, הַר זֶה קָנְתָה יְמִינוֹ.

יא כָּל מַה שֶּׁבָּרָא הַקָּדוֹשׁ בָּרוּךְ הוּא בְּעוֹלָמוֹ, לֹא בְרָאוֹ אֶלָּא לִכְבוֹדוֹ, שֶׁנֶּאֱמַר: כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו, יְצַרְתִּיו אַף עֲשִׂיתִיו; וְאוֹמֵר: יְיָ יִמְלֹךְ לְעוֹלָם וָעֶד.

למוטב. ישראל מנין — שנקראו קנין? שנאמר: „עם זו קנית". ומנין שהעולם מתקיים בשבילם? שנאמר: „לקדושים אשר בארץ המה ואדירי כל חפצי בם" — שהם עיקר דירה של הארץ. מקדש אדני כוננו ידיך — עדיין לא מצינו בו קנין, אלא מפני שנאמר כאן „מקדש" ונאמר להלן „ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו" — מה להלן מקדש בקנין, אף כאן מקדש בקנין. ויש גמגומים בדבר. ולפי הענין נראה כשעיינו שהברייתא לא נכתבה כתקנה, שהרי במסכת פסחים בפרק האשה אינו אומר אלא תורה שמים וארץ וישראל, ומביא ראיה לשמים וארץ מאותו פסוק, שנאמר באברהם „קונה שמים וארץ".

מסכת דרך ארץ זוטא.

קצור מסכת דרך ארץ זוטא.

פרק א

א. דרכן של תלמידי־חכמים: עָנָו, וּשְׁפַל־רוּחַ, זריז וּמְמֻלָּח, עלוב, ואהוב לכל אדם, ושפל לאנשי ביתו, ירא־חטא, ודורש את האדם לפי מעשיו, ואומר: „כל מה שיש בעולם הזה, אין לי חפץ בהם, לפי שאין העולם הזה שלי״; יושב ומתעטף בכסותו לפני רגלי חכמים, ואין איש רואה בו דבר רע; שואל כענין ומשיב כהלכה.

ב. הֱוֵי כנאד, שאין בו פתח להכניס את הרוח, וכערוגה עמוקה, שמחזקת את מימיה, וכקנקנה זפותה, שמשמרת את יינה, וכספוג, שסופג את הכל.

ג. אל תהיה כפתח גדול, שמכניס את הרוח, ולא כפתח קטן, שֶׁמְּנַפֵּל את היקרים. הֱוֵי כאסקופה התחתונה, שהכל דשין אותה, וכיתד נמוכה, שהכל תולין בה.

ד. אם לקית בממונך — זכור את איוב, שלקה בממונו ובגופו; ואם לקית בגופך — זכור דתן ואבירם, שירדו חיים שאולה.

ה. אל תְּבַיֵּשׁ בעיניך, שאין מבשול אלא בעינים; ואל תבוש מפיך, שלא תאכל יותר מדאי.

ו. אם יאמרו אחרים עליך דבר רע — גדול יהיה בעיניך כקטן; אם תאמר על אחרים דבר רע — קטן יהיה בעיניך כגדול, עד שתלך ותפַיֵּס אותו.

ז. אל יהי פרקך רע, שאין זה שבחה של תורה; אלא יהי פרקך נאה, שכן שבחן של תלמידי־חכמים. הֱוֵי אוהב את התורה ומכבדה.

ח. הַעֲבֵר רצונך מפני רצון חברך, שכן עשתה רחל ללאה ודוד לשאול. העבר רצונך ורצון חברך מפני רצון שמים, שכן מצינו ביעקב, שלא נשק לו ליוסף.

ט. אהוב את הַ„שֶׁמָּא״ ושנא הַ„מַּה־בְּכָךְ״. ר׳ חדקא אומר בלשון אחרת: אהוב את הַ„שֶׁמָּא״ ושנא את הַ„מַּה־בְּכָךְ״. הרחק מן המביא לידי עבֵרה, מן הכיעור ומן הדומה לכיעור, שמא יחשדוך אחרים בעבֵרה.

י. אל תלשין על חברך, שכל המלשין — אין לו רפואה. התרחק מן התרעומות, שמא תתרעם על אחרים ותוסיף לחטא.

פרק ב

א. כל דרכיך יהיו לשם שמים; הֱוֵי אוהב את השמים וירא מן השמים; הֱוֵי חרד ושש לכל המצות; שב לפני הזקנים והט אזנך לשמוע את דבריהם; והקשב לדברי חברך; אל תהי נבהל להשיב, והֱוֵי מחשב להשיב על הדברים כענין: על ראשון — ראשון, ועל אחרון — אחרון. הֱוֵי מודה על האמת; ואל תדבר בפני מי שגדול ממך בחכמה.

ב. אם אתה חפץ ללמד תורה, אל תאמר על מה שלא שמעת: שמעתי. אם ישאלוך דבר, שאי אתה בקי בו, אל תבוש לומר: איני יודע. ואם שנו לך ולא שמעת, אל תבוש לומר: שְׁנוּ לי. ואל תשא פנים לעצמך לומר: שמעתי. למוד להיות מקבל עליך דברי תורה בצער. אהוב את התורה וכבדה. אהוב את הבריות וכבדם. אהוב את הצדיקים ואת המישרים ואת התוכחות.

עשה

מְמֻלָּח – חריף, שארפזיניג.
עָלוּב – נכנע, סובל חרפתו ואינו משיב.
מַכְנִיס אֶת הָרוּחַ – דבר ריק.
שסופג את הכל – כל דבר טוב ומועיל.
שמנפל את היקרים – הפתח הקטן מבריח את הגדולים מהכניס ראש.

אסקופה – מפתן, סף, שוועל.
בְּעֵינֶיךָ – על ידי עיניך.
מִפִּיךָ – על ידי פיך.
פרקך – הנהגתך בחיים.
אֱהֹב אֶת הַשֶּׁמָּא – כמו: „אשרי מפחד תמיד״.

ג. עשה דברים לשם פעולתם, ודַבֵּר בהם בשמם, ואל תעשם עטרה להתעטר בהם וכקרדום לבקוע בו. אל תהי מבקש עלבונך. יש השבון יפה ופרעון יפה. יש הבטחה ויש אמת.

ד. דע מה שבין היום למחר, בין שלך בין שאינו שלך. את שבידך היום — למחר אינו שלך; ושאינו שלך — למה יהא שלך? והעושה את שאינו שלו שלו — עליו הכתוב אומר: „הוי המרבה לא־לו“.

ה. למוד להיות גומל בטובה. הוי עלוב, ואהוב לכל, ושפל רוח, ולשון רכה. הוי קל לראש ונוח לתשחורת, שוחר טוב וְרוּחַ־כָּתֵף.

ו. הרחק מן המביא לידי עברה. הוי נרתע מחטא הקל, שמא יביאך לידי חמור. הוי רץ למצוה קלה, שהיא תביאך לחמורה.

ז. יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. הוי מיקר את כל האדם. ואל תאמר: אחניף לזה שיאכילני, ולזה שישקני, ולזה שילבישני, ולזה שיכסני. מוטב תבוש מעצמך ואל תתביש מידי אחרים, ולא יכלימוך שפתיך, ואל יבוך פיך, ואל תקלקלך לשונך, ואל יביישוך שניך, ואל תשתחוה לדבריך.

ח. אם חפץ אתה לְהִדָּבֵק באהבת חברך, הוי נושא ונותן בטובתו. ואם אתה רוצה להתרחק מן החטא, צא וחשוב יְצָנְךָ בסיפו. חשוך נפשך במצות, שֶׁגֵּן וֶרַע כִּפְתַיָּה.

ט. אם הטיבות הרבה, יהיה בעיניך מעט; ואמור: לא משלי הטיבותי, אלא ממה שהיטיב לי הקב״ה. וצריך אתה ליתן הודאה לשמים. ואם היטיבות מעט, יהיה בעיניך הרבה. ואל תאמר: בשביל מעשי המהוגנים הטיבו לי אלא בשביל מעשי שאינם מהוגנים הטיבו לי, — שנאמר: „ומשלם לשנאיו אל פניו להאבידו“. ואם הֲרֵעוֹתָ מעט, יהיה בעיניך הרבה. ואמור: אוי לי, כי חטאתי; אוי לי, שבא מכשול על ידי; ואם הרעו הרבה, יהיה בעיניך מעט. ואמור: מעט מחובי גביתי, והלא יותר מכן הייתי ראוי.

פרק ג

א. הֱוֵי דן את דבריך עד שתוציאם מפיך; וחשוב מעשיך לדרך ארץ; ותן שכר לפסיעותיך; והצדק לעולם עליך את הדין; והוצא עצמך מן התרעומות.

ב. הֱוֵי דן את חברך לכף זכות, ואל תכריעהו לכף חובה.

ג. אל תשנא את המיסיקך. הֱוֵי קטן בעיני נפשך; שש בחלקך ונאה במעשיך, ויהי חלקך מבורך לעולם — עין טובה ונפש שבעה.

ד. למד לשונך לומר „איני יודע“ — שמא תתבדה ותאחז.

ה. אם התרפית במצוה אחת, סופך להתרפות במצוה אחרת כיוצא בה; אם הקלת ממצוה

עשה דברים לשם פעולתם — עשה דברים טובים לשם פעולת הטוב, ולא כדי להתפאר במעשיך הטובים בעיני הבריות.

וְדַבֵּר בָּהֶם בִּשְׁמָם — לדבר עם אחרים על דבר מעשיך הטובים אתה רשאי רק בשעצם עשית הטוב דורש ממך לדבר עליו ולהודיע איך לעשות את הטוב ובאיזה אופן אפשר להשיג את המטרה הנכונה, ולא כדי לעשות עטרה לעצמך וכו׳.

דע מה שבין היום למחר — הכונה כך: דע שבין היום למחר היא מה שבין שלך ואינו שלך, את שבידך היום למחר אינו שלך, כי היום כבר חלף והיה לאתמול ובאותו האתמול לא תוכל כבר להוסיף ולעשות עוד דבר, אם כן כל יום היא בידך לעשות בו כטוב בעיניך, אולם מה שהזנחת או מה שהחסרת לעשות היום לא תוכל לתקן או להוסיף ולעשות באותו היום שנהפך כבר לאתמול.

ושאינו שלך למה יהא שלך — לפי דעתי יש לגרוס: „ושלך למה יהיה אינו שלך?“ כלומר, למה תאבד חנם את היום שהוא שלך ולעשותו ע״י התרשלותך לאינו שלך?

והעושה את שאינו שלו שלו — לפי פירושנו יש לגרוס: והעושה את שלו אינו שלו, עליו הכתוב אומר כו׳.

שוחר טוב — התאמץ לבקש ולמצא תמיד בכל דבר את הצד הטוב שבו, ובשילא תהיה „רוח כתף“, כלומר, תהיה לך כתף רחבה לסבל.

וְרוּחַ כתף — כלומר: היה בעל כתף רחבה ואמיצה לשאת עליה בסבלנות את משא החיים.

נרתע — סור, שְׁמֹה.

אלא ממה שהיטיב לי הקב״ה — כדאיתא במסכת אבות: תן לו משלו, שאתה ושלך שלו.

במצוה אחת, סופך להקל באחרת כיוצא בה. אם עברת על דברי תורה ברצונך, לסוף מעבירין אותך בין ברצונך בין שלא ברצונך — ואין לך שכר בצערך.

ו. אם נטלת את שאינו שלך — אף שלך יטלו ממך.

ז. הוי עלוב ואהוב להשיב ליודעך, ושפל רוח בפני כל אדם, ולאנשי ביתך — יותר מכל; ואם תתרעם ותלהם עם ביתך — סופך לגיהנם.

ח. תחלת נדרים — פתח לאולת; תחלת טומאות — פתח לעבודת כוכבים ומזלות.

ט. אם ערבת — ערבת על־מנת לשלם, ואם הלוית — הלוית על־מנת לתבוע, ואם לוית — לוית על־מנת לפרוע. הוי ממהר לחשב ולהפסיק את החשבון.

י. קנה שם טוב — קנה לעצמו; קנה לו דברי תורה — קנה לו חיי העולם הבא.

יא. אין הבישן למד, ואין הקפדן מלמד; אין עם־הארץ חסיד, ואין בור ירא חטא! ולא כל המרבה בסחורה — מחכים. ושים עצמך ולבך בתורה יותר מכל סחורה.

יב. חמש־עשרה מדות נאמרו בתלמיד חכם, ואלו הן: נאה בביאתו, נאה ביציאתו, חסיד בישיבתו, חכם בדעת, ערום ביראה, פִּקֵּחַ בדרכיו, כונס וזכרן, מרבה להשיב, מרבה לשמש, מרבה בישיבה, שואל כענין ומשיב כהלכה, שומע ומשיב, ומוסיף על כל פרק דבר, הולך אצל חכם, ולומד על־מנת ללַמד ועל־מנת לעשות.

יג. אל תהא כמשקוף העליון, שאין יד בני־אדם יכולה ליגע בה, ולא כאסקופה האמצעית, שמנגפת הרגלים: אלא הוי כאסקופה התחתונה, שהכל דשין בה וסוף כל הבנין נסתר, והיא במקומה עומדת.

פרק ד׳

א. תלמידי־חכמים נאים בַּחֲבורה, ואין עמי־הארץ נאים בחבורה. העוסק במקרא — מדה ואינה מדה; משנה — מדה, שנוטלין עליה שכר; תלמוד — אין לך מדה גדולה מזו. ולעולם הוי רץ למשנה יותר מן התלמוד.

ב. עשה תורתך חנם ואל תטול שכר עליה, שאין נוטלין שכר על דברי תורה, שהקדוש ברוך הוא נתנה חנם; ואם נטלת שכר על דברי תורה — נמצאת מחריב את כל העולם כולו; ואל תאמר: אין לי ממון! — שכל הממון שלו הוא, שנאמר: „לי הכסף ולי הזהב — נְאֻם ה׳ צבאות״.

ג. אם עשית צדקה — תוכה לממון, ואם זכית לממון — עשה ממנו צדקה; בעוד שהוא בידך, קנה ממנו העולם הזה והעולם הבא; ואם אין אתה עושה ממנו צדקה — יעוף פתאום, שכנפים יש לו ובשמים פורח, שנאמר: „התעיף עיניך בו ואיננו, כי עשה יעשה לו כנפים, כנשר יעוף השמים״.

ד. אל תאמר: איש פלוני עשיר, ואני עני! — שאין כל אדם זוכה לשני שלחנות; אל תאמר: איש פלוני נאה, ואני מכוער! — שבשעת פטירתו של אדם חשוב כנבלה; ולא עוד, אלא שהנבלה מוכרה או נותנה בחנם, ונבלת האדם אין כל בריה יכולה להשגיח עליה. אל תאמר: איש פלוני צדיק, ואני איני צדיק! — ששניכם עתידים ליתן את הדין. אל תאמר: איש פלוני חכם, ואני איני חכם! — שלא שמשת כיוצא בו. אל תאמר: איש פלוני גבור! — שאין גבורה אלא בתורה, שנאמר: „ברכו ה׳ מלאכיו, גבורי כח, עושי דברו, לשמוע בקול דברו״.

ה. דברים אלו יהיו על לבבך: דע מאין באת ולאן אתה הולך ולפני מי אתה עתיד ליתן

דין

בין ברצונך בין שלא ברצונך — כדאיתא: כל המבטל תורה מעושר, סופו לבטלה מעוני, והיינו שלא ברצונך.

ואין לך שכר בצערך — בזה שתצטער ותתחרט אחר כך על העבר, לא תרויח כלום, כי את העבר אין להשיב.

פתח לאולת — שאם יעבור על נדרו, יקרא כסיל, כדכתיב בקהלת: „כאשר תדור נדר, אל תאחר לשלמו, כי אין חפץ בכסילים״.

ואם הלוית, — כשם שהלוית על־מנת לתבוע, כך לוית על־מנת לפרוע,

דין וחשבון. אל תתן עיניך בממון, שאינו שלך, שהן שוקעות בארץ אפילו אם הן כשערי רקיע. אל תשמיע לאזניך דברים בטלים, שהן נכוות תחלה לאברים; אל יספר פיך לשון הרע, שהוא נכנס תחלה לדין; אל יִמָצא בידך דבר גזל, שכל אבריך מעידין בך בבית עולמך; אל יקדמוך רגליך לדבר עֲבֵרה, שמא יקדמך מלאך המות.

ו. הֱוֵי מִתְיָרא מבית דין של מטה, אף־על־פי שעדיך אוהבי ממון הם; כל שכן מבית דין של מעלה, שעדים ברורים מעידים בך למעלה, ולא עוד, אלא שמכריזין עליך בכל שנה ושנה: אם עשית דברי בשמחה — פמליא שלי תבא לשחרך ואף אני בעצמי אצא לקראתך ואֹמַר לך: בואך בשלום!

ז. עיניך, שלא נתת בממון שאינו שלך, יאירו לך באישון חשך ואפלה, שנאמר: „וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים". אזניך, שלֹא שמעת מִן דברים בטלים, הן יקשיבו לך שלום בעולם ויאזינו לחיי העולם הבא, שנאמר: „ואזניך תשמענה דבר מאחריך לאמר: זה הדרך לכו בה, כי תאמינו וכי תשמאילו". פיך, שלא דבר לשון הרע ועמל בדברי תורה, יזכה לסַפר בשבחו של מקום בתחית המתים ויתברכו בו כל בעלי ברכה. ידיך, שלא נמצא בהן דבר גזל ולא קפצת מן הצדקה, מה יעשו לך כל בני־עולה וכל בעלי־זרוע? רגליך, שלא קדמוך לדבר עברה, מה יעשה לך מלאך המות? — דברים אלה הרציתי לפניך; מה שתרצה עשה; שלא תאמר: לא התרו בך.

פרק ח

א. מי שהוא תלמיד חכם, לא יאכל מעמד ולא ישתה מעמד ולא יגרה את הקערה ולא ילקק באצבעותיו ולא יגהה בפני חברו. מיעוט שיחה, מיעוט שחוק, מיעוט שֵׁנָה, מיעוט תענוג, מיעוט הן־הן, מיעוט לאו־לאו.

ב. לעולם יהא אדם יודע אצל מי הוא יושב ואצל מי הוא עומד, ואצל מי הוא מיסב, ואצל מי הוא מסיח, ואצל מי הוא חותם שטרותיו.

ג. בארבעה דברים תלמיד חכם נִכָּר: בכיסו, בכוסו, בכעסו ובעטיפתו. ויש אומרים: אף בדבורו.

ד. הֲדַר תורה — חכמה; הדר חכמה — ענוה; הדר ענוה — יראה; הדר יראה — מצוה; הדר מצוה — צניעות.

ה. שמונה דברים הם: לא יהא אדם עֵר בין הישֵׁנים, ולא יהא ישן בין הֵעֵרים, ולא בוכה בין השוחקים, ולא שוחק בין הבוכים, ולא יושב בין העומדים, ולא עומד בין היושבים, ולא קורא בין השונים, ולא שונה בין הקוראים. כללו של דבר: אַל ישַׁנה אדם ממנהג הבריות.

פרק ו

א. ארבעה דברים גנאי לתלמיד חכם: לא יהא מַהלך בדרך, ולא יֵצא לשוק מבֻשם, ולא יכנס לבית־הכנסת באחרונה, ולא יַרבה ישיבתו עם עמי־הארץ.

ב. לכניסה — הגדול קודם; יציאה — הקטן קודם; לעלית הסֻלם — הגדול קודם; לירידה — הקטן קודם; לבית־הועד — הגדול קודם; לבית־הכסא הקטן קודם; לברכה הגדול קודם. והמהלך — שואל בשלום היושב.

ג. לא יהא אדם מיסב בפני מי שגדול ממני. בא לפרים על הכסר — פירם ממקום

הצלי

וְלֹא יְגַהֶה — לא יאכל אכילה גסה.

מיעוט הן־הן וכו' — דבר יעמד האדם על דעתו, ויבטל את רצונו מפני רצון אחרים.

בכעסו — שאינו קפדן יותר מדאי גם בשעת כעסו.

ובעטיפתו — במלבושו.

בדבורו — כי דברי חכמים בנחת נשמעים.

ולא יצא לשוק מבֻשם — שתוי לשכרה. ויש מפרשים: מבושם — מוקטר כמו בשמים (פארפומירם), והשמיענו לנו בזה, כי לא נאה לתלמיד חכם להתבשם

הצלי; ואם בא לאכל את הצנון ובצל — אוכל ממקום העלים. לא היא נוטל את הכבר ויתלוש בשניו ויחזירהו על השלחן. בא לשתות ברבים — הופך פניו לצד אחר ושותה. לא יהא ניקרן ולא עומקן ולא גרגרן. ומותר על קלקלתו ואינו מתכבד בקלון חברו.

ד. תחלת עברה — הרהור הלב; שניה לה — לֵצָנות; שלישית לה — גסות־רוח; רביעית לה — אכזריות; חמישית לה — הַבַּטָלָה; ששית לה — שנאת חנם; שביעית לה — עין הרע. הוא שאמר שלמה: „כי יחנן קולו — אל תאמן בו, כי שבע תועבות בלבו".

פרק ז

א. שבעה דברים בגֹלֶם: מְדַבֵּר בפני מי שגדול ממנו, ונכנס לתוך דברי חברו, ונבהל להשיב, ושואל שלא בענין ומשיב שלא כהלכה, ואומר על ראשון אחרון ועל אהרון ראשון, ועל מה שלא שמע — אומר: „שמעתי", ואינו מודה על האמת.

ב. תלמידי־חכם צריך שיהא צנוע באכילה ובשתיה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל, בהליכתו ובעטיפתו, בקולו, ברוקו ובמעשיו הטובים.

ג. רדוף אחר האמת ולא אחר השקר; אחר האמונה ולא אחר הגזל; אחר הענוה ולא אחר הגסות; אחר השלום ולא אחר המחלוקת; אחר עצת הזקנים ולא אחר עצת הילדים.

ד. איזהו כבוד? מאכיל ומשקה, מלביש ומנעיל, מכנים ומוציא, — אחר האב ואחר הרב ואחר החכם. ואיזהו מורא? לא ישב ולא ידבר במקומו ולא סותר את דבריו.

ה. תני ר' חייא: יפה שתיקה לחכמים, קל וחומר לטפשים! וכך אמר שלמה: „גם אויל מחריש — חכם יֵחָשֵׁב", — ואין צריך לומר חכם מחריש.

פרק ח

א. הֱוֵי רך כקנה, שהרוח מנשבת בו לכל צד שירצה, — שאין התורה מִתְקַיֶּמֶת אלא במי שרוחו נמוכה עליו. ולמה נמשלה תורה למים? לומר לך: מה המים הללו אין דרכן להלוך למקום גבוה, אלא למקום נמוך; כך אין התורה מתקימת אלא במי שרוחו נמוכה עליו.

ב. הרחק מן הכיעור ומן הדומה לו, וקרב לדבר המתקבל ולכל הדומה לו; והֱוֵי זהיר מהיועצך לפי דרכו.

ג. כל המעביר על מדותיו — מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר: „מי אל כמוך, נושא עון ועובר על פשע" — למי נושא עון? למי שעובר על פשעיו.

ד. כל הַמִּתְנַבֵּל על דברי תורה — סופו להתנשא בהם, שנאמר: „אִם נָבַלְתָּ בְהִתְנַשֵּׂא", — אם נבלת עצמך בדברי תורה — בהתנשא. כל הַמִּתְחַכֵּם בדברי תורה — מוסיפין לו חכמה על חכמתו, שנאמר: „תן לחכם ויחכם עוד".

ה. כל־זמן שאדם חוטא — מורא הבריות עליו, וכל־זמן שאין אדם חוטא — מוראו על הבריות.

ו. כל המזלזל בדבר אחד מן התורה — חַיָּב כרת, שנאמר: „כי דבר ה' בָּזָה ואת מצותו הפר — הכרת תכרת" וגו'.

ז. כל המזלזל בנטילת ידים — נעקר מן העולם.

ח. כל מי שאין לו בֹּשֶׁת־פנים — במהרה הוא חוטא, שנאמר: „הכרת פניהם ענתה בם"; וכל מי שיש לו בשת־פנים — לא במהרה הוא חוטא, שנאמר: „ובעבור תהיה יראתו על פניכם, לבלתי תחטאו".

ט. האוכל לִפְנֵי האורח — מְגַנֶּה; ומגנה ממנו אורח מבנים אורח; מגנה ממנו אוכל לפני

תלמיד

ניקרן — השותה מעט מעט, מפית מפית קטנית, כמו נקודות.
עימקן — המתאמץ הרבה לתוך עומקה של הכוס ושותה עד הטפה האחרונה.

גרגרן — זולל וסובא.
לפני הָאוֹרֵחַ — קודם שיתן לאכל לאורח, וכן „לפני תלמיד חכם" הבא להון.

תלמיד־חכם; אורח מטריח בעל־הבית — מגנה כשלשתם. ר' מאיר אומר: אף הנוטל מלפניו ונותן לבן בעל־הבית. מעשה היה, והרג בעל־הבית את בנו.

י. כל המשמש תלמיד־חכם — מְבַוֵּן שמועתו, וכל שאינו מְבַוֵּן שמועתו — חַיָּב מיתה. אמר ר' עקיבא: כך היה תחלת שמושי לפני חכמים. פעם אחת הייתי מהלך בדרך ומצאתי מת־מצוה ונטפלתי בו כארבע מילין, עד שהבאתיו למקום בית־הקברות וקברתיו; וכשבאתי והרציתי את הדברים לפני ר' אליעזר ור' יהושע, אמרו לי: „על כל פסיעה ופסיעה שפסעת בשבילו מעלין עליך כאלו שפכת דם נקי". אמרתי להם: „ומה בשעה שנתכַּוַּנתי לזכות נתחַיַּבתי כרשע; בשעה שלא נתכַּוַּנתי לזכות — על אחת כמה וכמה!". מאותה שעה לא זזתי מלשמש חכמים. — הוא היה אומר: „דלא שימש חכימיא — קטלא חייב".

יא. הנכנס למרחץ — בתחלה מעביר את הפרבל ואחר־כך מעביר את המנעלים ואחר־כך מעביר את המכנסים ואחר־כך מפשיט את החלוק. הנכנס למרחץ — נותן כבוד ליוצא, והיוצא מבית־הכסא — נותן כבוד לנכנס.

פרק ט

א. רבי אלעזר הקפר אומר: התרחק מן התרעומות, שמא תתרעם על אחרים ותוסיף לחטא; הוי אוהב את מוכיחך, כדי שתוסיף חכמה על חכמתך, ושנא את משבחך, כדי שלא תתמעט מחכמתך; אהוב את הענוה, כדי שתמלא את ימיך; אהוב את גמילת־חסדים, כדי שתנצל מַמלאך־המות; אהוב את העניים, כדי שלא יבאו בניך לידי מדה זו; אהוב את בית־המדרש, כדי שיבאו בניך לידי תלמוד תורה; אהוב את בית־הכנסת, כדי שתטול שכרך בכל יום.

ב. הוי זהיר בקריאת „שמע" ובתפלה, כדי שתנצל מדינה של גיהנם; ויהי ביתך פתוח לרוחה, כדי שלא יחסרו מזונותיך; והוי זהיר בדלתי ביתך, שלא יהיו סגורות בשעה שאתה מיסב באכילה ובשתיה, מפני שמביאין אותך לידי עניות; והוי שמח ביסורין הבאין עליך, מפני שמצילין אותך מדינה של גיהנם; והוי זהיר בכבוד אשתך, כדי שלא תהיה כַּעֲקָרָה; והוי שמח על שֻׁלחנך בשעה שהרעבים באים ונהנין ממנו, כדי שתאריך ימים בעולם הזה ובעולם הבא; והוי שמח במתנה שאתה נותן מתוך ביתך, כדי שיכפה ממך אף, — שנאמר: „ומתן בסתר יכפה־אף".

ג. אם ראית חכם שֶׁמֵּת — לך וקרע עליו, עד שיפטר ממך; אם ראית עני שֶׁמֵּת — חזור עליו, עד שתוליך אותו לקבר, כדי שבמיתתך תבא שלום ותנוח על משכבך. ואם ראית פני חברך שנתדלדל ומטה ידו עמך — אל תחזירהו ריקם, כדי שתנצל מכל רע, שנאמר: „שומר מצוה לא ידע דבר רע". ואם הלוית לו מאותה בשעת דחקו — יתקַיֵּם עליך: „אז תקרא וה' יענה".

ד. אם הִשְׁפַּלְתָּ עצמך — הקדוש ברוך הוא מגביהך, ואם גדלת עצמך בפני חברך — הקדוש ברוך הוא משפילך. רדוף אחר השלום — ויספרו בשלומך כשלום פינחס בן־אלעזר. וכן היה רבי אלעזר הקפר אומר: „אהוב את השלום ושנא את המחלוקת".

ה. גדול השלום, שאפילו ישראל בשעה שעובדין עבודה זרה ויש שלום ביניהם — כביכול, אין השכינה יכולה לגגוע בהם, שנאמר: „חבור עצבים אפרים — הַנַּח לו". אם יש ביניהם מחלוקת, מה נאמר בהם? „חָלַק לבם — עתה יאשמו" — הא גדול השלום! „ושנא את המחלוקת!" כיצד? עיר שיש בה מחלוקת — סופה ליחרב; ואמרו חכמים: „מחלוקת בעיר — שפיכות

דמים

הפרבל — הבגד העליון.

כַּעֲקָרָה — כי אם לא תכבד אתה את אשתך, אז לא יכבדוה גם בניה, והיתה עזובה מהם כעקרה.

יכפה אף — יכבש את האף ויכניע אותו.

כביכול — כאלו היה אפשר; כנוי זה משתמשים בתלמוד, כשמיחסים לאלהים דבר אפשרי רק באדם.

דמים; בית־הכנסת שיש בו מחלוקת — סופו להחרב; שני תלמידי־חכמים הדרים בעיר אחת, ובין שני בתי־דינים וביניהם מחלוקת — סופן למות. אבא־שאול אומר: „מחלוקת בתי־דינין חורבן העולם״.

י. אבא איסי בן־יוחנן, משום שמואל הקטן, אומר: „העולם הזה דומה לגלגל עינו של אדם; לבן שבו — זה ים אוקינוס, שמקיף את כל העולם כלו; שחור שבו — זה ישוב; קומט שבשחור — זה ירושלים; פרצוף שבקומט — זה בית־המקדש, שיבנה במהרה בימינו ובימי כל ישראל, אמן.

פרק י

א. רבן גמליאל אומר: דור שבן דוד בא, חכמת סופרים תסרח, ויראי חטא ימאסו, פני הדור כפני הכלב, והאמת נעדרת, וסר מרע משתולל.

ב. רבי נהוראי אומר: דור שבן דוד בא, נערים פני זקן ילבינו, וזקנים יעמדו לפני נערים, בן מנול אב, בת קמה באמה, כלה בחמותה, אויבי איש אנשי ביתו, ואין הבן מתבייש מאביו.

ג. ר׳ נחמיה אומר: דור שבן דוד בא, עזות תרבה, והיוקר יעות, הגפן תתן פריה — והיין יהיה ביוקר. המלכות תהפך למינות, ואין תוכחת.

ד. אמר ר׳ יוסי טבא: יושבי כפרים והולכי מדבריות חייהם אינם חיים, ונכסיהם אינם שלהם ובניהם אינם שלהם.

ה. ארבע פרוטות אין בהן סימן ברכה, ואלו הן: שכר כותבין, שכר מתורגמנין, שכר ממדינת הים והנושא אשה לשם ממון.

ו. הדר אלהים — בני אדם, הדר בני אדם — כסותן, הדר תורה — חכמה, הדר זקנה — שיבה, הדר בחורים — יראת חטא.

ז. קרא ולא שנה — הרי זה בור, שנה ולא קרא — עם הארץ, קרא ושנה ולא פירש — חכם, קרא ושנה ופירש — נבון, לא קרא ולא שנה — נוח לו שלא נברא.

ח. חכמה ואין יראה — בזיה, אין חכמה ואין יראה — רשע גמור, חכמה ויראה — צדיק גמור.

פרק יא

א. אמר ריב״ל: גדול הוא השלום, שהשלום לארץ כשאור לעיסה, — אלמלא שנתן הקב״ה שלום בארץ, היתה החרב והחיה משכלת את האדם

ב. רשב״ג אומר: על שלשה דברים העולם קיים: על הדין ועל האמת ועל השלום. א״ר מונא: ושלשתן דבר אחד הן: נעשה הדין — נעשה אמת — נעשה שלום. ושלשתן בפסוק אחד נאמר; שנאמר: „אמת ומשפט שלום שפטו בשעריכם״, כל מקום שיש משפט — יש שלום, וכל מקום שיש שלום — יש משפט.

ג. א״ר יהושע: גדול הוא השלום, שבשעה שעמדו ישראל ואמרו: „כל אשר דבר ה׳ נעשה ונשמע״, שמח בהן הקב״ה ונתן להם תורתו וברכם בשלום, שנאמר: „ה׳ עוז לעמו יתן, ה׳ יברך את עמו בשלום״.

ד. אמר חזקיה: גדול הוא השלום, שכל מצוה שבתורה כתוב בהן: „כי תראה״, „כי תפגע״, „כי יקרא״, „כי תבנה״ — כשבאה המצוה

לירדן

משתולל — מתהולל.

דיין ביוקר — מפני שרבו שותים משקאות.

ואין תוכחת — אין לך אדם שיוכל להוכיח, מפני שכלם נכשלים בחטאות, וכשמוכיחין אומר לו: אתה כמוני.

חייהם אינם חיים — לפי שחיים היו צער והולכים בורח ובפחד, והולכי כפרים יושבים באין חומה ותמיד יש להם לדאוג פן יתנפלו עליהם ויגזלו את כל אשר להם.

מתורגמנין — העומדים בשבתות לפני הדורש לפרש לצבור את הדרשה, כותבי התורה והמתורגמנין היו עושים את מלאכתם שלא על מנת לקבל פרס, והיו מוציאים את פרנסתם ממקורות אחרים, וכשקבלו לפעמים איזה שכר, היה בתור מתנה ובמתנות אינם רואים סימן ברכה. השכר הבא ממדינת הים מוטל בספק, לפי שהספינות בחזקת סכנה תמיד.

כי תראה — חמור שונאך וגו׳, כי תפגע שור אויבך, כי יקרא קן צפור לפניך, כי תבנה בית חדש, ועשית מעקה לגגך.

לידך, אתה זקוק לעשותה; אבל השלום מה כתיב בו? „בקש שלום ורדפהו" — בקשהו ממקומך ורדפהו במקום אחר.

ה, עוד אמר חזקיה: גדול הוא השלום, שבכל המסעות כתיב: „ויסעו ויחנו", נוסעין במחלוקת וחונין במחלוקת, בזמן שבאו לסיני חנו חניה אחת— „ויחן שם ישראל" — אמר הקב"ה: הואיל ושנאו ישראל את המחלוקת ואהבו את השלום ונעשו חניה אחת, הרי השעה שאתן להם את תורתי.

ו, מותר לומר לשון הרע על בעל מחלוקת, שכן אמר נתן הנביא לבת שבע: „ואני אבוא אחריך ומלאתי את דבריך". וא"ר: כל השקרים אסורים, ומותר לשקר בשביל להטיל שלום בין אדם לחברו.

ז, אמר בר קפרא: גדול השלום, שכן מצינו שדברה תורה לשון בדאי, כדי להטיל שלום בין אברהם לשרה, שנאמר: „ותצחק שרה בקרבה לאמר וגו' ואדוני זקן" ולבסוף כתיב: „ואני זקנתי".

ח, רשב"ג אומר: גדול הוא השלום, שמצינו שדברו השבטים דברי בדאות, כדי להטיל שלום בין יוסף לאחיו, שנאמר: „ויצוו אל יוסף לאמר: „אביך צוה וגו'", אין אנו מוצאין שצוה להם כלום.

ט. אמר בר קפרא: גדול הוא השלום, שהמלאכים אין ביניהם לא איבה ולא קנאה ולא מינות ולא תגרות ולא מחלוקת, שהקב"ה עושה עמהן שלום. מה טעם? — „הַמְשֵׁל ופחד עמו, עושה שלום במרומיו" (איוב כה), המשל—זה מיכאל, ופחד זה גבריאל, לא זה מחויק את זה, ומהן מן אש, ומהן מן מים; בני האדם, שיש בהם כל המדות הללו, על אחת כמה וכמה.

י, א"ר יהושע: גדול הוא השלום שֶׁיְּלַוֶּה לחיים וילוה למתים. לחיים מניין? „ויאמר יתרו למשה: לך לשלום". למתים מניין? „ואתה תבוא אל אבותיך בשלום".

יא. רשב"ג אומר: גדול הוא השלום, שהרי אהרן הכהן לא נשתבח אלא בשביל השלום, שהיה אוהב שלום ורודף שלום, ומקדים שלום ומשיב שלום, שנאמר: „בשלום ובמישור הלך אתי", מה כתיב בתריה? „ורבים השיב מעון". כשהיה רואה שני בני אדם שונאין זה את זה, הולך אצל אחד מהן ואמר לו: למה שונא אתה את פלוני? כבר בא אלי ונשתטח לפני ואמר לי: חטאתי לפלוני, לך ופיס עליו. מניח לזה והולך אצל השני, ואומר לו כראשון, והיה משים שלום ואהבה וריעות בין אדם לחברו, ורבים השיב מעון.

יב; אמר רבי יהושע בן לוי: אמר להם הקב"ה לישראל: אתם גרמתם להחריב את ביתי ולהגלות את בני; היו שואלים בשלומה ואני מוחל לכם. מה טעם? „שאלו שלום ירושלים", ואומר: „יהי שלום בחילך", ואומר: „למען אחי ורעי אדברה נא שלום", ומי שהוא אוהב שלום ורודף שלום ומקדים שלום ומשיב שלום, הקב"ה מורישו להיי העולם הזה והעולם הבא, וענוים יירשו ארץ והתענגו על רוב שלום.

נוסעין במחלוקת — במסעות העם בַּמִּדְבָּר הכתוב מדבר, וצריך היה לומר: „ויסע העם ויחן" בלשון יחיד, ולפי שנאמר ברבים: „ויסעו ויחנו", מוכח מזה שהדעות היו מחולקות ביניהם, והעם נפרד לכתות כתות, שכל אחת מהן היתה פונה לצד אחר, ולא היו בעצה אחת בנסיעתם ובחנייתם, ורק כשבאו לסיני, התאחדו כלם והיו לעם אחד, בעלי דעת אחת ועצה אחת, כמו שנאמר: „ויחן ישראל" בלשון יחיד, אז אמר הקב"ה: הואיל ושנאו את המחלוקת וגו', הרי השעה שאתן להם את תורתי.

ומלאתי את דבריך — כי אדוניה כבר מָלַךְ, אעפ"י שבאמת היה רק מתפאר למלוך.

מה טעם? — מניין? כלומר איזו ראיה אפשר להביא מן הכתוב.